

Raivaajien ja rakentajien Salla

Sallan kulttuuriympäristöohjelma

Tiina Elo
Sirkka-Liisa Seppälä

RAKENNETTU
YMPÄRISTÖ

Raivaajien ja rakentajien Salla

Sallan kulttuuriympäristöohjelma

Tiina Elo

Sirkka-Liisa Seppälä

Helsinki 2012

YMPÄRISTÖMINISTERIÖ

Ympäristöministeriö
Miljöministeriet
Ministry of the Environment

SUOMEN YMPÄRISTÖ 31 | 2012
Ympäristöministeriö
Lapin elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskus

Taitto: Tiina Elo

Kansikuva: Matti Poutvaara 1950. Museoviraston kuva-arkisto.

Sisäsivujen kuvat: Kuvan yhteydessä mainitaan kuvaaja tai kuvan oikeudet omistava arkisto tai yksityishenkilö. Merkintä LKYT kuvan yhteydessä tarkoittaa, että kuva on Lapin kulttuuriympäristöt tutuksi -hankkeen kuva-arkistossa.

Julkaistu on saatavana myös internetistä:
www.ymparisto.fi/julkaisut

Edita Prima Oy, Helsinki 2012

ISBN 978-952-II-4065-5 (nid.)
ISBN 978-952-II-4066-2 (PDF)
ISSN 1238-7312 (pain.)
ISSN 1796-1637 (verkkokj.)

Painotuote

ESIPUHE

Lappi on laaja maakunta, ja sen alueelle mahtuu monenlaista kulttuuriympäristöä. Sallan kulttuuriympäristöille ominaista ovat erilaiset sotahistoriaan, savottaperinteesen ja poronhoitoon liittyvät rakennelmat ja niiden jäänteet. Toisen maailmansodan aikaiset tapahtumat ja sen seurauksena tapahtuneet alueluovutukset muuttivat kuntaa konkreettisesti. Sallan kunta on raivattu ja rakennettu moneen otteeseen.

Kulttuuriympäristön merkitys on huomattu kuntien identiteetin, ajankohtaisten kehittämistavoitteiden, elinkeinoelämän ja matkailun sekä opetustoiminnan aloilla. Erityisesti maankäytön suunnittelussa kulttuuriympäristön tuntemus ja arvostus on korostunut lainsäädännön, valtakunnallisten ohjelmien ja valtioneuvoston päätösten kautta. Valtakunnallisten tavoitteiden mukaisesti kulttuuriympäristöohjelma tulisi laatia jokaiseen kuntaan. Näihin tavoitteisiin Sallan kulttuuriympäristöohjelma omalta osaltaan vastaa.

Sallan kulttuuriympäristöohjelma on myös eräänlainen kotiseutukirja. Se pyrkii kertomaan, miksi Sallan kulttuuriympäristö on sellainen kuin se on ja mikä siinä on arvokasta. Kulttuuriympäristöohjelma kertoo myös kulttuuriympäristön tilasta ja sen tavoitteena on auttaa huomioimaan tekemisissämme menneen ja turvaamaan myös tuleville sukupolville monikerroksisen kulttuuriympäristön ja sen maisemaan kirjoitetut tarinat.

Kulttuuriympäristöllä on suuri merkitys paikan – ja siinä asuvien ihmisten – identiteetille. Siihen vaikuttavat niin valtakunnallisesti merkittäviksi valikoituneet kulttuuriympäristöt kuin vaatimattomammatkin, paikallisille tärkeät paikat ja niihin liittyvät muistot. Ympäristön arvostus on alueellisen kilpailun tärkeä vetovoimatekijä. Tieto kulttuuriympäristön arvoista lisää myös halua huolehtia niiden säilymisestä. Tämä ohjelma toivottavasti tarjoaa keinoja ja avaimia näiden arvojen tiedostamiseen ja oman elinympäristön hoitamiseen. Ohjelman tavoitteena on antaa tietoa myös niille, jotka joutuvat tekemään päätöksiä kaavoitukseen, maankäyttöön ja kulttuuriympäristön säilymiseen liittyen.

Sallasta ja sen kylien historiasta on kirjoitettu erilaisia teoksia. Niinpä tätä julkaisua ei ole tarvinnut kirjoittaa kaikkea uutena, vaan julkaisuun on kerätty paljon jo ennestään tunnettua tietoa. Haluan esittää lämpimät kiitokseni ohjelmaa varten kootulle työryhmälle arvokkaista tiedoista ja poikkeuksellisen aktiivisesta mukanaolosta.

Lisäksi kiitän Simo Oinasta ja arkeologi Sirkka-Liisa Seppälää heidän työpanoksestaan hankkeessa. Kiitokset myös ohjelman kartat tehneelle Riku Elolle, kuvat käsitelleelle Hannu Lehtomaalle ja Sallan vanhasta rakennuskulttuurista kirjoittaneelle maakuntamuseotutkija Päivi Rahikaiselle.

Rovaniemellä 6. päivänä elokuuta 2012

Tiina Elo

SISÄLLYS

Esipuhe	3
Johdanto	9
Toteutus	9
Rakenne	9
Käsitteet	9
Tehdyt selvitykset ja inventoinnit.....	10
Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt (RKY) .	10
Lapin kulttuuriympäristöohjelma (1997)	12
Lapin kulttuuriympäristöt tutuksi -hanke (2004–2005)	12
Muut selvitykset ja inventoinnit	12
Luonnonhistoria ja maisemakehitys	14
Kallioperä, maaperä, ilmasto ja kasvillisuus	14
Oulangan kansallispuisto	15
Värriön luonnonpuisto	16
Kutsan luonnonpuisto	16
Maisema	18
Valtioneuvoston periaatepäätös valtakunnallisista maisema-alueista ...	18
Maisemamaakuntajako	18
Perinnebiotoopit	21
Perinne- ja kulttuurimaisemat	21
Maiseman kokeminen	21
Sallan suojelualueet	22
Arkeologinen kulttuuriperintö	24
Mitä on arkeologinen kulttuuriperintö	24
Muinaisjäännökset ja arkeologiset löydöt ovat suojeltuja	24
Maastosta muinaisjäännösrekisteriin – tietoa arkeologisesta	
kulttuuriperinnöstä.....	26
Sallan arkeologiset kenttätutkimukset	30
Asutushistorian arkeologiset pääpiirteet	32
Kivikauden kulkijat.....	32
Peuranpyytäjät	32
Metallia Naruskasta Kallunkiin.....	33
Kuolajärven saamelaisten jäljillä	34
Seidanpalvontaa ja kiitosuhreja	34
Talonpoikia ja poronhoitajia	35
Asutus- ja elinkeinohistoria	39
Sallan asutuksen kehitys	39
Mäkituvat ja kruununmetsätorpat	39
Isojako	40
Venäjän raja	40
Asutuslait	41

Sotavuodet ja jälleenrakennus	41
I. maailmansota	41
II. maailmansota	42
Kiista kirkonkylän paikasta	47
Elinkeinojen kehitys	48
Maanviljely	48
Maaseutumaisen muutos	49
Poronhoito	49
Kalastus	50
Metsästys- ja eräntyminen	51
Uitto- ja savottakulttuuri	51
Kulkureitit	55
Sallan rata	55
Salla nyt ja tulevaisuudessa	56
Rakennemuutoksen vuosikymmenet	56
Elinkeinorakenne	56
Matkailu	57
Tulevaisuus	57
Sallan kulttuuriympäristön ominaispiirteitä	58
Arkeologinen kulttuuriperintö	58
Talonpoikaisen rakennusperinnön piirteitä	59
Jälleenrakennusajan rakennusperintö	60
Rintamamiestalo	60
Sallan jälleenrakennus	61
Savotta- ja uittorakentaminen	63
Historiaa	63
Rakennukset	64
Metsien rakennusperintö	66
Kohteita kylittäin	68
Kirkonkylä	69
Esiteltävät kohteet	70
Aatsinki	73
Esiteltävät kohteet	74
Aholanvaara	75
Esiteltävät kohteet	76
Kursu	77
Esiteltävät kohteet	77
Paloperä	83
Esiteltävät kohteet	83
Saija	86
Esiteltävät kohteet	87
Salmivaara	89
Esiteltävät kohteet	91
Yksittäisiä pihapiirejä	93

Teemakohteita	97
Kirkollinen rakentaminen	97
Esiteltävät kohteet	98
Koulurakennukset	101
Kouluopetus	101
Seurantalot	105
Sallan yhdistystoiminnasta	105
Esiteltävät kohteet	107
Savottakohteet	108
Esiteltävät kohteet	108
Poronhoitokohteet	112
Esiteltävät kohteet	112
Sotahistoriakohteet	113
Esiteltävät kohteet	113
Rajavartiointi	115
Historiaa	115
Liikenne	117
Esiteltävät kohteet	117
Matkailu	121
Tunturimatkailu	121
Muut kohteet	122
Sallan kulttuuriympäristön tila	124
Arkeologinen kulttuuriperintö	124
Selvitysten kattavuus ja ajantasaisuus	124
Sallan arkeologisen kulttuuriperinnön tila	124
Rakennettu kulttuuriympäristö	127
Selvitysten kattavuus ja ajantasaisuus	127
Rakennetun ympäristön tila	127
Kulttuuriympäristön käyttö ja hoito	130
Lainsäädäntö	130
Kansainvälisiä sopimuksia	132
Toimijat	133
Maankäyttö ja rakentaminen	133
Kaavoitus ja muu suunnittelu	133
Metsänkäsittely ja arkeologinen kulttuuriperintö	134
Rakennusjärjestys	135
Kansalaisen vaikuttamismahdollisuudet	135
Rakennusperinnön hoito	136
Korjaushanke	136
Viisas kiinteistönpito	136
Puitteet korjauksille	137
Järkevä korjausjärjestys	137
Korjausten teettäminen	138
Korjausneuvontaa ja avustuksia	138

Arkeologisen kulttuuriperinnön hoito	139
Maiseman hoito	139
Lähteet	141
Arkistolähteet	142
Elektroniset lähteet	142
Julkaisemattomat lähteet	143
Kuvailulehti	144
Presentationsblad	145
Documentation page	146

Johdanto

Toteutus

Lapin ympäristökeskus toteutti vuosina 2004–2008 Lapin kulttuuriympäristöt tutuksi -hankekokonaisuuden, jossa Lapin läänin alueella inventoitiin yli 4800 kohdetta ja yli 10 400 yksittäistä rakennusta. Hanke toimi Itä-Lapin alueella vuosina 2004–2005. Sallan kunnan alueita kartoitettiin kesällä 2004 ja 2005 jolloin inventoitiin yhteensä 251 kohdetta ja 316 yksittäistä rakennusta. Lapin kulttuuriympäristöt tutuksi -hankkeen rahoitti Euroopan aluekehitysrahasto, Euroopan sosiaalirahasto ja kansallisina rahoittajina toimivat Lapin ympäristökeskus ja Lapin TE-keskus. Jo tuolloin heräsi toive siitä, että inventointiaineiston pohjalta päästäisiin tekemään kulttuuriympäristöohjelmat Lapin kuntiin.

Sallan kulttuuriympäristöohjelma on tehty Lapin elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskuksen, Ympäristö -vastuualueen (ent. Lapin ympäristökeskuksen) alueidenkäyttöyksikön hallinnoiman Lapin kulttuuriympäristöohjelma -hankkeen toimesta yhteistyössä Sallan kunnan kanssa. Hankkeen on rahoittanut EU:n aluekehitysrahasto EAKR siihen liittyvine kansallisine rahoituksineen.

Työn ovat toteuttaneet projektipäällikkö Tiina Elo, arkeologi Sirkka-Liisa Seppälä ja maakuntamuseotutkija Päivi Rahikainen. Lisäksi kenttätöntekijänä koko Itä-Lapin alueella on toiminut Simo Oinas. Lapin kulttuuriympäristöohjelma -hankkeen ohjausryhmään ovat kuuluneet Riitta Lönnström (Lapin liitto), Johanna Forsius (Museovirasto), Matti Vatilo (Ympäristöministeriö), Minna Heljala (Tornionlaakson maakuntamuseo), Päivi Rahikainen (Lapin maakuntamuseo), Tarmo Jomppanen (Saamelaimuseo Siida), Tapio Pukema (ent. Lapin ympäristökeskus nyk. Lapin elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskus) ja Juhani Karjalainen (Metsähallitus). Ohjausryhmän asiantuntijana arkeologian osalta on toiminut Pirjo Rautiainen Metsähallituksesta.

Sallan kulttuuriympäristöohjelman laatimiseen on Sallan kunnan osalta vaikuttanut asiaa varten

perustettu yhteistyöryhmä, jonka jäseninä ovat olleet Erkki Yrjänheikki, Antero Miettinen, Olli Saariniemi, Pekka Moilanen ja Eeva-Liisa Vuonnala. Kokouksiin on osallistunut lisäksi maakuntamuseotutkija Päivi Rahikainen Lapin maakuntamuseosta.

Arkeologista osuutta ovat kirjoitusvaiheessa ohjausryhmän lisäksi kommentoineet Kaarlo Kattikoski Museovirastosta, Hannu Kotivuori Lapin maakuntamuseosta sekä arkeologit Mika Sarkkinen ja Christian Carpelan.

Rakenne

Kulttuuriympäristöohjelman alussa käsitellään Sallan luonnonhistoriallisia olosuhteita ja maisemakuvan kehitystä sen nykyiseen muotoonsa. Sen jälkeen perehdytään Sallan arkeologiseen kulttuuriperintöön ja asuin- ja elinkeinojen historiaan. Tämän jälkeen käsitellään Sallan kulttuuriympäristön ominaispiirteitä, jonka jälkeen seuraa osio, jossa esitellään kulttuuriympäristökohteita Sallasta. Kohteiden valinnan perusteena on käytetty Lapin kulttuuriympäristöt tutuksi -hankkeen inventoinnin yhteydessä tehtyä kulttuurihistoriallisen merkittävyyden arviointia. Kylittäin esiteltujen kohteiden jälkeen esitellään teemakohteina kirkollista rakentamista, koulurakennuksia, seurantalaja, savotta- ja uitto-, poronhoito-, sotahistoria-, rajavartiointi-, liikenne- ja matkailukohteita. Vaikka ohjelmassa esitellään paljon Sallan arvokkaita kulttuuriympäristöjä ja -kohteita, on selvää että ohjelman ulkopuolelle – ja näin esittelyä vaille – jää paljon kohteita, jotka ovat kulttuurihistoriallisesti arvokkaita ja säilyttämisen arvoisia.

Kohteiden esittelyn jälkeen seuraa Sallan kulttuuriympäristön tilan arviointia niin arkeologisen kuin rakennetun kulttuuriympäristön näkökulmasta. Ohjelma päättyy kappaleeseen kulttuuriympäristön käyttö ja hoito, jossa esitellään keinoja, tapoja ja mahdollisuuksia hoitaa kulttuuriympäris-

töä: arkeologista kulttuuriperintöä, rakennusperintöä ja maisemaa.

Sallan kulttuuriympäristöohjelma on laajuudeltaan yksi Suomen laajimpia. Tässä tapauksessa voisi puhua jopa kulttuuriympäristöselvityksestä. Varsinkin ohjelman arkeologista kulttuuriperintöä koskeva osuus on laajempi kuin mihin kulttuuriympäristöohjelmien kohdalla yleensä on totuttu. Vaikka ohjelma perustuu Lapin kulttuuriympäristöt tutuksi -hankkeessa (2004–2008) tehtyyn inventointiin, sisältää se vain osan tästä inventointitiedosta ja toisaalta se perustuu myös Lapin kulttuuriympäristöohjelma -hankkeessa vuosina 2008–2010 koottuihin ja päivitettyihin tietoihin. Arkeologisessa osuudessa on inventointihankkeessa kootun muinaisjäännettietokannan ohella käytetty Museoviraston ja Lapin maakuntamuseon arkiston arkeologisia tutkimuskertomuksia sekä Museoviraston ylläpitämää valtakunnallista muinaisjäännesrekisteriä.

Kulttuuriympäristöohjelma ei ole tieteellinen tutkimus ja koska lähteinä on käytetty Lapin kulttuuriympäristöt tutuksi -hankkeen aikana vuonna 2005 kerättyjä inventointitietoja ja lukuisia erilaisia kirjallisia lähteitä, ei kaikkia ohjelmassa esiteltyjä yksityiskohtia ole pystytty tarkistamaan. Näin ollen lukijoilta pyydetään ymmärrystä kirjassa mahdollisesti esiintyviä virheitä koskien.

Käsitteet

Kulttuuriympäristö on yleiskäsite, johon kuuluvat arkeologinen kulttuuriperintö, rakennettu ympäristö ja kulttuurimaisema. Sillä tarkoitetaan vuosituhansien aikana ihmisen ja luonnon vuorovaikutuksessa muotoutunutta ympäristöä. Kulttuuriympäristö kertoo monin tavoin ihmisen suhteesta ympäristöönsä eri aikoina: siihen on jäänyt jälkiä niin elinkeinoista, asumisesta, uskomuksista kuin liikkumisestakin.

Rakennettu ympäristö muodostuu eri-ikäisistä ihmisen tekemistä rakenteista, kuten rakennuksista, teistä, silloista, kanavista, puistoista ja puutarhoista. Siihen kuuluvat niin vaatimattomat talousrakennukset kuin kirkotkin. Rakennetun ympäristön rikkaus perustuu juuri sen monimuotoisuuteen. Jokaisella rakennuksella on oma tarinansa kerrottavanaan ja vaatimattoman rakennuksen tarina voi olla aivan yhtä mielenkiintoinen kuin kartanonkin. Rakennettuun ympäristöön tulee koko ajan uusia ajallisia kerrostumia, jotka kertovat oman aikansa arkkitehtuurista ja elämäntavasta.

Arkeologinen kulttuuriperintö on osa vanhinta ja herkinä kulttuuriympäristöämme. Siihen sisältyvät kaikki vuosituhansien aikana maankama-

rassa ja vedessä säilyneet merkit varhaisemmasta asutuksesta. Arkeologian menetelmillä on mahdollista tutkia monenlaisia ilmiöitä esihistoriallisista leiripaikoista keskiaikaisiin kaupunkikerrokseen tai sota-ajan hylkyihin. Arkeologista perintöä halutaan säilyttää myös jälkipolville ja kiinteät muinaisjäännökset ovat suojelukohteita.

Kulttuuriympäristöohjelma kokoaa yhteen tietoa ja selittää nykypäivän ympäristön kehityshistoriaa. Kulttuuriympäristöohjelman tarkoituksena on antaa tietoa kulttuuriympäristöstä ja koordinoida kulttuuriympäristön hoitoon, säilyttämiseen ja kehittämiseen kohdistuvia toimenpiteitä. Ohjelma on myös apuna päätöksenteossa ja ohjeena kuntien kulttuuriympäristöön kohdistuvien maankäytön hankkeiden suunnittelussa. Ohjelma toimii työkaluna ympäristössä tapahtuvien muutosten hallintaan.

Kulttuurihistoriallisen merkittävyyden arvioinnin tarkoituksena on määrittää alueen, kohteen tai rakennuksen kulttuurihistoriallinen arvo ja merkitys, mutta ei ottaa kantaa kohteen säilyttämiseen tai suojeluun. Merkittävyyden arviointi on objektiivista kulttuurihistoriallista analyysia. Kohteen kulttuurihistoriallisen arvon suhde muihin tarpeisiin ja arvoihin punnitaan vasta varsinaisessa suunnittelussa ja päätöksenteossa.

Tehdyt selvitykset ja inventoinnit

Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt (RKY)

Valtioneuvosto on päätöksellään (2000) hyväksynyt valtakunnalliset alueidenkäyttötavoitteet (VAT, MRL 22–24 §) osaksi Maankäyttö- ja rakennuslain mukaista ohjausta. Tavoitteet on ryhmitelty koskemaan valtakunnallisesti merkittäviä kokonaisuuksia, joista yhtenä Kulttuuri ja luonnonperintö, virkistyskäyttö ja luonnonvarat. Tavoitteet koskevat erityisesti maakuntakaavoitusta, mutta kulttuuriperintöä koskevat tavoitteet ovat erityistavoitteita ja koskevat suoraan myös yleis- ja asemakaavoitusta. Merkittävää on, että valtakunnallisesti arvokkaita maisema-alueita, rakennettuja ympäristöjä ja arkeologisia kohteita koskevat inventoinnit tulee ottaa huomioon alueiden suunnittelun lähtökohdaksi. Valtakunnallisia alueidenkäyttötavoitteita koskeva valtioneuvoston päätös on tullut voimaan 30.11.2000 ja sen tarkistus 1.3.2009.

Valtakunnallisten alueidenkäyttötavoitteiden kulttuuri- ja luonnonperintöä koskevien erityistavoitteiden mukaan alueidenkäytössä on varmistettava, että valtakunnallisesti merkittävät kulttuuri-

ympäristöjen ja luonnonperinnön arvot säilyvät. Viranomaisten laatimat valtakunnalliset inventoinnit otetaan huomioon alueidenkäytön suunnittelun lähtökohtina. Näillä alueilla alueidenkäytön on sovellettava niiden historialliseen kehitykseen.

RKY on Museoviraston viranomaisten laatima valtakunnallinen inventointi, joka on valtioneuvoston päätöksellä 22.12.2009 otettu maankäyttö- ja rakennuslakiin perustuvien valtakunnallisten alueidenkäyttötavoitteiden tarkoittamaksi inventoinniksi rakennetun kulttuuriympäristön osalta 1.1.2010 alkaen. Lisätietoja RKY -inventoinnista saa Museoviraston ylläpitämältä internet-sivustolta www.rky.fi.

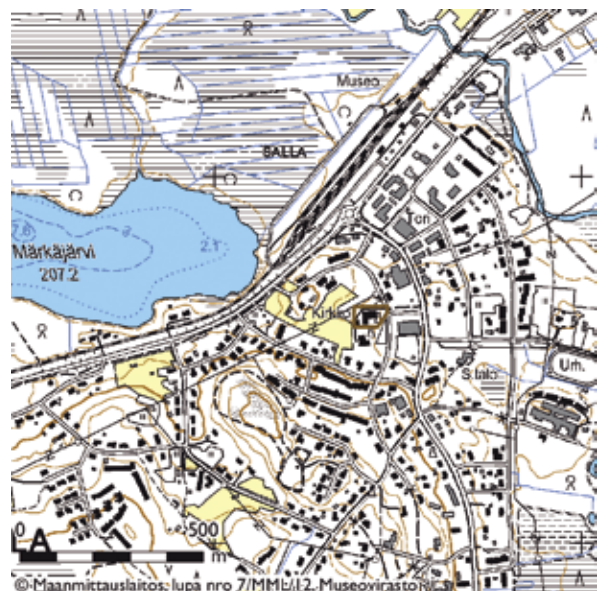
RKY sisältää 1260 kohdetta koko Suomessa. Tarkistustyön tavoitteena on ollut uusiin selvityksiin perustuva, ajantasainen inventointi, joka perustuu valtakunnallisesta näkökulmasta tehtyyn arviointiin. Tarkistuksen tavoitteena on ollut myös rakennusperinnön monimuotoisuuden ja Suomen historian olennaisten teemojen huomioiminen alueellisesti ja ajallisesti. Kohteet ovat yleensä laajempia alueita kuin yksittäisiä rakennuksia ja ulottuvat joskus yli kuntarajojen. Samaa ilmiötä edustavat kohteet on yhdistetty teemoiksi. Valtakunnalliseen inventointiin valitut kohteet antavat alueellisesti, ajallisesti ja kohdetyypeittäin monipuolisen kokonaiskuvan maamme rakennetun ympäristön historiasta ja kehityksestä.

Sallan valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt ovat:

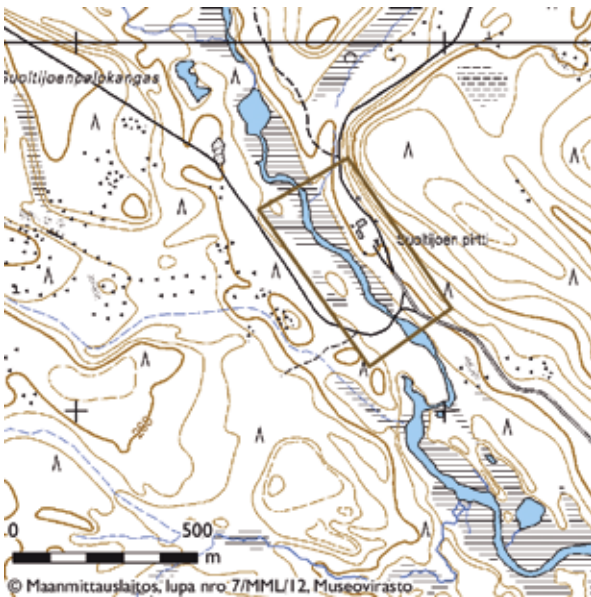
- **Kivelän rakennusryhmä**
- **Sallan kirkko**
- **Lapin uitto- ja savottatukikohdat**, joihin Sallan osalta kuuluu **Suoltijoen pirtti**
- **Salpalinja**, johon Sallan osalta kuuluu **Ruuhijärvellä olevat Salpalinjan jäänteet**
- **Talvisodan taistelupaikat**, joihin Sallan osalta kuuluu **Paikanselän talvi- ja jatkosodan aikainen taistelualue**

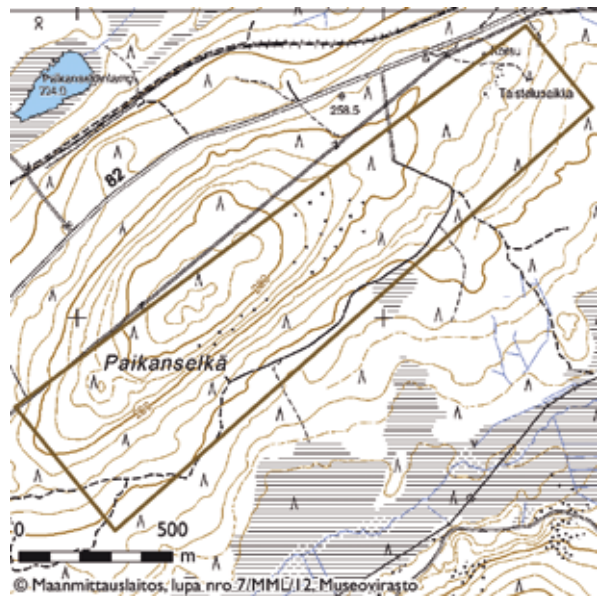
Kartta 1. Kivelän rakennusryhmä.

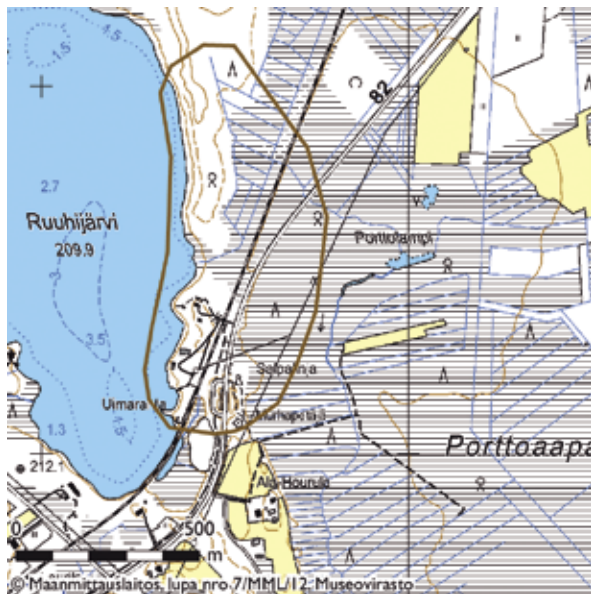
Kartta 2. Sallan kirkko.

Kartta 3. Suoltijoen pirtti.

Kartta 5. Paikanselän taistelualue.

Kartta 4. Salpalinja Ruuhijärvellä.

Lapin kulttuuriympäristöohjelma (1997)

Jarmo Lokion vuonna 1997 kokoamassa Lapin kulttuuriympäristöohjelmassa on Sallasta esitelty seuraavat kohteet:

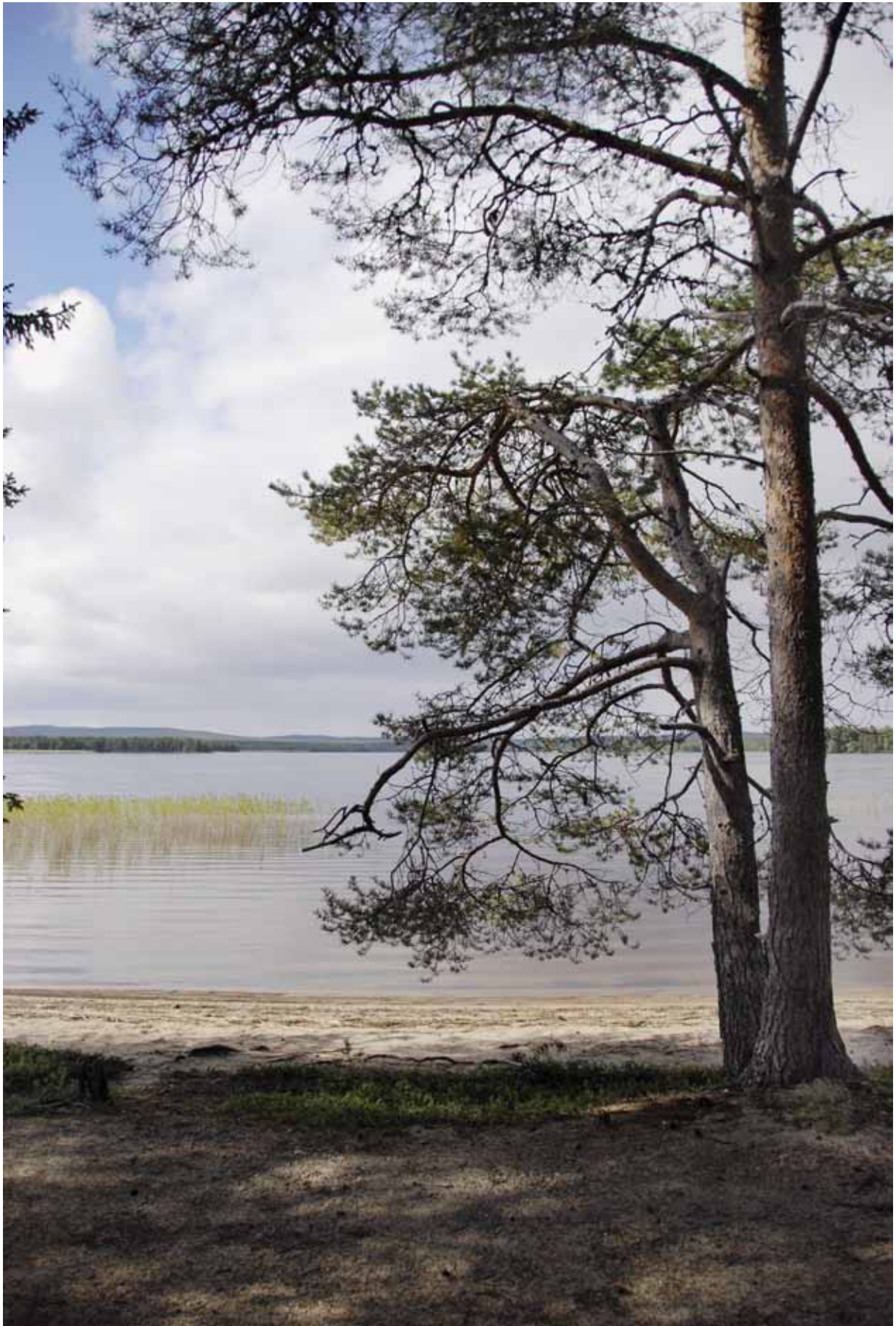
- Sallan kirkko
- Kivelän taloryhmä, Paloperä
- Suoltijoen pirtti
- Riutukan uittotukikohta
- Oulangan kansallispuiston Hautajärven opastustupa
- Aholanvaaran kylä
- Saijan kylä
- Kursu
- Paikanselän taistelualue ja Sallan kirkonkylän panssariesteet
- Kirilahden kalakenttä

Lapin kulttuuriympäristöt tutuksi -hanke (2004–2005)

Lapin kulttuuriympäristöt tutuksi -hankkeessa inventoitiin Sallassa vuosina 2004 ja 2005 yhteensä 251 kohdetta ja 316 yksittäistä rakennusta. Inventoijina toimivat Harri Liianmaa ja Arto Onkamo. Itä-Lapin työsuunnittelijana toimi Simo Oinas (2004–2005). Kiinteistä muinaisjäännöksistä koottiin hankkeessa tietokanta, jonka toteutuksesta vastasi arkeologi Mika Sarkkinen.

Muut selvitykset ja inventoinnit

Edellä mainittujen selvitysten lisäksi Sallan kunta on teettänyt erilaisiin kaavahankkeisiin liittyen myös kulttuuriympäristöä käsittäviä selvityksiä.

Kuva 1. Sallan luonnonrauhaa Kallunkijärven rannalla. Tiina Elo 2010.

Luonnonhistoria ja maisemakehitys

Kallioperä, maaperä, ilmasto ja kasvillisuus

Salla sijaitsee Suomen itä-koillisella raja-alueella lähes kokonaan Napapiirin pohjoispuolella. Maastonmuodoiltaan varsinkin kunnan pohjois- ja keskiosat ovat tunturien luonnehtimaa seutua. Etelä- ja lounaisosat ovat puolestaan laakeaa, runsassoista aluetta maastonmuotojen ollessa matalampia.

Suurin osa Peräpohjolan maisemamaakuntaa on ollut viime jääkauden aikana vedenpinnan yläpuolella, joten maaperä on suurimmaksi osaksi huuhtoutumatonta. Peruskalliota peittää yleensä jääkauden muovaama veden koskematon kivikoinen moreeni: siksi vaarojen ja kumpareiden selänteillä moreenissa on hienojakoisiakin maa-aineksia. Myös terävälakiset harjumuodostumat ovat yleisiä. Harjuja on usein vaarojen ja tunturien ympäröimien vanhojen jokilaaksojen pohjalla. Viimeisimmän jääkauden jälkeiset merivaiheet ovat olleet lyhytaikaisia ja matalia, joten vesi ei ole juurikaan huuhtonut ja kerrostanut maaperän hienompia sedimenttejä. Jokien varsilla on kapeana vyöhykkeenä virtaavan veden kuljettamaa hedelmällistä ja hienojakoista maata jokihietikkoina.

Peräpohjolan ilmastovyöhykkeellä talvet ovat ankaria, runsaslumisia ja pitkiä, kun taas kesät ovat valoisia, kuivia ja suhteellisen lämpimiä. Pakkase-ton kasvukausi jää kuitenkin lyhyeksi: keskimääräinen kasvukauden pituus on vain 40–65 vuorokautta, jona aikana tehoisa lämpösumma jää noin kolmannekseen Etelä-Suomen arvosta. Vuoden keskilämpötila on nollan vaiheilla. Napapiirin pohjoispuolella talveen kuuluu myös kaamos, keskitalven pimeä ajanjakso, jolloin aurinko ei nouse horisontin yläpuolelle.

Sademäärät laskevat Suomessa pohjoista kohti, mutta ilmaston viileyden vuoksi haihtuminen on vähäisempää. Siksi aapasointa on paljon, ja pohjavesi on läpi kasvukauden lähellä maanpintaa.

Kasvillisuus Sallassa on pohjoisboreaalista harvoine, karuine mäntyvaltaisine metsämaineen;

laaksoissa ja alavilla mailla kasvaa tosin kuusi-valtaisiakin metsiä. Itä-Lapin seutu kuuluu kasvimaantieteellisesti Metsä-Lappiin, jossa avariens metsien vallitsevana puulajina on lähes kaikkialla mänty. Kituliaita kuusia kasvaa lähinnä jokien varsilla. Kuivilla ja varsinkin tuoreilla kangasmailla kasvaa männiköissä sekapuuna myös koivua, ja vesistöjen varsilla voi tavata myös koivumetsiä. Tyypillisimpiä soita ovat avoimet rimpinevat ja niiden laidoille kohoavat puustoiset rämeet ja korvet. Karu ilmasto on muovannut aapasuot omalaatuisiksi: Peräpohjolan aapasoilla on yleensä säännölliset rimpi- ja välipinnat, mutta Metsä-Lapissa jänteet eli kaarrot muodostavat kokonaisen verkon. Seudun itä- ja pohjoisosissa levittäytyy Värriötunturin, Tuntsan ja Sorsatunturin muodostama tunturiketju, jossa puusto muuttuu koivuvaltaisiksi tunturikoivikoiksi ja lakialueiden puuttomiksi paljakoiksi. Korkeimmat tunturit Sallassa ovat Joutsitunturin lisäksi Sorsatunturi, Sauoiva, Nuolusoiva, Karhutunturi ja Värriötunturi ja laajimmat järvet Onkamo-, Kallunki- ja Karhujärvi.

Oulangan kansallispuisto

Oulangan kansallispuisto sijaitsee Kuusamon ja Sallan kunnissa Koillismaan ylänköalueella. Puisto rajoittuu idässä Venäjään ja rajan takaiseen, vuonna 1992 perustettuun Paanajärven kansallispuistoon, jonka kanssa Oulanka tekee jatkuvaa yhteistyötä. Oulangan kansallispuisto on monipuolinen ja ainutlaatuinen yhdistelmä pohjoista, itäistä ja eteläistä luontoa. Kansallispuisto on perustettu vuonna 1956. Alueen nykyinen pinta-ala on 270 km².

Perustamisen jälkeen kansallispuistoa on laajennettu kahdesti vuosina 1982 ja 1989. Alue on ollut tunnettu kauneudestaan jo 1800-luvun loppupuolella, jolloin se oli suosittu taiteilijoiden ja luonnontutkijoiden vierailukohde. Virallista kansallispuistonimitystä saatiin odottaa ensin toisen maailmansodan ja tämän jälkeen isojaon takia. Nimitystä hidastutti myös Kuusamon koskisota 1900-luvun puolessavälissä.

Vuonna 2002 Oulanka sai WWF:n (Maailman luonnonsäätiön) Pan Parks -sertifikaatin, joka on tunnustuksena erinomaisesta luonnonsuojelun ja kasvavan luontomatkailun yhteen sovittamisesta.

Oulangan maisemasta mieleenpainuvan tekevät niin vanhat mäntymetsät, kiemurtelevat jokilaaksot hiekkatörmineen ja koskineen kuin myös jyrkkäseinäiset kalliorotkot ja puiston pohjoisosan laajat suoalueet. Alueen korkeimmat vaarat kohoavat 380 metrin korkeuteen, kun taas matalimmillaan Oulanka laskeutuu jokilaaksojen 151 metrin tasoon. Oulankaa halkoo kaksi isoa, itään virtaavaa jokea, Oulanka- ja Kitkajoki. Juuri Oulankajoki muodostaa kansallispuiston perustan.

Eliölajisto on rikas uhanalaisine kasvi- ja eläinlajeineen. Esimerkiksi puiston tunnus – neidonkenkä on uhanalainen laji, mutta kansallispuistossa sitä kasvaa siellä täällä. Muita Oulangalla esiintyviä valtakunnallisesti uhanalaisia lajeja ovat mm. pohjanailakki ja tikankontti.

Oulanka on yksi suosituimmista kansallispuistoista Suomessa: siellä voi hyvin tehdä niin useamman päivän vaellusretken kuin myös muutaman tunnin nähtävyyksivierailun. Esimerkiksi Kiutaköngäs on sadan metrin mittainen koski, joka sijaitsee vajaan kilometrin päässä Oulangan luontokeskuksesta. Tunnetuin vaellusreitti Suomessa, Karhunkierros, sijaitsee Oulangan kansallispuiston alueella. Karhunkierroksen aloituspisteessä toimii Hautajärven opastuskeskus, josta saa mm. tietoa liittyen kansallispuistoon.

Kuva 2. Oulangan kansallispuiston Hautajärven opastustupa on arkkitehtonisesti laadukas ja edustava rakennus. Tiina Elo 2009.

Värriön luonnonpuisto

Värriön luonnonpuisto edustaa Metsä-Lapin tunturi- ja metsäerämaaluontoa, jolla on itäisiä Kuolan alueen piirteitä. Puisto sijaitsee vedenjakaja-alueella. Korkeat vaarat (jopa yli 600 mpy) ovat kivikkoisia, ja niitä halkovat jyrkät rotkolaaksot ja rehevät puronotkot. Ilmastoltaan Värriön luonnonpuisto on hyvin mantereinen. Korkeimmilla tuntureilla levittäytyvät paljakkavyöhykkeet. Tunturikoivikoita on mantereiselle ilmastoalueelle tyypillisesti vain kapeina vöinä. Tunturien alarinteillä ja laaksoissa tavataan kuivia kangasmetsiä. Puiston vähäiset suot ovat Metsä-Lapin aapasoi. Alue on linnustolle erittäin merkittävä pesimäalue monipuolisten luontotyyppien ansiosta. Värriön luonnonpuistossa on huomattava susikanta. Alueella on Värriön tutkimusasema, jonne on polkutie. Alueella on poroaitoja.

Kutsan luonnonpuisto

Kutsan luonnonpuisto perustettiin Sallaan vuonna 1938. Suomen ensimmäinen luonnonpuisto menetettiin sodassa Neuvostoliitolle. Laki Kutsan luonnonpuistosta tuli voimaan vuonna 1938. Puiston pinta-ala oli noin 215 km². Sen suurin pituus oli pohjoisesta etelään noin 23 kilometriä ja lännestä itään noin 20 kilometriä. Kutsa-nimen puisto on saanut seudun halki luoteesta kaakkoon virtaavasta samannimisestä joesta. Kutsan entiseen luonnonpuiston alueeseen kuuluu kaksi tunturia: Painotunturi (496 m) ja Julmoiva (506 m). Ne sijaitsevat alueen lounaisosassa. Vaaroja on eniten alueen pohjoisosissa, kuten Matsokkavaara Pyhäkurun pohjoispuolella ja Mustavaara sekä Koivikkovaara kurun eteläpuolella. Jäniskönkäänvaara on Kutsan alajuoksun pohjoispuolella. Avoimet kalliorinteet ja kallioseinät antavat paikoitellen Kutsan alueelle jylhän ja komean leiman. Rotkolaaksojen seinämiä löytyy mm. Nivajärven ja Kutsajoen rannoilta. Nivajärven puolivälissä länsirannalla kohoaa järven huomattavin kallioseinämä, Hirveäkallio. Sen korkeus on noin 100 metriä.

Seudun tyypillisiä maisemamuotoja ovat vanhoihin siirroshalkeamiin syntyneet syvät, kapeat ja jyrkkäseinäiset kurut. Näistä Nivajärven – Kutsajoen kurumuodostelma on suurin. Muita huomattavia kuruja ovat Pyhäkuru, Ruskeakuru, Kursuojankuru ja Tuoruskuru. Pyhäkuru on ollut muinaisten lappalaisten vanha pyhä uhripaikka, mistä se on saanut nimensä. Pyhäkuru on Nivajärven jälkeen huomattavin Kutsan kuruista. Seudun huomattavin joki on Tuntsajokeen laskeva Kutsajoki, joka saa alkunsa luonnonpuiston pohjoispuolelta Kutsansuolta. Tuntsa kuuluu Koutajoen vesistöalueeseen, jonka vedet laskevat Vienanmereen.. Kutsajoki virtaa yläjuoksullaan kanjonimaisessa kurussa, jonka rannat ovat paikoin hyvin vaikeakulkuiset. Joen juoksu on kiivas ja siinä on kaksi huomattavaa köngästä, Pieni- ja Iso Jänisköngäs. Pyhä- ja Nivajärvi kuuluvat samaan pitkään murtoviivajaksoon kuin vuonomainen Aapajärvi, joka sijaitsee entisen luonnonpuiston ja vedenjakajan, Maanselän kaakkoishaaran luoteispuolella. Aapajärvi on Kemijoen vesistöalueen itäisin latvajärvi. Nivajärvi on noin seitsemän kilometriä pitkä. Karu ja syvä järvi puristuu kapeimmillaan vain noin 50 metriä leveään rotkolaaksoon. Sen rannat nousevat lähes seinäyräkinä suoraan vedestä kymmenien metrien korkeuteen.

Ennen toista maailmansotaa Kutsan alue oli jylhää, tietöntä ja hakkaamatonta erämaata. Seudun luonto on todennäköisesti samanlainen vaikeakulkuisissa kuruissa ja kanjoneissa kuin ennen sotia. Sen sijaan Venäjän puolustusministeriö on hakannut entisen luonnonpuiston muiden osien metsiä useita vuosia. Suuria avohakkuualoja on alueen lounaisosissa, missä Niluttijärvestä länteen kaikki kuusikot on hakattu. Mäntymetsiä on hakattu Aapajärven eteläpuolella Toruskankaalla. Venäläiset ovat tehneet alueelle myös jonkin verran uusia teitä sota-aikaisten teiden lisäksi.

Suomalaiset joutuivat tekemään jatkosodassa ”sotatien” Tuutijärveltä Auhti- ja Niluttijärven länsipuolta Jyrhämään. Sieltä tie jatkui Kutsajoen varteen, mistä pääsi kahta eri reittiä Vuorijärvi – Kuolajärvi väliselle tielle. Alun perin saksalaisten tekemä tie halkaisee entisen puiston pohjoisosan lännestä itään. Venäläiset tekivät vuorostaan välirauhan aikana tien alueen itäpuolelle Vuorijärveltä Sieminkiin. Luonnonpuiston ja alueen muita metsiä on hakattu surutta. Suurin osa puutavarasta on myyty rajan taakse Suomeen. Venäläiset perustivat kuitenkin uudestaan luonnonsuojelualueen seudulle vuonna 1994, sillä kasviaarteet ovat säilyneet ja Kutsajoki virtaa edelleen villinä ja vapaana.

Suomalaisasutuksesta on jälkiä enää hyvin vähän. Entiset laajat peltomaat kertovat vieraille vain vanhan kylän paikan, mutta tuovat kalliita muistoja mieleen niille, jotka ovat kerran joutuneet jättämään kotinsa. Jokunen uuni tai perustusten jäänteet paljastavat talon paikan. Jostakin syrjäisten jokien ja ojien varsilta löytyy vanhoja pärekattoisia latoja – kuin tervehdyksenä menneisyydestä.

Rajan taakse on sittemmin viritelty matkailua. Kotiseutumatkailu onkin saanut suurimman suosion. Toisaalla vanhat Sallatunturit on vallattu moneen kertaan, ja alueen kehittämiseksi on laadittu huikeita suunnitelmia.

Kuva 3. Kutsan luonnonpuistoa. Vesa Haataja.

Maisema

Maisema on sanana varsin monimerkityksinen. Maisema-sana tuo meille mieleen näköalan, silminnähtävän osan ympäristöstä. Näköhavaintoon painottuva ”maisema” on siis riippuvainen näkijästä, subjektiivinen. Lisäksi siihen liitetään herkästi subjektiivisia arvolatauksia (kaunis, ruma yms.), joita ei pystytä mittaamaan tai osoittamaan objektiivisesti. Subjektiivinen käsite muuttuu ajan myötä ja olosuhteiden muuttuessa sekä vaihtelee kokijan mukaan. Maisemaa käsiteltäessä ainoa luotettava tapa on tarkastella sitä kokonaisuutena, joka muodostuu ekologisista perustekijöistä sekä niiden vuorovaikutussuhteista. Maisema on luonnonlakien mukaan toimiva elävä ja kehittyvä, dynaaminen ympäristökokonaisuus. Fyysinen maisema on alue, jossa luonnon elementit kuten korkeussuhteet ja kasvillisuus, ohjaavat näkymän visuaalista sisältöä.

Maiseman tarkastelu, analysointi, aloitetaan tutkimalla maisemarakenne ja sen kehityshistoria. Maisemarakenteen perusta on maastorakenne sekä siinä toimivat luonnonprosessit. Ihmisen vaikutus, kulttuurihistoria, on oleellinen tarkastelukulma. Maisemassa kohtaavat niin luonnon- ja kulttuurihistoriallisten prosessien jättämät jäljet kuin eri aikakausien ja yhteisöjen arvot. Maiseman merkityksen olemassaolo riippuu siitä, mitä eri kulttuurit ovat kulloinkin halunneet maisemaan liittää ja mitä siinä on milloinkin haluttu nähdä.

Maisemakuva on maisemarakenteen silmin havaittava ilmiasu. Useimmat suomalaiset tarkoittanevat maisemakuvaa silloin, kun puhuvat maisemasta. Maisemakuva on lopputulos, maisemarakenteen osatekijöiden näkyvä osa, jonka tarkastelu ei pelkästään riitä.

Maisema-alue on fyysinen kokonaisuus, joka yhden tai useamman perustekijän osalta on yhtenäinen tai toimii yhtenäisenä (esim. vesistöalue).

Kuva 4. Näkymä Onkamojärven rannalta Venäjän puolelle. Tiina Elo 2010.

Valtioneuvoston periaatepätös valtakunnallisista maisema-alueista

Valtioneuvosto teki vuonna 1995 periaatepäätöksen valtakunnallisesti arvokkaista maisema-alueista ja maisemanhoidon kehittamisestä. Päätökseen liittyy selvitys maaseudun kulttuuri- ja perinnemaisemia edustavista arvokkaista alueista: **Maisema-aluetyöryhmän mietintö, osa II Arvokkaat maisema-alueet**. Päätöksessä korostetaan maisemallisia arvoja ja elinvoimaisen maaseudun merkitystä kulttuurimaisemien hoitamisessa ja vaalimisessa. Maisemanhoitoon sopivina menettelytapoina tuodaan esille mm. avointen viljelymaisemien turvaaminen, rakennussuojelun toimenpiteet, maankäytön suunnittelu, tiedotus, neuvonta ja koulutus.

Valtakunnallisiin maisema-alueisiin liittyvän selvityksen suoritti ympäristöministeriön vuonna 1986 asettama maisema-aluetyöryhmä. Ympäristöministeriö jatkoi työryhmälle vuoden 1988 loppuun asetettua määräaikaa 31.3.1992 saakka.

Sallasta maakunnallisesti arvokkaihin maisema-alueisiin kuuluu Aholanvaaran ja Saijan kylä. Saijan maisema-alue on lisäksi alueellisen ympäristökeskuksen päätöksellä perustettu maakunnallinen maisemanhoitoalue.

Maisemamaakuntajako

Valtakunnallisten maisema-alueiden inventoinnin tarkoituksena oli etsiä maamme arvokkaimmat kulttuurimaisema-alueet. Inventoinnissa tähdättiin maakunnallisesti ja paikallisesti omaleimaisten ja tyypillisten maisema-alueiden kartoittamiseen. Tavoite merkitsi edustavan, monipuolisen ja kat-

tavan aluevalikoiman etsimistä. Alueiden edustavuuden tarkastelua varten oli tarpeen määritellä yhtenäiset kriteerit. Tätä varten laadittiin koko maata koskeva maisemamaakuntajako. Sallan kunnan alue jakautuu kolmeen eri maisemamaa-

kuntaan: pohjoinen osa kunnasta kuuluu Itä-Lapin tunturi- ja vaaraseutuun, pieni osa kunnan länsiosaa Peräpohjolan vaara- ja jokiseutuun ja kunnan eteläosa Kuusamon vaaraseutuun.

Itä-Lapin tunturi- ja vaaraseutu

Itä-Lapin tunturi- ja vaaraseutu poikkeaa yleisilmeeltään niin paljon varsinaisesta Aapa-Lapista, että se on erotettu omaksi seudukseksi – joskin raja näiden kahden välillä on hyvin liukuva. Seutua luonnehtivat jyrkkäpiirteiset vaara- ja tunturimaat. Maasto on jyrkintä ja vaaraisinta itäosissa, valtakunnan rajan tuntumassa. Länttä kohti muodot loivenevat, vaarat vähenevät ja maa tulee hieman alavammaksi. Samalla myös soiden määrä alkaa lisääntyä. Seudun itäosissahan soita on hyvin vähän. Aapa-Lapin kairat työntyvät seudulle kielekkeenä Savukosken kohdalla Tenniöjokivartta pitkin, missä Joutsenaavan suot levittäytyvät laajana kokonaisuutena lähes maan itärajalle saakka.

Värriön luonnonpuistosta alkaa etelään jatkuva tunturiketju: Värriötunturit –Tuntsan tunturit – Sorsatunturi. Tunturiluontoa on myös länнемässä Maltion luonnonpuistossa. Varsinaisten tunturialueiden ulkopuolella maasto on enimmäkseen jyrkän vaaraista. Vaarojen ja tunturien välissä luikertelee jokia ja jyrkät jokilaaksot ja kurut ovat tavallisia.

Järviä ei alueella juurikaan ole. Suot ovat yleensä vaarojen välisiä ja jokivarsien verraten pienialaisia Peräpohjolan aapasuojuotteja. Kasvillisuus on pohjoisboreaalista. Metsät ovat melko karuja ja harvoja, yleensä mäntyvaltaisia. Laaksoissa ja alavilla mailla kasvaa kyllä kuusivaltaisiakin metsiä. Ylempänä tuntureilla alkaa olla jo koivuvaltaisia tunturikoivikkoja ja lakialueilla puutonta paljakkaa.

Asutus on yleensä erittäin harvaa. Elantoa on hankittu lähinnä poronhoidolla, karjanhoidolla, eränkävynillä ja kalastuksella. Alueen eteläosassa on harvaa yksittäisasutusta ja joitakin talorykelmiä – pieniä kyliä; täällä vähäiset viljelymaat sijaitsevat eteläosissa Kemijoen (Tenniöjoen) latvoilla ja pika-asutuksen yhteydessä raivatuilla soisilla kairamailla.

Peräpohjolan vaara- ja jokiseutu

Perä-Pohjolan vaara- ja jokiseudun maisemia hallitsevat verraten jyrkkäpiirteiset maastonmuodot ja voimakaiden jokivarsien asumusmaisemat. Alueella on laajoja jyrkästi kumpuilevia vaara-alueita, joitakin erillisiä vaararyhmiä hieman alavimmilla mailla sekä jopa muutamia tuntureitakin. Maaperä on vaaroillakin yleensä moreenia, mutta kallioiset alueet ovat nekin varsin yleisiä.

Suurten jokien varsilla on mittavia sedimentoituneita, melko hienojakoisia kerrostumia. Alueen poikki kulkee muutama luoteesta kaakkoon suuntautuva harjujakso, mutta ne eivät erotu maisemakuvassa kovin hyvin. Sen sijaan Kemijärven tienoilla kulkevien harjujaksojen yhteydessä ovat huomattavat kumpareiset kumpumoreenialueet ja kamesmaastot ovat maisemallisestikin huomattavia.

Ihmisten asuttamien jokien varsien laaksomaisemien ohella alueella on myös melko paljon järviä. Järvet eivät kuitenkaan yleensä ole kovin suuria. Monien järvien rannalla on asutusta, mutta useimmat pienet järvet sijaitsevat vaarojen välisten metsä- ja suoerämaiden keskellä asumattomina.

Alueella on kohtalaisen paljon soita, mutta yhtenäiset suoalat eivät ole maaston kumpuilevuuden takia yleensä niin suuria kuin esimerkiksi Aapa-Lapin puolella. Suoalat ovat pieniä erityisesti länsiosien vaaraisilla alueilla. Seutu on Pohjanmaan ja Peräpohjolan aapasoiden vaihteluväyhykettä.

Kasvillisuudeltaan Kemijärven alue edustaa pohjoisboreaalista kasvillisuusvyöhykettä. Metsät ovat yleensä karuja, variksenmarja-puolukkatyyppin ja variksenmarja-mustikkatyyppin mäntyvaltaisia sekametsiä. Puuston joukossa on paikoin paljonkin lehtipuuta. Myös muu kasvillisuus on yleensä karua. Rehevämpiä alueita on kuitenkin yleisesti jokivarsien hienosedimenttirannoilla ja joidenkin järvien tuntumassa.

Peltoalueet sijaitsevat yleensä rehevillä jokirannoilla. Jonkin verran viljelysmaata on raivattu myös järvien rannoille sekä kairojen lihavimmille suomaille. Lähes koko viljelyala on nurmea. Karjanhoidon ohella poronhoito alkaa olla tärkeä elinkeino. Vaikka metsät ovat karuja, on niiden verraten suuri määrä ja kohtuullinen kasvu mahdollistanut metsätalouden kehityksen. Kemijoki on valjastettu sähkön tuotantoon, maisemassa näkyvänä merkinä tästä on Kemijärven seudun voimakkaasti säännöstellyt tekoallasalueet.

Asutusta on seudulla vielä kohtalaisen runsaasti, keskimäärin selvästi enemmän kuin pohjoisemmassa Lapissa. Asutus on jokilaaksoissa yleensä melko kapealla vyöhykkeellä. Kylät ovat tällöin nauhamaisia sijaiten jokilaakson korkean rannan tuntumassa. Suurin osa asutuksesta on Tornionjoen sekä Kemijoen ja Ounasjoen varsilla. Lisäksi monien järvien rannoilla on pieniä kyliä ja yksittäisasumuksia.

Kuusamon vaaraseutu

Kuusamon maisemat ovat jylhiä, maanpinnan muodot ovat jyrkkäpiirteisen vaaramaisia. Etelästä tuleva vaarajakso kaartuu kohti itää ja levenee lähes koko seudun kattavaksi vaaraylängöksi. Eräät kohoumat nousevat lähes 500 metrin korkeuteen ja parhaimmillaan jopa yli 200 metriä ympäristöään ylemmäksi, kuten livaara, Rukatunturi, Valtavaara ja Riisitunturi. Korkeimpien vaarojen laella alkaa olla jo tunturikasvillisuutta.

Vaarojen ohella pinnanmuotoja luonnehtii luoteesta kaakkoon suuntautuvien drumliinikenttien runsaus sekä monet samansuuntaiset ja lännestä itään suuntautuvat selväpiirteiset harjujaksot. Jokseenkin kaikki drumliinien välit ovat täynnä pieniä aapasointa, ellei niissä ole järviä.

Lukuisten pienten järvien, jokien ja purojen ohella seudulla on useita suuriakin järviä, joista huomattavimmat ovat Muojärvi–Kuusamojärvi, Suolijärvet sekä Kitkajärvet, jotka ovat maassamme harvinainen esimerkki täysin säännöstelemättömästä suurjärvestä. Suurten järvien alueella maastonpiirteet ovat muuhun seutuun verrattuna varsin loivat.

Myös soita on paljon ja ne edustavat Peräpohjolan aapasointa, joista seudulle luonteenomaisena alatyypinä on erotettu Kuusamon rinnesuot. Näiden lettovaltaisten rinnesoiden syntyyn ovat vaikuttaneet erikoiset ilmasto-olosuhteet ja maaston topografia. Alueen ilmasto on paradoksaalinen: lämpösuhteiltaan voimakkaan mantereinen, mutta kosteusoloiltaan mereinen. Talvet ovat kylmiä ja sadetta saadaan suhteellisen runsaasti.

Seutu kuuluu kokonaisuudessaan pohjoisboreaaliseen kasvillisuusvyöhykkeeseen. Metsät ovat yleensä karuhkoja variksenmarja-puolukkatyyppin tai variksenmarja-mustikkatyyppin kuusikoita. Yleensä karussa luonnossa on paikoin rehevää ja maan kalkkiperäisyyteen viittaavaa kasvillisuutta (lehtoja, lettosointa, niittyjä) ja rikasta kasvistoa. Tämä pitää paikkansa erityisesti Pohjois-Kuusamon letto- ja lehtokeskuksen alueella. Kylmien rotkolaaksojen kallioseinämillä tavataan lisäksi harvinaisten tunturikasvien reliktiesiintymiä.

Kaskiviljely on ollut seudulla yleistä. Laajamittaisen kaskiviljelyn pohjoisraja kulkee jokseenkin seudun pohjoisrajalla. Nykyään harjoitetaan metsätalouden rinnalla lähinnä karjataloutta ja poronhoitoa. Varsinainen vaara-asutus loppuu seudun etelärajoilla. Harva asutus on sijoittunut sekä vaarojen rinteille että järvien niemille ja kannaksille.

Kuva 5. Kulttuurimaisemaa Sajjalla. Tiina Elo 2010.

Perinnebiotoopit

Perinnebiotoopit ovat vanhantyyllisen maatalouden muokkaamia luonnonympäristöjä ja niiden tarkastelun tärkein peruste on kasvillisuus. Perinnebiotoopit ovat niiton ja eläinten laidunnuksen synnyttämiä ketoja, niittyjä, hakamaita ja metsälaitumia. Myös vanhat kaskimetsät voidaan lukea perinnebiotooppeihin. Usein kyseessä oleva alue on vuosien saatossa ollut monessa käytössä ja siten alueen tarkka luokitus voi olla tulkinnanvaraista. Jokainen perinnebiotooppi on syntyhistorialtaan ja kasvistoltaan erilainen toisiinsa verrattuna.

Vuonna 1992 aloitettiin Suomessa valtakunnallinen perinnemaisemien kartoitusprojekti, jonka tulokset Lapin läänistä on kerätty raporttiin Lapin perinnemaisemat (Satu Kalpio ja Tarja Bergman, 1999). Julkaisussa esitellään Lapin arvokkaat perinnemaisemat ja niiden nykytila sekä arvioidaan niiden hoidon tarvetta ja annetaan hoitosuosituksia. Julkaisussa käytetään kohteista nimitystä perinnemaisemat, mutta kyseessä on nimenomaan perinnebiotoopit. Julkaisun mukaan

Sallassa maakunnallisesti arvokas perinnemaisema on Savilammen suoniitty. Paikallisesti arvokkaita perinnemaisemia ovat Piessanniitty ja Aatsingin rantaniitty.

Perinne- ja kulttuurimaisemat

Perinnemaiseman tarkastelun lähtökohta on laajempi kuin vain kasvillisuus. Perinnemaisema on yhden tai useamman eri perinnebiotoopin ja sen ympäristön muodostama kokonaisuus – maisema, joka kytkeytyy pitkäaikaiseen maatalousyhteiskuntaan. Perinnemaisemiin liittyy läheisesti rakennettu ympäristö osana maisemakokonaisuutta.

Maisema jaetaan luonnon- ja kulttuurimaisemaan sen mukaan, ovatko luonnon vai ihmisen toiminnan tuloksena syntyneet elementit hallitsevia. Luonnonmaisemia ovat alueet, joiden kehitykseen ovat vaikuttaneet pääasiassa vain luonnon prosessit. Kulttuurimaisemat ovat ihmisen ja luonnon yhteisvaikutuksena syntyneitä kokonaisuuksia. Kulttuurimaisemasta voidaan erottaa ihmisen ja luonnon pitkäaikaisen vuorovaikutuksen myötä muovautunut maaseudun kulttuurimaisema ja ääritapauksena lähes yksinomaan ihmistyön tuloksena syntynyt kaupunkimaisema eli urbaani maisema.

Kulttuurimaisemassa yhdistyvät monet elementit. Kulttuurimaisemassa voidaan havaita luonnonpiirteisiin ja ihmisen muovaamiin kulttuuripiirteisiin liittyvät tekijät ja niiden perusteella syntyneen maisemakuvan esteettisiin arvoihin liittyvät tekijät. Laajimmin ja syvällisimmin nämä tekijät yhdisty-

vät perinteisten maankäyttötapojen muovaamassa kulttuurimaisemassa, maaseudun viljely- ja asutusmaisemassa ja yhtä lailla Lapin perinteisten elinkeinojen kuten poronhoidon ja metsätalouden maisemassa. Nämä maisemat toimivat tärkeänä todisteena ihmisen ja luonnon vuorovaikutuksesta ja niihin on myös tallentunut suuri määrä ainutlaatuista kulttuuriperintöä.

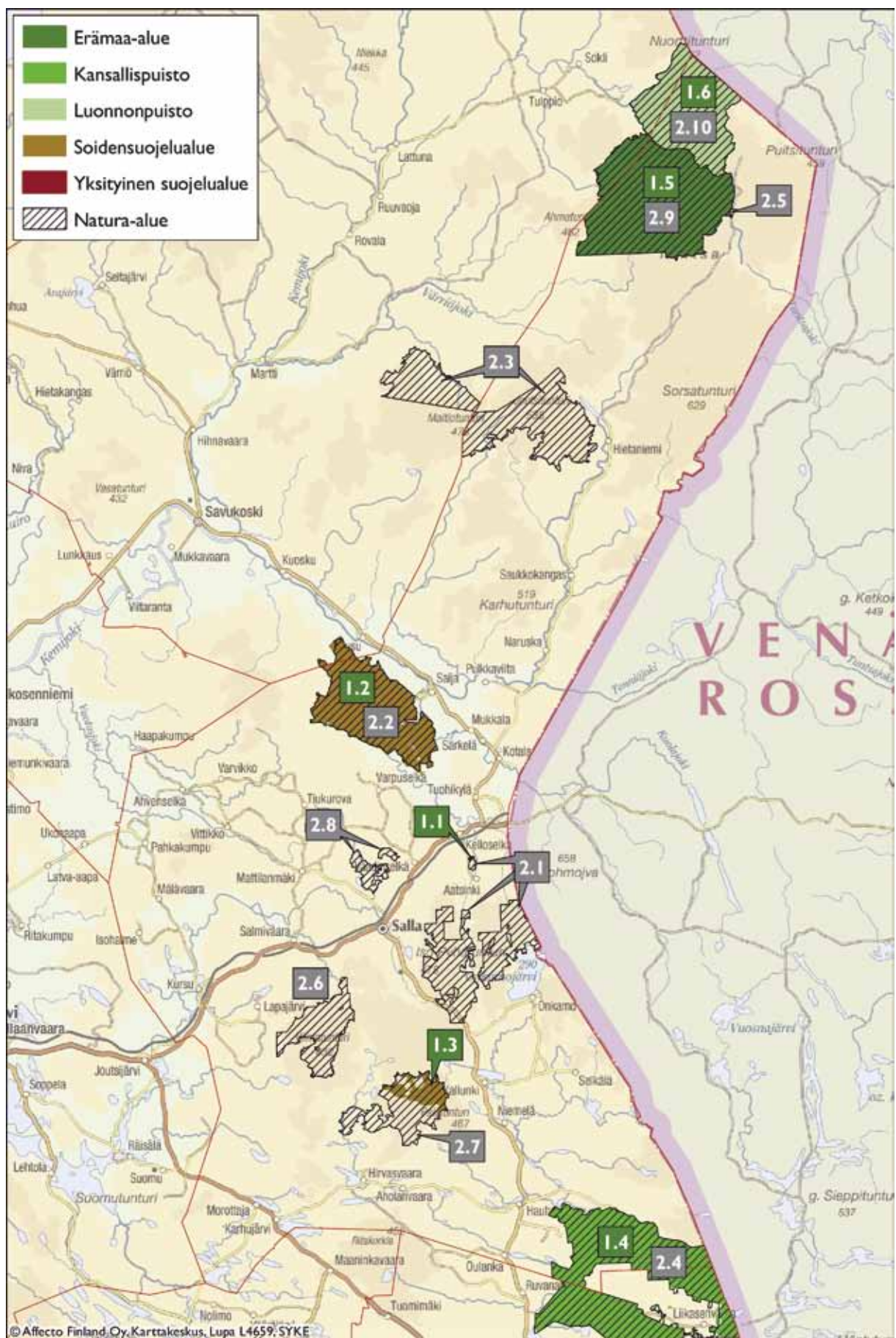
Maiseman kokeminen

Kiinnostus maisemaan, sen tutkimiseen, suojeluun ja suunnitteluun on viime vuosina ollut kasvussa. Maiseman arvo on noussut sekä luonnontieteissä että yhteiskunta- ja kulttuurintutkimuksessa. Maamme perinne- ja luonnonmaisemia on inventoitu ja tutkittu, kulttuuriperintöä kartoitettu ja kansallismaisemia nimetty.

Visuaalinen maisema on katsojan oma yksilöllinen kokemus. Etenkin paikallisille asukkaille maisema on myös kulttuurihistoriaa. Maiseman muuttuminen koetaan muullakin tavalla kuin vain esteettisesti. Ulkopuolinen näkee maiseman ominaispiirteet eri tavalla kuin alueen asukas, koska hänellä ei ole maisemaan liittyviä henkilökohtaisia muistoja eikä tuttuuden aiheuttamaa turtumusta. Muistikuvat ympäristöstä piirtyvät syvälle mieleen. Useimmat pystyvät kuvailemaan tuttuja paikkoja ja rakennuksia, vaikkei niitä olisi enää olemassa. Ympäristöä ei tee aina muistettavaksi paikan kauneus tai viihtyisyys, vaan siihen liittyvät tapahtumat tai kohtaamiset. Myös maisemakuvan kauneuden arviointiin vaikuttavat muistot: useimmat pitävät lapsuuden maiseman kaltaista näkymää kauniina.

Maisemaan kytkeytyvät kulttuuriset jäljet ja mielikuvat sitoutuvat usein historiaan. Maiseman henki syntyy siihen liittyvän historian, menneisyyden ja perinteen tiedostamisesta. Maiseman ja sen menneisyyden välinen suhde voidaan myös nähdä erilaisten historiallisten kerrosten kasautumana. Maiseman historialliseen ulottuvuuteen kuuluu myös siihen liittyvä nostalgia, kaipaus kadotettuun menneisyyteen. Nostalgian ohella historialliset maisemat sitoutuvat vahvasti myös perinteeseen. Yleensä perinteestä puhuttaessa viitataan sellaiseen luonnon tai kulttuurin arvoon, joka on säilynyt tai tietoisesti säilytetty menneisyydestä nykyisyyteen ja joka halutaan säilyttää myös tulevaisuudessa. Maisemaan kohdistuu jatkuvasti yhä enemmän muutospaineita. Siksi maiseman ja sen luontoon liittyvien arvojen säilyttämisestä ja kehittämisestä on tullut yhä suurempi haaste.

Sallan suojelualueet

Kartta 6. Sallan luonnonsuojelualueet

1. Luonnonsuojelualue

- 1.1 Ailasmäen luonnonsuojelualue
- 1.2 Joutsenaavan–Kaita-aavan soidensuojelualue
- 1.3 Löytöjängän–Suksenpaistama-aavan soidensuojelualue
- 1.4 Oulangan kansallispuisto
- 1.5 Tuntsan erämaa
- 1.6 Värriön luonnonpuisto

2. Natura-alue

- 2.1 Aatsinki–Onkamo
- 2.2 Joutsenaapa–Kaita-aapa
- 2.3 Joutsitunturi–Koukkutunturi
- 2.4 Oulanka
- 2.5 Peurahaara
- 2.6 Peuratunturi
- 2.7 Suksenpaistama–Miehinkävaara
- 2.8 Termusaapa
- 2.9 Tuntsan erämaa
- 2.10 Värriö

Kuva 6. Kallunkijärven maisemaa Tiina Elo 2010.

Arkeologinen kulttuuriperintö

Mitä on arkeologinen kulttuuriperintö

Arkeologisella kulttuuriperinnöllä tarkoitetaan maassa tai vedessä säilyneitä, ihmisen toiminnasta aikanaan syntyneitä rakennelmia, muodostumia ja löytöjä. Ne ovat osa vanhinta kulttuuriympäristöämme, jota tutkitaan ensisijaisesti arkeologian menetelmin. Niistä tavallisimpia ovat maastossa tehtävät inventoinnit ja kaivaukset. Esihistoriallista aikaa tutkittaessa arkeologia on tärkein tieteenala, koska kirjallisia lähteitä ei ole käytettävissä. Arkeologiaa käytetään paljon myös historiallista aikaa koskevassa tutkimuksessa, koska sen avulla voidaan täydentää kirjallisten lähteiden antamaa kuvaa. Arkeologisilla menetelmillä on mahdollista tutkia niin kivikauden pyyntiväestön asuinpaikkoja kuin 1700-luvun kaupunkiasutustakin tai 1900-luvun sotahistoriallisia rakennelmia. Arkeologia on monitieteistä ja tutkimuksessa hyödynnetään erityisesti luonnontieteellisiä menetelmiä.

Arkeologian tutkimuskohteet erottuvat maastossa usein vain erilaisina kuopanteina tai kohoumina. Maaperään muodostuneet värjäytymät, kiveykset, kuopat ja löydöt tulevat näkyviin yleensä vasta, kun maan pintakerros jostakin syystä rikkoutuu. Nämä jäljet ja merkit muodostavat arkeologisen tutkimuksen tärkeimmän maastossa säilyneen lähdemateriaalin, kulttuurikerroksen. Asuinpaikoilla kulttuurikerros alkaa yleensä aivan maan pinnasta humuskerroksen alta ja ulottuu paksuimmillaankin tavallisesti vain 20–30 cm:n syvyyteen. Varastointia tai valmistusta varten on voitu kaivaa syviäkin kuoppia. Joissakin tapauksissa vanha kulttuurikerros on voinut jäädä paksujen tulvakerrosten alle ja säilyä lähes koskemattomana.

Muinaisjäännökset ja arkeologiset löydöt ovat suojeltuja

Arkeologinen kulttuuriperintö sisältää ainutkertaista tietoa maamme aikaisemmasta asutuksesta ja historiasta. Vuonna 1963 säädetyin muinaismuistolain (295/63) tarkoituksena on varmistaa, että tätä tietoa säilytetään myös seuraaville sukupolville ja tulevia tutkimuksia varten. Laissa määritellyt kiinteät muinaisjäännökset ovat muinaismuistolain nojalla rauhoitettuja ilman erillistä suojelupäätöstä. Merestä, järvistä tai muualta vesistöistä tavattavat laivan tai muun aluksen hylyt sekä niiden osat kuuluvat myös muinaismuistolain piiriin, mikäli niiden ikä on yli sata vuotta. Hylyt ja niiden osat rinnastuvat kiinteisiin muinaisjäännöksiin. Suojeltuja ovat myös irtaimet muinaisesineet eli yksittäiset maasta tai vedestä tavattavat esineet tai niiden osat, joiden omistajaa ei tiedetä ja joiden iän voidaan arvioida olevan yli sata vuotta.

Suomessa arkeologisen kulttuuriperinnön suojeluun, tutkimukseen ja hoitoon liittyvistä asioista vastaa Museovirasto. Museovirastolla on oikeus tutkia, määrittää, rajata ja hoitaa muinaisjäännöksiä. Museovirasto myöntää myös luvat muinaisjäännösten tutkimukseen. Viranomaisen roolissa se seuraa maankäytön suunnittelua ja antaa lausuntoja kaavoituksesta ja muinaisjäännöksiä koskevista rakennushankkeista. Tähän työhön osallistuvat myös ne maakuntamuseot, joiden kanssa Museovirasto on tehnyt yhteistyösopimuksen. Lapissa tällainen sopimus on tehty jo 1990-luvulla Lapin maakuntamuseon kanssa, joka hoitaa huomattavan osan oman toimialueensa (Kemijärvi, Kittilä, Pelkosenniemi, Posio, Rovaniemi, Ranua, Savukoski, Sodankylä) muinaisjäännöksiä koskevista asiantuntija- ja viranomaistehtävistä.

Lapissa arkeologinen kulttuuriperintö on erottamaton osa nykyistä asuin- ja elinympäristöämme. Jokivarsien ja järvenrantojen asuinpaikat, pyyntimaat ja kulkureitit ovat pysyneet samoilla sijoillaan jopa vuosituhansien ajan. Muinaisjäännökset

ovat monessa tapauksessa säilyneet paremmassa kunnossa kuin muualla Suomessa. Arkeologisesti merkittävät alueet voivat muodostaa laajoja, yhteisiä ja suhteellisen ehjiä kokonaisuuksia. Muinaisjäännösten kuntoon ja säilymiseen vaikuttavat

varsinkin kaikenlainen maankäyttö, kuten rakentaminen, maa- ja metsätalous sekä luonnonvarojen hyödyntäminen, Lapissa erityisesti vesien sääntösty ja kaivostoiminta.

Kiinteät muinaisjäännökset ovat muinaismuistolain (295/1963) perusteella rauhoitettuja muistoina Suomen aikaisemmasta asutuksesta ja historiasta. Rauhoitus on automaattinen eikä se edellytä erillisiä suojelupäätöstä tai muita toimenpiteitä. Muinaisjäännöksen toteaa Museovirasto, joka lain mukaan vastaa muinaisjäännösten tutkimuksesta, suojelusta ja hoidosta.

Muinaismuistolain mukaan kiinteän muinaisjäännöksen kaivaminen, peittäminen, muuttaminen, vahingoittaminen, poistaminen ja muu siihen kajoaminen on kielletty ilman lain nojalla annettua lupaa. Muinaisjäännösten rauhoitusta valvoo Museovirasto.

Kiinteiksi muinaisjäännöksiksi laissa luetellaan seuraavat kohteet:

- 1) maa- ja kivekummut, rökkiöt, kivikehät ja muut kiveykset ja latomukset, jotka ovat ihmisen muinoin tekemiä;
- 2) pakanuuden aikaiset haudat ja kalmistot, myös sellaiset, joista maan pinnalla ei ole merkkejä;
- 3) kivet ja kalliopinnat, joissa on muinaisilta ajoilta kirjoituksia, kuvia tai muita piirroksia tahi maalauksia, hiomauria tai muita hionnan jälkiä taikka uhrikuoppia;
- 4) uhrilähteet, uhripuut, uhrikivet ja muut palvontapaikat sekä muinaiset käräjäpaikat;
- 5) muinaisilta ajoilta peräisin olevat asumusten jäännökset sekä asuin- ja työpaikat, niin myös muodostumat, jotka ovat syntyneet sellaisten asumusten tai paikkojen käyttämisestä;
- 6) muinaisaikaiset hylätyt linnat, linnamäet, linnoitukset, linnakkeet, vallit ja vallihaudat, sekä niiden jäännökset, kirkkojen, kappelien, luostarien ja muiden huomattavien rakennusten rauniot sekä muinaiset hautapaikat, jotka eivät ole seurakunnan hoidossa;
- 7) kivet, ristit ja patsaat, jotka muinoin on pystytetty jonkun henkilön tai tapahtuman muistoksi tai uskonnollisessa tarkoituksessa, samoin kuin muut sellaiset muistomerkit;
- 8) muinaisten huomattavien kulkuteiden, tienviittojen ja siltojen sekä vartiotulien ja muiden sellaisten laitteiden jäännökset; sekä
- 9) kiinteät luonnonesineet, joihin liittyy vanhoja tapoja, tarinoita tai huomattavia historiallisia muistoja.

Laki ei aseta muinaisjäännökselle ikärajaa. Käytännössä historiallisen ajan muinaisjäännöksen suojelussa 1700-lukua myöhempien muistojen rauhoitus arvioidaan yleensä tapauskohtaisesti. Arviointi perustuu tavallisesti sekä arkistoselvitykseen että maastotarkastukseen. Suojeltavaksi on otettu myös 1900-luvun alkupuolen perintöä, kuten teollisuushistoriallisia muistoja ja sotahistoriallisia rakennelmia. Esimerkiksi I maailmansodan rakennelmat on rauhoitettu muinaismuistolain perusteella.

Museoviraston ylläpitämän valtakunnallisen muinaisjäännösrekisterin mukaan Suomesta tunnettiin vuoden 2010 lopussa yli 26 000 kiinteää muinaisjäännöstä. Kohteista noin 4000 (15 %) on Lapissa. Valtaosa Lapin muinaisjäännöksistä sijaitsee Metsähallituksen hallinnoimilla valtionmailla.

Maastosta muinaisjäännösrekisteriin – tietoa arkeologisesta kulttuuriperinnöstä

Arkeologit keräävät muinaisjäännöksiä koskevaa tietoa monin eri tavoin. Suuren yleisön tuntemat kaivaukset muodostavat vain pienen osan arkeologin työstä. Museoviraston kaivauksista useimmat liittyvät erilaisiin maankäyttöhankkeisiin. Tieteellisistä lähtökohdista kaivauksia tekevät pääasiassa yliopistot ja maakuntamuseot tai tutkimusta tekevät arkeologit.

Tavallisia arkeologisia kenttätutkimuksia ovat muinaisjäännösten tarkastukset maastossa. Arkeologisella inventoinnilla tarkoitetaan yleensä rajatulla alueella tehtävää maastotutkimusta, jossa tarkastetaan jo tiedossa olevia kohteita ja etsitään mahdollisuuksien mukaan uusia, ennestään tuntemattomia jäännöksiä. Aikaisemmin inventointeja tehtiin tavallisesti kuntarajojen mukaisina perusinventointeina, mutta nykyisin yhä useammat selvitykset koskevat yleensä kuntaa pienempiä tai sen rajoista riippumattomia alueita. Useimmat inventoinnit liittyvätkin kaavoitukseen tai erilaisiin maankäyttöhankkeisiin, kuten liikenneväyliin tai voimajohtolinjauksiin. Lapissa inventointeja on tehty erityisesti vesistöjen säännöstelyn ja kaivos-hankkeiden takia. Suomen ensimmäinen arkeologinen inventointiohjelma aloitettiin Kemijoen voimalaitosrakentamisen yhteydessä 1950-luvulla. Metsähallitus on aloittanut 2000-luvulla hallinnassaan olevien valtionmaiden kulttuuriperintökoh-

teiden inventoinnit, joiden tuloksia hyödynnetään alueiden hoidossa ja käytössä.

Tutkimusprojekteissa tehdään tieteellisen kysymyksenasettelun mukaisia inventointeja. Niistä voidaan mainita esimerkkinä Ylä-Lapin peuranpyynnissä käytettyjen kuoppajärjestelmien inventoinnit. Inventoinnissa voidaan keskittyä myös tiettyntyyppisiin jäännöksiin. Tällaisia teemaintointeja ovat olleet esimerkiksi raudanvalmistuspaikkojen tai hautasaarten inventoinnit. Inventoinnit voivat liittyä myös kulttuuriympäristön hoitoon tai kulttuurimatkailuun. Inventoinneista laaditaan raportti, jota säilytetään joko alkuperäisenä tai kopiona Museoviraston arkistossa.

Lapin liitto on tuottanut maakuntakaavoituksen yhteydessä 2000-luvulla Museoviraston ja Lapin maakuntamuseon kokoamien aineistojen pohjalta Lapin seutukunnista kuntakohtaiset suojelukohdeluettelot. Suojelukohdeluettelot ovat tärkeitä tietolähteitä, mutta ne vanhenevat nopeasti ympäristön ja inventointitilanteen muuttuessa. Ajantasaiset tiedot arkeologisista kohteista onkin aina syytä selvittää Lapin maakuntamuseosta tai Museovirastosta, joka pitää yllä valtakunnallista rekisteriä kaikista Suomen kiinteistä muinaisjäännöksistä. Rekisteri sisältää perustiedot kaikista tunnetuista esihistoriallisista kohteista ja niitä koskevista tutkimuksista. Rekisteriä päivitetään jatkuvasti. Erityisesti historiallisen ajan muinaisjäännösten osalta tiedot ovat vielä koko Suomessa puutteellisia, koska esihistoriallista aikaa nuorempia kohteita on alettu järjestelmällisesti inventoida vasta 2000-luvulla. Muinaisjäännösrekisteriin voi tutustua Museoviraston ylläpitämässä kulttuuriympäristön rekisteriportaaliin. (<http://kulttuuriymparisto.nba.fi>).

Kuva 7. Inventoijat työssään. Korkeakouluharjoittelija Inga Nieminen ja Metsähallituksen suunnittelumetsuri Timo Simontaival dokumentoivat Puntarikeron rajamerkkiä Posion Pikku Palotunturilla. Metsähallitus/ Taisto Karjalainen 2010.

Lapin arkeologiset aikakaudet

Mesoliittinen kivikausi	8500–5000 eKr.
Työkalujen pääraaka-aine kvartsi Hirvi, peura ja majava tärkeitä riistaeläimiä	
Neoliittinen kivikausi	5000–1900 eKr.
Ilmasto lämpenee, mäntymetsät laajimmillaan (4000 eKr.) Pohjois-Lapin tuntureilla Rannikolla hylkeenpyytäjiä ja suuria pyyntitukikohtia (talvikylät, asumuspainanteet) Peuran pyynnissä otetaan käyttöön erityisesti Pohjois-Lapissa kuoppajärjestelmät 3000–2000 eKr. Jokilaaksoissa käytössä suuret liuske-esineet, joita valmistetaan paikallisista raaka-aineista Saviastiat otetaan käyttöön, pohjoisessa varhaisinta SÄRI -keramiikka (5000–4500 eKr.) Perämeren rannikolle aletaan rakentaa röykkiöitä kivikauden lopulla, Tornionlaaksossa kokeiltu viljelyä	
Varhaismetallikausi	1900 eKr.–300 jKr.
Ilmasto muuttuu epävakammaksi ja viileämmäksi Peuran pyynnissä Pohjois-Lapissa voimakas kuoppapyynnin vaihe 2000 eKr., pitkät kuoppaketjut Perämeren alueella hylkeenpyyntitukikohtia (keittokuopat) ja röykkiöhautauksia Vanhemmalla varhaismetallikaudella (1900–700 eKr.) pronssiesineitä ja valinmuotteja, harvinaisia Rautaiset aseet ja työkalut otetaan käyttöön nuoremmalla varhaismetallikaudella (700 eKr.–300 jKr.) Itä-Lapissa ja Kemijokivarressa omaa raudanvalmistusta Käytössä on useita keramiikkatyylejä, sekoitteena käytetään yleisesti asbestia, talkkia ja kiillettä	
Rautakausi	300–1300 jKr.
Keskirautakausi	300–750 jKr.
Kulttuurin murros – metalliesineiden ja pyyntituotteiden vaihdantaan perustuva talousmuoto Keramiikan valmistus ja käyttö lakkaavat, omasta raudantuotannosta luovutaan Perämeren alueella omaksutaan eteläisiä vaikutteita esineistöön ja hautaustapoihin	
Myöhäisrautakausi	750–1300 jKr.
Kotakyläien aika	750–1600 jKr.
Ilmasto lämpenee, mäntymetsiä nykyistä laajemmalla alueella Rannikolle ja jokilaaksoihin kyllä ja taloja; sisämaassa kotakylät (kevytrakenteiset kodat, liesilatoukset) Historiallisesti tunnettu saamelainen kulttuuri (metalli- ja sarviesineistö, seidanpalvonta) alkaa muotoutua Kemijoen ja Tornionjoen varteen perustetaan markkinapaikkoja – kauppaa ja kalastusta alkaa hallita Pohjanlahden rannikon (Kvenland) talonpoikaisväestö ja 1300-luvulta alkaen pirkkamiehet eli birkarlit	
Keskiaika	1300–1600 jKr.
Talvikyläien aika	1550–1750 jKr.
Ilmasto viilenee, pikku jääkausi (1300–1870) Kuninkaan ja kirkon valta vakiinnutetaan 1300-luvulla – hiipakuntarajat vahvistetaan 1346, ensimmäiset kirkot rakennetaan Kemijoen ja Tornionjoen suuhun markkinapaikkojen lähelle, birkarlien erioikeudet lakkautetaan 1500–1600-luvuilla, verotus siirretään kruunulle Talonpoikaiskylät muodostuvat jokilaaksoihin Lapinmaiden ja lapinkyläien rajat vahvistetaan, keskuspaikoiksi vakiintuvat 1500-luvulla talvikylät, joissa asutaan turvepöytäisissä puukodissa, runsas ja monipuolinen aineellinen kulttuuri Turkis- ja riistaeläinten pyyntisaaliit romahtavat 1600-luvulta alkaen	
Uusi aika	1600–1900 jKr.
Talvitupien aika	1700–1900 jKr.
Tornion kaupunki perustetaan vanhalle Suensaaren markkinapaikalle 1621 Lapin luonnonvarojen hyödyntäminen alkaa 1600-luvulla, Pajalan Köngäsen ruukki perustetaan 1646 Saamelaisten perinteisen uskonnon murros ja lopullinen käännytys kristinuskoon 1600-luvulla, noitarumpuja ja seitapaikkoja hävitetään Suomalainen uudisasutus ja talonpoikainen kulttuuri leviävät lapinkyläiin (Lapinmaan plakaatti 1673) – Lapin ja Lannan rajakiistat 1670–1680-luvuilla – lopullinen Lapin ja Lannan raja vahvistetaan 1796 Saamelaiset omaksuvat talonpoikauskulttuurin piirteitä, mm. salvotut hirsituvat viimeistään 1700-luvulla, talvikylästä luovutaan 1700-luvun puolivälissä Peurapyynnin merkitys vähenee 1600-luvulta alkaen, saamelaiset siirtyvät talonpojiksi tai poronhoitajiksi Suurporonhoito leviää Norjan tunturialueilta ja vakiintuu Kemin Lapissa 1800-luvun alkupuolella	
Kausien jaottelussa on käytetty lähteenä julkaisuja Inarin arkeologiset vaiheet (Carpelan 2003) ja Maiseman muisti (Museovirasto 2003). Kausien ajoitukset on ilmoitettu kalenterivuosina sadan vuoden tarkkuudella. Aikarajat perustuvat arkeologisen aineiston ajoituksiin ja historiallisiin lähteisiin. Tässä julkaisussa mainitut radiohiiliajoitukset on ilmoitettu aina kalenterivuosina.	

Lapin muinaisjäännöksiä

Mika Sarkkinen ja Sirkka-Liisa Seppälä

Asutus ja asuminen

Vanhimmista esihistoriallisista asuinpaikoista käytetään yleisnimitystä kivilautinen asuinpaikka. Niistä ei juuri ole maan pinnalle näkyviä merkkejä. Asuinsijat havaitaankin yleensä vasta, kun maan pinta syystä tai toisesta rikkoutuu. Tuolloin paljastuvat peittyneet löytökeskittymät, tulisijat ja muut muinaisen asumisen värjäämät kerrokset. Useimmiten näiltä asuinpaikoilta tavataan vain esineitä valmistettaessa syntyynyttä jätettä, etenkin kvartsi- ja kvartsiitti-iskoksia. Niiden perusteella asuinpaikkaa ei voi yleensä ajoittaa tarkasti, ja osa kohteista voi olla kivilautta nuorempia. Asuinpaikkojen laajuus ja luonne vaihtelee suuresti. Joskus kyseessä voi olla satunnainen leiripaikka, toisinaan paikalle on toistuvasti palattu useamman tuhannen vuoden aikana.

Muutamilla esihistoriallisilla asuinpaikoilla on matalina painanteina erottuvia osin maahan kaivettuja asumusten sijoja, asumuspainanteita. Pääosin kivilauden lopulle tai varhaismetallikaudelle ajoittuvat painanteet ovat yleisiä Perämeren pohjukan jokivarsissa ja maannousun kuivattamilla vanhoilla merenrannoilla, jotka voivat sijaita kaukanakin nykyisistä vesistöistä. Kauempaa sisämaasta asumuspainanteita tunnetaan vähemmän. Siellä ne sijaitsivat nykyisten vesistöjen rannoilla.

Pohjois-Lapissa ja paikoin muuallakin myöhäisrautakautisten ja keskiaikaisten (800–1600-luku) asuinpaikkojen tunnusmerkkejä ovat maanpinnalle erottuvat suorakaiteiset liesilatoukset. Ne sijaitsivat usein muutaman latouksen muodostamassa rivissä hiekkaisilla ja karuilla veden lähellä olevilla kankailla. Myös yksittäisiä latouksia tunnetaan. Tulisijojen lisäksi latouksia ja kiveyksiä on tehty myös muihin tarkoituksiin.

Pohjois- ja Itä-Lapista tunnetaan viitisentoista saamelaiden talvikylää. Niillä on näkyvissä useita kehämäisiä kodansijoja. Ne ovat neliömäisiä tai kuusikulmaisia matalia maavalleja, joiden keskellä on usein kivistä koottu matala liesi. Talvikylät sijaitsivat pienten jokien ja lampien rantamilla. Kyläpaikat voi tunnistaa myös ympäristöstään poikkeavan kasvillisuuden perusteella, samaan tapaan myöhemmät asuin- tai kalakentät. Kentillä erottuu yleensä erilaisia rakennusten pohjia, kuoppia tai tulisijoja. Kentät ovat voineet olla käytössä pitkiä aikoja.

Hirsitupien rakentaminen yleistyi keskiajalta alkaen, pohjoisimmassa Lapissa vasta 1700-luvun puolimaissa. Hirsistä rakennettu tupa oli helposti siirrettävä ja tupa maatui harvoin ensimmäiselle sijalleen. Tupasijat ovat alaltaan varsin pieniä (noin 4 x 4 metriä). Tupien muistoina tavataan kiukaiden tai piisien raunioita, joiden kivet ovat usein tulen haurastuttamia. Tulisijan ympärillä saattaa olla säilynyt tuvan seinän multapenkkaa. Myöhemmillä talonpaikoilla on yleensä jäännöksiä myös talousrakennuksista, raivausröykkiöitä ja peltokappaleita. Keskiajalta lähtien rannikolle ja jokivarsiin syntyi talonpoikaista kyläasutusta, jonka jäännöksiä on tutkittu muun muassa Rovaniemen Ylikylässä. Tornion (perustettu 1621) asemakaava-alueella on säilynyt kaupunkiasutuksen varhaisia kerrostumia 1600–1700-luvuilta.

Elinkeinot

Kiinteisiin muinaisjäännöksiin kuuluvat myös erilaiset työ- ja valmistuspaikat. Lapissa yleisimpiä ovat pyyntikuopat, jotka varsinkin Ylä-Lapissa saattavat muodostaa kymmenien, jopa satojen kuoppien ketjuja. Pyyntikuopat sijaitsivat usein hiekkakankailla, peurojen luontaisilla kulkureiteillä. Kuopat ovat yleensä soikeita tai pyöreitä, halkaisijaltaan 2–4 metriä ja syvyydeltään vähintään puoli metriä. Laajoja pyyntikuoppajärjestelmiä on käytetty varsinkin kivilauden lopulla ja varhaisella metallikaudella. Kuoppapyyntiä on harjoitettu kivilaudelta 1800-luvulle saakka. Poronhoitoon liittyvät rakenteet kuten poroerotuspaikkojen käytöstä pois jääneet kaarteet voidaan lukea arkeologiseen kulttuuriperintöön. Pyyntitalouden muinaisjäännöksiä ovat myös erilaisten kalastusta varten tehtyjen patojen ja pyydysten kivi- tai puurakenteet sekä puihin tehdyt apajapaikkojen sijainti- ja omistusmerkit.

Osa maastossa näkyvistä kuopista on todennäköisesti erilaisia keitto- ja säilytyskuoppia. Keittokuopat ovat eräänlaisia kivettyjä maauuneja; kuoppia, joiden pohjalla on paksu palaneiden kivien kerros. Erityisen runsaasti niitä tunnetaan Perämeren rannikon varhaismetallikaudelle ajoitetuilta rantakorkeuksilta, mutta niitä on tavattu myös järvien rannoilta. Kivikoihin on yleisesti kaivettu säilytyskuoppia eli purnuja.

Kivikaudella on työkalujen raaka-ainetta hankittu lohkomalla haluttua kiveä paikoista, jotka erottuvat pieninä louhoksina. Esihistoriallisen ajan raudanvalmistuspaikkoja tunnetaan joitakin Etelä-Lapin alueelta. Tornionlaaksossa on historiallisen ajan varhaisesta teollisuudesta kertovia kohteita, kuten Kögäsen rautaruukin toimintaan liittyvät rautamalmilouhos ja hiilimiiluja. Historiallisen ajan elinkeinoista kertovat myös Kaaraneksen masuuni sekä lukuisat kalkkiuunit ja potaskankeittopaikat. Metsätalouden varhaisiin jäännöksiin kuuluvat tervahaudat, hiilimiilut sekä savotta- ja uittokauden rakenteet. Maatalouteen liittyviä jäännöksiä ovat myllynpaikat ja niittytalouden jäännökset.

Kivistä koottujen rakennelmien tarkoitusta ja ajoitusta on usein hankala määritellä ilman tutkimuksia. Tavallisimpia ovat rakennusten tulisijoina käytettyjen kiukaiden ja uunien rauniot. Viljelyyn liittyviä rai-vausjäännöksiä tunnetaan eri puolilta Lappia. Varsinkin Tornionlaaksossa vaarojen rinteistä voi löytää massiivisten kiviaitojen rajaamia siemenviljapeltoja eli vaaratarhoja.

Tavat ja uskomukset

Kivikauden uskonnosta kertovat haudat, joita on Lapista toistaiseksi tavattu vain kahdelta Perämeren muinaisen rannikon asuinpaikalta Simosta ja Tervolasta. Perämeren rannikolta tunnetaan myös runsaasti kivikauden lopulta rautakaudelle ajoitettuja röykkiöitä, joista osa on kaivauksissa paljastunut haudoiksi. Historiallisen ajan kalmistoja ja hautausmaita tunnetaan eri puolilta Lappia. Vanhoja kirkonpaikkoja tunnetaan useita, samoin niihin liittyviä kenttiä ja markkinapaikkoja. Monissa saarissa erottuvat pitkänomaiset kuopat ovat väliaikaisia kesähautapaikkoja, joista vainaja on siirretty varsinaiseen kirkkomaahan.

Kiinteisiin muinaisjäännöksiin kuuluvat myös erilaiset palvos- tai uhripaikat, jotka ovat lähinnä saamelaiden seitoja tai pyhiä paikkoja, useimmiten kiviä tai lähteitä. Lähteitä on käytetty muutenkin yleisesti parannus-tarkoituksiin. Pyytäjien veistämiä patsaita eli keropäitä on runsaasti varsinkin Kemijoen ja siihen laskevien jokien varsilla, hyvien pyyntipaikkojen läheisyydessä. Moniin erikoisiin luonnonmuodostumiin on liitetty tarinoita ja uskomuksia.

Hallinto ja liikenne

Lapissa on runsaasti sotahistoriallisia muistoja, joista vanhimmat ovat muinaisjäännöksiä. Toisen maailman-sodan aikaisten kohteiden suojele muinaisjäännöksinä ratkaistaan tapauskohtaisesti. Salpalinjaan kuuluvat rakenteet ovat pääsääntöisesti suojeltuja. Lapin merkityksestä maanmittauksen kehityksessä kertovat lukuisat maanmittauspisteet, muun muassa UNESCO:n maailmanperintöön sisältyvän Struven ketjun paikalliset pisteet.

Lapin alueella on useita vanhoja valtakunnan rajoja, joista vanhimmat ovat peräisin keskiajalta. Suojeltuja ovat myös Kemijoen ja Tornion lapinmaiden sekä lapinkylien vanhat rajamerkit. Monet Lapin kulkureiteistä ovat kulkeneet samoilla urilla jo vuosituhansien ajan. Tunnetuimpia valtaväyliä ovat Pohjalahtea ja Jäämerta yhdistänyt Ruijan reitti sekä Pohjanlahden rantaa noudatteleva Pohjanmaan rantatie, joilla molemmilla on ollut myös valtakunnallista merkitystä. Merkkipuita tunnetaan erityisesti vesi- ja maakulkureittien varsilta ja vaaroista.

Kuva 8. Arkeologisessa inventoinnissa löydetään tavallimmin kvartsiesineiden työstössä syntyneitä iskoksia sekä palaneita riistaeläinten luita. Sirkka-Liisa Seppälä 2010.

Sallan arkeologiset kenttätutkimukset

Vanhan Sallan (vuoteen 1936 Kuolajärvi) arkeologinen tutkimushistoria alkaa vuodesta 1839, jolloin nykyisin Venäjän puolella sijaitsevan Korjan Aatservaisesta löytyi myöhäisrautakautinen hopea-äärre. Ensimmäinen tieteellisistä lähtökohdista tehty inventointi seudulla oli Hjalmar Appelgrenin 1879 tekemä matka Kuolajärvelle, josta hän merkitsi muistiin perimätietoja muun muassa seidoista ja saamelaisasutuksen muistoista sekä toimitti museokokoelmiin kaksi kiviesinettä Niemelän Kenttäniemestä ja Kesälahdelta. Vuonna 1898 paljastui Onkamon Kaakkurilammelta 1500- ja 1600-lukujen vaihteeseen ajoittuva saamelaishautaus. Seuraavina vuosikymmeninä seudulta toimitettiin museokokoelmiin vain muutamia esinelöytöjä. Vuoteen 1945 mennessä Vanhasta Sallasta oli tiedossa viitisentoista arkeologista löytöpaikkaa. Niistä viisi sijaitsee nykyisen Sallan kunnan alueella.

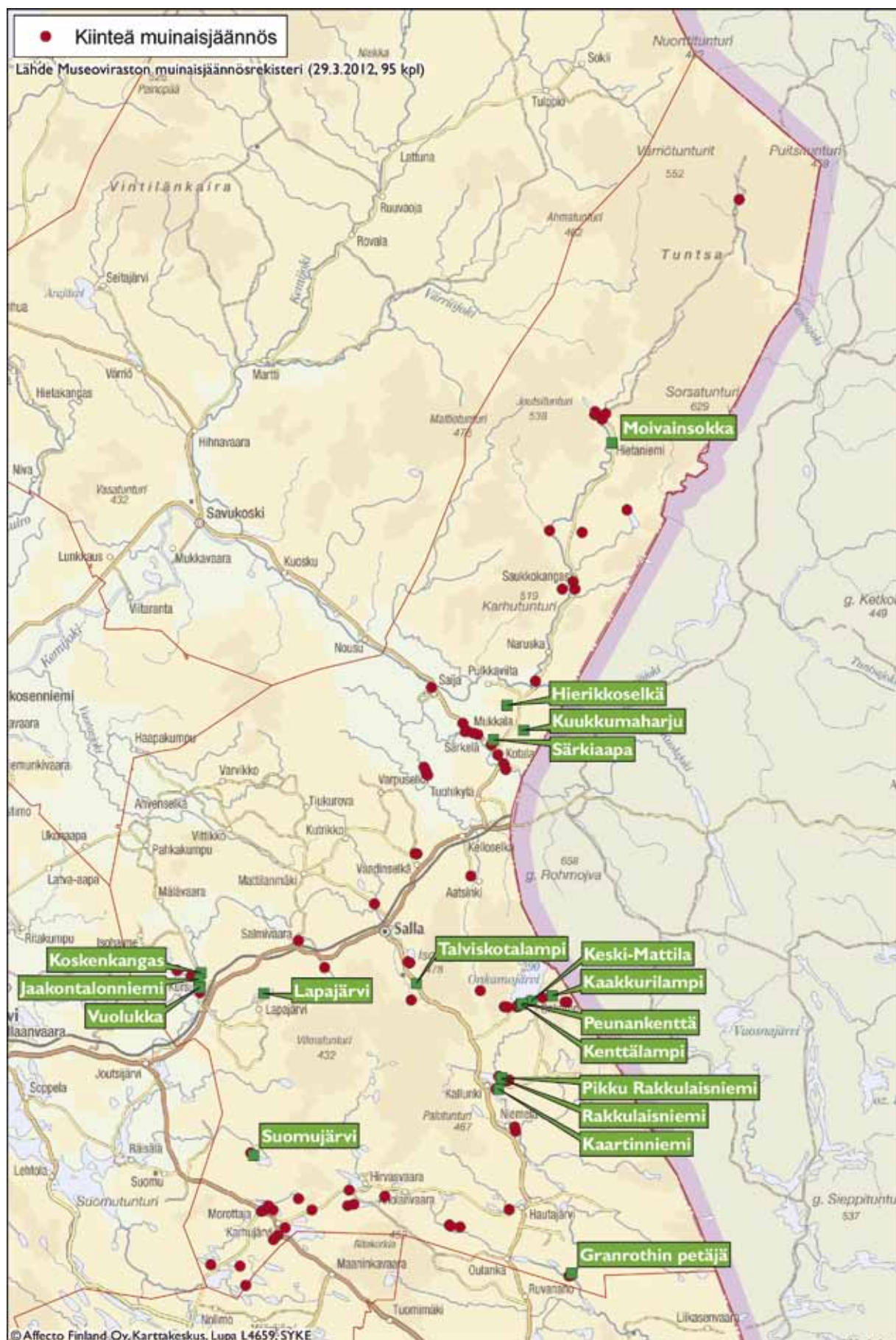
Nykyisen Sallan arkeologinen tutkimushistoria alkaa vuosista 1957–1962, jolloin alueella tehtiin maastotarkastuksia. Niissä löydettiin kymmenkunta uutta kohdetta ja ensimmäiset selvät merkit kivikautisesta asutuksesta. Seuraavan kerran arkeologit astuivat Sallan maaperälle vasta 1980-luvun puolivälissä, jolloin kunnassa tarkastettiin useita muinaisjäännöksiä. Myös Oulun yliopisto kartoitti 1986 Kallunkijärven Rakkulaisniemessä historiallisen ajan asutusjäännöksiä.

Kuva seudun muinaisuudesta muuttui kertaheitolla, kun Museovirasto käynnisti 1988 kunnassa inventoinnin. Kenttätöitä jatkettiin kunnan osoittamin varoin kolmena kesänä 1989–1991. Maastossa tarkastettiin 78 kohdetta, joista suurin osa oli ennestään tuntemattomia. Inventoinneissa keskityttiin kunnan etelä- ja lounaisosiin, Kuola- ja Aatsinkijokivarsiin sekä Onkamon kylän ympäristöön. Naruskan ja Tuntsan alueet jäivät inventoinnin ulkopuolelle. Inventointien jälkeen Sallasta tunnettiin jo 101 arkeologista kohdetta, joista muinaisjäännöksiä kahdeksankymmentä. Kohteista suurin osa oli kivikautisia asuinpaikkoja ja pyyntikuoppia.

Inventointien yhteydessä käynnistyivät myös Sallan arkeologiset tutkimukset, kun Museovirasto teki valtion työllisyysohjelman varoin kunnan ensimmäiset kaivaukset Kursussa 1990. Koskenkankaalla tutkittiin pyyntikuoppia ja kivikautista asuinpaikkaa. Kursujärven rannalla sijaitsevasa Jaakonniemessä ja Vuolukan pelloilla etsittiin esihistoriallisen ja historiallisen asutuksen jälkiä. Kaivauksia jatkettiin Onkamojärven etelärannalla 1993. Tällöin tutkittiin Onkamon kyläkeskuksen, Kenttälammen ja Kiislammen rannalla sijaitsevia

esihistoriallisia ja historiallisia asuinpaikkoja ja pyyntikuoppia. Onkamon kaivausten jälkeen kunnan alueella on tehty vain joitakin maastotarkastuksia, muun muassa Lapin kulttuuriympäristötutuksi -hankkeen yhteydessä 2005. Metsähallitus on 2000-luvulla aloittanut hallinnoimiensa alueiden kulttuuriperinnön inventoinnit, joita Sallassa on tehty 2008 Tuntsan erämaa-alueella sekä osana EAKR -hanketta Kulttuuriperintö matkailun voimavaraksi 2008–2009 Oulangan kansallispuiston alueella.

Sallan muinaisjäännöksistä noin puolet on ki- vi- tai varhaismetallikautisia asuinpaikkoja ja kolmasosa pyyntikuoppia. Loput liittyvät pääasiassa historiallisen ajan asutukseen ja elinkeinoihin.

Kartta 7. Sallan kiinteät muinaisjäännökset

Asutushistorian arkeologiset pääpiirteet

Kivikauden kulkijat

Kunnan alueella on saattanut liikkua ihmisiä jo Sallan jääjärven aikana, noin 11 000 vuotta sitten. Näin vanhan asutuksen merkkejä ei kuitenkaan ole toistaiseksi löydetty. Sallan jääjärven purkauduttua 10 500 vuotta sitten vedet ovat laskeneet Itämeren makeavetiseen Ancyclusjärveen. Järvi on ulottunut koillisessa Kemihaaran latvoille Savukosken Marttiin saakka. Sallan puolella järvi on muodostanut pitkän ja kapean kaakkoon työntyvän lahden, jonka kohdalla nykyisin virtaa Tenniöjoki sivujokineen. Korkeimmat rannat sijaitsevat Sallassa nykyisin 200–210 metriä merenpinnan yläpuolella. Yksi haara on työntynyt sokkeloisena lahtena Salmiaavan tienoilta saakka.

Arkeologisia kohteita tunnetaan erityisesti keskeisten vesireittien varsilta. Suurin ja tärkein vesiväylä on Tenniöjärvestä lähtevä ja Kemijoen Kemihaaraan laskeva Tenniöjoki sekä sen sivujoet, kaakosta virtaava Kuolajoki ja koillisesta virtaava Naruskajoki. Tenniön laaksossa kulkemiseen on käytetty myös jokea myötäilevää Kolsanharjua. Kunnan eteläosissa tärkein valtareitti on ollut suureen Koutajoen vesistöön kuuluva Oulankajoki, jota pitkin on voinut matkata Vienanmerelle saakka. Lounaisosissa asutusta ovat houkuttelleet lukuisat vesistöt ja harjut, joita pitkin on voinut matkata Kemijärvelle ja Suolijärville. Sallan järvistä asutushistoriallisesti merkittävimpiä on Onkamo, josta on Onkamojokea pitkin päässyt Kallunkijärvelle ja siitä edelleen Savinajoelle ja Oulangalle. Toinen keskittymä sijoittuu Kursujärven ympärille, josta on ollut yhteys Käsmäjokea Kemijoelle.

Kivikauden varhaisimman eli mesoliittisen ajan (8500–5000 eKr.) asutuksesta on toistaiseksi tavattu vain vähän merkkejä nykyisen Sallan alueelta. Kivikautisen asuinpaikan tavallisimpia tunnusmerkkejä, kvartsiesineiden työstössä syntyneitä iskoksia ja riistaeläinten palaneita luita on löydetty monilta paikoilta. Kursun Koskenkankaalta ja Onkamon Kenttälammelta on kartoitettu myös asumuksen pohjiksi tulkittuja matalia painanteita. Asuinpaikkoja ei voida ilman lisätutkimuksia ajoittaa tarkemmin ja osa niistä voi olla kivikautta nuorempiakin. Kivi- tai varhaismetallikaudelle ajoitettavia asuinpaikkoja on löydetty varsinkin Naruskajärven rannoilta, Aatsinki- ja Kuolajokien varresta, Kursusta, Onkamosta sekä Savinajoen reitin järviltä sekä lounaasta Karhujärven ympäristöstä. Pyyntiyhteisön elämästä kertovat myös

Kuva 9. Onkamon suojaisa Kenttälampi on houkutellut asukkaita jo kivikaudella. Lammen rannan asuinpaikalta on löytynyt myös pala lähes 7000 vuotta vanhaa kampakeramiikkaa. Sirkka-Liisa Seppälä 2010.

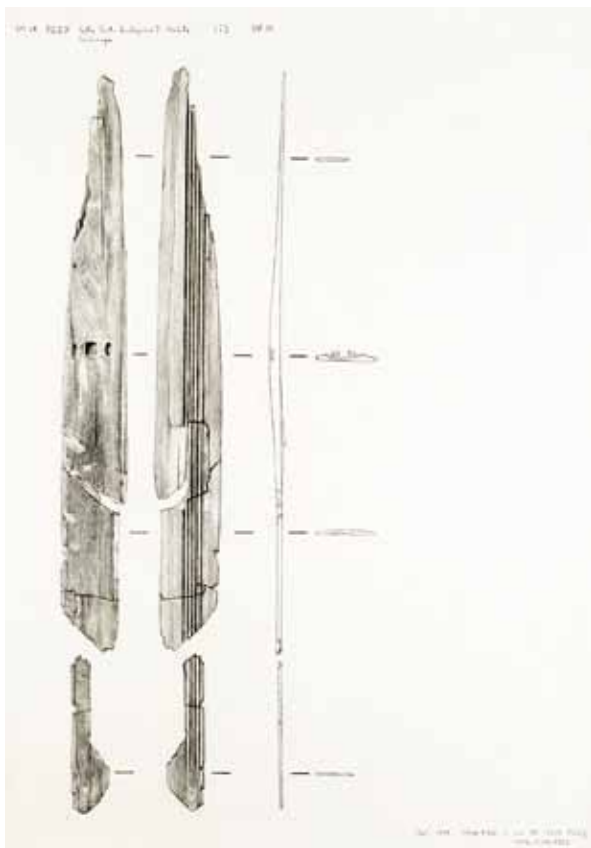
erilaiset kivesinelöydöt, kuten tuurat, kirveet ja taltat sekä erilaiset reikäkivet tai nuijat, joita on museokokoelmissa parisenkymmentä.

Esihistoriallista keramiikkaa tunnetaan toistaiseksi vain yhdeltä paikalta, Onkamosta. Kenttälammen rannalla sijaitsevalta asuinpaikalta on kaivauksissa 1993 saatu talteen yksi pala varhaista kampakeramiikkaa. Asuinpaikan varhaisin vaihe voidaan ajoittaa löydön perusteella noin 7000 vuoden taakse, mutta paikalla on todennäköisesti oleskeltu myöhemminkin esihistoriallisella ajalla. Kenttälammen kaivauksissa on tutkittu myös asumusten jäännöksiä.

Sallan kuuluisin kivikauden löytö muistuttaa, että silloinkin oli sopeuduttava talvisiin oloihin. Särkelän Särkiaavasta paljastui vuonna 1938 oja kaivettaessa erikoinen puuesine, joka on tulkittu jalakseksi tai sukseksi. Löytö on ajoitettu radiohiilimenetelmällä runsaat 5000 vuotta vanhaksi, kampakeraamisen ajan lopulle. Sallan suksi luetaan maailman vanhimpiin ajoitettuihin talvikulkuvälineisiin. Myös Hautajärveltä on löydetty suksi, mutta se on ajoitettu myöhemmälle esihistorialliselle ajalle tai keskiaikaiseksi.

Peuranpyytäjät

Neljännes Sallan arkeologisista kohteista liittyy pyyntiin. Peuranpyyntiä varten kaivettuja yksittäisiä kuoppia tai useamman kuopan ryhmiä tunnetaan varsinkin kunnan etelä- ja keskiosien hiekkakankailta ja harjuilta. Kuoppien ajoittaminen on vaikeaa, sillä pyyntitapaa on harjoitettu kivikaudelta historialliselle ajalle. Kuoppia on tutkittu kaivauksinkin 1990 Kursun Koskenkankaalla, mutta niiden ajoitukseen ei ole saatu selvyyttä. Ylä-Lapissa tehtyjen tutkimusten mukaan laajamittainen kuoppapyynti olisi menetelmänä

Kuva 10. Muisto Sallan talvista yli 5000 vuoden takaa. Särkelän Särkiaavasta ojaa kaivettaessa löydetty muinaisuuksi kuuluu maailmaan vanhimpiin talvikulkuvälineisiin. Piirros Museovirasto/Eero Nokelainen 1994.

ollut käytössä varsinkin kivikauden lopulla ja varhaismetallikaudella. Sallan pyyntipaikoilla on vain muutaman kuopan ryhmiä ja ne voivat olla esihistoriallista aikaa myöhäisempiäkin.

Metallia Naruskasta Kallunkiin

Sallasta on tiedossa yksi vanhemmalle varhaismetallikaudelle (1500–700 eKr.) ajoitettava löytö. Moivainsokasta Naruskajoen rannalta on 1916 löydetty nuotiotulen tuhasta pronssikirveen valinmuotin teelmän kappale. Löytöpaikka ei ole tarkemmin tiedossa, mutta sen on arveltu sijaitsevan joko Naruskan tammen tai siitä etelään sijaitsevan Hietaniemen tilan lähetyvillä. Kummatkin kohdat ovat asuinpaikoiksi sopivaa jokivartta.

Sallasta ei toistaiseksi tunneta varhaiselle rautakaudelle ajoitettuja metalliesineitä. Seudulla on kuitenkin oleskeltu tuohon aikaan, sillä Savukosken Kuoskun kuuluisat rauta-aseet on todennäköisesti kuljetettu Tenniötä pitkin Sillankorvaan. Kaikki Sallan rautakautiset esinelöydöt ovat vasta ajanjakson lopulta ja njistä suurin osa on peräisin Onkamosta ja Kallungista. Onkamon ja Kenttälammen väliseltä harjulta on tieltä löydetty pronssinen

Kuva 11. Pyyntikuoppa Kallunkijärven ja Tammakkolammen välisellä kannaksella. Kuoppajärjestelmät on useimmiten tehty kangasmaastoon, ympäristöstään kohoaville kapeille harjanteille. Sirkka-Liisa Seppälä 2010.

hevosriipus, joka on ajoitettu 1100–1300-luvuille. Esine on voinut kulkeutua paikalle muualtakin, sillä saman tien varresta, löytöpaikalta noin 700 m itään, tiedetään löydetyn 1930-luvun lopulla naisen luita ja pronssiesine. Esine on joutunut hukkaan heti löytymisensä jälkeen. Oletetulla hautapaikalla on tehty kaivauksia 1993, mutta mitään merkkiä hautauksesta ei ole tavattu. Onkamosta löytyneeksi mainitaan myös karjalaista tyyppiä edustava partakirves 900–1000-luvulta.

Onkamosta etelään sijaitsevan Kallunkijärven rannalta, Kaartinniemen uudispellosta on saatu talteen naisen puvussa käytetty pronssinen soikea kupurasolki, joka ajoittuu 1100–1200-luvulle. Onkamon ja Kallungin löydöt kertovat seutujen ja vesireittien merkityksestä myöhäisrautakaudella ja keskiajalla. Esinemuodot osoittavat asukkailla olleen yhteyksiä erityisesti Karjalaan. Rautakauden kulku- ja pyyntireittejä kuvastavat myös Saijan Kuukkumaharjusta löytynyt keihäänkärki ja Hiekkoselästä talteen otettu nuolenkärki. Myöhäisrautakautista tai keskiaikaista asutusta on todennäköisesti ollut myös Salmivaarassa, sillä Salmijärven rantapellolta on löytynyt 1200–1300-luvuille ajoittuva pronssinen hevosriipus.

Kuva 12. Kallunkijärven rantaa, jossa on asuttu koko esihistoriallisen ajan. Takana Rakkulaisniemi, jossa on perimätiedon mukaan ollut saamelaisten asuinpaikka ja seita. Niemessä erottuva kiveys voi olla myöhäisemmän asutuksen muistoja. Sirkka-Liisa Seppälä 2010.

Kuolajärven saamelaisten jäljillä

Salla on suurimmaksi osaksi kuulunut Kemin Lapin itäisimpään lapinkylään, Kuolajärven Lappiin. Kuolajärven talvikylä ja kärejäpaikka on sijainnut Peterinselässä, nykyisen Venäjän puolella. Nykyisestäkin Sallasta on paljon tietoja saamelaisasutuksesta. Vanhoina asuinpaikkoina on mainittu muun muassa Onkamon Peunankenttä, Saijan Lehtikoankenttä ja Korkiakenttä, Niemelän Kenttäniemi ja Palojärven Lappalaiskenttä. Peunankentässä 1993 tehdyissä kaivauksissa todettiin, että vanhat tulisijakiveykset ja muut asutusjäännökset ovat lähes kokonaan hävinneet myöhemmässä raivauksessa. Tarinan mukaan paikalla ovat asuneet Onkamon viimeiset saamelaiset. Kallunkijärven pohjoisrannalla sijaitsevassa Rakkulaisniemessä on historiallisten lähteiden mukaan ollut saamelainen asuinpaikka. Niemenkärjestä on kartoitettu kaksi rakennuksen pohjiksi tulkittua kivirakennelmaa, mutta jäännökset saattavat olla lähteiden tarkoittamaa asutusta nuorempia. Pikku Rakkulaisniemestä on tiedossa myös kesähautoja.

Myöhäisrautakautiset esinelöydöt viittaavat siihen, että ainakin Onkamon ja Kallungin saamelaisasutuksella on esihistorialliset juuret. Samanaikaista asutusta on varmasti ollut muuallakin, vaikka siitä ei toistaiseksi ole löydetty arkeologisia todisteita. Rautakautisen ja keskiaikaisen saamelaisen elämänmuodon tunnusmerkkeinä on pidetty suorakaiteisia kivilatomuksia, joita tunnetaan erityisesti Ylä-Lapista, mutta myös muualta pohjoisesta. Kiveykset on yleisesti tulkittu kevytrakenteisten kotien keskusliesiksi ja ne on ajoitettu 700-luvulta 1600-luvulle. Sallassa tällainen kotapaikka on voinut olla Sallatunturin lounaispuolella sijaitsevan pienen Talviskotalammen rannalla, josta on paikannettu ainakin yksi liesilatomus.

Onkamo on oletettavasti ollut tärkeä asuinpaikka, sillä kylän itäpuolella olevalta, Kaakkurilammen lähellä sijaitsevalta kankaalta on löydetty merkittävä saamelaishauta. Muistiin merkityn tiedon mukaan eläkemies Lauri Liikanen löysi kalastusmatkalla 2.6.1898 Kaakkurilammen kankaalta pääkallon luita, jonka jälkeen paikalle menneet torpparinlapset löysivät heti sammalen alta yhdeksän pronssisormusta, veitsen, keihäänkärjen, pronssirenkaita ja ketjua sekä kaksi poronsarvesta tehtyä noitarummun vasaraa. Löytöjen perusteella on oletettu, että vainaja on ollut tietäjä eli šamaani, joka on asetettu varusteissaan maan pinnalle. Löytöpaikkaa ei enää tarkalleen tunneta, mutta se on saattanut sijaita Kaakkurilampien välisellä kumpareella, josta on todettu mahdollinen kenttä ja kuoppia. Kaakkurilammen hautaukselle tunnetaan vastineet Kuusamosta ja Savukoskelta.

Kuva 13. Onkamon Kaakkurilammen rannalta löytyi 1898 jäännöksiä saamelaisen šamaanin hautauksesta. Vainajan mukaan oli pantu poronsarvesta tehty noitarummun vasara. Museovirasto/ Markku Haverinen 2001.

Kaikki on ajoitettu 1500-luvun lopulle tai 1600-luvun alkuun.

Etelä-Sallassa Karhujärven Kotasaarta on pidetty saamelaisasuinpaikkana tai kalmistona. Perimätiedon mukaan saarella on lisäksi kesähautoja. Hautoja mainitaan olleen Kallunkijärvellä ja Salmivaaran Kärpässä. Salmijärven rannan läheisyydessä on myös lähde, johon liittyy saamelaiseen asutukseen viittaavaa perimätietoa. Saijassakin on tietojen mukaan ollut väliaikainen hautapaikka Sappalammen kaakkoispäässä.

Seidanpalvontaa ja kiitosuhreja

Sallasta ei ole tiedossa kovin paljon mainintoja seitakivistä, vaikka palvonnasta kertovia paikkanimiä tunnetaan paljon ja saamelaisasutuksesta on arkeologisiakin todisteita runsaasti. Morottajan Suomujärven luoteispäästä, aivan rantaviivasta on tiedossa seitapaikkana pidetty kivi. Kallungin Rakkulaisniemestä on merkitty muistiin tietoa pyhästä uhripaikasta, jossa olisi ollut peuran sarvia.

Sallaa käsittelevissä vanhoissa kertomuksissa kerrotaan myös lapinpattahista eli kalapatsaista. Patsaiden pää on veistetty, mistä syystä niitä sanotaan myös keri- tai klupupäiksi. Patsaat ovat osa ikivanhaa pyyntikulttuuria ja niillä on nähty olevan yhtymäkohtia myös saamelaisten seidanpalvontaan. Osa on selvästi ihmishahmoisia ja niitä on pidetty pyyntimenestykseen vaikuttavina kalajumalina. Patsaita on voitu myös käyttää suotuisten apajien osoittajina tai pyyntipaikan omistusmerkkeinä. Patsaita on löydetty etenkin kalastukseen sopivien pienten järvien ja jokien rannoilla tai saarissa, mutta niitä tunnetaan myös peuranpyyntimailta.

Sallassa mainitaan 1880-luvun tietojen mukaan patsaita olleen esimerkiksi Kemijoen vesistöön laskevien Lapaojan ja Raakunjoen varrella sekä

Oulankajoen latvavesillä Suolappajärvillä ja Ulkujärvellä. Lapaojan patsaiden läheisyydessä sanotaan vielä 1800-luvun lopulla näkyneen valtavia simpukankuorikasoja. Raakunjoki nimenä kertoo pyynnin merkityksestä. Osa Sallan patsaista näyttäisi liittyvän vienankarjalaisten ja venäläisten 1700–1800-luvuilla harjoittamaan helmenpyyntiin. Appelgren mainitseekin, että esimerkiksi Kemijärven Jumiskonjoen Suukönkään patsaissa oli venäjänkielisiä merkintöjä vuosilukuineen (1763, 1789). Sallan patsaita ei ole kartoitettu arkeologisissa inventoinneissa eikä niiden säilyneisyydestä ole tarkempaa tietoa. Sallan merkkipuista tunnetuin on Oulankajokivarressa seissyt Granrothin petäjä. Siihen on tehty useita kaiverruksia, muun muassa vuosiluku 1755. Puu on siirretty 1990-luvulla Sallan kotiseututaloon ja nykyisin sitä säilytetään 2010 avatussa Sallan sota- ja jälleenrakennusajan museossa.

Talonpoikia ja poronhoitajia

Suomalainen uudisasutus alkoi levitä Sallaan 1600-luvun lopulla ja 1700-luvun alussa oli uudistaloja ainakin Hautajärvellä, Hirvasjärvellä, Kallungissa, Onkamossa, Kursussa, Märkäjärvellä, Salmijärvellä ja Saijassa. Alkuvaiheessa uudisasukkaita houkutteli metsästys ja kalastus, mutta 1700-luvun puoliväliin mennessä lähes kaikki harjoittivat karjanhoitoa ja peltoviljelyä. Metsäsaamelaiset olivat jo 1700-luvun alkupuolella omaksuneet talonpoikaisen kulttuurin piirteitä, vaikka peuran ja majavan pyynti olivat edelleen merkittäviä. Uusi elämänmuoto vaikutti myös asumiseen. Vuotuis kierrosta ja talvikylistä luopuneet saamelaiset siirtyivät asumaan kodasta hirsitupaan.

Poronhoito omaksuttiin osaksi karjataloutta 1700-luvun aikana. Poroja oli jo vanhastaan käytetty pääasiassa houkutuseläiminä, kulkemiseen tai kuljettamiseen, mutta varsinaiset paliskunnat perustettiin vasta 1800-luvulla. Poroja omistivat ja hoitivat sekä saamelaiset että uudisasukkaat.

Lappi ja lanta

Lappi alkoi viimeistään 1500-luvulla jakautua suomalaisen talonpoikaisen väestön asuttamaan Lannan (landbo) maahan ja saamelaisten asuttamaan Lapinmaahan. Alueet poikkesivat toisistaan kulttuurisesti, kielellisesti, elinkeinollisesti ja verotuksellisesti. Lapin ja Lannan rajasta käytiin useita kiistoja 1700-luvulle saakka. Lopullisesti raja määriteltiin vasta vuonna 1795. Historiallisten lähteiden tuntema Lapinmaa on ollut huomattavasti laajempi kuin nykyinen saamelaisalue (Enontekiö, Inari, Sodankylän pohjoisosa, Utsjoki).

Keskiajalta tunnettu Lapinmaa muodostui viidestä alueellisesti rajatusta Lapista (Piitimen, Uumajan, Luulajan, Tornion ja Kemin Lappi). Kemin Lappi sijoittui kokonaan Suomen puolelle ja Tornion Lappi suureksi osaksi. Lapinmaat ulottuivat myös nykyisten Norjan ja Venäjän puolelle. Lapinmaat jakoutuivat lapinkyliin eli siitoihin. Siidat olivat saamelaisten asuttamia alueita, joiden maat ja vedet olivat joko kylien yhteistä tai sukujen ja perheiden omaisuutta. Eri Lapinmaissa asuvien saamelaisten elinkeinot, elämäntavat ja kieli poikkesivat toisistaan. Kruunu tunnusti lapinkylien oikeudet, mutta ulkoisti Lapinmaiden verotuksen kauppaa harjoittaneille birkarleille eli pirkkamiehille jo varhain keskiajalla. Kruunun verotuksen piiriin kylät siirrettiin 1553.

Lapinmaan rajapaikkoina on 1584 mainittu luoteessa Sonkamuoitka Enontekiön ja Muonion rajalla sekä kaakossa Sarvitaipale Kuusamon ja Suomussalmen rajalla. Vanhin rajan kulkua kuvaava lähde on vuodelta 1672. Kemin Lappiin kuuluivat Maanselkä ja Kitka nykyisten Kuusamon ja Posion alueella, Kuolajärvi ja Kemikylä Sallan ja Savukosken alueella, Sompio nykyisen Sodankylän itäosassa ja Pelkosenniemellä, Sodankylä, Kittilä ja Inari sekä vuoteen 1642 Peltöjärvi Enontekiöllä. Tornion Lappiin kuuluivat Suomen puolelta Utsjoki ja Teno sekä Enontekiön alueella Kilpisjärven Rounala ja eteläosissa Suonttavaara sekä vuodesta 1642 Peltöjärvi.

Lapinmaassa ja lapinkylissä vain saamelaisilla oli oikeus asua, kalastaa ja metsästää. Kalastus oli merkittävä elinkeino. Tärkeimpiä riistaeläimiä olivat peura ja majava, mutta turkisten takia pyydettiin myös paljon pienempiä eläimiä, kuten näätiä ja oravia. Kruunu turvasi saamelaisten oikeudet 1602 ja 1673 määräyksillä, mutta oli toisaalta jo keskiajalta alkaen edistänyt uudisasutuksen leviämistä. Saamelaiset puolustivat nautinto-oikeuksiaan käräjillä useaan otteeseen 1600–1700-luvuilla. Kiistaa käytiin erityisesti majavanpyynnistä ja Kemijärven kalastuksesta.

Uudisasutukselle antoi sysäyksen Lapinmaan plakaatti 1673. Sen nojalla suomalaiset saattoivat saamelaisilta luvan saatuaan asettua lapinkylän alueelle ja raivata siellä maata. Maatalouteen ja karjanhoitoon perustuva talonpoikauskulttuuri syrjäytti nopeasti laajoilla alueilla perinteisen saamelaisen pyyntikulttuurin jo 1600-luvulta alkaen. Muutos vaikutti Lapinmaissa eri tavoin. Kemin Lapin saamelaisista osa muutti muualle, mutta

monet jäivät paikoilleen ja omaksuivat jo 1700-luvun alkupuolella talonpoikaisen elämäntavan. Tornion Lapissa siirryttiin peuranpyynnistä poronpaimentolaisuuteen. Poronhoito levisi 1700-luvun loppupuolella myös Kemin Lappiin.

Vanhin tieto Kemin Lapin ja Kemin pitäjän rajasta on kemiläisten talonpoikien esittämä rajapaikkaluettelo vuodelta 1672. Raja olisi sen mukaan kulkenut Kittilän Särestön Vikevästä (kivi Ounasjoessa) Kuusamon Yli-Kitkan Lososaareen. Luettelo on laadittu ilmeisesti kalastuspaikkojen mukaan eikä todellisuudessa noudattanut lapinmaiden rajaa. Raja kuitenkin vahvistettiin lähes esitetyn kaltaisena 1686.

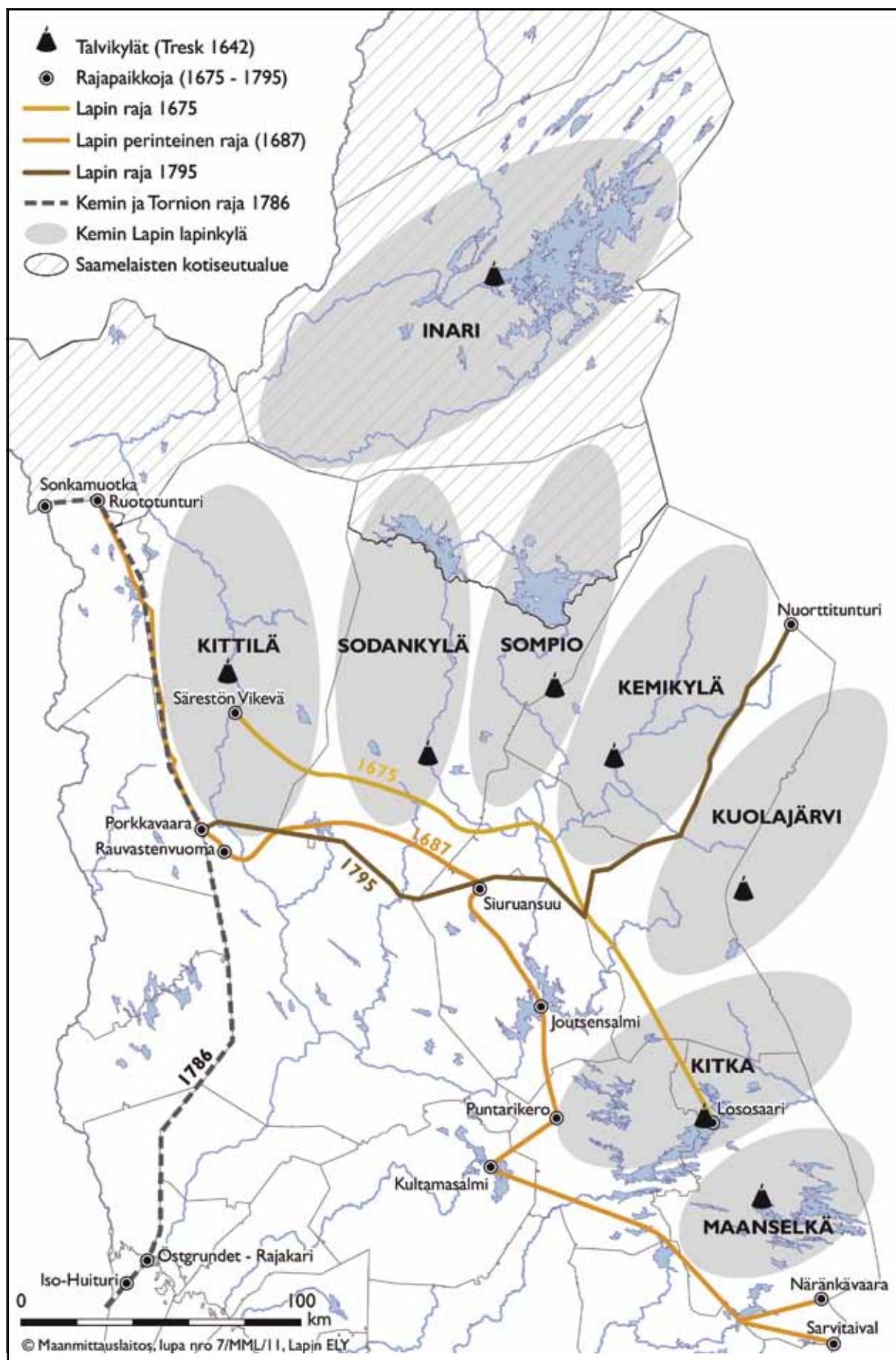
Kemin Lapin saamelaiset eivät hyväksyneet vahvistettua rajaa ja esittivät 1687 oman rajapaikkaluettelonsa. Saamelaisten todistuksen mukaan raja kulki huomattavasti etelämpänä kuin kemiläisten todistuksen mukainen raja. Saamelaisten mukaan oikea raja alkoi Ounasjoen länsipuolelta Rauvasten vuomasta ja jatkui Molkokönkään, Liittovaaran, Lentovaaran ja Seipävaaran kautta Vuojärvelle ja siitä edelleen Siuruanjoen suulle ja Tarsanselän kautta Kemijärven Joutsensalmeen (nykyinen Luuksinsalmi). Salmesta raja jatkui ilmeisesti kaakkoon pitkin Ailanganselkää Puntarikerolle, joka on paikannettu Palotunturiksi. Pikku Palotunturin laelta on myös löydetty kuvaukseen sopiva rajapyykki. Puntarikerolta raja jatkui Ranuan Simojärven Kultamasalmen (nykyinen Kultisalmi) kautta Kynsijärven ja Kostonjärven yhdistävälle Kynsikoskelle ja lopulta Kuusamon Hietasalmen kautta Näränkävaraan.

Rajaa on jo aikanaan pidetty todenmukaisempana kuin vahvistettua linjausta. Saamelaisten tavoitteena on selvästi ollut säilyttää lapinkyliä alueilla tärkeät pyyntialueet ja Kemijokivarteen johtavat keskeiset vesireitit. Väestö ja elinkeinot olivat kuitenkin 1600-luvun lopulla jo alkaneet sekoittua ja perinteiset kulttuuri- tai elinkeinorajat menettivät lopullisesti merkityksensä 1700-luvulla.

Kiistat nautinto-oikeuksista jatkuivat koko 1700-luvun ja niitä käytiin varsinkin Lapin rajan molemmin puolin levittäytyvästä Kemijärvestä, jossa kemiläiset olivat kalastaneet keskiajalta lähtien ja jonne uudisasukkaat olivat asettuneet jo 1600-luvun alussa. Kuningas antoi 1794 määräyksen vahvistaa Lapinmaan raja lopullisesti. Rajan päätepuoleiksi tunnustettiin vanhat rajapaikat Porkkavaara ja Nuorttitunturi, mutta linjauksesta esitettiin erilaisia vaatimuksia. Rajasta sovittiin kompromissi, jonka mukaisesti se kulki Tainionjoen Ounasjokeen laskevasta purosta Lentovaaran korkeimpaan kohtaan, siitä Hirvasnappiin, Siikaselkään, Karkiakoskenniskaankin ja Poovaaraan. Poovaarasta Kemijärvelle raja kulki Pyhätunturin korkeimpaan kohtaan niin, että Soutaja- ja Huttutunturit jäivät Sodankylän puolelle. Pyhätunturilta raja kulki Kemijoen Talviaissaaren koilliskulman kautta Nuolivaaraan eli Nuolijänkään, mistä alkoi vanha Kemikylän ja Kuolajärven riidaton rajalinja Nuorttitunturiin. Kuningas hyväksyi rajasopimuksen 1796. Lapin ja Lannan rajalinja ja lapinkylät – kaavamaisesti ja osin virheellisesti – on merkitty maantieteilijä Göran Wahlenbergin karttaan 1804.

Lännessä Kemin Lapin raja noudatti Tornionjoen ja Ounasjoen välisellä vedenjakajalla kulkevaa Kittilän lapinkylän rajaa. Kemin ja Tornion pitäjien raja vahvistettiin 1300-luvulla Upsalan ja Turun hiippakuntien ja samalla lännen ja idän rajaksi. Raja kulki nykyisin Ruotsin puolella sijaitsevasta Sarven Riskilöstä Iso-Huituriin ja Rajakariin ja siitä edelleen maarajana Kolarin Porkkavaaraan. Tästä pohjoiseen raja noudatti pääpiirteissään Kittilän lapinkylän rajaa. Rajan molemmin puolin muodostui 1500-luvun lopulla kaksi suurpitäjää, Tornio ja Kemi. Tornion pitäjä ulottui molemmin puoli Tornion- ja Muonionjokea Sonkamuohtaan, Suonttavaraan lapinkylän rajalle asti. Kemin pitäjään kuuluivat Kemijokivarren kylät Kemijärvelle saakka. Tornion pitäjän ja Kemin Lapin raja määriteltiin 1687 perinteisen Kittilän lapinkylän rajan mukaisesti. Samaa linjausta noudatettiin pääpiirteissään myös 1786, kun raja lopullisesti vahvistettiin. Rajalinjalta on paikannettu useita eriaikaisia rajamerkkejä, joista vanhimmat ovat lapinkyliä ajalta.

Saamelaisten asuttamat Lapinmaat ja lapinkylät vakiintuivat todennäköisesti jo keskiajalla. Vanhimmat tiedot lapinkyliä rajoista ovat vasta 1600-luvulta, jolloin suomalaisten talonpoikien asuttama Lanta oli jo levinnyt pitkin jokilaaksoja saamelaisten perinteisille pyyntimaille. Karttaan on merkitty Kemin Lapin lapinkylät, Olof Treskin kartan (1642) mukaiset talvikyläpaikat ja vuoden 1687 asiakirjoissa mainittu perinteinen Lapin raja, joka kulki Tornion Lapin rajalta Ruototunturista Porkkavaaraan ja siitä edelleen Näränkävaraan. Vuonna 1686 vahvistettu rajalinja kulki selvästi pohjoisempana Särestön Vikevästä Kuusamon Lososaareen. Raja oli määritetty maanmittari Jonas Geddan vuonna 1675 tekemän selvityksen perusteella, kemiläisten talonpoikien yksipuolisen todistuksen mukaisesti. Lapin ja Lannan raja käytiin lopullisesti 1795, jolloin rajaksi muodostui Kittilän ja Suur-Sodankylän eteläraja. Karttaan on merkitty joitakin tunnettuja rajapaikkoja. Kemin ja Tornion pitäjien vuonna 1786 vahvistettu raja noudatti pääpiirteissään 1686 määritettyä perinteistä rajaa, joka palautuu vanhimmilta osiltaan jo keskiajalle. Lapin rajoja ja rajapaikkoja on selvitetty vuosia arkistoissa ja maastossa (Julku 1991 ja 1995), mutta arkeologisesti niitä on tutkittu toistaiseksi vähän. Kartta Sirkka-Liisa Seppälä 2011.

Kartta 8. Kemin Lappi ja Lanta.

Saamelainen arkeologinen kulttuuriperintö

Saamelaisuutta ei voida arkeologiassa yksiselitteisesti määritellä ja saamelaiskulttuurin varhaisvaiheista on esitetty toisistaan poikkeavia käsityksiä. Saamelaisuuden kehittymisen on katsottu voineen alkaa jo kivi-kauden lopulla, yli 4000 vuotta sitten. On myös esitetty, että kielelliseen ja kulttuuriseen saamelaisuuteen johtanut kehitys olisi osin väestöliikkeiden ja ulkoisten vaikutteiden seurauksena käynnistynyt 2500 vuotta sitten, nuoremmalla varhaismetallikaudella (700 eKr. – 300 jKr.). Tänä aikana pohjoisilla alueilla omaksuttiin uudenlainen asbestisekoitteinen keramiikka, rautaesineistö sekä laajat pyyntikuoppajärjestelmät. Vanhimmat arkeologiset löydöt ja jäännökset, jotka voidaan kiistatta yhdistää historiallisista lähteistä tunnettuihin saamelaiskulttuureihin, ovat peräisin vasta myöhemmältä rautakaudelta, vuoden 800 vaiheilta. Kyseessä on ollut selvä muutos aineellisessa kulttuurissa, sillä 300–700-luvuilta Pohjois-Suomesta on löydetty hyvin vähän asutuksen merkkejä. Sen sijaan 800–1300-luvuille ajoitettavia löytöjä ja muinaisjäännöksiä tunnetaan suhteellisen runsaasti koko nykyisen Lapin alueelta. Saamelaisarkeologian ajallisen takarajan voi sijoittaa vuoteen 800, joka samalla vastaa pohjoismaisessa arkeologiassa viikinkiajan (800–1050 jKr.) alkua.

Saamelaisperäisillä muinaisjäännöksillä tarkoitetaan arkeologista kulttuuriperintöä, joka vastaa historiallisista lähteistä tunnettujen saamelaisten aineellista kulttuuria. Saamelaisperäisiä jäännöksiä tunnetaan laajalta alueelta, joka Suomessa ulottuu suurin piirtein historiallisten Tornion ja Kemin Lapin lapinkylien rajaamalle alueelle. Jäännöksiä tunnetaan tuhannen vuoden ajalta, 800-luvulta aina 1700-luvulle, jolloin suomalainen uudisasutus ja talonpoikauskulttuuri levisivät Lapin eteläisiin osiin. Pohjoisimmassa Lapissa, suunnilleen nykyisellä saamelaisalueella saamelaisperäiseksi voidaan lukea myös 1800-luvun asutus- ja elinkeinohistoriallisia jäännöksiä. Saamelainen arkeologinen kulttuuriperintö on monimuotoista ja kuvastaa laajalla alueella asuneiden väestöryhmien elämäntapojen omaleimaisuutta.

Saamelaisperäiset muinaisjäännökset kertovat elämänmuodosta, joka on perustunut pyyntielinkeinojen mukaiseen, vuotuiskiertoa noudattavaan asumiseen ja liikkumiseen. Kulttuurille tunnusomaisia arkeologisia jäännöksiä ovat muun muassa asuinympäristöinä ja pihapiireinä käytetyt kentät, kevytrakenteisten kotasumusten keskusliedet ja seitapaikat. Peuranpyynnissä on käytetty erilaisia aitarakenteita, joiden avulla eläimiä on ajettu tai johdateltu kuoppiin, ansoihin, rakkoihin, jyrkänkeille, kahluupaikoille jne. (vuomenpyynti, hangaspyynti). Peurasta kesytettyä poroa on keskiajalta lähtien käytetty pyynnin houkutuseläimenä ja kuljetuksessa. Tornion Lapissa on ilmeisesti jo tässä vaiheessa harjoitettu myös poronhoitoa, mutta varsinainen poropaimentolaisuus on syntynyt vasta 1600–1700-luvuilla. Kemin Lapissa se on yleistynyt vasta 1800-luvun alkupuolella. Saamelaisten elämäntapa ja elinkeinot vaihtelivat 1700-luvulla alueellisesti. Sisämaata asuttivat Kemin Lapin metsäsaamelaiset sekä Inarin kalastajasaamelaiset, Tornion Lapin tunturialuetta porosaamelaiset.

Viimeistään keskiajalla asutus on keskittynyt lapinkyliin, joissa on voinut olla useita kylän tai suvun yhteisiä kesä- ja talviasuinpaikkoja. Talvikylien paikat ovat vakiintuneet viimeistään 1600-luvun alussa hallinnollisiksi ja taloudellisiksi keskuksiksi, joissa on käyty kärkeä, pidetty markkinoita, kannettu veroja ja hoidettu kirkollisia menoja. Talvikylien tunnusomaisimpia muinaisjäännöksiä ovat turvepeitteisten puukotien kulmikkaat pohjat. Kotatyyppi oli käytössä 1500-luvun lopulta 1800-luvulle. Viimeistään 1700-luvun puolivälistä alkaen talvikyliin rakennettiin myös tulisijallisia hirsitupia. Lapinkylien rajapaikat voidaan lukea saamelaisperäisiin muinaisjäännöksiin.

Arkeologisessa terminologiassa käytetään edelleenkin yleisesti lapin- tai lappalais-alkuisia termejä. Käytäntö noudattaa pitkälti vanhojen alkuperäislähteiden ja kirjallisten kuvausten mainintoja. Arkeologien käsitykset lappalainen-sanan sisällöstä ja merkityksestä ovat vaihdelleet. Termin lappalainen (lapp) on katsottu tarkoittavan yleisesti metsästystä ja kalastusta harjoittavaa henkilöä, erotuksena lantalaisesta (landbo) eli maanviljelyä ja karjanhoitoa harjoittavasta uudisasukkaasta. Nykyisin yleisimmän käsityksen mukaan termillä lappalainen on ainakin Lapinmaista puhuttaessa tarkoitettu nimenomaan saamelaisia.

Saamelaisten elämää ja elinkeinoja kuvaavia verotuksellisia asiakirjoja on vasta 1500-luvulta lähtien. Kirjallinen lähdeaineisto on kaiken kaikkiaan niin vähäinen ja yksipuolinen, että arkeologisten löytöjen ja muinaisjäännösten merkitys saamelaisten varhaisen kulttuuriperinnön tallentajana ja tutkimuskohteena on huomattava, aineellisen kulttuurin osalta jopa korvaamaton.

Asutus- ja elinkeinohistoria

Sallan asutuksen kehitys

Uudisasutus vakiintui Kuolajärvelle myöhemmin kuin Kemijärvelle ja Kuusamoon. Uudisasutusta pyrittiin 1600-luvulla levittämään kohti pohjoista. Maaherra Johan Graan antoi vuonna 1673 Lapin plakaatin, joka takasi huomattavia etuja uudisasukkaille. Kuolajärven Kallungissa asui ilmeisesti Vienan puolelta tullut Olli Antinpoika Kuhmitsa ainakin vuodesta 1674 lähtien. 1680-luvulla asukkaat ilmestyivät Märkäjärvelle ja Saijalle. Uudisasukkaiden muuttoliikkeen hidastivat myös nälkä- ja katovuodet. Lapin ja lannan rajanvedossa Kuolajärvi oli vielä Lapin vaikutuksen alaisena.

Uudisasukkaita pidettiin Kuolajärvellä vielä 1700-luvun alkuvuosikymmeninä lappalaisina. Puolet väestöstä asui Tenniöjärven ja Kuolajärven sekä niistä virtaavien jokien varsilla. Osa väestöstä oli kotiutunut Käsäjoen varrelle ja muut Onkamojärven tai muiden seudulla sijaitsevien pienempien järvien rannoille. 1700-luvun viimeisinä vuosikymmeninä syntyi Sova- ja Tuutijärven sekä osittain myös Vuorijärven asutus.

Uudisasutuksen myötä väkiluku kasvoi jonkin verran 1700-luvun loppupuolella. Samalla lappalaisten lukumäärä väheni niin, että Kuolajärven Lapissa oli 1800-luvun vaihteessa enää vähän lappalaisasutusta alueen pohjoisosassa. Voimakkaampi väestönkasvu alkoi heti 1800-luvun alussa. Pohjoisin asuttu paikka oli 1870-luvulla kahden peninkulman päässä Sallansuusta sijaitseva Kiviniemen uudistila Sotkajärven rannalla. Laajassa pitäjässä oli 119 tilaa vuonna 1879. Tiheimmin asuttuja seutuja olivat Vuorijärvi, Tuutijärvi, Sovajärvi ja Savina sekä Kuola-, Salla- ja Käsäjoen.

Nälkä- ja katovuodetkaan eivät pysäyttäneet väkiluvun kasvua edes tilapäisesti, mutta ajoivat väkeä etsimään toimeentuloa muualta, joten muuttoliike vilkastui. Suomalaisten siirtyminen Ruijaan on hyvin vanha ilmiö. Muuttoliike sai laajat mittasuhteet vasta 1700- ja varsinkin 1800-luvulla. Suuren Pohjan sodan jälkeen 1700-luvulla moni köyhä

suomalainen lähti etsimään parempia elinmahdollisuuksia Jäämeren rannalta. 1860-luvun katovuosina monet Kuolajärven korpien asukkaista pakenivat Venäjän puolelle. Monet jatkoivat matkaansa Vienan-Karjalaan ja Kuolan niemimaalle. Siellä he asettuivat Muurmannin ryssänrajalle, useimmiten Petsamon Pummankiin. Muuttoliike Kuolajärveltä muualle oli voimakkaimmillaan 1860-luvulla ja 1870-luvun alkuvuosina.

Mäkituvat ja kruununmetsätorpat

Erityinen pohjoissuomalainen asutushistorian ilmiö oli kruununmetsätorppalaitos. Ennen varsinaisen metsänhoitolaitoksen syntyä oli laajoille kruunun maille Lappiin syntynyt ilman minkäänlaista lupaa tai valvontaakaan asumuksia, jopa pieniä asuntoviljelystilajoja, joihin nimenomaan savottakauden alettua asettui muualta tulleita metsätyömiehiä. Asettuminen muuttui helposti pysyväksi asumiseksi, viljelyn laajentamiseksi ja laajamittaiseksi metsänkäytöksi. Vapaus loppui, kun kruununmetsiä valvomaan ja hoitamaan perustettiin valtion metsähallinto vuonna 1859. Metsähallinnon virkamiehet tarkastivat kaikki asumukset, ja monet asukkaat häädettiin pois etenkin silloin, kun asumus katsottiin kelvottomaksi joko metsätorppana tai kruunun metsien hoidon kannalta tarpeettomana tai peräti vahingollisena.

Valtiopäivien asettama komissio suositteli mietinnössään 1869 olemassa olevien torppien säilyttämistä tekemällä niistä hallintaoikeudella uudistiloja ja kruununtorppia. Toisaalta ne torpat, joilla ei ollut mahdollisuuksia tulla kannattavaksi tai ne eivät olisi välttämättömiä metsänvartijoitten virkakatoiksi, oli hävitettävä. Torppien perustaminen kruununpuistoihin sallittiin senaatin päätöksellä vuonna 1872 ja vuodesta 1874 alkaen niitä voitiin perustaa muuallekin valtion maille. Perustaminen kävi vielä yksinkertaisemmaksi, kun senaatti siirsi vuonna 1876 perustamislupien myöntämisen metsähallitukselle. Vuokrasopimus tehtiin yleensä

25 vuodeksi ja vero maksettiin joko luonnontuotteina tai verohinnan mukaisesti rahana.

Kuolajärven Lapissa oli hyvin vähän torppia. Varsinaista maanvuokraan tai päivätyövelvollisuuteen perustuvaa torpparilaitosta ei alueelle oikeastaan syntynytkään, sillä päivätorppareiden tarve oli Kuolajärvellä vähäinen. Maanviljelys oli vielä 1800-luvullakin suhteellisen kehittymätöntä ja peltoalat pieniä. Ylimääräistä työvoimaa ei maataloudessa juuri tarvittu. Torppia, tai pikemminkin mäkitupia, perustettiin spontaanisti takamaille ilman maanomistajien lupaa. Niistä monet otettiin jonkin ajan kuluttua kruunun uudistiloiksi. Suurin osa torpista sijaitsi kirkonkylän läheisyydessä Sallansuon kruununmaalla sekä etelässä Hautajärven kruununmaalla. Kemijärven–Kuolajärven maantien tuntumassa Käsmän kruununmaalla oli muutamia torppia. Isojakolainsäädännöstä rohkaistuneina knihtipitäjien torpparit ja mäkitupalaiset anoivat vuonna 1899 senaatilta, että heidän tilansa erotettaisiin isossajaossa itsenäisiksi tiloiksi. Asetus annettiinkin vuonna 1906, ja tilat tulivat itsenäisiksi vuonna 1910.

Isojako

Kuolajärvi kuului yhdessä Kuusamon ja Kemijärven kanssa niihin pohjoisiin ruotusopimuspitäjiin, jotka olivat tehneet vuonna 1790 sopimuksen kruunun kanssa maakunnan puolustamisesta ja rajan vartioinnista mahdollisten hyökkäysten varalta. Vastikkeeksi tästä valtiolta oli muun muassa luvannut pitäjäläisille vapautuksen ”ikuisiksi ajoiksi” maanmittauksesta, isojaosta ja verollepanosta. Kun ruotujakolaitos Porvoon valtiopäivillä vuonna 1809 lakkautettiin, myös kuolajärveläisten velvollisuus pitää sotaväkeä loppui.

Isojako eli maan jyvitykseen perustunut lohkojako oli yksi maatalouden keskeisistä uudistuksista 1700-luvulla. Ensimmäinen isojakoasetus annettiin vuonna 1757. Tilojen maat pyrittiin kokoamaan suuremmiksi kokonaisuuksiksi. Isojakoasetuksesta oli kuitenkin vielä pitkä matka isojaon toteuttamiseen Lapin alueella. Pohjoisessa tämä uudistus toteutettiin runsaat sata vuotta myöhemmin kuin maan eteläisemmissä osissa.

Isojaon valmistelevat työt Kuolajärvellä tehtiin syksyyn 1917 mennessä, mutta varsinainen jako oli kaikkialla tuolloin vielä tekemättä. Verollepanopäätöksen perusteella tulivat lohkokunnan talot ryhmitetyiksi 22 kyläksi: Aatsinki, Ahola, Hautajärvi, Hietajärvi, Kallunki, Korja, Kursu, Kuolajärvi, Kurtti, Lampela, Märkäjärvi, Niemelä, Palopekä, Onkamo, Saija, Sallansuu, Salmijärvi, Selkälä, Sovajärvi, Tuutijärvi, Vuorijärvi ja Vuosnajarvi Kuolajärven kunnassa sekä Liikanen Kuusamon

kunnassa. Vanhoista taloista, joita isojakoa aloitettaessa oli ollut 157, muodostui verollepanossa 451 taloa. Väliaikaisten lohkojen alueella olevista torpista, mäkituvista ja muista asumuksista tuli 216 kruununluontoista pientilaa. Verollepanossa muodostettiin yhteensä 661 maakirjataloa, joista 647 taloa tuli kuulumaan Sallan kuntaan ja 14 taloa Kuusamon kuntaan.

Venäjän raja

Valtakunnan raja oli Kuolajärven kohdalla epä-määräinen 1700-luvulle saakka ja se näytti menet-
tävän valtakunnallisen merkityksensä kokonaan sen jälkeen, kun Suomi yhdistettiin Venäjään. Itärajasta tuli läänien välinen hallinnollinen raja, jonka tarkasta sijainnista ei tunnettu murhetta. Viljelysriitojen vuoksi rajan paikkaa ryhdyttiin kuitenkin tarkistamaan, jolloin havaittiin, ettei rajaa löyty-
nytkään. Suomen senaatti ehdotti vuonna 1826 rajankäynnin aloittamista ja komission asettamista. Ehdotuksessa lähdettiin siitä, että rajankäynnin pohjana olisi Täyssinän rauhansopimuksessa vuonna 1595 sovittu raja. Käytännön toimiin päästiin vuonna 1827. Sitäkään ei tiedetty, mihin lääniin ja kylään talot kuuluivat. Silti raja saatiin avatuksi vuoteen 1829 mennessä Vaatimenoiviin saakka. Siitä pohjoiseen asetettiin seuraavana vuonna ainoastaan tuntureiden huipuille isot rajapyykit, joiden välit määrättiin kolmiomitannolla. Rajasopimus allekirjoitettiin 1833. Käytännössä rajalinja oli jo tuolloin vanhentunut. Jotta voitaisiin ryhtyä niittytilusten vaihtoon rajaseudun asukkaiden välillä, käytiin uusi raja Kuolajärven kohdalla vuonna 1849. Rajalinja avattiin ja pyykitettiin vuonna 1850. Myöskin vuonna 1829 käyty rajalinja hakattiin auki. Vaatimenoivista alkavien Lapinmaan tunturien osalta raja avattiin vasta vuosina 1861, 1870 ja 1874. Seuraavan kerran rajan puhdistustyöt aloitettiin kesäkuussa 1890. Vaikka harva asutus ja pitkät etäisyydet aiheuttivat vaikeuksia pohjoiseen edettäessä, rajankäynti Kuolajärven osalta päättyi syyskuussa 1890 Nuortitunturiin.

Rajan sulkeutuminen vuonna 1918 aiheutti menetyksiä. Muutto selittyy osin myös vasemmiston kannatuksella: sosialismi levisi Kuolajärvellä talollisväestön keskuuteen. Rajan sulkeutuminen aiheutti myös ihmisten välisen vuorovaikutuksen katkeamiseen. Väkeä Kuolajärven kunnasta muutti itään päin luvatta. Maastamuuttoa oli havaittavissa ensimmäisen kerran vuonna 1929. Varsinaisesti muuttoliike itään alkoi seuraavana vuonna Kuolajärveltä ja levisi sieltä kautta maan. Vilkkain muuttovuosi näyttää olleen 1932. Tuolloin muutto Venäjälle varsinkin Kuolajärven eräistä rajakylistä oli suuri sikäläiseen asukasmäärään verrattuna.

Tuutikylän asukkaista oli lähtenyt kolmasosa ja sovalaisista lähes sama määrä. Oleellisin syy oli työnpuute ja nälkä. Lama olikin syvimmillään vuonna 1932, jolloin siitä kärsi eniten metsätaloustuotanto. Vuonna 1934 maastamuutto tyrehtyi lähes kokonaan. Tähän vaikuttivat parantunut työllisyystilanne ja Neuvostoliitosta palanneiden kertomukset oloista siellä.

Asutuslait

Vuonna 1922 tuli voimaan ensimmäinen maamme itsenäisyyden aikainen asutuslaki, joka koski valtion metsämaiden asuttamista ja niillä olevien vuokra-alueiden lunastamista. Lain yleisenä päämääränä oli vuokramiesten ja tilattoman väestön itsenäistäminen sekä sitominen maahan muodostamalla ”itsekannattavia” tiloja. Maansaannin edellytyksenä oli, että hakijan tarkoituksena oli ”asua ja viljellä tilaa”. Lain perusteella ns. kruununmetsätorpat itsenäistettiin ja muutettiin viljelystiloiksi. Kuolajärven kunnassa ensimmäiset torpat siirtyivät asukkaidensa haltuun vuonna 1935 ja suurin osa seuraavana vuonna. Kaikkiaan isonjaon yhteydessä itsenäistettiin 44 kruununmetsätorppaa. Samalla sai alkunsa myös varsinainen uusien kruununluontoisten tilojen perustaminen tilattomalle väestölle. Ensimmäisiä asutusalueita ryhdyttiin suunnittelemaan.

Vuonna 1929 Kuolajärven kunnassa oli 642 taloa kuudessa kylässä: Hautajärvellä, Käsmässä, Kursussa, Sallansuussa, Sovajärvellä, Tenniössä ja Tuutijärvellä. Kylät olivat pinta-alaltaan laajoja.

Vuoden 1922 laki kumottiin vuoden 1936 asutuslailla, joka tosin astui voimaan vasta vuonna 1938. Sen yleisenä tavoitteena oli tilattoman väestön asuttaminen ja itsenäisen pienviljelijäväestön lisääminen sekä maaseudun asunto-olojen parantaminen. Vuoden 1936 alusta lukien kunnan nimi muuttui Kuolajärvestä Sallaksi. Samassa yhteydessä kylien lukumäärä nousi kuudesta 22:een. Esimerkiksi Käsmän laajasta kylästä muodostui verollepanopäätöksen mukaisesti 23 tilan Märkäjärven kylä. Eniten kyliä muodostettiin Sallansuusta. Seitsemän uutta kylää saivat nimekseen Aatsinki, Lampela, Onkamo, Selkälä, Niemelä, Kallunki ja Saija. Useimmat niistä sijaitsivat Sallansuusta etelään päin. Näiden asutuslakien perusteella Sallaan perustettiin yhteensä 85 tilaa, joista viljelystiloja oli 78 ja asuntotiloja 7. Ilmeisesti vain osa niistä ehdittiin rakentaa ennen talvisotaa. Kun ihmiset saivat rahaa metsien myynnillä, kaikki vanhat asunnot uusittiin päältä ja sisältä. Väki puhui ensimmäisestä jälleenrakennuskaudesta. Taloudellista tukea tarvitsevia autettiin. Vuodesta 1934 lähtien seudulla vaikuttaneen Tampereen Rajaseudun Ystävien

yhdistyksen ansiosta yksistään Tuutijärven kylään nousi kolmekymmentä uutta asuinrakennusta. Myös Kemi-yhtiö kiinnitti huomiota aikanaan haltuunsa joutuneiden tilojen perillisiin. Se lahjoitti kantatilan takaisin taloineen, peltoineen ja kotitarvemetsineen 1930-luvulla niiden perillisille, jotka olivat vuonna 1912 myyneet tilansa yhtiölle.

Sotavuodet ja jälleenrakennus

I. maailmansota

Ensimmäisen maailmansodan aikana Venäjä menetti tärkeät huoltoyhteytensä Itämeren ja Mustanmeren kautta liittolaisiinsa vastustajien suljettua reitit laivastoillaan. Ainoaksi käyttökelpoiseksi yhteydeksi jäi kulku Jäämeren kautta. Aseet, jotka olivat välttämättömiä sotaa käyvälle Venäjälle, tuotiin laivoilla Kantalahteen ja lastattiin satamassa vietäväksi edelleen hevosilla ja poroilla Kuolajärven ja Kemijärven kautta Rovaniemelle, jossa ne siirrettiin junaan kuljetettavaksi etelän kautta sotarintamalle.

Kantalahden ja Rovaniemen välinen liikenne alkoi helmikuussa 1916. Pääasiallisin sotatarvikkeiden kuljetus keskittyi talvikaudeksi 1915–1916. Alku oli kuitenkin hankalaa. Tiestä ei ollut mitään tietoa. Ylikurtin ja Hetesovan välillä ei ollut yhtään asuntoa. Reitti oli raskas, sillä matka taittui tunturien yli. Ajomiehiä varten ruvettiin rakentamaan kämppiä. Sallansuun ja Kantalahden samoin kuin Sallansuun ja Kemijärven välillä oli miehiä hevosineen pitämässä tietä kunnossa. Väliasemat valmistuivat itään päin mentäessä Alakurtille, Tunt-sajoelle, Enjatunturille, Vilmajoelle, Vilmajärvelle, Sokerilammelle, Tunturiparakille ja Hetesovaan. Näihin huoltopaikkoihin rakennettiin tallirakennelmat noin 300 hevoselle. Kuolajärven kirkolla kuormat ajettiin työväentalon pihaan, jossa tapahtui vastaanottopunnitus, uudelleenlastaus ja osoitus kohti Kemijärveä sekä Rovaniemeä. ”Kassien” ajo päättyi kelirikon tultua huhtikuun lopulla 1916. Sotatarvikkeita kuljetettiin tällä reitillä kaikkiaan noin 4 000 tonnia. Venäläiset viranomaiset olisivat halunneet jatkaa keskeytynyttä ajoa syystalvesta 1916. Tilanne kuitenkin muuttui ja tarvikkeiden ajo jäi yhteen talvikauteen. Kuolajärven kunnan taloudellista elämää kuljetustoiminta kuitenkin vilkastutti.

II. maailmansota

Talvisota

Marraskuun 30. päivän aamutunteina 1939 Neuvostoliiton joukot ylittivät rajan Sallan alueella useasta kohdasta. Reserviläiset oli kutsuttu kertausharjoituksiin, mutta muu väestö eli normaalia elämää omissa kylissään. Rajakyläisten evakuointiin piti ryhtyä nopeasti. Kiire oli kova, mutta suurin osa asukkaista pääsi pakenemaan hyökkäävien vihollisten jaloista. Kaikki rakennukset pistettiin lähtöhetkellä tuleen, ettei hyökkääjä voisi niihin talvikautena majoittua. Rajan pinnassa oli sodan syttyessä vain kenttävartio. Ensimmäisenä sotayönä Kemijärven asemalla lastattiin jo sallalaisia evakkoon länsirajalle. Tornionjokilaaksossa sallalaiset asutettiin Alatorniolta Pelloon ulottuvalle alueelle. Keskuspaikka oli Ylitornio. Länsirajalla oleskelusta ei kuitenkaan tullut pitkäaikainen, sillä maaliskuuhun vaihteessa 1939 sallalaisia sijoitettiin Sodankylään. Sallalaisten siirtoa lähemmäksi kotikontuaan joudutti päätös, joka koski karjalaisen siirtoväen asettamista Tornionjokilaaksoon. Huhtikuussa 1940 Siirtoväen Huollon keskus ilmoitti, että Lapin läänin alueella evakuoitu väestö sai muuttaa takaisin kotikuntaansa.

Talvisota kesti kaikkiaan 105 päivää ja päättyi Moskovan rauhansopimukseen 12.3.1940. Rauhansopimuksen edellyttämät alueluovutukset koskivat Karjalan kannaksen lisäksi Sallan ja Kuusamon kuntien alueita. Sallan kunnalle valtakunnan itärajan uudelleenjärjestelyt merkitsivät sitä, että syvimmillään kunnan rajaa siirrettiin lähes kuusikymmentä kilometriä länteen. Rajan siirto lohkaisi noin puolet kunnan pinta-alasta, joka oli ennen sotaa noin 12 000 neliökilometriä. Luovutettu alue käsitti luonnonkauneimman osan kunnasta. Uuden rajan taakse jäivät kunnan pohjoisosan laajat ja asumattomat tunturialueet, maankuulut Sallatunturit sekä eteläisen osan jylhän kauniit ja kalarikkaat vesistöt. Kunnan kylistä yhdeksän jäi Neuvostoliitolle luovutettu alueelle, näiden joukossa ennen sotaa voimakkaasti kasvanut kirkonkylä Sallansuu. Keskuspaikan ohella menetykset koskivat Korjan, Kuolajärven, Kurtin, Lampelan, Vuorijärven, Vuosnäjärven, Tuutijärven ja Sovajärven kyliä. Myös Vuorikylän eteläpuolella vanhan rajan pinnassa olleessa Siemingissä oli asutusta. Luovutetulle alueelle jääneiden kylien asukasmäärä oli vuoden 1939 lopussa yli 3700 henkeä. Väkeä Sallan kunnassa oli tuolloin kaikkiaan noin 8300 henkeä. Uuden rajan läheisyydessä olevat Aatsingin, Kellošelän, Onkamon, Saijan ja Selkälän kylät jäivät asumakiellon alaiselle suoja-alueelle. Luovutetun alueen ja suoja-alueen asukkaat saivat jäädä siirtolaisina asumaan joko muiden kuntien alueelle tai asettua oman kunnan muihin kyliin.

Kuva 14. Opastaulu talvisodan taisteluista Sallassa. Taulu sijaitsee Paikanselän taistelupaikan yhteydessä. Tiina Elo 2012.

Talvisodan jälkeinen tilanne

Sallan kunnanvaltuuston vuoden 1940 heinäkuussa pidetyn kokouksen päätöslauselmassa korostettiin, ettei kuntaa saanut jakaa ja liittää naapurikuntiin. Valtuutettujen mielestä Sallan kunta oli säilytettävä yhtenäisenä alueena ja luovutetun alueen asukkaille oli annettava menettämänsä vastineeksi manttaalinsa arvoa vastaavat maa-alueet. Sisäasiainministeriö antoi heinäkuun lopulla 1940 selvitysmiehen tehtäväksi laatia ehdotuksen rauhanteossa osan alueistaan menettäneiden kunnallisista järjestelyistä. Selvitysmies piti Joutsijärveä Sallan ainoana mahdollisena keskuspaikkana ja edullisimpana vaihtoehtona Sallan kunnan alueiden liittämistä Kemijärven ja Savukosken kuntiin. Hänen mielestään kunnan itsenäiselle toiminnalle ei ollut taloudellisia perusteita.

Sallan kunnanvaltuusto päätti yksimielisesti vastustaa selvitysmiehen esitystä, sillä sen mielestä kunta pystyi edelleenkin varsin hyvin hoitamaan asiansa. Valtuusto esitti, että Posion, Kemijärven ja Pelkosenniemen kunnista liitettäisiin alueita Sallan kuntaan. Lapin lääninhallitus antoi sisäasiainministeriölle lopullisen esityksenä Sallan kunnan alueellisesta järjestelystä, jonka mukaan Saijan kylä oli liitettävä Savukosken kuntaan. Joutsijärven ja Räisälän kylien liittäminen Sallaan olisi yhtenä tärkeänä edellytyksenä sille, että kunta voisi jatkaa tulevaisuudessa itsenäisenä. Jos näitä aluesiirtoja ei toteutettaisi, oli lääninhallituksen siinä tapauksessa suositeltava toteutettavaksi selvitysmiehen esittämää lakkautusvaihtoehtoa. Vuoden 1941 alussa Sallan kunnan alueellinen järjestely oli ratkaisuvaiheessa. Varsinaista päätöstä asiasta ei tehty, eikä valtiovalta ryhtynyt asiassa minkäänlaisiin toimenpiteisiin.

Kuva 15. Talvisodan päättyessä rintamalinjat olivat Paikanselässä, joka sijaitsee muutaman kilometrin Sallan nykyisestä kirkonkylästä Kemijärvelle päin. Paikalle on entisöity korsi ja useita talvisodan muistomerkkejä, joista talvisodan päätymisen muistomerkki on yksi. Paikka kuuluu RKY - kohdekokoomaan eli on valtakunnallisesti merkittävä. Tiina Elo 2012.

Jatkosota

Saksan ja Suomen välinen yhteistyö tiivistyi keväällä 1941. Jo alkuvuodesta saksalaiset laativat suunnitelman, johon sisältyi myös saksalais-suomalainen eteneminen kaakkoon Laatokan-Äänisjärven-Vienanmeren alueelle. Saksan armeijan moottoroidut pääosat ylittivät Norjan rajan 7. kesäkuuta. Ne saapuivat Rovaniemelle, josta marssi Sallaan alkoi kesäkuun 17. ja 18. päivän välisenä yönä. Rajan taakse jääneen kirkonkylän rauniot vallattiin heinäkuussa veristen taistelujen jälkeen. Lokakuun 8. päivänä 1941 Saksan päämaja keskeytti hyökkäyksen Sallan suunnassa ja taistelu jäähmettyi kolme vuotta kestäneeksi asemasodaksi. Saksalais-suomalaiset joukot olivat työntäneet rintamaa tällä alueella itään päin 80 kilometriä. Se oli kuitenkin vaatinut veronsa. Huomattava osa jatkosodan aikana kaatuneista sallalaisista menehtyi juuri hyökkäysvaiheen aikana.

Suomen ja Neuvostoliiton välisten vuoden 1944 rauhanneuvottelujen tuloksena Suomen tuli välittömästi ja julkisesti katkaista suhteet Saksaan ja vaatia, että kaikki saksalaiset joukot vedettäisiin pois Suomen alueelta kahden viikon kuluessa. Elleivät saksalaiset siihen suostuisi, Suomen tuli ryhtyä toimenpiteisiin saksalaisten aseistariisumiseksi ja luovuttamiseksi Neuvostoliitolle sotavankeina. Suomen eduskunta hyväksyi ehdot 2.9.1944. Aselepo astui voimaan 4.9 ja venäläiset lopettivat

sotatoimet seuraavana päivänä. Pohjoisen alueen netykset olivat raskaat. Moskovassa 19.9.1944 solmitun rauhansopimuksen mukaisesti luovutettiin jo vuonna 1940 menetetty Sallan alue uudelleen ja lisäksi Petsamo.

Kuva 16. Jatkosodan aikaisia hautoja Kurtista. Ennen saksalaisten vetäytymistä Alakurtilta vuonna 1944 saksalaiset tasoittivat ko. hautausmaan purkutraktorilla, etteivät venäläiset olisi tietoisia hautausmaan olemassaolosta. Vuonna 1993 kun suomalaiset rakensivat Alakurtille sotilaskylää valittiin soranottopaikaksi hautausmaan kohta tietämättä sen olemassaolosta. Muutaman autokuormallisen jälkeen alkoi esille tulla ihmisten luita. Tuossa vaiheessa Alakurtin hallinnon johtaja Stepan Olenith keskeytti soranoton. Osa hautausmaan saksalaisista siirrettiin tuolloin vanhan Sallan saksalaiselle hautausmaalle, mutta tietävästi osa vainajista on vielä Alakurtin haudoissaan. Martti Lönströmin kuva-albumi.

Vanha Salla

Toisen maailmansodan jälkimainingeissa Sallan kunnan alueesta toinen puoli pakkoluovutettiin entiselle Neuvostoliitolle ja ns. ”Vanha Salla” on nyt Kuolan alueella, Venäjän puolella. Neuvostoliitolle Moskovan rauhansopimuksessa 19.9.1944 luovutettu alue käsitti 48,7% kunnan pinta-alasta. Yhteensä menetettiin yhdeksän kylää, joiden joukossa oli silloinen kirkonkylä eli Sallansuu ja sen rakennuskanta. Muut luovutetun alueen kylät olivat: Kuolajärvi, Korja, Kurtti, Lampela, Vuorijärvi, Vuosnajarvi, Tuutijärvi ja Sovakylä.

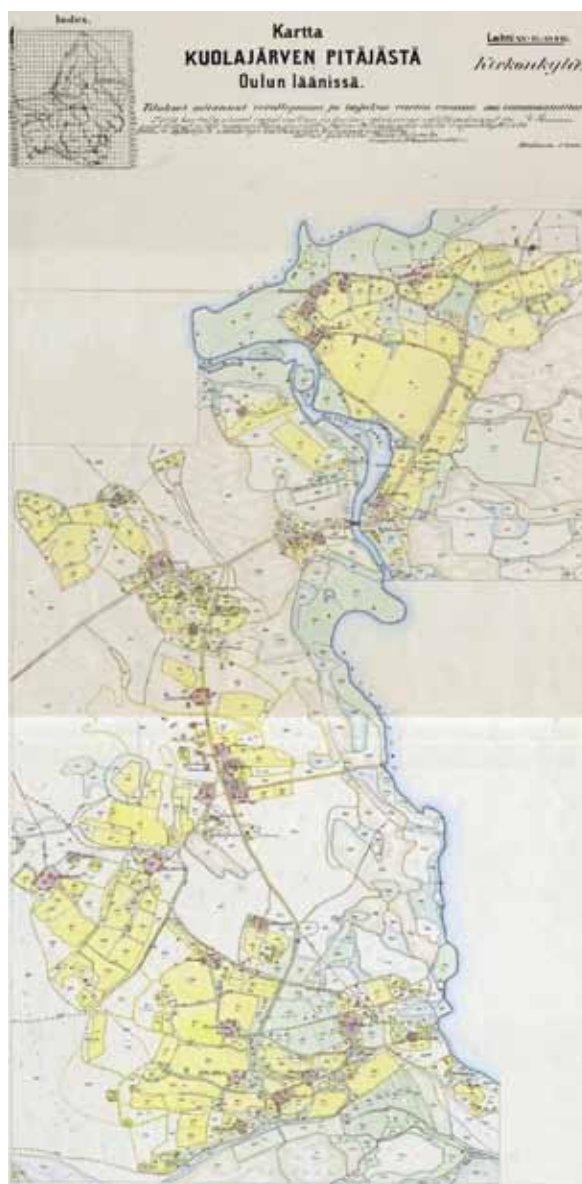

Kartta 9. Vanhan Sallan kylät

Kuolajärvi

Kuolajärven kylä oli vanha ja kaunis asuinpaikka noin 35 kilometriä nykyisestä Sallan raja-asemasta itään, sijoittuen Kuolajärven Ala- ja Ylijärven sekä Aapajärven rannoille, joiden yhteispituus on noin 18 kilometriä. Kylä muodostui kolmesta osasta: Keskiniemestä, Alapäästä ja Ylipäästä. Kuolajärven kylässä oli 1930-luvulla noin 60 taloa ja näissä nelisensataa asukasta.

Kuolajärven kylän alue on nykyään merkitty venäläisiin karttoihin Kairalan kyläksi ja asutusta siellä on vain entisessä Keskiniemessä, jonka läpi kulkee tie Kantalahteen.

Kuva 17. Ote Kuolajärven pitäjän kirkonkylän isojakokartasta vuodelta 1931. Kansallisarkisto.

Keskiemi oli Kuolajärven Alajärven ja Ylijärven väliin jäävä kannas, joka oli asutettu melko tiheään. Tämä oli kylän keskuspaikka. Alapääksi sanottiin Kuolajärven Alajärven päähän kahta puolta sijoittuneiden talojen ryhmää. Järven länkiranta oli lähes kauttaaltaan ravinnerikkaiden ja rehevien peltojen peittämä. Lukuisat ojat toivat lisävehreyttä maisemaan. Melkein jokaisessa ojassa oli yksityisiä härkinmyllyjä, joissa jauhettiin ohraa.

Kuolajärven kylän eteläisintä päätä, Aapajärven ja Keskijärven kannaksen seutua ja Aapajärven itäpuolta sanottiin yleisesti Ylipääksi. Keskijärveä kutsuttiin myös Ylijärveksi. Ylijärveen laski kaksi huomattavaa ojaa, Leppäoja lännessä ja Vuorioja itäpuolella. Näissä ojissa oli myllyjä. Leppäojassa oli Leppäojan Mylly- ja Sahayhtymän mylly sekä Ales ja Lassi Mikkolan mylly. Vuoriojalla olivat Olli ja Heikki Ulkuniemen sekä Olli ja Erkki Kairalan myllyt. Myllyt olivat lähinnä ohran jauhukseen soveltuvia härkinmyllyjä.

Vuorijärvi

Vuorijärven rajakylä oli kuuluisa maataloudestaan. Järven itä- ja pohjoisrannalla sijaitsevien talojen yläpuolella olivat pellot ja niityt.

Vuorijärven suomalaisasutus syntyi 1700-luvun viimeisinä vuosikymmeninä Kuusamon alueilta tulleista Määtän, Heikkisen ja Lämsän suvuista. 1800-luvun lopulla Vuorijärvi oli yksi Kuolajärven pitäjän tiheimmin asutuista seuduista.

Kuva 18. Ote Vuorijärven isojakoon liittyvästä peltokartasta vuodelta 1907. Kansallisarkisto.

Partisaani-iskut

Neuvostopartisaanit tekivät jatkosodan aikana vuosina 1941–1944 yhteensä 45 iskua kyliin sekä yksittäisiin siviilihenkilöihin maanteillä tai heinäniityillä Kuhmon, Kuusamon, Lieksan, Liperin, Sallan, Savukosken, Sodankylän ja Suomussalmen kuntien alueella. Lisäksi tehtiin hyökkäyksiä ajoneuvoja ja ajoneuvosaattueita vastaan sekä vietiin vankeina rajan taakse. Partisaani-iskuissa menehtyi 181 siviiliä. Hyökkäykset kohdistuivat pääasiassa pieniin, erillisiin kyliin tai taloryhmiin. Kylissä saattoi vuoden 1942 alusta lähtien siviilien suojana olla muutamasta miehestä koostuva vartioryhmä. Asukkaita kuoli tyypillisesti tulituksessa, osa saatettiin ottaa vangiksi ja teloittaa myöhemmin, (kuten esimerkiksi Seitajärven partisaanihyökkäyksessä). Kaikkien kylistä kadonneiden asukkaiden kohtaloa ei tiedetä. Sallan alueella partisaani-iskuja tehtiin kesällä 1943 Hautajärvelle ja Niemelään ja seuraavan vuoden kesäkuussa Saijalle.

Partisaanihyökkäykset ovat olleet sodanjälkeisessä Suomessa virallisesti vaikeasti käsiteltävä aihe. Vastaavasti Neuvostoliitosta ja myöhemmin Venäjältä saatuja kuvauksia partisaanitoiminnasta eivät suomalaiset ole pitäneet uskottavina. Siviilikyliin kohdistuneista partisaanihyökkäyksistä on ilmestynyt kirjallisuutta. Vasta vuonna 1997 ilmestynyt Ville Tikkasen ”Partisaanien uhrin” pääsi laajana artikkelina Helsingin Sanomien sivuille ja vuoden 1998 kesällä julkaistu Tyyne Martikaisen omakohtaisista kokemuksista virinnyt kirja ”Neuvostoliiton partisaanien tuhoiskut siviilikyliin 1941–44” pääsi television aamulähetykseen ja avasi sotarikoskeskustelun. Voimakkaasti virinnyt julkinen keskustelu sai aikaan valtiosyyttäjän määräämään poliisikuulustelut tapahtuneista partisaanihyökkäyksistä.

Vuonna 1999 perustettiin Savukosken Kuoskussa partisaanien uhrien yhdistys ”Jatkosodan Siviiliveteraanit”, joka jatkoi eräiden yksittäisten henkilöiden aloittamaa kampanjaa hyvityksen saamiseksi partisaanien hyökkäyksen kohteiksi joutuneiden kylien paljon kärsineille ja menettäneille kyläläisille. Kampanja on tuottanut useita tärkeitä selvityksiä ja kirjoja, joiden pohjalta on perusteltu korvausvaatimuksia ajettu. Kampanjan tuloksena eduskunta hyväksyi vuoden 2003 syksyllä voimaan tulleen partisaanien uhrien kertakorvauslain ja vuonna 2004 vuoden 2005 alusta voimaan tulleen partisaanien uhrien ja sota-aikana karjankuljetukseen osallistuneiden miesten kuntoutuslain. Myös Venäjällä on alkanut ilmestyä useita tutkimuksia, jossa todetaan että partisaaniosastot suorittivat Suomen alueella siviileihin kohdistuneita hyökkäyksiä. Ainakin pari kirjaa on käännetty suomen kielelle. Venäläiset tutkijat ovat todenneet, että sodan aikaisia tapahtumia voidaan tutkia historiallisesta näkökulmasta. Niin sota- kuin siviilioikeudellisina rikoksina tapahtumat ovat vanhentuneet. Veikko Erkkilän kirjat ”Vaiettu sota” ja ”Viimeinen aamu” ovat seikkaperäisesti kuvanneet partisaani-iskujen luonnetta siviilikohteisiin.

Lapin sota

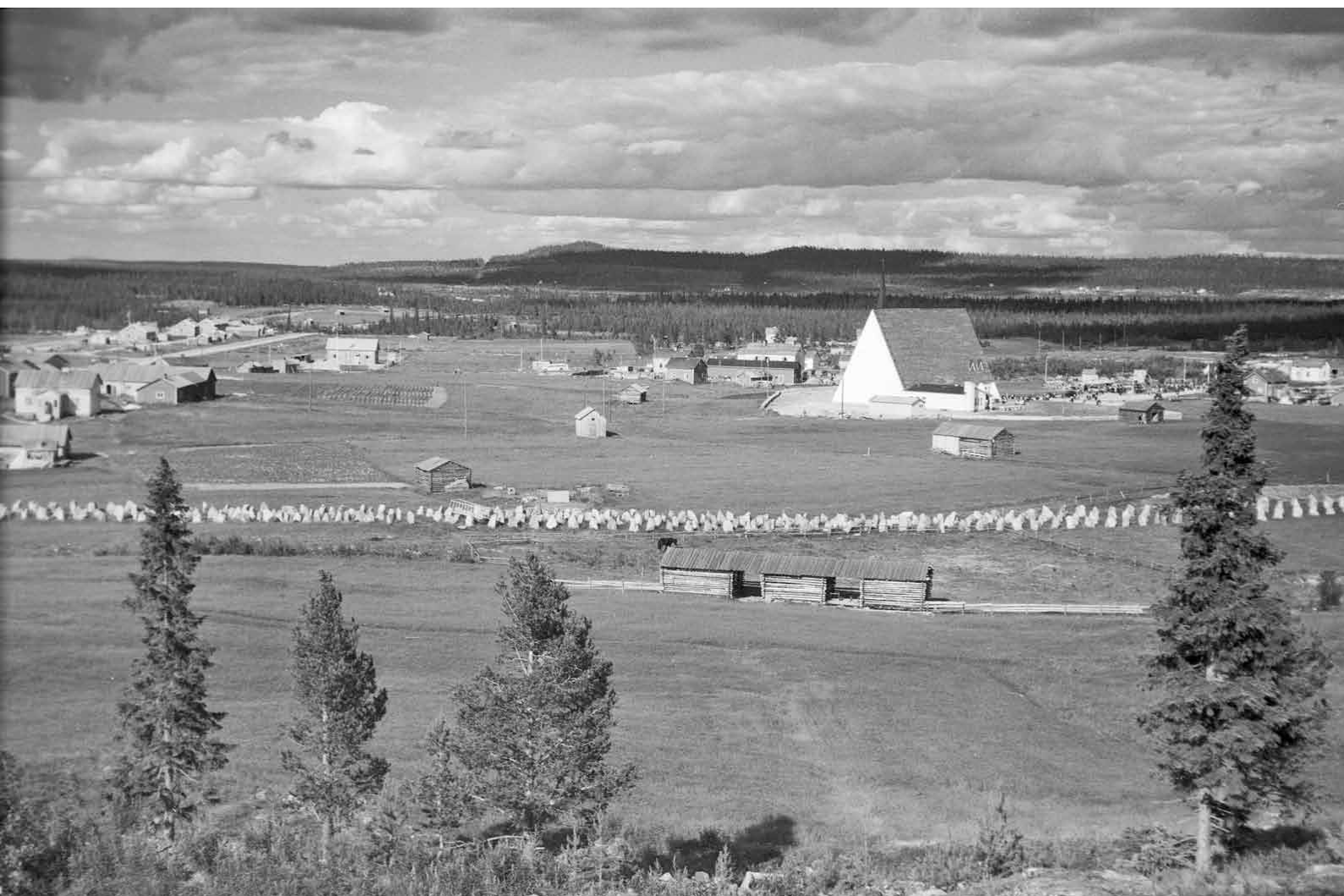
Moskovan rauhansopimuksen johdosta syttyi Saksan ja Suomen välillä Lapin sota, joka kesti 15.9.1944–27.4.1945. Saksalaiset katsoivat tärkeimmiksi tavoitteikseen Petsamon nikkeli-kaivosten tuotannon turvaamisen itselleen ja Pohjois-Norjassa olevien joukkojensa paluureitin varmistamisen. Saksalaisjoukot ryhmittivät uudelleen ja ryhtyivät vetäytymiseen ennalta valmistellun operatio Birken mukaisesti. Armeija vetäytyi taistellen suomalaisjoukkojen tieltä pohjoiseen turvautuen samalla poltetun maan taktiikkaan. Talvella sota muuttui asemasodaksi Käsivarressa, kunnes viimeisetkin saksalaisjoukot huhtikuun lopussa 1945 vetäytyivät Norjan puolelle. Peräytyessään saksalaiset tuhosivat Sallan kunnan kylät perusteellisesti Kursun ja Salmivaaran kyliä lukuun ottamatta. Hävitys oli niin täydellinen, että ainoastaan muutamia kyliä jäi jokunen rakennus pystyyn. Osa kylistä tuli poltetuksi toiseen kertaan. Tuholta eivät säästyneet edes heinäladot, maatalouskoneet, kaivot, kellarit, tiet ja sillat. Miinoitettuja alueita oli kaikkialla.

Kiista kirkonkylän paikasta

Hävityn sodan ja alueluovutusten myötä sallalaisen huolenaiheeksi nousi paitsi oman kunnallisen itsehallinnon menetyksen uhka, myös uuden kirkonkylän paikka entisen kirkonkylän jäätyä luovutetulle alueelle. Ensimmäisen kerran keskuspaikkakysymystä käsiteltiin virallisesti kunnan hoitokunnan kokouksessa toukokuun lopulla 1945. Tuolloin hoitokunta päätti tehdä Lapin läänin hallitukselle anomuksen, että uudesta Sallan kunnan keskuspaikasta toimitettaisiin kiireellisesti puolueeton tutkimus. Läänin hallitus pyysi usealta taholta lausuntoja asian ratkaisemiseksi. Sallan piirin nimismies, seurakunnan kirkkoherra ja suurin osa kuntalaisista oli sitä mieltä, että Märkäjärvi olisi keskeisen sijaintinsa takia sopivin paikka. Siirtoväen mielestä kunnallinen ja seurakunnallinen keskuspaikka oli määrättävä vasta sen jälkeen, kun siirtoväki oli asutettu kunnan alueelle.

Selvitystyö valmistui kunnanvaltuuston elokuussa 1946 pitämään kokoukseen. Tehdyn selvityksen pohjalta valtuusto sain äänestettäväkseen kolme kannatettua keskuspaikkaehdotusta. Kun-

Kuva 19. Sallan uutta kirkonkylää Märkäjärvellä heinäkuussa 1950. Kuvaaja Matti Poutvaara. Museoviraston kuva-arkisto.

nan keskuspaikaksi ehdotettiin Kursua, Märkäjärveä ja Salmivaaraa. Enemmistö kunnan asukkaista oli Märkäjärven kannalla. Toisessa äänestyksessä Märkäjärvi voitti Kursun selvästi äänin 13-7, joten valtuusto esitti lausunnossaan Sallan uudeksi keskuspaikaksi Märkäjärven kylää. Päätöksestä valittiin, mutta Lapin lääninhallitus hylkäsi valituksen. Asiaa ei ollut kuitenkaan lopullisesti päätetty, vaan siihen palattiin yhä uudelleen. Vuonna 1947 ehdokkaina olivat Kursu, Märkäjärvi, Salmivaara ja uutena Vaadinselkä. Kursu jäi lopulta kursulaisten suostumuksella pois ehdokasasettelusta. Äänestysten ja taktikoinnin tuloksena Sallan kunnan keskuspaikaksi valittiin Vaadinselkä. Kuntalaiset valittivat päätöksestä, sillä ainakin 70 % kunnan väestöstä kannatti Märkäjärveä kunnan keskuspaikaksi. Tammikuussa 1948 kunnanvaltuusto käsiteli edelleen kunnan keskuspaikkaa. Äänestyksessä Salmivaara voitti lopulta niukasti Märkäjärven. Jo saman kuun aikana asiasta valittiin Lapin lääninhallitukseen, joka pyysi selitystä asiasta. Seuraavassa valtuuston kokouksessa äänestettiin asiasta jälleen kerran ja Märkäjärvi voitti Salmivaaran äänin 13-8. Tämän päätöksen mukaisesti Märkäjärvestä tuli Sallan kunnan kirkonkylä.

Maanhankintalain mukainen asutustoiminta saatiin päätökseen 1950-luvun lopulla. Koska suuri osa tiloista oli kuitenkin pienempiä kuin elinkel-poisuuslaskelmat edellyttivät, säädettiin vuonna 1958 maankäyttölaki. Sen nojalla annettiin liian pienille tiloille valtion maista lisämaata tarkoituksena nostaa peltoala 15–20 hehtaariin ja metsäala 75–125 kiintokuutiometrin vuotuista puuntuottoa vastaavaan kokoon. Lain vaikutus ei kuitenkaan rajoittunut pelkästään tilojen elinmahdollisuuksien parantamiseen, vaan sen avulla perustettiin kokonaan uusia tilojakin. Kun maankäyttölain toimeenpano keskeytettiin 1960-luvun puolivälissä, oli Sallassa rakennettu huomattavasti enemmän maataloustiloja ja raivattu uusia viljelyksiä kuin niitä oli ollut ennen toista maailmansotaa.

Vielä tämän jälkeenkin Salla oli harvaan asutua rajaseutua, jossa asutus keskittyi maanteiden ja rautatien läheisyyteen sekä jokivarsiin. 1970-luvun vaihteessa väestöstä asui kunnan taajamissa vajaan 30 %. Suurimmat taajamat olivat nykyinen kirkonkylä, Saija, Salmivaara, Kursu ja Hautajärvi. Asumatonta erämaata oli edelleen pohjoisosan tunturiylängöillä ja eteläosassa Oulankajoen latva- haaroja ympäröivillä vetisillä aavoilla, tuntureilla ja selkosilla. Myös valtakunnanrajan lähialue ja Aatsingin hauta ovat pitkälti asumattomia.

Elinkeinojen kehitys

Maanviljely

Kaskeaminen oli 1700-luvun alussa uudisasukkaiden tärkein ja pääasiallinen elinkeino. Kuolajärveläiset alkoivat harjoittaa maataloutta laajamittaisemmin vasta 1700-luvulla, ilmeisesti suomalaisilta uudisasukkailta omaksutun tavan mukaan. Pellot olivat kuitenkin tuotoltaan huonoja, koska uudisasukkaat valitsivat asuinpaikkansa metsästys- ja kalastusmahdollisuuksien mukaan. Pulavuosina koko Kemin Lapin itäosa, johon myös Kuolajärvi kuului, hankki viljan idästä. Kruunu ei katsonut suohein silmin sitä, että Vienan karjalaiset kävivät kauppaa Ruotsin vahingoksi. Kansa piti kuitenkin Venäjän viljakauppaa ehdottoman tarpeellisena. Ilman sitä olisi nälänhätä ollut väistämätön.

Vuonna 1769 oli eniten pelloja Käsmän kylässä, jossa peltopinta-ala oli lähes kymmenkertainen kuin kaukaisella Tenniöjärvellä. Peltujen ojitusta ei Kuolajärvellä tunnettu vielä 1800-luvun alussa. Kaskeamisesta oli jo luovuttu. Viljan sato oli hyvä ja aika ajoin jopa runsas. Pellot olivat 1800-luvun loppupuolella vielä pieniä. Viljalajeista parhaiten menestyi ohra. Rukiin kylvä oli vähäistä, ja kauraa kokeiltiin joskus. Kylvömäärät kasvoivat havaittavasti 1890-luvulta lähtien. Isännät ja emännät pyrittiin saamaan mukaan maatalouden edistämistyöhön ja herättämään heissä omakohtaista halua ja yritteliäisyyttä toimeentulonsa parantamiseen. Keinoina olivat maamies- ja marttatoiminta. Helmikuussa 1901 pantiin alulle Peräpohjolan maamiesseuran (perustettu 1885) Kuolajärven haaraosastojen perustaminen Sallansuuhun ja Kursuun. Hautajärvi sai oman haaraosaston seuraavana vuonna. Todennäköisesti jo vuonna 1903 Sallansuun ja Hautajärven osastot yhtyivät Kuolajärven maamiesseuraksi Kursun haaraosaston jatkaessa toimintaansa entisellä nimellään.

Karjamäärä oli Kemin Lapissa 1700-luvun puolivälissä suurempi kuin Lapin eteläpuolella. Vaikka muutos karjatalousvaltaiseksi maanviljelyskulttuuriksi tapahtui Kuolajärven Lapissa yllättävän nopeasti, karjanhoidon harjoittaminen ei ollut aina helppoa. Vaikka karjamäärät olivat suuria, niiden tuotto jäi ilmeisesti vaatimattomaksi. Suuria karjoja oli Kursun lisäksi Salmijärvellä ja Märkäjärvellä. Sallansuun kylän alueella Kuolajärvi, Onkamo, Kallunki ja Hautajärvi olivat karjamääriltään tämän seudun muita kyläkuntia selvästi edellä. Hevosia oli vähemmän kuin lehmiä, koska hevosta ei vielä tarvittu ansiometsänajoa varten. Kymmenessä vuodessa hevosten määrä kuitenkin kaksinkertaistui. Lampaita pidettiin runsaasti.

Jokivarsiniittyjen raivaus alkoi tehokkaammin 1850-luvulla ja jatkui 1900-luvun vaihteeseen saakka. 1800-luvun loppuvuosikymmeninä karjan kokonaismäärä kasvoi. Ravintonsa karja sai edelleen luonnonniityiltä, joita varsinkin keväisin pyrittiin hedelmöittämään paisuttamalla tuntureilta sulavalla lumella ja patoamalla vedet niityille. Toisaalta niittyjä pyrittiin jatkuvasti laajentamaan, ja varsinkin jokivarsiniittyjen raivaus jatkui edelleen. Karjan ruokkimiseen oli 1800-luvun lopussa hyvät mahdollisuudet. Kuolajärven kunnan alueella varsinkin suurten pääjokien, isoimpien sivujokien ja järviseutujen tienoot olivat karjalle hedelmällistä ravintoaluetta.

Maataloutta pyrittiin Kuolajärven kunnassa koneellistamaan sotien välisenä aikana. Kalliimmat koneet kuten puimakoneet hankittiin osuustoyminnalla. Osuuskunnat sijaitsivat tienvarsikylissä sekä varsinkin Etelä-Kuolajärvellä, joka oli kunnan vanhinta ja vaurainta maanviljelysaluetta.

Kylittäistä yhteistoimintaa pyrittiin kehittämään edelleen. Sotien välillä perustettiin uusia maamiesseuroja mm. Salmijärvelle, Ylikäsmään, Oulangalle, Kelloon, Aatsinkiin ja Savinaan. Talvisodan sytyttyä suurin osa karjasta piti teurastaa ja vain vähäinen osa irtaimistosta ehdittiin kuljettaa turvaan.

Maaseutumaisen muutoksen

1960- ja 1970-lukujen taite toi rakennemuutoksen, jolloin alkoi maatalouden muutos perhevilmelmästä kohti kaupallista yritystä, jota myös lainsäädäntö tuki muun muassa tuomalla maanviljelijät eläke- ja lomajärjestelmien piiriin. 1900-luvun lopun maatalouden kehitykseen olennaisesti kuulunut ilmiö on ollut myös rationalisointi ja tuotannollinen erikoistuminen johonkin tuotantosuuntaan, Lapissa useimmiten lypsykarjatalouteen. Tuotannon laajentamisen tarve ja tuotannon rationalisointi edelleen ja kääntöpuolena aktiivitulojen määrän nopea väheneminen ilmensivät maatalouden uutta vaihetta, jonka toivat 1990-luku ja siihen liittynyt Suomen EU-ratkaisu. Lappilainen maatalous kehittyi ajan kuluessa erittäin vahvasti lypsykarjapainotteisen maatalouden suuntaan. Lehmien ja maitotilojen määrä kasvoi 1960-luvun jälkipuolelta asti. Lypsylehmien määrä väheni 1960- ja 1970-lukujen taitteesta lähtien vain niukasti ja nautaeläinten kokonaismäärä jopa hivenen kasvoi 1990-luvulle asti, vaikka aktiivitulojen määrä samanaikaisesti tuntuvasti väheni. Lypsykarjatalous on määrällisen muutoksen ohella kokenut valtavan ja monitahois- sen teknisen ja tuotannollisen edistys-
 Maatalouden tekninen kehitys on muuttanut paitsi itse maatalouden harjoittamista myös

Kuva 20. Perinteistä maataloutta harjoitetaan Sallan kylillä edelleen. Kuva Selkälän kylältä. Tiina Elo 2009.

monella näkyvällä tavalla maaseudun kulttuurimaisemaa. Esimerkiksi hevoset ovat vähitellen kadonneet ja korvautuneet vetovoimana traktoreilla ja kulkuvälineinä autoilla. Peltojen sarkaojat katosivat vähitellen, kun peltojen salaojitus alkoi 1970-luvulla. Heinäseipäät ja heinäladot nekin lähes tyystin korvautuivat säiliörehusiiloilla ja sittemmin kuivaheinä- ja rehupaaleilla. Entisajan maaseutumaisemalle tyypilliset maitolaiturit purettiin, kun maidonlähettäjätilojen määrä vähentyi ja tonkkien tilalle tulivat tilatankit. Uudet tuotantorakennukset ovat kookkaampia kuin vanhat, koska maatalouden kannattava harjoittaminen on lähemmäksi nykyä tultaessa vaatinut suu-
 mittaisempaa tuotantoa.

Vuonna 2011 Sallassa oli 92 peltoalaperusteista tukea saavaa tilaa. Lypsykarjaa oli 23 tilalla, emolehmiä yhdellä tilalla, lihakarjatiloi-
 ta ja lammastiloja 6 kappaletta. Joillakin tiloilla on useampia tuotantosuuntia. Sallalaisten lypsykarjatilojen keskipakko on alle kaksikymmentä lehmää. Yhteensä Sallassa oli vuonna 2011 noin 380 lehmää ja lisäksi noin 170 yli puolivuotiaasta lehmävasikkaa ja hiehoa. Viljelyssä oli noin 1900 hehtaaria peltoja. Pelloilla viljeltiin lähinnä kuiva-, heinä-, säilörehu- ja tuorerehunurmea sekä laidunnurmea nautakarjalle ja poroille.

Poronhoito

Poronhoito oli 1700-luvulla suhteellisesti laajempaa kuin edellisellä vuosisadalla, vaikka porokarjat eivät tuolloin vielä Kemin Lapissa kovin suuria olleetkaan. Kesyjen porojen hoito merkitsi entistä pitempien matkojen taittamista porojen mukana. Suomen puolella vaellus suuntautui yleensä Jäämeren rantaa kohti, Norjan alueelle.

Aluksi paliskunnat syntyivät spontaanisti ja niiden määrä nousi suureksi, koska yksi kyläkunta muodosti yleensä oman yksikön. Myöhemmin pa-

liskuntia yhdistettiin käytännön syistä. Kuolajärvellä oli vuonna 1866 yhdeksän paliskuntaa. Kuolajärvellä oli muita alueita suuremmat porokarjat. Laitumet olivat erinomaisia varsinkin tienoon itäosassa Tuntisajoen varrella, missä oli laajoja jäkälää kasvavia kankaita.

Kruunun mailla laiduntamisoikeus vahvistettiin senaatin kirjeillä. Tosin vuonna 1898 vastineeksi vaadittiin paliskuntien perustaminen. Porokarjien kasvaessa rajaseutujen isännät joutuivat laidunmaiden vähyyden takia kuljettamaan poronsa Venäjän puolelle. Ainoastaan Vuorikyläläiset eli vuorijärveläiset olivat poikkeus. Pian ryhtyivät muutkin viemään porojaan rajan taakse. Siellä oli tilaa eikä laidunmaista tarvinnut maksaa vuokraa. Porojen vieminen Venäjän puolelle alkoi kymmenen vuotta ennen ensimmäistä maailmansotaa. Kallunkilaiset pitivät porojaan vasomiseen asti Juonninvuomassa. Tuutijärveläiset olivat porukassa liikasenvaaralaisten ja sovalaisten kanssa. He veivät poronsa kahden peninkulman päähän rajan taakse Ylimäiseen Vilmajärveen. Poroja paimennettiin myös Hanhivaarassa Airistunturin läheisyydessä. Osa vei poronsa Kivijärvelle ja Tolvanjärven toiselle puolelle saakka, jopa lähelle Kantalaa. Tätä tehtiin ensimmäiseen maailmansotaan sakka. Lähellä Hiipinätunturia Venäjän puolella saattoi olla lähes sata miestä koolla paimentamassa 20 000 lukuporoa. Paikalla oli sekä Pohjois- että Eteläpalkisen porot.

Porot koottiin lähelle Kuolajärven kirkkoa aitoihin, josta ne lähdettiin viemään Venäjälle. Palkisten raja oli Sallassa. Myös Kemijärven poroja otettiin maksua vastaan mukaan. Matkaa laidunmaille oli jopa viisitoista peninkulmaa. Välillä jouduttiin yöpymään hongalla porontaljojen päällä tai lähitaloissa, jolloin porot koottiin tokkiin. Käytössä oli myös porokämppejä, joiden seinillä oli laverit. Porokarjaa vähensivät porovarkaudet ja pedot. Kuolajärven kunnan alueellakin porovarkaus muuttui miltei elinkeinoksi 1890-luvulla. Monelle kunnalle 1910-luku oli poronhoidon kannalta vaikeaa aikaa: porojen lukumäärä kääntyi laskuun. Kuolajärven kunnan alueella tilanne oli toinen. Poromäärät kasvoivat ja neljällätoista poronomistajalla oli yli sadan poron karjat.

Itärajan sulkeutuminen lähes kokonaan vuonna 1918 heijastui poronhoitoon, sillä Venäjän puolella oli aikaisemmin käyty laiduntamassa vapaasti. Myös taloudellisesti ja poliittisesti epävakaa aika näkyi poronhoidossa. Porojen kokonaismäärä laski koko ajan; lasku tosin hidastui selvästi vuodesta 1924 lähtien. Vaikeuksista huolimatta poronhoidon asema oli merkittävä. Poronliha ja -taljat olivat 1920-luvun puolivälissä ainoa seutukunnalta kertyvä tavara, josta saatiin kohtalaisesti rahaa.

Poronlihasta tehtiin pyöreitä paisteja, jotka vietiin Saksaan. Taljoja myytiin varsinkin markkinoilla. Laajat ja hyvät laidunmaat omistavassa pohjoispaliskunnassa poronhoidolla oli hyvät edellytykset. Poronomistajat olivat samanaikaisesti sekä talollisia että maanviljelijöitä. Monille poronhoito oli 1930-luvun vaihteessa pääasiallinen rahatulon lähde. Vuonna 1932 Rovaniemellä järjestettiin neuvottelukokous, jossa päätettiin perustaa Kuolajärven poronhoitoyhdistys. Sen jäsenpaliskunniksi tulivat Hirvasniemi, Suomuvuoma-Vilma, Käsmä ja Kallunki sekä Kuolajärven Pohjoispaliskunta.

Sota-aika oli koettelemusten aikaa poronhoidolle. Sotatalven aikana poronomistajat menettivät taistelutoiminnan takia poroistaan keskimäärin 40 %. Uuden itärajan taakse jäi noin 15 000 eläimen laidunmaat. Vielä talvisodasta palattaessa haettiin Neuvostoliiton puolelta poroja. Lapin sodan yhteydessä Sallan porokanta kärsi huomattavia menetyksiä. Saksalaiset ampuivat Alakurtilla melkoisia määriä poroja, jotka he jättivät korvaamatta.

Kalastus

1700-luvun alkupuolella kalastuksen asema oli vähäinen. 1740-luvulla osa Kuolajärven Lapin vesistä oli vielä kalaisia. Pian saaliit kuitenkin vähenivät. Kuolajärveläiset kävivät kesäisin kalastamassa Kemijärvellä vuoteen 1796 asti, jolloin heidän kalastuksensa kiellettiin käräjillä. Koska pitäjien rajat olivat vielä epämääräiset, syntyi riitoja varsinkin kaukaisista kalajärvistä niin pitäjäläisten kesken kuin Kuolajärven ja Akkalan kylien välillä. 1810-luvun kato vuosina kalasta oli puutetta. Kalastajat liikkuiivat Kemijärvellä, suurimmilla järvillä ja pienemmillä sisäjärvillä. Tiedot paremmista apajista levisivät ja kuolajärveläiset ryhtyivät kulkemaan 1860-luvulla Ruijassa.

Kuolajärveläiset osallistuivat myös Kuolan kaupungin tienoilla merellä turskan ja saidan pyyntiin sekä Tuulomajoella lohenpyyntiin.

Tuntsa oli kuuluisa lohestaan ja suurimmista järvistä nousi lisäksi siikaa. Helmen pyyntiä harjoitettiin monin paikoin muun muassa Kursun maastossa Listimojoella. Helmet olivatkin kaupankäynnissä hyvää vaihtotavaraa. Vuosisadan vaihteen jälkeen siian ja muikun kalastus oli tuottoisaa. Lohta tuli kohtuullisesti, vaikka vuosittaiset saalismäärät vaihtelivatkin. Juuri ennen 1900-luvun alkua saatiin Isojärvestä runsaasti järvilohia. Kunnan kaakkois- ja eteläosassa kalaisia paikkoja olivat muun muassa Rakkojärvi, Tuutijärvi, Tervajärvi, Hautajärvi sekä Karhulampi. Kunnan keskiosissa Onkamo- ja Kallunginjärvellä kuljettiin syksyisin ja varhain keväällä. Onkamon ja Vuosnan siika ja Kuolajärven ja Vuorijärven muikku olivat ky-

syttyjä. Nuotanvedolla tuli siikaa myös Sauna- ja Saarijärveltä sekä Rytijärveltä. Tuntsa- ja Kutsajonelta väki pyysi lohta, harria, tammakkoa ja järivistä nieriäistä, siikaa ja muikkua. Vielä paremmat olivat Juonin kalavedet, joista kuolajärveläiset pyydystivät kesäisin talvikalansa. Metsäjärviltä saatiin verkoilla ahventa ja särkeä, ja vielä syyspimeällä tuohustettiin haukia. Naruskalla ja Saukko-ojalla oli mahdollisuus myös helmenpyyntiin. Ylimääräiset kalat kuljetettiin talvella myytäväksi joko naapurikyliin tai Venäjälle asti.

1930-luvulle tultaessa monille seuduille oli tuotava etelästä suolasilakkaa ja muuta kalaa ja talvela Jäämereltä jäädytettyä turskaa. Kuolajärven järviseadut olivat niitä harvoja seutuja, joilla oli kalaa. Tuntsaajoki oli edelleen Suomen johtavia lohijokia 1930-luvulla. Lohta saatiin myös Naruskajoesta, jonne lohi nousi Kemijokea pitkin. Hautajärvestä oli runsaasti kalaa. Onkamojärvestä ja Kallunkijärvestä kuljettiin syksyisin ja varhain keväällä hakemassa siikaa, samoin Vuosnajarvestä, Sovajarvestä, Tuutijärvestä ja Kuolajärvistä.

Metsästys- ja eränkäynti

Metsästys oli vielä 1700-luvulla yksi valtakunnan pohjoisosien tärkeimpiä elinkeinoja. Tornion ja Kemin Lapinmaiden vouti ilmoitti vuonna 1738, että kuolajärveläisten tärkein toimeentulon lähde oli majavan- ja peuranpyynti, jolla he maksoivat muun muassa kruunun veronsa. Metsästys tapahtui pyyntikunnittain, ja pyyntialueiden rajat olivat enimmäkseen sopimusluontoisia. Peuroja pyydettiin edelleen haudoilla, joita oli useita riveissä peurojen vaellustiellä, varsinkin kannaksilla. Majavanpyyntioikeus oli 1700-luvun alkupuolella edelleen lappalaisilla. Pyynti oli yhteistä siten, että kaikki majavat tuotiin kyläyhteisölle ja jaettiin tasan perheiden kesken. Pyynti oli niin runsasta, etteivät omat joet riittäneet, vaan kuolajärveläiset vuokrasivat majavapaikkoja Venäjään kuuluvalla Akkalan kylältä. Kun majavakanta väheni ja lappalaiset sekä suomalaiset sekoittuivat yhä enemmän toisiinsa, vanha pyyntioikeus alkoi vähentyä. Säänöstelyyn oli pakko ryhtyä.

Peuranpyyntiä kuolajärveläiset päättivät harjoittaa yhteisesti, ja jakaa tuoton jokaiselle vero-osuuden mukaan. Pyynti oli rajattu tiettyyn vuodenaikaan. Pian tuottava villipeuran ja majavan pyynti väheni. Majavannahoista saatiin edelleen suuret tulot, mutta voitonhimon takia niitä oli ryhdytty pyytämään liian ahneesti. Parhaat pyyntimiehet ryhtyivät vaatimaan, että heille osoitettaisiin tietyt joet, joissa vain he saisivat pyytää. He saivatkin tahtonsa läpi, ja majavajoet jaettiin neljään osaan, joissa kussakin oli muutamia osakkaita. Muuta

metsänriistaa riitti vielä. Vähittäinen siirtyminen villipeurojen pyynnistä porojen hoitoon lisäsi aika ajoin peurakantaa. Mitä pidemmälle 1800-lukua tultiin, sitä enemmän pyydettiin petoeläimiä. Monet kotieläimet ja porot menettivät henkensä petoeläinten takia. Päästäkseen niistä eroon kemijärveläiset ja Kuolajärven Lapin asukkaat päättivät yhteisessä pitäjänkokouksessa vuonna 1838 petojen pyyntipalkkioista.

Sotien välillä harjoitettiin vielä runsaasti metsästystä, syksyisin linnustettiin. Monet pedot aiheuttivat kuntalaisille huolta. Kettuja oli runsaasti, sillä pyytäjiä oli vähän. Karhut söivät lampaita ja kaatoivat lehmiä. Karhuja pyrittiin ampumaan keväisin kovalla hankikelillä. Porojen ahdistelijaa, ahmaa, pyydettiin keväällä Maarian päivän aikoihin.

Järjestäytynyt metsästys alkoi tehdä tuloaan Lappiin 1950–1960-luvuilla. Etelä-Suomessa, jossa metsästysoikeus on jo pitkään ollut sidoksissa yksityiseen maan omistukseen, järjestäytyneellä metsästyksellä ja näin ollen myös metsästysseuratoiminnalla on ollut pitempi perinne. Ensimmäiset metsästysseurat eteläiseen Suomeen perustettiin jo 1800-luvun loppupuolella. Lapissa järjestäytyneen metsästyksen myöhäiseen syntyyn yhtenä syynä on vapaa metsästysoikeus valtion mailla, joita Lapissa on paljon.

Uitto- ja savottakulttuuri

Ensimmäisten metsärahojen aika alkoi 1890-luvulla. Vuonna 1893 perustettu Oy Kemi Ab (Kemiyhtiö) riensi välittömästi perustamisensa jälkeen ostamaan luonnolliset tukkialueet estääkseen kilpailijoita saamasta alueella jalansijaa. Metsänostoa tapahtui ensimmäisinä vuosina Kemijärven ympäristössä, josta se nopeasti levisi Kuolajärvelle, Jumiskojärvelle ja Sodankylään. Kuolajärven kunnan alueella hakkuut alkoivat Hautajärven jakokunnassa, josta ne levisivät muualle. Kouta-yhtiö osti 1900-luvun vaihteessa suuria yksityisten ja valtion leimikoita Kurtin sekä Vuorikylän seutuvilla. Yhtiö ajatti puut Tuntsaan. Vuonna 1906 Kuolajärven kuntaan saapui uusi yrittäjä, kun Halosen höyrysahayhtiö Ruotsista osti hakkuuoikeuksia. Kiinnostus itäisen rajaseudun metsiä kohtaan jatkui vuonna 1908, jolloin ruotsalainen Yttersforsin puutavarayhtiö ja uudistalollinen Juho Lampela Lampelan kylästä ostivat puuta. Tuntsan hoitoalue erottui selvästi muista luovutettujen sahapuiden määrissä. 1910-luvun vaihe oli Tuntsaalla paras aikaa; puu kaatui ja raha liikkui. Ensimmäisen maailmansodan syttyminen vähensi lähes poikkeuksetta hakkuiden määrää.

Väli aikaisten lohkojen laajentamista varten pidetyissä kokouksissa lausuivat toisten lohkojen

osakkaat toivomuksenaan, ettei valtio enää leimaisi ja myisi metsiä verollepanossa huomioitavista maista. Toisten lohkojen osakkaat näkivät parhaaksi kieltää kokonaan valtiota tästä. Heidän käsityksensä mukaan valtiolla ei ollut enää omistusoikeutta näihin maihin eikä mitään määraamisvaltaa näillä kasvavien metsien käyttöön. Kun tällaisista kielloista ei ollut toivottua tulosta, lohkolaiset kääntyivät vuodesta 1912 alkaen kuvernöörin puoleen anoen, että kotitarvetta lukuun ottamatta kaikki metsänhakkuu kiellettäisiin verollepanoehdotuksiin sisältyvillä mailla. Metsähallitus valitti päätöksistä ja senaatti purki kuvernöörin

päätöksiä. Talollisten väliaikaiset lohkot myytiin, ja valtionmetsien hakkuut olivat loppusuoralla. Samalla kävi niin, että varsinkin metsätalot siirtyivät maata viljelevältä väestöltä toisiin käsiin, useimmiten puunjalostusliikettä harjoittaville yhtiöille tai metsäkeinottelijoille. Monet joutuivat hankkimaan leipänsä myymällä tilansa. Kemi-yhtiö osti puolet Märkäjärven kylän tiloista, ja Korjan kylä ehdittiin miltei kokonaan myydä puuyhtiölle. Myös Kuolajärven lohkokunnan tiloja siirtyi Kemi-yhtiölle. Koko kunnasta myytiin 33 maatilaa Kemi-yhtiölle. Myyjät saivat jäädä taloihinsa vuokralaisina.

Läskikapina

Vuonna 1922 sattui vakava välikohtaus, jonka historia tuntee nimellä läskikapina. Siinä joukko suomalaisia punaupseereita johtajanaan Jahvetti Moilanen eli Frans Myyryläinen ylitti rajan Sallassa, tunkeutui Kemi Oy:n Värriöllä sijaitsevalle savotalle. Sissit vangitsivat savotan johdon, takavarikoivat kassavarat ja muun irtaimen omaisuuden. Värriön savotalla Moilanen piti kuuluisaksi tulleen puheen tyhjän läskilaatikon päältä, minkä vuoksi operaatiota alettiin kutsua läskikapinaksi. Punaiset ryhtyivät tämän jälkeen värväämään miehiä perustamaansa pataljoonaan. Liittyjille maksettiin tukkiherroilta takavarikoiduista kassasta tietty rahasumma ja he saivat lisäksi jokainen kiväärin. Halukkaita ilmaantui varsin paljon, mikä ei ollut ihme työmaiden huonojen olojen ansiosta. Kapinahenkeä oli helppo lietsoa. Loppujen lopuksi kapinalliset saivat kokoon lähes 300 miestä.

Kapinallisten kulku suuntautui Värriön jälkeen Siurujoelle, josta matka jatkui Martinkylään. Kärkiryhmäksi asettui hiihtokomppania, jonka etupuolelle oli vielä asetettu 50 miehen vahvuinen valiojoukko, jonka tehtävänä oli pistäytyä ohi kulkiessaan Kosterjoella ja muuallakin sijaitsevilla pienemmissä savotoissa ja ryöstää ne sikäli kuin niissä ryöstettävää oli. Martilla joukkio mellasti aikansa ja teki pieniä ryöstöjä sinne tänne. Martilta kulku jatkui Savukoskelle, missä kapinalliset varastelivat aseita ja kaikki ampumatarvikkeet joita oli saatavilla. Seuraavaksi matka jatkui Kuoskun kautta Saijalle ja sieltä Sallaan, josta joukko jatkoi Kurtille, missä se vihdoinkin ylitti rajan ja siirtyi Venäjän puolelle. Tähän mennessä joukko oli pienentynyt runsaasta 300 miehestä vajaaseen 200 mieheen. Läskikapinalliset olivat kuitenkin saaneet haltuunsa varsin mittavat summat rahaa ja aseita. Kapinan johtoportaan miehet olivat jääneet jo aiemmin Siurujoen pirtille, jossa he majailivat pari päivää ja lähtivät sitten pitkänä hevoskaravaanina ajamaan Savukosken kautta Pelkosenniemelle ja sieltä Kemijärvelle.

Pelkosenniemellä päällikkökunnalle tuli kuitenkin vaikeuksia. Kemijärveltä oli lähetetty takaa-ajoretkikunta, jota johti metsänjohtaja Ericsson. Osa päälliköistä käännytettiin takaisin ja takaa-ajajat jatkoivat matkaansa ensin Savukoskelle ja sen jälkeen Sallan kirkolle Tenniöjokivarren kautta. Matkan varrella tuli vastaan suuri joukko kapinaan jo suivaantuneita hevosmiehiä, jotka olivat päättäneet hylätä kapinalliset ja palata kotiinsa. Takaa-ajoryhmä ei saanut mitään aikaan, koska se saapui Sallaan vuorokauden liian myöhään. Tuolloin kapinalliset olivat ehtineet jo ylittää rajan.

Rajan taakse päästyään läskikapinaan osallistuneet luovuttivat aseensa venäläisille joukoille Kanasen kylässä. He siirtyivät sieltä myöhemmin Knäsöön koulutettavaksi taistellakseen Itä-Karjalan retkikuntaa vastaan. Osa miehistä komennettiin myöhemmin Pietariin Kansainväliseen sotakouluun. Noin 120 miestä tiedetään koulutetun punaupseeriksi. Osa hakeutui Muurmannille halkotöihin. Monet katosivat Stalinin 1930-luvun puhdistuksissa, jotkut jopa palasivat vielä kotikonnuilleen Lappiin. Myöhemmin jätettiin Kemi-yhtiön puolesta valtiolle hakemus, jossa pyydettiin, että yleisistä varoista korvattaisiin yhtiölle kapinan aiheuttamat huomattavat tappiot. Valtioneuvosto kuitenkin hylkäsi anomuksen. Asiaa yritettiin ajaa vielä oikeusteitse, mutta sekään ei johtanut tulokseen.

Sallan autosavotta

Uuden ajan merkit alkoivat näkyä Riutukassa jo niinkin varhain kuin vuosina 1935–1936. Silloin ensimmäiset autot alkoivat ajaa puutavaraa Räisälän Suomulahden vedenjakajan tuolta puolen Liikasenvaarasta, nykyisen Neuvostoliiton alueelta. Suomulahdesta puut hinattiin laivoilla Kemijärven selkää Luusuanniskaan. Tukkien ajo oli annettu urakalla yksityisille autonomistajille, joille maksettiin ajopalkkio yksikköhintana puun kuutiojalkaa kohti. Ajourakkaan kuului ainoastaan kuorman vienti. Yhtiöt kuormasivat ja purkivat vaunut. Ensimmäinen autoilla kuljetettu puutavara saatiin talvella 1934–1935 Hautajärven ja Aholanvaaran lohkoista. Savotta kesti parisen kuukautta. Autoja oli ajossa parhaimmillaan 60.

Talvella 1935 hakkauttivat Rosenlew ja Kemin Puutavarateollisuus Oulankajoen vesistöalueella yli 100 000 tukkia. Toiminta laajeni entisestään vuodesta 1936 lähtien. Tuolloin Kemi-yhtiön ”Sallan autosavotta” jakaantui kolmen suuremman metsäkappaleen osalle. Niistä suurin oli Tuntsan hoitoalueen valtion leimikko. Järjestyksessä seuraava oli Vuorikylän jakokunnan metsä. Kolmantena alueena oli Kurtin jakokunnan metsä. Näillä kolmella loholla työskenteli 1500 kaatomiestä. Hevosmiehiä oli ajotöissä 300 ja autoja 80. Jokainen auto kuljetti neljä, viisi kuormaa vuorokaudessa.

Talvella 1937–1938 tunkeuduttiin syvemmälle vedenjakajan taakse. Väliaikaisia tukinkuljetusteitä jouduttiin raivaamaan kaikkiaan yli 100 kilometriä ja itäisin tienpää ulottui Kurtin kylässä noin 800 metrin päähän Neuvostoliiton rajasta. Näillä teillä oli enemmän maastovaikeuksia kuin aikaisemmissa autosavotoissa. Yhteensä Vuorijärveltä, Isoselästä ja Kurtilta kuljetettiin autosavotoissa lähes 400 000 tukkia Kuolajärven jälle.

Laajamittainen savotta tarvitsi oman virkako-neiston. Alueelle oli pysytetty vahvoista kelohon-gista pääpirtti. Huoneet olivat tilavat muurattuine tai peltisine takkoineen ja keittiö kuin suuremmis-sa ravintoloissa. Esikuntakämpän lisäksi oli suur-savotan tarpeita varten rakennettu eri lohkoille kaikkiaan 20 miehistösuoja talleineen. Tämän suursavotan lisäksi Kemi-yhtiö ja Veitsiluoto ajoivat Kemijärven Niemelän ja Kuolajärven yhteis-metsän jakokuntien puita 11 autolla. Veitsiluoto ajatti Selkälän jakokunnalta sekä Kallungin ja On-kamon jakokunnilta ostamia puita sekä pinota-varaa 16 autolla Käsmänjoen latvavesille. Talvella 1936–1937 Törefors Aktiebolag osti noin 80 000 run-koa Sallan kunnan Sovakylän ja Liikasenvaaran lohkoista. Täältä tehtiin selkosen poikki jänkiä pit-

kin jäädytetty autotie Hautajärvelle, mistä maantie jatkui Kemijärvelle. Seuraavana vuonna Törefors ajoi samaa tietä osaksi edelliseltä vuodelta ajamat-ta jääneitä, osaksi Liikasenvaara lohkolta uudella kaupalla ostettuja puita.

Tuntsan palo

Kesä 1960 oli 1900-luvun toiseksi kuumiin. Sallan pohjoisilla selkosilla jyrähteli ukkonen itärajan molemmin puolin. Salama löi tunturiin lähellä rajaa kesäkuun lopulla ja sytytti ruutikuivan maan tuleen. Rajan takana nousi jo vankat savut, kun metsää syttyi palamaan myös Suomen puolella. Ukkosen sytyttämät erilliset kulot yhtyivät lopulta valtavaksi roihuksi. Pian tämän jälkeen annettiin suurpalohälytys.

Metsäpalon sammuttamiseen osallistui liki 500 miestä laajan pitäjän joka kulmalta. Vuoden 1960 Koillislappi kertoo, että mukana oli "... joka talosta yksi, parhaasta kaksi" miestä. Siviilien lisäksi paloa vastaan taisteli toista sataa varusmiestä. Tehokasta sammuttamista hankaloittivat pitkät erämaataipaleet, jonka vuoksi oli jatkuva ruuan puute. Ennennäkemättömän suuren palon sammuttamista oli erittäin vaikea hallita.

Metsäpalo oli Suomen lähihistorian suurin. Maata paloi kaikkiaan noin 20 000 hehtaaria. Venäjällä palo raivosi vielä suurempana. Siellä paloalueen laajuus oli noin 100 000 hehtaaria. Varsinaista metsämaata tuhoutui noin 10 000 hehtaaria. Loppu oli vain vähää metsää kasvavia kitu- ja joutomaita sekä tunturipalja-koita. Palossa puustolle aiheutuneet vahingot jäivät pieniksi, mutta tuli tuhosi Sallan pohjoisen paliskunnan parhaita talvilaitumia. Palo sekoitti poromiesten tulevaisuuden pitkäksi aikaa, kun porokarja oli juuri saatu kuntoon sodan menetyksistä.

Kemi Oy teki kaupat metsähallituksen kanssa paloalueiden puista. Myöhemmin yhtiö osti muuta myös rajan takaisilta paloalueilta. Parhaimmillaan hanke työllisti noin tuhat henkilöä. Tuntsan miljoonasavotta oli Euroopan suurin, se vilkastutti kauppaa ja liikennettä Sallassa. Rajavartiosto perusti alueelle kenttävartion. Paloalueelta korjattiin noin 300 000 kuutiometriä puuta. Kaikkiaan puuta hakattiin yli miljoona kuutiometriä. Moottorisahat tekivät läpimurron Tuntsalla. Siellä kokeiltiin ensimmäisiä kertoja kourakonetta puunkorjuussa. Myöhemmin seudulla on etsitty myös malmia, mutta heikoin tuloksin. Kemi Oy operoi Tuntsalla yhteensä 15 vuotta. Puita viljeltiin toistakymmentä vuotta sekä kylvämällä että istuttamalla noin 9000 hehtaarin alalle. Maata on muokattu auraamalla ja äestämällä että laikuttamalla. Metsän luontainen uudistuminen on erittäin hidasta Tuntsan olosuhteissa. Keinollinen uudistuminen on onnistunut vain osittain. Viljelysavotta työllisti satoja nuoria ympäri Suomea 1960-luvulla.

Tuntsalla risteilee teitä enemmän kuin missään muualla tunturialueella. Palon ja puunkorjuun jäljet ovat vielä nähtävissä. Porot palkivat siellä edelleen. Seudun latvavedet houkuttelevat kalastajia puoleensa, ja syksyisin myös metsä- ja marjamiehet liikkuvat alueella. Valtakunnallinen UKK-retkeilyreitti vie vaeltajan tuntureille ja outamaille. Sieltä löytyvät myös Tuntsan erämaa-alue ja Värriön luonnonpuisto. Itse paloalue on myös ainutlaatuinen nähtävyys.

Kulkureitit

Varhaisina aikoina metsästykseseen, kalastukseen ja poronhoitoon perustuva talous vaati lähes jatkuvaa liikkumista. Elämänkierto on kulkenut melko säännöllisesti samoja reittejä samoihin vuodenaikoihin samoille paikoille. Koska joet tarjosivat kelirikkoaikaa lukuun ottamatta ympärivuotisen kulkuväylän ja jokien viljavat rannat edellytykset maataloudelle, väestö ja liikenne keskittyivät jokilaaksoihin. Koko Pohjoiskalottia halkoi reitistö, jonka muodostivat kolme tietä: Läntisin tie vei Tornion ja Muonion jokien kautta Jyykeän vuonolle Skibotniin eli Markkinaa tai vielä kauemmas Tromssaan ja Hammerfestiin, keskimäinen tie Kemijoen väylää Inariin ja sieltä Varanginvuonon etelärannalle Näätämöön ja kolmas tie vei Kuusamon tai Kuolajärven Alakurtin kautta Vienanmeren Kantalahteen ja sieltä Imandrajärven kautta Kuolaan niin kutsutulle Ryssän rannalle. Tämän kaltainen perusliikenneverkko toimi 1500-luvulta Suomen itsenäistymiseen saakka. Yleensä tähän polkujen, jokien ja talviteiden kulkureitteihin lasketaan Kittilän Pokan kautta Inariin yhdistävä kulkura ja Kittilän Sodankylään yhdistävä talvitie, minkä kunnossapidosta on sopimukset vuosilta 1765 ja 1767 kylittäin ja taloittain.

Valtaosa Peräpohjolasta oli vielä 1810- ja 1820-lukujen vaihteessa ilman maanteiksi luokiteltuja teitä. Lapin maanteiden ydin, Kemi-Rovaniemi, valmistui 1800-luvun puoliväliin mennessä yleiseksi tieksi. Rovaniemen- Kemijärven maantie valmistui vuonna 1853. Teiden rakentaminen kesti pari vuosikymmentä, koska rahoitus oli järjestetty vain katovuosiksi ja ne voitiin rakennusajan vaurioiden jälkeen ottaa käyttöön vasta korjausten jälkeen.

Pohjoisimmassa Suomessa tietttömiä erämaiden asukkailla talvitiet olivat tärkeät. Kemijärven- Sallan talvireittiä käytettiin talvisin poro- ja hevosreittinä, mutta kesäisin jalkapolkuna. Rovaniemeltä vei Utsjoelle kaksi talvitietä, joista toinen seurasi Ounasjokea Kittilään, mistä se kulki Lapin poikki Inariin ja sieltä Kaamasen kautta Utsjoelle. Toinen talvitie johti Rovaniemeltä Kemijärvelle ja sieltä Luirojokea seuraten Inariin, missä se liittyi edellä mainittuun tiehen.

Autonomian aikana Lapin tienrakennus eteni valtion rahoituksella. Syyskuussa 1891 Oulun läänin kuvernööri määräsi maantien rakennettavaksi Kemijärveltä Kuolajärvelle. Senaatti vahvisti päätöksen toukokuussa 1892, minkä jälkeen laadittiin tiesuunnitelma. Vuonna 1903 maantie voitiin luovuttaa tientevelvollisille kunnossa pidettäväksi. Vaivalloinen urakka oli valmis. Ensimmäisestä kuvernöörin päätöksestä oli kulunut kaksitoista vuotta, ennen kuin maantieyhteys Kuolajärvelle

saatiin valmiiksi. Maantie Hautajärveltä Märkäjärvelle valmistui vuonna 1913. Maantie Kemijärveltä yhdisti Kursun, Salmijärven, Märkäjärven ja Kellon kirkonkylään Sallansuuhun. Se oli kuitenkin sellaisessa kunnossa, ettei autolla ajosta tullut mitään. Kunnostustyöhön oli ryhdyttävä nopeasti ja se oli tehtävä ripeästi. Työ valmistui syyskuun jälkipuolelle 1919 mennessä. Sallan kirkonkylästä jatkettiin heti maan itsenäistymisen jälkeen lähelle itärajaa, Kairalaan ja Alakurtille. Rajan läheisyyteen haluttiin päästä muulloinkin kuin roudan aikana. Kairalahdesta runsas 20 kilometriä itään päin Nurmijärvelle rakennettiin autiotupa, joka toimi matkustajien suojapaikkana tällä asumattomalla taipaleella. Senaatti päätti kesäkuussa 1918, että Kuusamon Paanajärven kylästä Kuolajärven Tuutijärven kylään menevä kylätie oli pantava kuntoon. Joulukuuhun mennessä korjaustyö oli valmis ja lähes kaikki rummut uusittu. Kirkonkylästä katsottuna osa kylistä oli tietttömiä taipaleiden takana 1920-luvun alkupuolella. Tuolloin teitä rakennettiin lähinnä Etelä-Kuolajärvelle. Vuoteen 1930 mennessä erilaisia teitä oli Kuolajärven kunnan alueella kaikkiaan noin 450 kilometriä. Tien valmistuminen Hautajärveltä Räisälän kautta Joutsijärvelle vuonna 1933 merkitsi huomattavaa paranemista liikenneyhteyksiin Kemijärven ja Kuusamon suuntiin. Yhteydet ympäristöön laajenivat entisestään, kun Kuolajärveltä rakennettiin tie Savukoskelle 1930-luvulla.

Jälleenrakennustyöt kohdistuivat olemassa olevien teiden kunnostamiseen. Asutustoiminta sodan jälkeen suuntautui osittain asumattomille alueille. Maanhankintalaki koski pohjoisessa Petsamon, Sallan ja Kuusamon luovutettujen alueiden asukkaita. Kaikkiaan maanhankintalain edellyttämiin toimiin arvioitiin tarvittavan noin 400 kilometriä teitä, jotka pääsääntöisesti olivat uusia teitä. Teiden rakentaminen jatkui 1950-luvun puoliväliin. Puunjalostusteollisuuden raaka-aineen saannin turvaaminen oli tierakennuksen keskeisiä tavoitteita sodan jälkeisessä Suomessa.

Sallan rata

Vuonna 1940 Suomen ja Neuvostoliiton välillä tehdyn rauhansopimuksen mukaan molempien osapuolten piti rakentaa omalle puolelleen rautatie, joka yhdistäisi Kemijärven ja Kantalahden.

Rautatien rakentamisen piti ensimmäisten suunnitelmien mukaan tapahtua jo vuoden 1940 aikana. Valmistuttuaan rata yhdistäisi Kemijärven-Sallan radan Muurmannin rataa ja muodostuisi sotilaallisesti tärkeäksi muun muassa sen takia, että

mahdollisten sotatoimien aikana huoltoyhteydet voitaisiin hoitaa huomattavasti paremmin kuin talvisodan aikana. Ratasuunnitelma oli valmiina kesäkuussa 1940 ja kesällä työssä oli 1 200 miestä ja saman vuoden lopulla 2 500. Valtioneuvosto vahvisti 20.6.1940 radan suunnaksi vastaavan maantien suunnan. Budjettiin se varasi 80 miljoonan markan määrärahan Sallan rataa varten. Koska rata oli rakennettava lähes asumattomien erämaiden halki, rakentajia varten oli pystytettävä parakkikyliä. Vuonna 1940 parakkirakennuksia oli 80. Työmaata varten oli Kemijärvellä oma lääkäri ja sairaala. Muonituksesta huolehti Osuusliike Salla, jolla oli yli 30 ruokalaa ratarakennuksella.

Lapin sodan aikana saksalaiset tuhosivat perääntyessään valmiin radan miltei kokonaan. Myös Kemijoen ylittävä rautatiesilta räjäytettiin. Rata saatiin väliaikaisesti korjattua ja liikenne voitiin jälleen aloittaa jäärataa pitkin talvella 1946. Tällainen jäärata jouduttiin tekemään myös vuosina 1947–1951. Silta Kemijoen yli valmistui 28.8.1951. Sodan jälkeen Sallan radalla kuljetettiin pääasiassa puutavaraa sekä jälleenrakennus- ja elintarvikkeita. Henkilöliikenne radalla loppui vuonna 1967.

Salla nyt ja tulevaisuudessa

Rakennemuutoksen vuosikymmenet

Sodan jälkeen toiveet paremmista ajoista ja tehostettu perhepolitiikka lisäsivät syntyvyyttä koko Suomessa. Eduskunta kevensi lapsiperheiden verotusta, lapsilisäjärjestelmä tuli voimaan ja neuvolatoiminta käynnistyi. Sallan kunnan väkiluku jatkoi sotavuosien jälkeen voimakasta kasvuaan. Kunnan väestö lisääntyi voimakkaasti varsinkin 1950-luvun alkupuolella. Sen jälkeen väkiluvun kasvu hidastui, koska jo vuonna 1940 alkanut muuttotappio voimistui 1950-luvun loppua kohti. Syntyvyys oli suuri aina 1960-luvulle saakka. Koulujen pihat olivat täynnä lapsia 1950-luvun jälkipuolella ja vielä 1960-luvun alussa. Salla oli tuolloin lapsivaltaista aluetta, ja luonnollinen väestönkasvu oli voimakasta. Suurimmillaan väkiluku oli 1960-luvun alussa. Tuolloin väkeä oli, poissaolevat mukaan lukien, yli 11 000. 1960-luvulla muuttotappio voimistui ja vuosikymmenen lopulla alkoi väestö muuttaa Ruotsiin, jonne lähti tuhansia ihmisiä. Kunnan väkiluku kääntyi laskuun.

Asutusalueilla ja kylissä kehityksen vaikutukset alkoivat näkyä nopeasti: vireys ja optimismi hävisivät ja tilalle tulivat hämmennys, sitten alistuneisuus ja katkeruus. Tiloja jaettiin, myytiin tai jätettiin kesäpaikoiksi väen muuttaessa Pohjois-

Suomen kaupunkeihin, Etelä-Suomeen tai Ruotsiin. Muuttoliike oli kiivaimmillaan 1960-luvun lopulla ja 1970-luvun alussa. Aktiivitulojen määrä väheni nopeasti: 1960-luvun alussa niitä oli toista tuhatta, 1970-luvun alussa viitisensataa ja 1980-luvun alussa runsaat kaksisataa. Sallan kehitys liittyi laajempiin yhteyksiin. 1960-luvun jälkipuoliskolla suomalaista yhteiskuntaa kouraisi syvä rakenneuudistus: elettiin maaltapaon viljelystä viljelyyn. Pienet, huonosti tuottavat tilat lopettivat viljelyn. Tilanne ei ollut niin kohtalokas siellä, missä oli tarjolla muita työtilaisuuksia, mutta Sallan tapaisessa kunnassa muita työpaikkoja oli vain pienelle osalle. Viljelystä luopumisen jälkeen päävaihtoehdot olivat elää erilaisten sosiaaliturvasta saatavien tukien varassa tai muuttaa töihin muualle. Taantuma koetteli yhtälailla maanhankintatiloja kuin muitakin. Ainoa selvä ero oli tilojen autioitumisessa. Vanhoissa ryhmäkylissä tiloja ei jätetty niin herkästi autioiksi kuin harvaan rakennetuilla asutusalueilla. Ehkä tähän vaikutti myös se, että vanhoissa kylissä oli jonkin verran maatalouden ulkopuolisia työpaikkoja.

Väestömäärän lasku Sallassa on ollut viimeiset vuosikymmenet tasaista. Vuonna 1970 Sallassa oli asukkaita 8 840, vuonna 1980 enää 7 256. 1980-luvulla väestömäärä pieneni edelleen niin, että vuonna 1990 asukkaita oli 6 269. Vuosituhannen vaihteessa sallalaisia oli 5 142 ja vuonna 2008 4 308. Heinäkuussa 2011 asukkaita Sallassa oli 4 104. Reilussa kolmessakymmenessä vuodessa väestömäärä on siis puolittunut.

Elinkeinorakenne

Suurimpia työllistäjiä Sallassa ovat terveys- ja sosiaalipalvelut, maa- ja metsätalous ja julkinen hallinto. Maa- ja metsätalous sekä poronhoito työllistävät edelleen, vaikka alkutuotannon määrä onkin vähentynyt murto-osaan 1960-luvun huipputuotannosta. Alkutuotanto työllisti Sallassa vuoden 2008–2009 tilastojen mukaan noin 220 henkeä. Ala on terveydenhuollon jälkeen suurin työllistäjä kunnassa.

Yksityis- ja valtion metsät kaikkine toimintoihin työllistävät Sallassa väkeä noin sadan henkilötövuoden verran. Määrään sisältyvät esimerkiksi metsänhoitotyöt ja metsänviljely, hakkuut, puunkuljetukset ja kaivinkonetyöt sekä muut urakoinnit. Metsätalous on suurin yhteisöveron maksaja Sallassa. Monet sallalaiset omistavat ja hoitavat metsää eli metsätalous tuo heille sivutuloa.

Sallassa on siinä mielessä hyvä tilanne, että kunta pystyy edelleen tarjoamaan lähes kaiken mitä elämiseen tarvitaan. Kuntakeskuksessa on noin 20 erikoiskauppaa, kolme suurta ruokakauppaa, kaksi pankkia, kaksi huoltoasemaa, useita ruoka-

ja kahvipaikkoja, iltaravintola ja monia muita yrityksiä. Tunturissa on ohjelmapalvelu- ja majoitus-yrityksiä, Hautajärvellä kaksi kauppa, Kursussa 14–15 henkeä työllistävä Kursulaisen leipomo ja muissa kylissä muun muassa maatiloja, metsäurakointiyrityksiä, kaksi poronlihajalostamoja ja sähköalan yritys.

Matkailu

Sallassa on tehty jo useiden vuosien ajan suunnitelmallista työtä matkailun kehittämiseksi. Matkailun kehittäminen perustuu Sallan kunnan vuonna 2008 julkaisemaan Sallatunturi 2020 -kehittämisojelman. Kehittämisojelman pohjalta luotiin Sallan brändistrategia, joka perustuu Sallan omiin vahvuuksiin, joita ovat erämaisen luonnon ja Venäjän rajan läheisyyden lisäksi pitkät hiihtoperinteet ja korkealaatuiset tuotteet ja palvelut. Alussa melkoisesti ihmetystäkin herättäneet rohkeat markkinointisloganit ”Salla – erämaassa” ja ”Salla – in the middle of nowhere” on otettu Suomessa ja maailmalla hyvin vastaan. Valtaosa matkailijoista tulee Keski-Euroopan ja Etelä-Suomen tiheään asutuilta alueilta ja heille hiljaisuuden ja avaran luonnon kaipuu on suuri. Tämän asiakasryhmän odotetaan kasvavan tulevaisuudessa niin kotimaassa kuin ulkomailla.

Talvimatkailu kehittyi Sallassa hyvin, mutta kesämatkailun nostaminen talven tasolle vaatii ponnisteluja niin Sallassa kuin muuallakin Lapissa. Matkailu on suhdanteille herkkä ala ja viime vuosien maailmanlaajuinen taantuma on vaikuttanut matkailuun niin Lapissa kuin muuallakin Suomessa. Salla on kuitenkin selvinnyt taantumasta monia muita keskuksia paremmin. Vuonna 2010 Salla oli koko Pohjois-Suomen eniten kasvanut matkailukeskus rekisteröityjen yöpymisvuorokausien kasvettua 12,4% edellisvuodesta.

Vuodepaikkoja Sallassa on tällä hetkellä noin 3200. Tavoitteena on kolminkertaistaa vuodepaikkojen määrä vuoteen 2020 mennessä. Sallassa on 43 matkailuyritystä ja ala työllistää reilut sata ihmistä.

Tulevaisuus

Monista huolestuttavista tulevaisuudennäkymistä huolimatta Sallan tulevaisuudennäkymät ovat osaltaan myös positiivisia. Turvetuotanto antaa tulevina vuosina työtä Sallan alueella noin 80 hengelle, jos suunnitellut soiden avaamiset toteutuvat. Vapo Oy on suunnitellut aloittavansa turpeenoston Poroaavalla ja Majava-aavalla vuonna 2013. Lisäksi Vapo on hakenut ympäristölupaa Moita-aavalle, Pahajoenjängälle, Laukkuaavalle ja Kor-teaavalle. Jänkien on tarkoitus tuottaa energiatur-

vetta Rovaniemen, Kemijärven ja Sallan sähkön- ja lämmöntuotantolaitoksille. Vapo on ostanut viime vuosina eri puolilta Sallaa noin 2000 hehtaaria suoalueita eli sillä on myös lisäsuunnitelmia Sallan alueen suhteen.

Geologian tutkimuskeskus on käynnistänyt merkittävät malminetsintätutkimukset Sallassa ja Salla hyötyy jo nyt muista Lapin kaivoshankkeista. Viime vuosia Itä-Lapin kuntia on paljon puhuttanut Soklin kaivoshanke. Vuonna 2007 kaivospiiri siirtyi Yara Suomi Oy:lle, joka valmistelee Soklin malmion hyödyntämistä. Suunnitelmien mukaan fosforituotanto olisi 1,5–2 miljoonaa tonnia vuodessa. Yara julkaisi 1.2.2011 tiedotteen, jossa se ilmoitti pyrkivänsä Soklin fosfaattikaivoshankkeen käynnistämiseen ns. Venäjä-vaihtoehtoon mukaisesti, jossa malmi johdettaisiin rikastettavaksi Venäjän puolelle Kovdoriin. Tammikuussa 2012 Yara julkaisi tiedotteen, jonka mukaan Yaran tutkimukset koskien Soklin malmin rikastamista Kovdorissa Venäjällä ovat päättyneet. Tutkimusten mukaan Soklin kaltaisen malmin rikastaminen Kovdorissa ei ole mahdollista. Vuoden 2011 aikana tehdyt rikastuskokeet ja fosforin hinnankehitys ovat antaneet perusteita Yaralle jatkaa Suomi-vaihtoehtoon tarkentavia tutkimuksia. Suomi-vaihtoehtossa malmi rikastetaan Soklissa. Vuoden 2012 aikana Soklissa toteutetaan kairausohjelma ja Suomi-vaihtoehtoon selvityksiä päivitetään.

Kuva 21. Sallan erämaaeksoitiikkaa. LKYT 2005.

Sallan kulttuuriympäristön ominaispiirteitä

Arkeologinen kulttuuriperintö

• Sirkka-Liisa Seppälä

Sallan alueen asutus on kivikaudelta lähtien keskittynyt tietyille vesistöalueille ja arkeologinen kulttuuriperintö näyttää karttakuvassa painottuvan muutamalle erilliselle alueelle. Pohjoisessa asutus sijoittuu Tenniöjoen sivujokien Kuolajoen ja Naruskajoen varsille, lännessä Käsmäjoen varteen ja erityisesti Kursunjärven ympäristöön, etelässä Onkamojärven etelärannalle ja Oulankajoen veistön pienille järville. Lounaiskolkassa Karhujärven seudun asuinpaikoilla on vesistöyhteys Suolijärville ja edelleen Kemijärvelle.

Sallan arkeologisissa löydöissä kuvastuvat yhteydet itään. Moivainsokan valinmuotti ja Savukosken Sillankorvan tikarit kertovat, että Tenniöjoki sivujokineen on ollut merkittävä reitti varhaismetallikaudelta rautakaudelle. Kaakkoinen, karjalaiseksi luonnehdittu vaikutus näkyy selvimmin Onkamon ja Kallungin seudun myöhäisrautakautisissa tai keskiaikaisissa metalliesineissä. Sallassa onkin todennäköisesti säilynyt varhaista saamelaista arkeologista kulttuuriperintöä, varsinaisten talvikylien aikaa vanhemmasta asutuksesta kertovia jäännöksiä ja löytöjä. Onkamon alueella voi olla myös lapinkylien aikaisia talviasuinpaikkoja, vaikka niitä ei vielä varmuudella ole löydettykään.

Kuva 22. Oulangan Savilammenniemen männikkökankaalla seissyt Granrothin petäjä on Sallan tunnetuin merkkipuu. Puun kyljessä erottuu selvästi vuosiluku 1755. Petäjä on nykyisin näytteillä Sallan sota- ja jälleenrakennusajan museossa. Sallan sota- ja jälleenrakennusajan museo

Talonpoikaisen rakennusperinnön piirteitä

• Päivi Rahikainen

Kuolajärven pitäjän aikaisia rakennuksia on Sallan alueella jäljellä todella vähän, ja kadonneesta rakennusperinnöstä on muutenkin saatavissa niukanlaisesti tietoja. Onneksi sekä luovutetulta alueelta että jäljelle jääneestä Sallasta on säilynyt vanhoja valokuvia, ja muutamista kylistä on laadittu historioita.

Museovirastoon talletetun muistelman perusteella Sallassa saatiin rakennusten tarveaineet vielä sata vuotta sitten metsästä, vain arvokkaat ikkunalasit olivat ostotavaraa. Justeerisahalla katkottiin ja kirveellä hakattiin talon sivuseinien ja päätyjen hirret sopivan mittaisiksi, ne pälkittiin kuusi–seitsemantuumaisiksi ja koloraudalla kuorittiin pinta pois. Rakennuspaikalle aseteltiin nurkkakivet ja niiden päälle hirret, jotka saatiin vaakasuoraan aaharukalla. Nurkkasalvoksen suoruus katsottiin luovilaudalla. Varaukset merkittiin varalla, ja hirsien välit tiivistettiin sammalella. Kattoruoteiden päälle ladottiin räystäältä alkaen tuohikate, ja tuohikerrosten painoksi pantiin noin 10–15 cm:n vahuiset malkapuut. Niiden katonharjan puoleiseen päähän kairattiin reiät, joiden läpi pujotettiin tapit. Välikatto tehtiin särkylaudoista, jotka huoneen puolelta veistettiin ja höylättiin sileiksi.

Rakennusten perustukseksi pantiin seinien alle nurkkien välille kiviä. Niitä vasten luotiin rakennuksen sisälle multapenkit, jotka eristettiin hirsiseinistä tuohella. Lattianiskoja varaan laitettiin suurista petäjistä halkaisemalla tehdyt veistetyt ja höylätyt lankut, joiden saumat varattiin ja veistettiin tarkasti. Malkakattoisia asuinrakennuksia näkee vielä 1920- ja 30-luvulla otetuissa valokuvissa, mutta tällöin käytettiin katteena myös lautaa ja pärettä. Rossilattiat syrjäyttivät multapenkkirakenteen muualla Itä-Lapissa aiemmin kuin Kuolajärvellä.

Pihapiiriin kuuluivat asuinrakennuksen lisäksi puoji ja talli, jotka olivat usein saman katon alla. Puojin puolella säilytettiin jauhoja, vaatteita ja pienempiä työkaluja. Tallissa oli yleensä useampia parsia, koska vieraiden hevosillekin oli varattava tilaa. Heinät pudotettiin tallin ylisiltä. Navettarehtoon kuului pienin ikkunoin varustettu navetta, navetan porstua sekä lato heinien säilytystä varten. Lehmät oli kytketty navetan parsiin, sonta kerättiin lantakourusta ja heitettiin tunkiolle luukun kautta. Muuripadassa lämmitettiin vesi lehmien hauteeseen, porstuassa säilytettävien maitoastioiden pesua varten sekä pyykin pesemistä ja talvella myös saunomista varten. Hirrestä tai laudasta tehty hyysikkä kuului karjarakennusten lähistölle.

Kuva 23. Kivelän otsallinen kala-aitta 1770-luvulta. LKYT 2004.

Taloissa tarvittiin monia muitakin rakennuksia. Hirsistä salvotut aitat olivat jyvien, jauhojen, lihojen, kalastustarvikkeiden ja muiden tarpeiden säilytys huoneita. Paloperällä sijaitsevan Kivelän talon kala-aitta vuodelta 1688 on tarkoin tutkittu arvokas rakennus. Alkujaan paikalla ovat luultavasti käyneet Kemijokivarren kausikalastajat, jotka ovat säilyttäneet verkkojaan ja kalatynnyreitään malkakattoisessa, tolppien varassa seisovassa pienessä aitassa. Lähellä sijaitsee 1770-luvulta peräisin olevan otsallinen aitta, jonka sivuseinien jatkeena on posket. Komeita vilja-aittoja on Sallassa ollut ennen sotia ainakin Hautajärvellä ja Kursussa. Polttopuita säilytettiin liiterissä. Savusaunassa ei yleensä ollut eteistä. Vilja puitiin riihessä, jossa myös säilytettiin vainajia. Masiinihuoneessa puhdistettiin jyvät rusakoneella ja tollassa säilytettiin oljet. Joissakin taloissa on ollut rannalle pystytetty venehuone.

Viime vuosisadan alussa kuolajärveläistalojen asuinrakennus oli melko kookas. Esimerkkinä – ja melkein pä ainoana säilyneenä kokonaisuutena – voidaan mainita kolmen tilan rakennuksista koostuva Kivelän rakennusryhmä, jossa on kahden komean asuinrakennuksen lisäksi parikymmentä ulkorakennusta. Sallan alueella asuttiin 1800-luvun jälkipuolelta asti savupirteissä. Salmivaaran kylästä on vuodelta 1864 Hannulan tilalta säilynyt katselmuspöytäkirja, jossa luetellaan muun muassa talon seitsemän tuohikattoista rakennusta. Asuinrakennus (31 kyynärää pitkä ja 10,5 leveä – siis kooltaan noin 18,6 x 6,3 m) koostui savupirtistä, tuvasta ja kahdesta kamarista, joiden välissä oli eteistupa; näistä vain pirtti ja eteistupa olivat sisustetut. Pihapiirissä sijaitsi myös toinen yhtä leveä mutta yli puolet lyhyempi savupirtti sekä navetta, erillinen rehulato, aitta ja rihi.

Pirteihin alkoi kuitenkin ennen pitkää ilmestyä liuskakivistä ja savesta muurattu uloslämpivä

Kuva 24. Kivelän uudempi asuinrakennus, oikealla näkyy vanhemman asuinrakennuksen toinen pääty. LKYT 2004.

muuri, kiuas. Leivinuunin edessä oli tuhkaliesti ja nurkassa valoa antava piisi; katossa pidettävät öljylamput alkoivat yleistyä 1920-luvulla. Portaita pitkin pääsi uunin pankolle lämmittelemään. Muurin lähellä katosta riippui leipäorsi ja kuiva-tusorsia. Pirtin kalustukseen kuului seinänvieriä kiertäviä penkkejä, pöytä penkkeineen ja yleensä muutama sänky. Pirtin ovipuolella puuhasivat miehet tarpeellisia töitään ja uunin puolella, karsinapuolella, tekivät naiset askareitaan. Pirtin seinät oli joko veistetty aaltokuvioisiksi tai hirsien raot oli täytetty ja sileät seinäpinnat maalattu vaaleiksi. Lattiamaalaa alettiin käyttää 1900-luvun alusta lähtien.

Asuinrakennukseen alettiin myös tehdä lisää huoneita. Kurtin kylässä 1800-luvun lopulla eteiseen lisättiin usein keittiö, kööki. Muualla keittiö saattoi olla omana huoneenaan, jolloin siellä keitettiin ja syötiin ruoka, pestiin astiat ja kahvitettiin vieraat. Keittiöttömissä taloissa oli pirtin muurin yhteyteen muurattu hella. Kamareita nimitettiin sen mukaan miten ne sijaitsivat rakennuksessa, esimerkiksi suukamariin kuljettiin porstuasta, peräkamari oli takimmaisena ja kartanokamari pihan puolella. Vauraiden talojen huonelukua lisäsi lämmittämätön maitokamari. Isäntäväen makuuhuoneina käytetyt kamarit sisustettiin ennen sotia puuseppien tekemillä huonekaluilla, joihin kuuluivat sivustavedettävä sänky, lahvipiironki, pöytä tuukeineen, toolit ja komuuti. Matot peittivät lattioita ja pitkät verhot koristivat ikkunoita. Kamarien seiniä tapetoitiin ensin sanomalehdillä ja myöhemmin tapeteilla. Kesällä varsinkin nuorempi väki muutti nukkumaan talliin, aittaan, puojin kesäpirttiin tai kuistin vintille.

Kuolajärven pitäjässä oli vuonna 1905 asukkaiden omistuksessa yhteensä 123 tilaa. Metsätöiden käynnistymisen, liikenneyhteyksien kehittymisen, valtion asutustoiminnan ja isonjaon myötä tilanne muuttui huomattavasti 30 vuodessa. Isossajaossa

Sallaan muodostettiin kaikkiaan 661 maakirjataloa. Näistä 210 oli kruununluontoisia pientiloja, joista 44 oli entisiä kruununmetsätorppia, nelisenkymmentä vuosien 1922 ja 1936 asutuslakeihin perustuvia tiloja ja loput itsenäistyneitä mäkitupia. Vaurastumisen ansiosta asuinrakennuksia maalattiin punaiseksi, niihin tehtiin kuisteja ja joissakin paikoin aidattiin kasvimaata asuinrakennuksen nurkalle. Mutta edelleen oli myös perheitä, jotka asuivat pienissä ja vaatimattomissa mökeissä.

Jälleenrakennusajan rakennusperintö

• Tiina Elo

Rintamamiestalotyyppi

Tyypipiirustusten mukaisella rakentamisella oli suuri merkitys jälleenrakentamisen jokaisessa vaiheessa. Se oli ainoa tapa selviytyä pientalojen suunnittelusta ja rakentamisesta. 1940-luvun monien tyyppitalosarjojen myötä vakiintui silloinen omakotitalotyyppi eli rintamamiestalo. Yleisten tyyppipiirustusten täydennykseksi esimerkiksi Lapin rakennuspiirissä suunniteltiin nimenomaan Lapin oloihin tarkoitettuja omakotitalotyyppisiä. Samoin suunniteltiin erityinen talviasuttava asuntosauna, joka nopeutti asutustilojen perustamista. Se oli tarkoitettu rakentajan ensimmäiseksi asunnoksi asuinkorsun tai kellarikuopan jälkeen. Myöhemmin rakennus sisustettiin varsinaiseen käyttöönsä saunaksi. Ensimmäisessä rakennusvaiheessa asuntosaunaan tehtiin asuintilat, keittiö ja huone toiseen päähän sekä halkovaja ja käymälä toiseen. Kun varsinainen päärakennus oli valmistunut, asuintilat voitiin muuttaa sauna- ja pukuhuonetiloiksi. Asuntosaunat saattoivat toimia asuinkäytössä hyvin pitkäänkin, kunnes varsinainen asuinrakennus saatiin rakennettua.

Uudet omakotitalot poikkesivat ilmeeltään perinteisestä suomalaisesta rakentamisesta. Ne olivat kaikesta ylimääräisestä riisuttuja hirsi- tai lautarakenteisia, kuutiomaisia rakennuksia, joissa on korkea kivijalka, yksi varsinainen asuinkerros ja jyrkähkö harjakaton alla korkea vintti, jonne oli mahdollista myöhemmin rakentaa kamareita. Neliötä lähenevä pohja kiertää keskelle sijoitettua tulisijaa, mikä on lämpötaloudellisesti edullisin ratkaisu. Pienimmissä tyypeissä asuinkerroksessa on vain tupakeittiö ja kamari, suuremmissa keittiö, kamari ja olohuone muodostavat yhdessä eteisen kanssa läpikuljettavan huonesarjan. Eteisen edessä on umpinainen, mutta kylmä kuisti. Rakennusten julkisivut oli verhottu yhtenäisin silein vaaka- tai pystyverhouksin ja ikkunat olivat melko pieniä.

Kuva 25. Tyypillinen ja alkuperäisessä kunnossa säilynyt jälleenrakennusajan asuinrakennus. LKYT 2006.

Etenkin Lapissa osa rakennuksista tehtiin edelleenkin hirsirunkoisina, etelämpänä rakennukset tehtiin yleisimmin rankorakenteisina. Lämmöneristeenä käytettiin tavallisesti sahanpurua tai kutterilastua, joita oli helposti saatavilla. Perustuksissa jouduttiin usein käyttämään ”säästöbetonia” eli betonin sekaan lisättiin suuria luonnonkiviä. Kierrätys oli arvossaan ja purkuosien naulat, tiilet ja puutavara otettiin tarkoin talteen. Osittain rakentamisessa palattiin vanhoihin perinteisiin rakennusmateriaaleihin, kuten pärekattoihin ja savitiiliin, joita pystyttiin valmistamaan myös kotioissa. Erilaisten korvikeaineiden käytössä oltiin rakentamisalalla kekseliitä. Säännöstelyn piiriin kuuluivat aluksi sementti ja betoniteräs, myöhemmin bitumijalosteet, kattohuopa, maaliaineet ja tiilet. Laajimmillaan säännöstely ulottui lähes kaikkiin tarvikerakennuksiin. Jälleenrakentamista hidasti aluksi myös sirkkelisahojen puute. Tästä syystä ja naulapulan vuoksi saatettiin päätyä rakentamaan perinteisesti hirsistä, erityisesti maaseudulla ja itäisessä Lapissa.

Tyypitalojen rakentamista pidettiin maamme asunto-ongelman ratkaisemiseksi välttämättömänä, mutta rakennusten ulkoasu ja niiden sijoittaminen ei saanut jälleenrakennuskauden aikana yleistä kiitosta edes arkkitehtikunnan sisällä. Nuori arkkitehtipolvi tuomitsi rintamamiestalojen arkkitehtuurin jo 1960- ja 1970-luvuilla, jolloin tavoitteeksi muodostui monimuotoisten, tasakattoisten ja matalien pientalojen rakentaminen. 1980-luvun lopussa ja 1990-luvulla jälleenrakennuskauden tyypitalot alettiin yhä selkeämmin mieltää osaksi suomalaista rakentamisperinnettä. Nykyään noppamaiset puutalot ovat vakiinnuttaneet asemansa, ja ne mielletään jopa suomalaisen asumisen idylliksi.

Valitettavasti jälleenrakennuskauden yksinkertaisia rakennuksia ei kovin yleisesti pidetä vanhoina,

Kuva 26. Tyypillinen jälleenrakennusajan navettarakennus. LKYT 2004.

vaalittaviin rakennuksiin kuuluvina, ja toisaalta niitä pidetään yhä arkipäiväisen tavallisina. Korjausinnossa rakennusten pohjaratkaisua ja ulkoasua muutetaan usein hyvinkin voimakkaasti, ja käyttökelpoisia rakennusosia uudistetaan muodinomukaisiksi. Rintamamiestaloja korjattaessa edes niiden ulkoasua ei ole yleensä pyritty säilyttämään, vaan sitä muutetaan esim. erilaisilla lisäosilla.

Sallan jälleenrakennus

Sallassa jälleenrakennusta tehtiin useassa vaiheessa toisen maailmansodan aikana ja jälkeen. Kursun, Salmivaaran, Märkäjärven, Kallungin, Niemelän ja Hautajärven kylät oli kokonaan poltettu talvisodassa. Asukkaat pääsivät muuttamaan jo keväällä 1940 poltettuihin kyliinsä, mutta uuden elämän aloittaminen oli asuntojen puutteen takia vaikeaa. Alueen jälleenrakentaminen annettiin Peräpohjolan maanviljelysseuran rakennustoimiston tehtäväksi. Töihin päästiin käsiksi useissa kylissä vasta syyskuulla sitä mukaa, kun metsähallitus sai hankituksi rakennettaviin kyliin puutavaraa. Rakennusohjelma käsitti Sallassa 175 taloa, joista Ruotsista saatuja olisi 50. Rakennustyö jouduttiin tekemään vaikeissa oloissa. Asukkaat osallistuivat itse rakentamiseen, ja perheitten toimeentulon turvaamiseksi heille maksettiin myös palkkaa. Työnjohtoa varten palkattiin rakennusmestarit kaikkiin kuuteen kylään. Syksyllä ruotsalaistalojen pystyttäminen oli käynnissä ja rakentamista jatkettiin heti seuraavana vuonna, joskin sitä oli pahimpien pakosten aikana jonkin verran rajoitettava. Keväällä 1941 työ vilkastui huomattavasti. Sodan puhjettua uudelleen suurin osa työnjohtajista, työmiehistä ja talojen isännistä joutui asepalvelukseen. Kesäkuun loppuun mennessä kutsuttiin työpalveluun loputkin työvoimasta, johon kuuluivat lähinnä poltettujen kylien asukkaat.

Jatkosodan aikainen jälleenrakennus

Jatkosodan alkuvaiheissa vallattiin takaisin Sallan kunnan vuoden 1940 rauhassa menetetty alue ja syyskuussa 1941 Sallan alue luovutettiin viranomaisten haltuun. Kun vanha Salla oli palautettu Suomen yhteyteen, suoja-alueen asukkaat pääsivät muuttamaan tuhoutuihin kotikyliinsä. Tuuti- ja sovajärveläiset pyrkivät Savinan seudulle. Saijalaiset palasivat omalle kulmakunnalleen. Vuoden 1942 helmikuussa työkykyiset asukkaat pääsivät kaikille muualle paitsi Kuolajärven, Vuorijärven, Korjan ja Kurtin kyliin. Vilkkainta rakentaminen oli jälleenrakennusalueella Sallan kunnan länsiosissa. Takaisinvallatun alueen rakennustyö oli kaikkein vaatimattominta. Koska alue oli käytännössä jatkuvasti sotatoimialuetta, voitiin jälleenrakennusta sallia vain alueen läntisimmissä kylissä. Sallasta siirrettiin valtauksen jälkeen hajotettuja hirsiparakeja Tuuti- ja Sovajärvelle. Peräpohjolan maanviljelysseura jätti vuoden 1943 alussa jälleenrakennustyön asukkaiden tehtäväksi.

Kirkonkylän rakentaminen eteni monien sotaajan vaikeuksien takia hitaasti. Vuoden 1943 aikana osa asukkaista muutti Sovakylään, mutta he joutuivat siirtymään partisaanivaaran takia jälleen pois. Muilla palautetun alueen kylillä rakentaminen ei päässyt käyntiin vuoden 1943 aikana. Muissa suoja-alueen kylissä eli Saijalla, Kello-Aatsingissa, Onkamossa ja Selkälässä oli rakennustoimintaa.

Jatkosodan päättymiseen mennessä Sallaan oli valmistunut 100 taloa. Kunnan julkisten rakennusten jälleenrakentamisessa ei juuri edistytty yrityksistä huolimatta. Marraskuussa 1943 valtuustossa käsiteltiin ja hyväksyttiin rakennuslautakunnan ehdottama julkisten rakennusten rakennussuunnitelma, jota oli määrä toteuttaa vuoden 1944 alusta. Vuonna 1942 käynnistetyssä koulujen rakennusohjelmassa ei oltu päästy alkua pidemmälle ja niiden rakennussuunnitelmat oli siirretty aloitettavaksi vuoden 1944 aikana. Nämäkin suunnitelmat haudautuivat Lapin sodan sytyttyä.

Lapin sodan jälkeinen jälleenrakennus

Neuvostoliitolle Moskovian rauhansopimuksessa 19.9.1944 luovutettu alue käsitti yhteensä yhdeksän kylää, joiden joukossa oli silloinen kirkonkylä ja sen rakennuskanta. Jäljelle jääneenkin kunnan osalta tuhot olivat raskaat: rakennuksista menetettiin 82 % ja kotieläimistä 43%. Sallalaisia odotti miltei ylivoimainen tehtävä: jälleenrakentaminen, siirtoväen sijoittaminen ja rintamamiesten asuttaminen. Hanketta varten kuitenkin luotiin lyhyessä ajassa toimiva organisaatio. Jälleenrakennustyötä johti maatalousministeriön asutusasiainosasto

ja Maatalousseurojen Keskusliitto. Rahoituksen perustana oli valtioneuvoston päätös Pohjois-Suomen jälleenrakennuksen tukemiseksi valtion varoin.

Koko Sallan siirtoväki asutettiin kunnan jäljelle jääneeseen osaan erikoisen Kuusamon ja Sallan maanhankintalain mukaan. Laki oli luonteeltaan korvauslaki, jonka perusteella muodostettiin vastiketiloja korvauksena maata omistaneelle väestölle. Sodan aiheuttamat taloudelliset ja muut vahingot korvattiin niin sanotun toisen korvauslain avulla. Maanhankintalain tarkoituksena oli muodostaa elinkelpoisia maanviljelysiloja, joiden koko riittäisi turvaamaan perheille niiden pääasiallisen toimeentulon. Toimeenpanossa siihen liittyi Kemi-järven ja Sallan kuntien lisämaalaki eli ns. Lex Lahtela, jonka perusteella pieniin tiloihin annettiin lisämaata. Koska Sallaan oli perustettu vuosien 1922 ja 1936 asutuslakien nojalla maata omistamattomalle väestölle tiloja, jotka kuitenkin menettivät nopeasti elinkelpoisuutensa, pyrittiin niiden elinmahdollisuuksia parantamaan Lex Lahtelan avulla.

Rakentamisella oli kiire, koska noin 4000 salla-laista asui poltettujen kotiensä raunioilla ja toinen neljätuhatta oli käytännöllisesti ilman minkäänlaista suojaa. Käytännössä oli kysymys pakko-asuttamisesta. Väestö pyrittiin kuitenkin pitämään koossa kyläkunnittain. Asuttaminen oli kokonaan valtion maille tapahtuvaa kylmäasutusta. Järvien rannalla sijainneet tilat sijoitettiin korpiin, jossa oli mahdollisuus harjoittaa maanviljelyä. Sova- ja tuutijärveläiset saivat uuden kotipaikkansa Etelä-Sallasta ja muu väestö Pohjois-Sallasta. Käytännössä se merkitsi kunnan jäljelle jääneen alueen osalta tuhoutujen yli 1000 rakennuksen uudelleen rakentamista.

Evakkoalueille jääneistäkin osa muutti myöhempinä vuosina takaisin kotiseudulleen todettuun elämän voimakkaan viriämisen siellä.

Rakennukset rakennettiin lähinnä puusta. Pääosan siitä hankki Metsähallitus, joka sahautti puun ja luovutti sen noin 50 % käypää hintaa alemmalla hinnalla jälleenrakentajille. Myös yksityiset hankkivat puutavaraa omatoimisesti joko omista tai valtion metsistä. Valtion metsistä ottamastaan puutavarasta sai jälleenrakentaja kantohinnasta 50 % alennuksen. Käsisirkkeleitä käyttäen saatiin puutavara sahatuksi eikä siitä yleensä ollut puutetta kuten sementistä, tiilistä, nauloista ja ikkunalaseista. Pula hellitti vuoden 1948 jälkeen.

Julkinen rakentaminen

Uuteen kirkonkylään Märkäjärvelle rakennettiin jälleenrakennusajalla useita julkisia hallinto- ja vi-rastorakennuksia. Rakennushallituksen piirustuk

Kuva 27. Kursun postitalo on tyypillinen jälleenrakennus-ajan julkinen rakennus rapattuine julkisivuineen. LKYT 2004.

silla rakennettiin kirkonkylälle mm. aluesairaala (1948) ja virastotalo (1954). Kunnan alueella myös esimerkiksi Kursun postitalo (1952) ja Kelloselän rajavartiointirakennukset (1949) ovat rakennettu rakennushallituksen piirustuksilla.

Savotta- ja uittorakentaminen

• Tiina Elo

Historiaa

Metsällä on aina ollut huomattava merkitys suomalaisten elämässä asuinpaikan ja rakentamistarpeiden antajana, ruuan tarjoajana sekä tervan, eläinten nahkojen ja puutavaran viennin lähteenä. Vuonna 1859 perustettiin metsähallitus suojelemaan ja hoitamaan valtion metsiä. Keisarillisella julistuksella määrättiin, että kruununpuistot oli jaettava tarkastuspiireihin ja ne taas hoitoalueisiin, jotka puolestaan oli jaettava vartio-osuuksiin. Jokaiseen vartio-osuuteen tuli asettaa metsänvartija, joka sai asuttavakseen metsänvartijatorpan. Metsänvartijatorppia oli parhaimmillaan lähes 1000 ja jos mukaan otetaan myös kruununmetsätorpat, oli torppien luku yhteensä yli 4000.

1890-luku merkitsi suurta muutosta metsätyöväen asumisolojen kehittymiselle varsinkin sen johdosta, että metsäyhtiöt alkoivat rakentaa työntekijöilleen yhteisasuntoja eli kämppiä. Koska niitä koskevia säädöksiä ja ohjeita ei vielä ollut, olivat asumukset vielä sangen vaatimattomia. Toisaalta normien ja ohjeiden puuttuminen edistivät paikallista neuvokkuutta ja omavaraisuutta ja monessa suhteessa aivan erinomaista ekologisuutta rakentamisessa. Rakentamisen suorittivat työmaasta riippuen työntekijät, työnantaja tai molemmat yhdessä. Vuonna 1908 Kemi-yhtiö aloitti kämppien

rakentamisen metsätyöntekijöille. Vuokraa perittiin 5 penniä miestä ja päivää kohti.

Metsä- ja uittotyöväen asumisolot ja niihin liittyvät sosiaaliset olot alkoivat muuttua olennaisesti 1920-luvulla. Vuonna 1928 voimaan tuli laki metsä- ja lauttaustyöväen asunnoista. Laki vaikutti ratkaisevasti metsissä ja jokivarsilla työskentelevien asumiseen, ruokailuun ja muuhun elämään. Yksisavuisista, pulpettikattoisista ja kaksisavuisista harjaltaan avoimista laavuista ja metsäsaunoista oikeisiin hirsikämppiin siirtyminen oli valtava edistysaskel metsätyöväen asumisolossa. Hirsi- ja parrukämppien lämpimyys oli aivan toista luokkaa kuin metsätalouden alkuaikoina käytettyjen laavujen ja metsäsaunojen. Vuonna 1929 julkaistut Sosiaaliministeriön päätös ja ohjeet piirustuksiin antoivat suuntaviivat kämppääsumisen kehittämiseksi seuraaviksi 20 vuodeksi.

1930-luvun alun lamavuosina kämppien rakentaminen tyrehtyi lähes kokonaan, mihin tärkeimpänä syynä oli puun heikko kysyntä. Kämpillä asumisen sijasta metsätöitä tekevät rakensivat asutus- ja asuntotiloille kiinteitä asuntoja, joista käsin he suorittivat metsänhakkuu- ja ajotöitä.

Vanhat metsäkämpät olivat 1940-luvun alkupuolella vajaakäyttöisinä, kun miehet olivat rintamalla. Sinne rakennetut sotilaskämpät ja korsut saivat varmasti vaikutteita metsäkämpistä ja -saunoista.

Vuoden 1947 uusi kämppälaki antoi tarkemmat määräykset kämppien rakenteista, vaatteiden ja valjaiden kuivaustiloista ja emännänhuoneesta sekä vuodepaikkojen mitoituksesta. Laki aiheutti sen, että myös vanhoja kämppiä jouduttiin uusimaan. Lain vaikutus oli erityisesti se, että kämpppäemännät yleistyivät. Kämpppäemäntä tuli pakolliseksi yli 20 miehen kämpillä. Tyypipiirustusten käyttö kämppärakentamisessa yleistyi. Metsähallitus oli tässä asiassa tiennäyttävä, jota puutavarayhtiöt seurasivat. Levelementeistä koottavat parakit jalaksien varassa samoin kuin tilaelementeistä koottavat viipaleparakit tulivat kuvaan mukaan, vaikka ne useimmiten osoittautuivat paikalla tehtyjä hirsi- ja parrukämppiä kalliimmiksi.

1950-luvulla metsäkämppien rakentaminen oli suurimmillaan. Savotat olivat usein hyvin suuria. Kämppien ohella oli vielä myös metsäsaunoja käytössä, jotta asuntokanta olisi vastannut silloista tarvetta. Vuonna 1954 Sosiaaliministeriön toimesta asetettiin kämpppätoimikunta, joka sai työnsä päätökseen vuonna 1956. Kämpppätoimikunta valmisti Metsähallituksen Tiedoituksia -nimisen rakennuskortiston. Tämä kortisto sisälsi lukuisan joukon kämppä-, sauna-, talli ym. rakennusten tyypipiirustuksia, rakennustyöselityksiä, rakennedetaljeja, sekä teknillisiä varusteita kuvaavia piirustuksia.

Kuva 28. Värrön pirtti on entinen savotan pääpirtti. Nykyään se toimii autiotupana. LKYT 2004

Niiden mukaan syntyi ilmeisesti suurin osa metsähallinnon rakennuttamasta savottojen rakennuskannasta. Koska samoja piirustuksia käyttivät varsin laajasti myös yhtiöt, vaikuttivat ne yleisesti koko kämppäarakentamiseen.

Vuonna 1967 tuli vielä kolmas kämppälaki, jonka vaikutus jäi kuitenkin hyvin lyhytaikaiseksi, sillä metsurit alkoivat käydä töissä metsuritaloista käsin. Vuoden 1965 talvella käytössä oli vielä 3500 kämppää. Niissä asui silloin noin 45000 metsätyöntekijää. Vuonna 1973 kämppälainsäädäntö kumottiin tarpeettomana, koska asumistavat ja liikkumismuodot olivat muuttuneet ja metsätyöväestön kokonaismäärä oli olennaisesti pienentynyt. Vuonna 1984 Savukosken Sotajoella viimeinen kämppäasukas lopetti työnsä.

Rakennukset

Kämppien esimuodot

Asumukset ja huoltorakennukset olivat käytössä usein vain yhden talven, jolloin rakennukset tehtiin sen mukaisesti tilapäisiksi. Alkeelliset ja vaatimattomat rakennustavat ja -muodot periytyvät suoraan tai tarpeen mukaan sovellettuina Perä-Pohjolan eränkävijöiden, kaskenpolttajien, paimenten ja poromiesten vuosisatojen ajan rakentamista laavuista, maakodista, maasaunoista ja pirteistä. Syystalven ensimmäiseksi asumukseksi puunkaatajat pystyttivät laavun, viistokatoksen, joita oli totuttu kyhäämään eräretkien yöpaikoiksi. Laavun turvin sujui varsinaisen kämpän pystytys.

Laavu koostuu orsi- eli harjapuusta, tukipuista ja orteen tukeutuvista ruodepuista, joiden päälle ladotaan hakoja. Laavun edessä oli tulet, usein ns. rakovalkea. Mikäli samoilla tulilla yöpyi useampia hevoskuntia, rakennettiin kaksi laavua vastakkain, harjat toisiaan liki. Näin syntyvää alkeellista majaa kutsuttiin laukupuoleksi. Alkeellisimmissä laukupuolissa sivut olivat auki. Kehittyneemmässä

muodossa pyrittiin tila suojaamaan myös sivuilta latomalla puita aidan tapaan maahan lyötyjen pystytukien väliin. Molemmissa päissä oli ovettomat kulkuaukot. Katon lappeita ei ulotettu toisiinsa vaan harja jätettiin auki keskilattialla olevan tulisi-ajan savuaukoksi. Tällaisen neliseinäisen hirsimajan nimeksi alkoi vakiintua kota, hirsikota tai kotus.

Useampien kuukausien asuminen edellytti hirsikodan kehittämistä: syntyi maakuopallinen hirsikota. Siinä sisätilan korkeutta ja suojaa alhaalta tulevalta kylmyydeltä lisättiin kaivamalla noin puoli metriä syvä kuoppa, jonka ympäröivän maan pintaan ladottiin seinähirret. Kaivatulla maalla tuettiin seinärakenteita. Näin maja saatiin tiiviimäksi maanpinnan kohdalta, jossa oli makuusijat. Muutoin rakennus noudatteli maanpäällisen kodan rakenteita. Nurkkia ei vanhimmissa kodissa salvottu; parittain vittoilla sidotuilla nurkka- ja seinäpaaluilla saatiin ladokset pysymään seininä. Myöhemmin alettiin käyttää koirankaulasalvosta ja pitkää nurkkaa.

Luirojokivarressa esiintyneet maakodat muistuttivat rakenteeltaan eteläsuomalaisia miilukoppeja. Asumuksen pohjalta oli poistettu maata parikymmentä senttiä ja kulkureittien kohdalta 60–70 cm. Kuopan reunoilta nousivat runkorieput pyramidin tapaan vinosti toisiaan vasten. Seinät oli tiivistetty havuilla ja turpeilla. Asunnon sisällä oli sisäänlämpiävä luonnonkivikiuas.

Yleisimmäksi metsätyöväen asunnoksi kehittyi 1800-luvun lopulla ja vuosisadan vaihteessa metsä- eli maasauna. Maasaunat olivat yleensä osittain maahan kaivettuja asumuksia, loivaan maastorinteeseen sijoitettuja rakennelmia, joissa muutama hirsikerta tehtiin maan päälle ja rinteiden alapuolinen sivu oli yleensä kokonaan hirsistä. Useimmiten ne olivat pyöröhirsisiä ilman varauksia tehtyjä, mutta kuitenkin sammalilla ja kanervan varvuilla tiivistettyjä. Pituussuuntaisesti keskellä oli kulkuväylä, jonka yläpuolella keskiosan katto oli harjansa ansiosta sen verran korkealla että käytävällä oli riittävä seisomakorkeus. Kummallakin puolella keskikäytävää olivat makuuritsit, jotka olivat maapohjaisia, mutta havuilla ja vilteillä tai muulla tavoin eristettyjä ja pehmennettyjä. Keskikäytävällä oli keittopaikka, jossa ruuan kuumentaminen tapahtui. Metsäsaunat olivat useimmiten yhden tai kahden ajomiesryhmän rakentamia, mutta kookkaihin maasaunoihin saattoi majoittua kymmeniäkin miehiä. Metsäsaunat sijoittuivat yleensä jokivarsille, parhaimpien uittoväylien läheisyyteen.

Tukkikämpät

Maasaunat tyydyttivät talvisaikaan välttävästi asumistarpeet. Keväällä lumen ja maan sulaessa

ne kävivät lähes asumiskelvottomiksi. Maasaunan kehittyneemmässä muodossa kuoppa jätettiin matalamaksi ja hirsikerrat rakennettiin ympäriinsä. Tällaista, suurimmaksi osaksi maanpäällistä hirsiasumusta alettiin 1920-luvulla kutsua kämpäksi. Kämpän rakenteet noudattelivat pääpiirteissään edeltäjiensä periaatteita. Lattia oli jonkin verran kaivettu ja alin hirsikerta tai kaksi upotetut. Lattia-aksi ladottiin usein kellekset (= kirveellä halkaitu noin 10 cm:n läpimittainen puunrunko), joista myös tehtiin ritsit eli peskat. Seinien rakenteessa tulivat salvaus- ja varaustekniikka entistä merkittävimpiä: kun hirsikerrat eivät enää tukeutuneet maakuopan seinämiin, oli varaukset ja salvokset tehtävä huolellisemmin, jotta seinä laskeutuisi tiiviiksi. Raot tiivistettiin kuntalla ja sammalella. Nurkat olivat koirankaulalle salvotut. Pääät jäivät pitkiksi, koska hirret katkaistiin kirveellä ilman tarkkaa mitoitusta. Seinät olivat 3–6 hirsikertaiset, päädyt vastaavasti korkeammat.

Kämpissä mahtui seisomaan. Seinissä oli ovi ja räppänä ja toisinaan pieniruutuinen ikkuna. Ovi saattoi olla alle metrin korkuinen, pienellä aukolla säästettiin lämmönhukkaa. Vesikatot olivat säännöllisesti kaksilappeisia harjakattoja. Lappeiden päällä käytettiin kuten ennenkin lämmöneristeenä kunttaa maakerroksella painotettuna. Päätyseinien hirsikerrat ulotettiin vesikattoon estämään tuulen ja lumen tunkeutumista välikattoon. Kämppäelämän keskuksena toimiva piisi sijoitettiin kuten vanhemmissa tyypeissä yleensä vasemmanpuoleiseen ovinurkkaan ja rakennusmateriaalitkin olivat samat: maakivi, savi ja hiekka.

Metsäkämpän yksinkertaisin muoto käsitti yhden asuinhuoneen. Hevonen joutui olemaan taivasalla, useimmiten riu’uista ja havuista kyhätysssä kotuksessa. Tallia alettiin myöhemmin rakentaa kämpän tapaan siten, että se yhdeltä sivultaan yhtyi kämpän seinään, tällöin myös hevoset saivat kohtuullisen suojan säänvaihteluille. Lämpö talliin tuli eläimistä itsestään sekä väliseinän läpi miesten puolelta. Hevoset kiinnitettiin lämpimään väliseinään, jolloin isäntä ja ajokki kuulivat myös toistensa äänen seinän takaa. Tallin rakenteet olivat hatarammat kuin asunnon. Tavallisesti hevosuojaan ei tehty välikattoa. Emäntien ilmestyessä noin 1910-luvulla savotan henkilökuntaan jaettiin keittiö- ja emännän tila karsinaksi. Sinne ei miehillä kirjoittamattoman lain mukaan ollut menemistä. Pienimmät kämpät olivat mitoiltaan noin 4x4 metriä ja niihin majoittui 2–3 hevoskuntaa. Suurimpiin vastaavasti saattoi majoittua useita hevoskuntia eli kymmeniä miehiä. Tällaiset kämpät alkoivat lähes tyä kooltaan ja rakenteiltaan metsäpirttejä.

Kuva 29. Suoltijoen pirtin pihapiiriä. LKYT 2004.

Kämpäkartanot

Kämpäkartanoksi kutsutaan pihapiiriä rakennuksineen, jotka sisältävät tilat metsä- ja uittotyöntekijöille ja hevosille, saunomiselle, mahdollisesti hartsuherran (=työväen ruokatavaroiden hoitaja) kaupalle ja varastolle, polttopuille ja rehusuojille. Hakkuualueiden yhteyteen, osaksi koko savotta-yhteisöä varten rakennettiin myös ns. pääpirttejä, joissa työnjohtajat, mittamiehet ja muut savotan toiminnan kannalta keskeisimmät toimijat asuivat. Pääpirtit olivat rakennusteknisesti paljolti samankaltaisia kuin myöhempien aikojen metsäkämpät ja työnjohtajien asunnot ja toimistotilat. Pääpirtin eli ruukinpirtin yhteyteen kuului talli, makasiini, jossa saattoi olla kauppa ja rehuvarastot, sauna, liiteri, kellari ja käymälä. Valtion hakkuissa rakennettiin valtion miehille eli vahnille oma kämpä ja talli lähelle pääpirtin kartanoa. Nämä useampivuotiset rakennukset tehtiin huolellisemmin kuin yhden talvikauden asumukset.

Lattia ladottiin halaspuoliskoista tai sahalan-kuista maata vasten olevien niskahirsien varaan.

Seinähirret olivat tavallisesti varauksien kohdalla ja usein kaikilta sisäsivuilta veistetyt. Koirankaulasalvoksen sijasta alettiin käyttää tukevampaa ristiturkkaa ja hirrenpääät tasattiin sahaamalla. Alin hirsikerta makasi maassa tai oli nurkista kohotettu kivipaasilla. Hirsikertoja lisättiin niin, että seinänvierilläkin sopi seisomaan. Yleensä jokainen huone varustettiin tavallisesti neliruutuisella ikkunalla. Lasi listoitettiin joko suoraan seinähirsiin tai omiin puitteisiinsa, jotka olivat kiinnitetyt hirsisiin tai harvemmin karmeissa. Oviaukot tehtiin edelleen pieniksi. Päätyseinässä saattoi olla ilmanvaihtoräppänä; ilmanvaihtoa saatettiin tehostaa peskojen pääpuoleen tehdyillä muutaman senttimetrin läpimittaisilla rei’illä, joiden toisena tehtävänä oli häätää vedonarat syöpäläiset.

Kattorakenne oli metsäkämpissä käytetyn mukainen, laipiossa saattoi olla useampia taitteita. Lämmönlähteenä oli, kuten aiemmin kuvatuissa saunoissa ja kämpissä, suuriaukkoinen maakivi-piisi. Sen rinnalle emäntä tarvitsi lieden ruuanvalmistukseen: kivinen tulipesä oli laatikkomainen, jonka kantana oli valurautainen liesilevy – puut pantiin tulipesään päällä olevasta aukosta. Asuintilojen lämmitystä ruvettiin 1930-luvulla hoitamaan kevytrakenteisilla ja tilaa säästävillä kamiinoilla. Kamiina saatettiin tehdä halkaisemalla tynnyri ja asettamalla se huoneen keskelle hiekka-alustalle. Tällainen lämmityslaite ei varastoinut lämpöä vaan siinä jouduttiin jatkuvasti pitämään tulta.

Pirtin sisustukseen kuuluivat piisin ja lieden lisäksi makuusijat, pöydät ja penkit. Emäntä ja työnsijojen nukkuivat lautalavereilla, työväki edelleen peskoillaan, joita suuremmissa pirtteissä saattoi olla kahdessa kerroksessa. Myöhemmin työväkikin sai tarvittaessa kaksikerroksiset lautalaverit, jotka sijoitettiin päiväläispirttien nurkkiin. Teräväässä oli tilikirjoille ja rahoille arkut tai kaapit. Oven vieressä oli niin sanottu tinkauspenkki, jolla istuen työmies sai ukkoherran tai kasöörin kanssa palkkansa.

Pääpirtti jakaantui tavallisesti useihin eri tiloihin. Yksinkertaisin käsitti kolme eri huonetta: työnsijojen eli terävään huone, keittiö ja emännän huone sekä päiväläispuoli eli karhukoppi. Terävään päähän ja karhukoppiin päästiin ulkoeteisen kautta, joka oli tehty pyöreistä riu'uksista tai sahatuista pinnoista. Työnsijojen ja päiväläisten tilan välissä saattoi olla ovi samoin kuin keittiön ja terävään päähän välissä. Sen sijaan keittiön ja karhukopin yhteys kävi ns. elämänluukun kautta, josta tarjottiin annokset. Keittiön ulko-ovi oli pirtin takana varustettuna eteisellä ruuan säilytystä varten. Näiden perustilojen lisäksi pirttiin saattoi kuulua varsinainen ruokailutila, edelleen työnsijojen huone, toinen konttoriksi, toinen ukkoherraa varten.

Asuintilojen lisäksi pääpirtin kartanoon rakennettiin usein makasiini, jossa toisella laidalla oli kauppa varastoineen ja toisella rehuvarastot. Tallit olivat tavallisesti yhtä tilaa, jossa parret olivat toisella laidalla tai tarvittaessa molemmilla pitkillä sivuilla. Seinät tilkittiin ja usein tallitkin varustettiin välikatolla kämppien tapaan. Sauna kuului savotakuvaan jo varhain, mutta pysyi melkoisena harvinaisuutena pienillä työmailla; puhdistautuminen ja vaatteiden pesu jäivät savotan jälkeen suoritettavaksi. Suuremmille työmaille rakennettiin sisäänlämpiävä sauna, jossa myöskin peseydyttiin – vesi lämmitettiin toimenpidettä varten pystytetyssä kodassa. Kookkaimpiin saunoihin tarvittiin kaksikin kiuasta. Seinästä seinää ulottuvat lauteet olivat

saunan perällä. Lauteille noustiin tikkailla. Saunassa sulatettiin myös teiden jäädyttämiseen käytetyt vesiastiat eli vesipasat: ovi tehtiin niin leveäksi, että reki säiliöineen mahtui sisään. Kellari tehtiin maakuoppaan, joskus kaivontapaisesti, kannella varustettuna, tavallisesti maasaunojen tapaan hirsistä salvaamalla ja kuntalla vuoraten. Kellari tuuletettiin katon läpi kulkevalla hormilla. Pääpirtin lisäksi savottaan edelleen kuuluivat leimikoilla sijaitsevat hakkurien ja ajomiesten kämpät.

Metsien rakennusperintö

Kämppien ja kämppikartanon muiden rakennusten arkkitehtuuri perustui 1900-luvun alkupuoliskolla lähes yksinomaan perinteiseen lamasalvosirsitekniikkaan. Alkutaipaleella käytettiin seinärakenteena useimmiten kuorimatonta pyöröhirttä ja sittemmin veistettyä hirttä. Myös niin sanottu parrurakenteet tulivat seinien teossa käyttöön. Parrut olivat tukeista veistettyjä tai sahattuja, poikkeuksellisesti joko neliömäisiä tai suorakulmion muotoisia puukappaleita, jotka asetettiin useimmiten samaan tasoon sekä rakennuksen pitkällä sivuilla että päädyissä. Nurkkien salvokset tehtiin loveamalla ristikkäin tulevien parrujen päät niiden leveyden verran, toinen alapuolelta ja toinen yläpuolelta. Hirsien väliin asetettiin puukuitulevykaistaleet, jotka olivat hiukan kapeammat kuin itse parrut, minkä vuoksi parrujen yläreunat yleensä viistettiin sadeveden pääsyn estämiseksi hirsien väliseen tiivistykseen. Parrut sidottiin pystysuunnassa yhtenäiseksi seinärakenteeksi paksuhkoilla terästangoilla, joita varten porattiin määrävälein pystyreitit hirsien läpi. Terästankojen yläpäähän tehtiin ruuvikierteet joihin sidottiin ruuvilevy hirsien kuivumisen aiheuttaman kutistumisen edellyttämän myöhemmän tiivistämisen aikaansaamiseksi. Lisäksi käytettiin usein ns. följäreitä eli hirren ulko- ja monesti myös sisäpintaan asetettuja ja pystysuuntaisia puisia jäykisteitä, jotka myös arkkitehtoniselta kannalta elävöittivät julkisivua.

Savottarakennukset edustavat yleensä tarkoituksenmukaisinta ja taloudellisinta rakentamista, joka on palvellut asukkaitaan vuoden kylmimpinä aikoina, jopa niin että niiden tärkein hyötykäyttö on keskittynyt juuri talveen, jolloin rekikuljetukset ja puiden kaatokin oli yleensä helpointa. Rakennusmateriaalit otettiin hakkuupaikalla olevista aineksista, kelohongista, riu'uksista, havuista, tuohesta, kuntasta, sammaleesta, maasta, kivistä ja savesta. Työvälineinä käytettiin pääasiassa kirvestä ja sahaa. Rakennusten tekniset ratkaisut olivat yksinkertaisia ja tarkoituksenmukaisia. Myös niiden arkkitehtuuri oli johdonmukaista ihmisten, eläinten, rehujen ja muiden tarvikkeiden suojaami-

sen kannalta. Rakennusten konstailemattomuus ja karuus antoi niille sen perusleiman, jota me ihailimme tänäkin päivänä.

Kuva 30. Tarikkajärven kämppä. LKYT 2005.

Kohteita kylittäin

Tässä kappaleessa esitellään Sallan kohteita ensin kylittäin ja seuraavassa kappaleessa teemoittain. Kohteiden valinta perustui Lapin kulttuuriympäristöt tutuksi -hankkeessa tehtyyn kulttuurihistoriallisen merkittävyyden arviointiin. Hankkeessa kerättiin tietoa lähes 5000 kohteesta. Olennaisena osana inventointiin liittyi myös kohteiden kulttuurihistoriallisen merkittävyyden arvioiminen. Tätä arviointityötä teki tätä tarkoitusta varten perustettu arvottamistyöryhmä, jossa toimi Museoviraston, Lapin liiton, ympäristökeskuksen ja maakuntamuseoiden edustajia. Arviointia on tehty kunta kerrallaan ja jokaisen kunnan kohteiden arvottamiseen pyrittiin saamaan mukaan myös paikallisläkemystä edustava henkilö.

Koska inventointihankkeessa tuotettu aineisto oli kohdekohtaista, oli kulttuurihistoriallisen merkittävyyden arvioinnin yhtenä tehtävänä sitoa kohteita niihin laajempiin asutus- ja kulttuurihistoriallisiin yhteyksiin, joita ne edustavat (esim. saamelaiskulttuurikohde, jälleenrakennusajan kohde). Arvioinnin yhteydessä tarkasteltiin myös kohteiden ajallista ja historiallista tunnistettavuutta. Kaikki inventoidut kohteet käytiin merkittävyyden arvioinnin yhteydessä läpi ja jokaiselle kohteelle annettiin parin lauseen sanallinen kuvaus, jossa pyrittiin kiteyttämään kohteen merkitys. Sanallisen arvioinnin lisäksi tai sen sijaan on joidenkin kohteiden rakennushistoriallisia, historiallisia ja maisemallisia arvoja painotettu.

Kohteissa, jotka on inventoitu Lapin kulttuuriympäristöt tutuksi -hankkeessa, on kohteen esittelyn lopussa kulttuurihistoriallisen merkittävyyden arvioinnin yhteenveto (tekstissä maininta LKYT-arvio).

Kylämaisina pidettyjä, rakentamisen tiiviydessään vaihtelevia asutusryhmittymiä Sallassa ovat. Aatsinki, Aholanvaara, Ahvenselkä, Hautajärvi, Hietajärvi, Hirvasvaara, Isohalme, Kallunki, Kellosekä, kirkonkylä, Kotala, Koutelo, Kursu, Käsmä, Naruska, Niemelä, Oulanka, Onkamo, Pahkakumpu, Paloperä, Saija, Salmivaara, Selkälä, Tuohikylä, Vallovaara, Varvikko ja Vittikko.

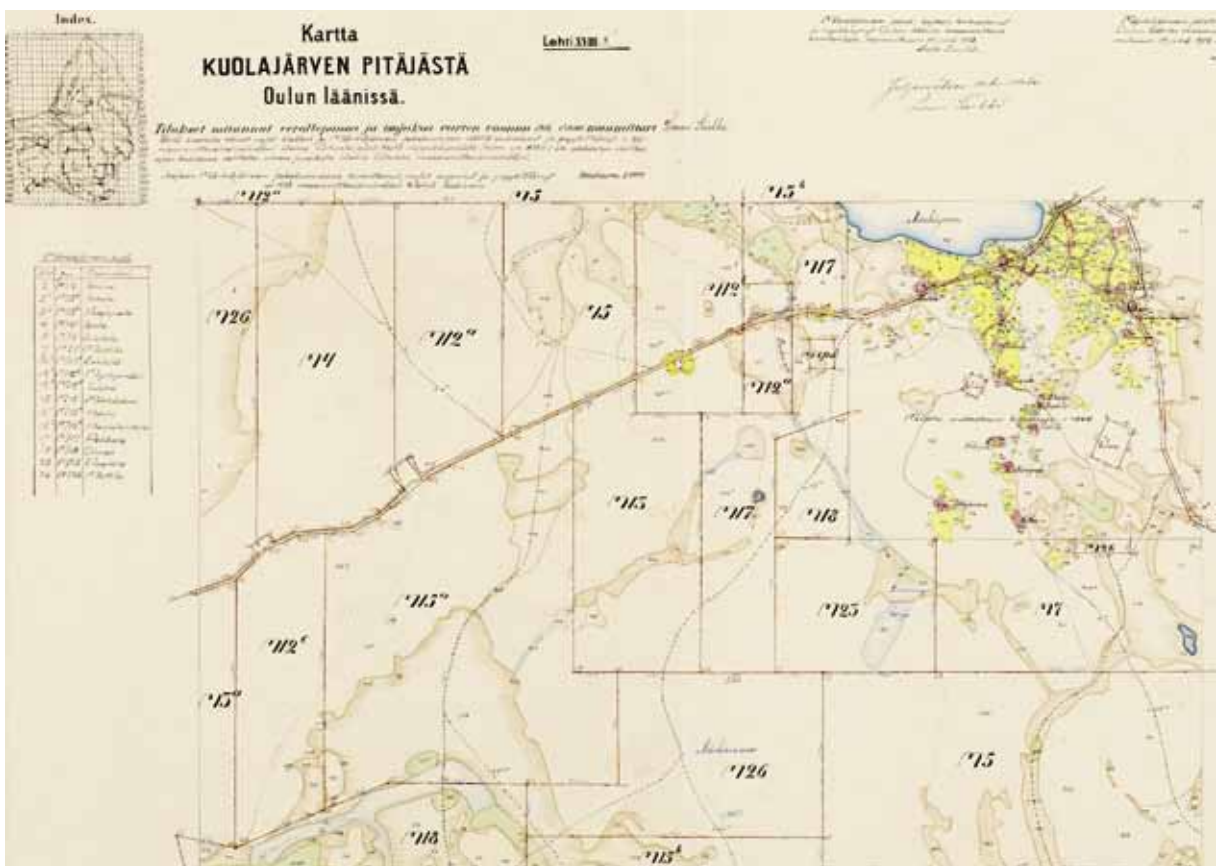
Kartta 10. Indeksikartta I.

Kartta II. Indeksikartta 2.

Kirkonkylä

Kuva 31. Ote Märkäjärven isojakokartasta vuodelta 1906. Karttaa on täydennetty vuosina 1931 ja 1933. Kansallisarkisto.

Esiteltävät kohteet

Kartta 12. Kirkonkylän kohteet

- 3.1 Entinen pankki
- 3.2 Entinen kunnantalo
- 3.3 Sallansuon kiinteistö
- 3.4 Ojala
- 3.5 Vaaralan tila

3.1 Entinen pankki

Entinen pankki- ja kirjastorakennus sijaitsee näkyvällä paikalla Sallan keskustassa, välittömästi Kuusamontien länsipuolella Kuusamontien ja Tapulintien kulmauksessa. Päärakennuksen lisäksi pihassa on varasto/autotallirakennus sekä parkkipaikkoja.

Rakennus on suorakaiteen muotoinen, harjakattoinen keltaiseksi rapattu liikerakennus. Katteena on punainen palahuopa. Rakennuksessa on kolme savupiippua. Ikkunat ovat 2-ruutuiset, ulko-ovet 21-ruutuiset. Rakennuksessa on kolme avokuistia.

Kansallis-Osakepankki on rakentanut talon alun perin pankki- ja asuinrakennukseksi vuonna 1952. Alakerrassa oli pankin lisäksi pankinjohtajan asunto ja yläkerrassa kaksi virkailijan asuntoa.

Kunta osti kiinteistön 1960-/1970-lukujen vaihteessa, jolloin siinä alkoi toimia kunnan kirjasto. Kunnan rakennusmestari Esko Luoma teki rakennuksen muutospirustukset. Väliseinät purettiin alakerrasta lähes kokonaan. Yläkerta toimi kirjaston varastona. Uusi kirjastorakennus valmistui vuonna 1993, jonka jälkeen talo oli hetken tyhjänä. Kunta myi rakennuksen Sallan Yhteismetsälle vuonna 1994, jonka omistuksessa se on edelleen. Yhteismetsä saneerasi sisätilat toimistokäyttöön ja alakertaan tehtiin kaksi asuntoa (samoin kuin oli KOP:n aikana). Ulkopuoli 21-ruutuisine ovineen on säilynyt jokseenkin alkuperäisasussaan.

Kuva 32. Entinen pankki- ja kirjastorakennus on alun perin rakennettu pankki- ja asuinrakennukseksi. LKYT 2004

LKYT-arvio:

Jälleenrakennusajan kohde.

Liittyy kunnan elinkeino- ja kulttuuritoimintaan (toiminut pankkina ja kirjastona).

Osa Sallan kirkonkylän jälleenrakennusajan rakennuskokonaisuutta.

Kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös rakennushistoriallista arvoa.

3.2 Entinen kunnantalo

Rakennus sijaitsee Kuusamontien länsipuolella, Kuusamontien ja Jungintien kulmauksessa. Pihassa on rakennuksen lisäksi vain grillikatos.

Entinen kunnantalo on suorakaiteen muotoinen, harjakattoinen rakennus, jonka katteena on punainen tiili ja julkisivumateriaalina keltainen rappaus. Ikkunat ovat 2-ruutuiset ja ulko-ovet paneloituja.

Rakennuksen on suunnitellut arkkitehti Heimo Vesikari. Rakennus toimi kunnan virastona vuoteen 1981 asti, jolloin uusi kunnantalo valmistui. Alakerrassa on toiminut terveysasema ja psykologin tilat vuoteen 1998 saakka. Sen jälkeen alakerrassa on ollut lievästi kehitysvammaisille tarkoitettu hoitokoti "Willa". Yläkerta on ollut asuinkäytössä vuosina 1981–1995. Sen jälkeen se on toiminut mielenterveyspotilaiden hoitokotina nimellä "Hilla". Tiloja on vuosien varrella useaan kertaan saneerattu eri käyttötarkoituksen mukaan.

LKYT-arvio:

Vanha kunnantalo

Jälleenrakennusajan kohde.

Liittyy kunnan hallintohistoriaan.

Osa Sallan kirkonkylän jälleenrakennusajan rakennuskokonaisuutta.

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

Kuva 33. Vanha Sallan kunnantalo. LKYT 2004

Kuva 34. Sallansuun liikekiinteistö. LKYT 2004.

3.3 Sallansuun kiinteistö

Rakennus sijaitsee keskeisellä paikalla Kemijärvi-Kuusamotien risteyksessä. Rakennus toimii nykyään monitoimitalona, kunnan kokoustiloina ja siellä on nuorten ja eläkeläisten kokoontumistiloja.

Rakennus on suorakaiteen muotoinen, harjakattoinen keltaiseksi rapattu tiilirunkoinen liikerakennus, jossa on punainen tiilikate. Rakennuksessa on yksi kuisti ja parveke, takana on kaksi katoslippaa ja lastauslaituri. Kuistissa on liuskekiviverho. Rakennuksen päädyssä on 6-kulmaisia ikkunoita. Rakennuksen sokkeli on betonia ja liuskekiviverhoiltu.

Rakennuksen on suunnitellut Väinö Paananen. Rakennus on entinen E-liikkeen toimitila, jossa toimi kauppa ja ravintola. Rakennuksen alakerassa toimi sekatavarakauppa vuosina 1952–1966. Yläkerrassa toimi Ravintola Sallansuu ("Ylähuuli") vuosina 1952–1983. Kaupalla oli kaksi kappaletta myymäläautoja, jotka lastattiin alakerran lastauslaiturilta. Keskusliike OTK:lla oli myös makasiini VR:llä, joista kaksi kuorma-autoa jakoi tavaraa. Kauppa siirtyi uuteen rakennukseen Sallan keskusta vuonna 1983.

Sallansuun kiinteistöä peruskorjattiin vuonna 1972.

LKYT-arvio:

Jälleenrakennusajan kohde.

Liittyi kunnan elinkeinoelämään.

Osa Sallan kirkonkylän jälleenrakennusajan rakennuskokonaisuutta.

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

Kuva 35. Sallansuun rakennus sijaitsee keskeisellä paikalla Sallan keskustaa. LKYT 2004.

3.4 Ojala

Pihapiiri Sallan kirkonkylässä Jourupolulla. Pihapiirissä asuinrakennuksen lisäksi entinen navetta, joka on muutettu asuinrakennukseksi, leikkimökki, varasto, savusauna, ulkokuusi ja kaivo.

Asuinrakennus on suorakaiteen muotoinen ja harjakattoinen. Vesikatteena on vihreä vaakahuopa, alun perin talossa on ollut pärekatto. Ulkoseinä rakenne on punamultakäsitelty hirsi, listat ovat valkoiset. Ikkunat ovat alkuperäiset 1- ja 6-ruutuiset.

Talon on rakentanut Abran Abiel Salmijärvi vuonna 1940. Rakennus oli tyypillinen peräpohjalainen hirsirakennus, jossa on pirtti ja kamari. Lämmönlähteenä olivat leivinuuni pirtissä ja puuhella sekä "piisi", valkeaksi kalkittu, rapattu uuni. Ajan tavan mukaan sekä pirtissä että kamarissa oli ns. terveysikkunat, joita ei enää ole. Ne ovat kuitenkin vielä ulkopuolelta nähtävissä. Sekä pirtissä, että kamarissa oli yksi 6-ruutuinen ikkuna, jotka ovat edelleen alkuperäisine ikkunalaseineen paikoillaan.

Ojala oli pitkään maalaamaton, mutta kun punamultamaalia alkoi saada, se maalattiin punaiseksi, valkoisin ikkunapuittein ja nurkkalaudoin (ovat edelleenkin alkuperäiset).

Kuva 36. Ojalan päärakennus. LKYT 2005.

Kuva 38. Vaaralan tilan päärakennus. LKYT 2004.

Kuva 37. Entinen navetta on muutettu asuinrakennukseksi. LKYT 2005.

Pihapiiriin kuului myös yhdelle lehmälle tarkoitettu navetta, mutta se ei koskaan ole ollut navet-takäytössä. Rakennus on myöhemmin muutettu asuinrakennukseksi. Puinen käymälä oli hyvän matkaa itse rakennuksesta. Saunaa ei ollut eikä kaivoakaan, koska nykyisen Tapulintien vieressä Kivikankaan talon naapurissa oli erittäin kirkas- ja hyvävetinen lähde, josta myöhemminkin vielä 1950-luvulla lähitalot hakivat niin ruoka-, pyykki-, kuin saunavetensäkin.

LKYT-arvio:

Välirauhan aikana rakennettu (1940)

Erikoinen pienimittakaavainen rakennuskokonaisuus.

Kohteella on rakennushistoriallista ja kulttuurihistoriallista arvoa.

Sallan kirkonkylässä sijaitseva pihapiiri, johon kuuluu asuinrakennus, maakellari, leikkimökki, navetta, sauna, aitta ja maatalouskonekatos. Rakennukset sijaitsevat metsä- ja peltoalueen rajalla pohjoisrinteessä, Liinaharjuntien lounaispuolella.

Asuinrakennus on suorakaiteen muotoinen ja harjakattoinen ja sen vesikatteena on punainen kolmiorimahuopa. Talon vanha osa on 1 ½-kerroksinen, laajennusosa 1-kerroksinen. Julkisivumateriaalina on luonnonvalkea vaakaponttilaudoitus, laajennusosassa pystylomalauta. Talossa on katettu kuisti. Talon vanha osa on hirsirunkoinen, yläkerta ja laajennusosa ovat rankorakenteiset. Alkuperäiset ikkunat ovat olleet 6- ja 9-ruutuiset, nykyiset ikkunat yksiruutuiset, vanhassa osassa myös hauk-kaikkunat.

Sota-aikana (1939-1945) tällä paikalla sijainnut talo poltettiin kaksi kertaa. Nykyinen asuintalo rakennettiin vuonna 1947. Vanha talo toimi 1920-/1930-luvuilla kestikievarina. Myös käsityö-koulu toimi rakennuksessa samoihin aikoihin.

Rakennukseen tehtiin laajennus itäsuuntaan 1970-luvun lopulla. Vanhan puolen sisäremontti tehtiin 1980-luvun lopussa. Yläkerta tehtiin asut-tavaksi 1960-luvun puolivälissä.

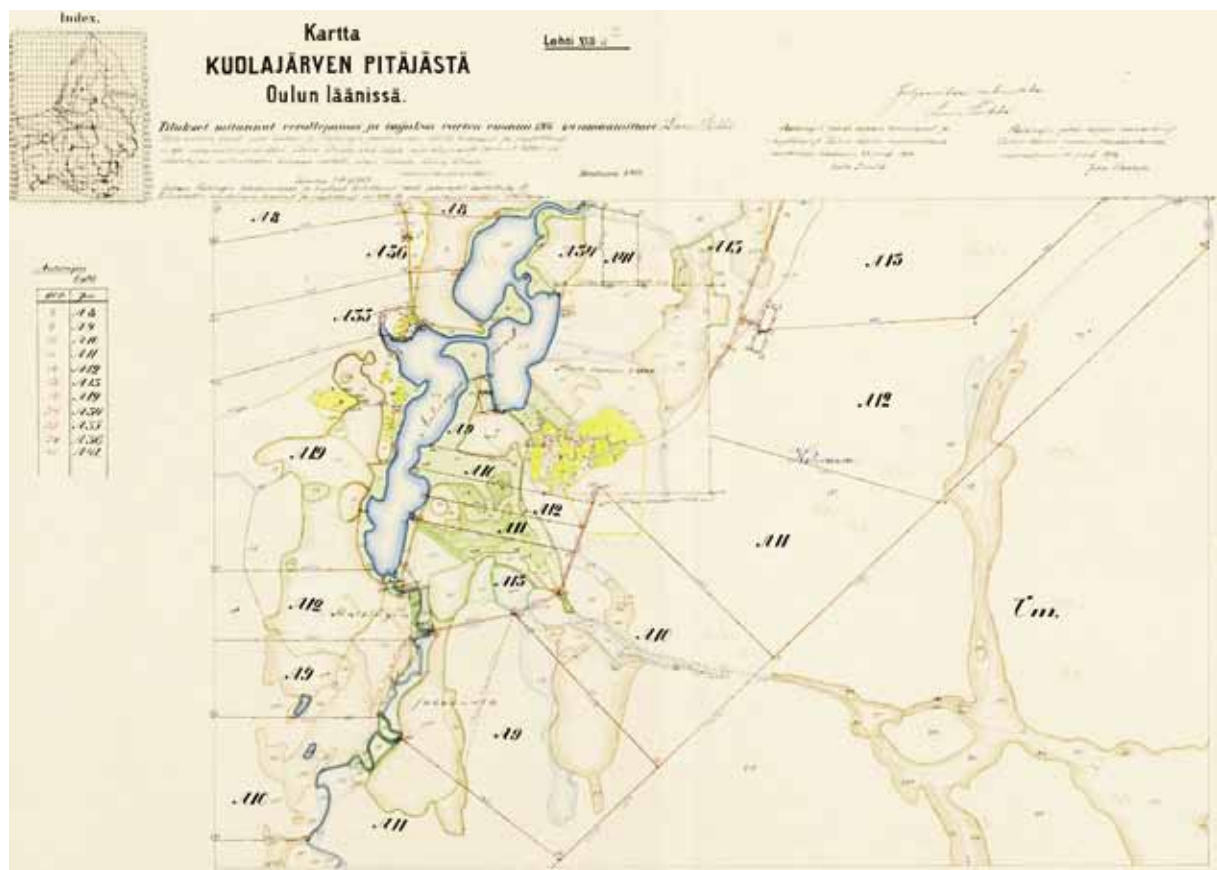
LKYT-arvio:

Jälleenrakennusajan kohde.

Asuinrakennusta uudistettu jonkin verran.

Suuri navetta.

Kohteella on rakennushistoriallista, kulttuurihistoriallista ja maisemallista arvoa.

Kuva 39. Ote Aatsingin isojakokartasta vuodelta 1906. Karttaa on täydennetty vuosina 1931–1935. Kansallisarkisto.

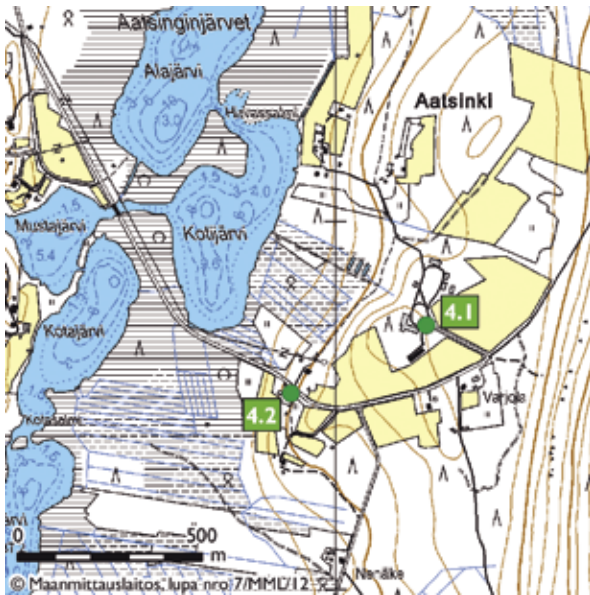
Aatsinki

Aatsingin kylä sijaitsee Aatsinginvaaran ja Kiekerövaaran välisessä uomassa, jossa on kahden järven (Alajärvi ja Yläjärvi) muodostama vesistö. Asutus on muodostunut järvien molemmanpuoleisille rannoille.

Kuva 40. Aatsingin kylä sijaitsee vaaraisessa maisemassa. Järven toisella puolella näkyy Aatsingin vanhainkoti. LKYT 2005.

Esiteltävät kohteet

Kartta 13. Aatsingin kohteet

- 4.1 Aatsingin vanhainkoti
- 4.2 Ollila

4.1 Aatsingin vanhainkoti

Aatsingin vanhainkodin pihapiirissä on vanhainkotirakennus, jossa on myös siipirakennus, karjatupa, navetta, sikala/kanala -rakennus ja vuonna 1974 valmistunut rivitalo. Tulosuunta pihapiiriin on idästä päin Aatsingintieltä.

Vanhainkotirakennuksen katteena on vihreä aaltopelti ja sen julkisivu on valkoiseksi rapattu. Rakennus on betonirunkoinen ja siinä on kylmä ullakko ja kellarikerros.

Aatsingin vanhainkoti rakennettiin Aatsingin kunnalliskodin raunioille. Kunnalliskoti oli rakennettu vuonna 1927, mutta se paloi vuonna 1929. Vanhainkodin rakennustyöt aloitettiin 28.5.1948. Rakennukset valmistuivat vuonna 1949. Kellarikerros vanhainkotiin rakennettiin vuonna 1956. Vanhainkodin rakennukset suunnitteli arkkitehti Heimo Vesikari. Siipirakennusosassa sijaitsi ruokala ja johtajan asunto. Karjatuvassa oli karjanhoitajan asunto. Navettarakennus on toiminut myöhemmin lampolana. Vuonna 1974 valmistuneen rivitalon suunnitteli arkkitehtitoimisto Aarre Holtinen.

Vanhainkodissa jokainen kynnelle kykenevä otti osaa talon töihin. Maataloudessa pyrittiin omavaraisuuteen. Tunnelma oli kotoinen ja luonnonläheinen. Maatila tarjosi asukkaille askareita sekä pellolla, että navetassa. Maatila lakkautettiin ja pellot paketoitiin vuonna 1972. Rakennusta remontoitiin vuonna 1977. Vanhainkoti muutti Sallan kirkolle Hopeaharjuun Aleksis Kiven päivänä 1993.

Kuva 41. Vanhainkoti on suuri rakennus ja siinä on jälleenrakennusajalle tyypillisiä piirteitä, kuten liuskekivisokkeli. LKYT 2005.

Kuva 42. Vanhainkodin siipirakennuksessa sijaitsi ruokala ja johtajan asunto. LKYT 2005.

Kuva 43. Vanhainkoti sisäpihan puolelta. LKYT 2005.

Entisen vanhainkodin rakennukset omistaa nykyään yksityinen henkilö, joka on suunnitellut tiloihin matkailutoimintaa.

LKYT-arvio:

Jälleenrakennusajan kohde.

Osa Aatsingin kyläkokonaisuutta.

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

4.2 Ollila

Ollilan pihapiiri sijaitsee Aatsinkijängän itärinteessä, kauniilla näköalapaikalla. Pihapiirin etelä- ja itäpuolella on peltoja. Pihapiiriin kuuluu asuin talon lisäksi sauna, navetta ja hiukan etäämpänä eteläpuolella aitta.

Kuva 44. Ollilan ehjänä säilynyt jälleenrakennusajan pihapiiri Aatsingin vaarisessa maisemassa. LKYT 2005.

Kuva 45. Ollilan päärakennus. LKYT 2005.

Päärakennus on suorakaiteen muotoinen ja harjakattoinen. Julkisivumateriaali on punamultakäsitelty hirsi, tasakerrasta ylöspäin lähtien peiterimoitettu pystylauta. Rakennuksessa on avokuisti, jossa 3- ja 8-ruutuiset ikkunat. Muutoin talossa on 6- ja 9-ruutuiset ikkunat. Yläkerran ikkunat ovat 3-ruutuiset, lisäksi on myös haukkaikkunat. Vesikatteena on galvanoitu profiilipelti.

Tila on ollut saman suvun hallussa jo vuodesta 1735. Nykyinen rakennus on tällä paikalla ainakin kolmas päärakennus. Benjam Aatsinki on rakentanut talon itse. Päärakennuksen salvoi pohjanmaalta oleva salvuuporukka. Edellisessä talossa, joka rakennettiin välirauhan aikana, ehdittiin asumaan vain 2 päivää, sitten lähdettiin uudelleen evakkoon.

Vuonna 1968 tila jäi lomakäyttöön. Rakennukset olivat melko huonossa kunnossa, kunnes 1970-luvun loppupuolella perikunta innostui remontimaan rakennukset. Tila toimii nykyisin perikunnan lomanviettopaikkana.

LKYT-arvio:

Jälleenrakennusajan kohde

Jälleenrakennusajan ehjänä säilynyt pihapiiri.

Osa Aatsingin kyläkokonaisuutta.

Maisemallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös rakennushistoriallista arvoa.

Aholanvaara

Aholanvaaran kylän kulttuuriympäristöarvot tukeutuvat vahvasti kylän luonnonympäristöön, joka on varsin kaunis. Kylä sijaitsee Aholanvaaran etelärinteillä avaten näkymät Kalliojärveen, Kotisuvantoon ja niiden eteläpuolella sijaitsevalle kallioiselle Kalliovaaralle.

Kylän rakennuskanta on pääosin sodanjälkeistä, kooltaan ja rakennusmateriaaleiltaan melko tyypillistä maaseuturakentamista. Viime vuosikymmeninä vanhan rakennuskannan lomaan rakennetut lomamökit ja saunat sekä jokunen omakotitalo rikovat aiemmin yhtenäisempää kylämiljöötä. Kylän lakialueella sijaitsee kaunis avolaidunkenttä. Kenttää hallitsee sen poikki kulkevat sodanaikaiset Salpalinjan panssariesteiden jäännökset. Kenttä muodostaa kylän visuaalisen, mieleenpainuvan keskipisteen, jonka reunoille pääosa kylän rakennuskannasta sijoittuu.

Ympäristöministeriön maisema-alueityöryhmä määritteli vuonna 1993 Aholanvaaran maakunnallisesti arvokkaaksi maisemakokonaisuudeksi.

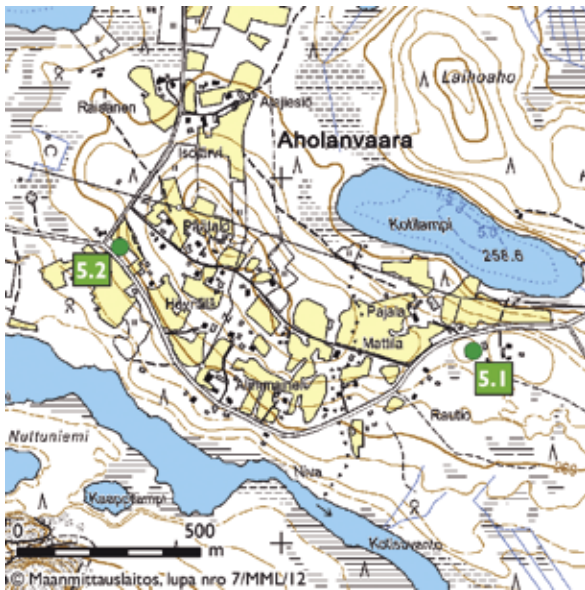

Kuva 46. Aholanvaarassa olevaa Salpalinjan patkkaa. Tiina Elo 2009.

Kuva 47. Aholanvaaran kylämaisemaa. Tiina Elo 2009.

Esiteltävät kohteet

Kartta 14. Aholanvaaran kohteet

- 5.1 Aholanvaaran koulu
- 5.2 Ämmälä

5.1 Aholanvaaran koulu

Koulu sijaitsee Karhujärventielle Aholanvaarassa. Pihapiirissä on koulurakennuksen lisäksi varastorakennus ja hirsisauna.

Rakennus on vinkkelimuotoinen (L-malli) rakennus, jossa toisessa päädyssä on harjakatto ja itäpäädyssä aumakatto. Rakennus on hirsirunkoinen ja sen julkisivumateriaalina on vaalea ponttilauta. Vesikatteena on vihreä saumattu pelikatto. Rakennuksessa on kolme avokuistia. Ikkunat ovat 6-ruutuiset.

Koulu on rakennettu vuonna 1950. Se on suunnitellut rakennusmestari Väinö Karppinen. Koulurakennukseen on tehty suunnitelmat perusrakennuksesta ja laajennuksesta vuonna 1969, mutta niitä ei ole koskaan toteutettu. Koulu lakkautettiin vuonna 1985 ja rakennus toimii nykyään loma-asuntona.

LKYT-arvio:

Jälleenrakennusajan kohde.

Koulurakennus, joka uusiokäytössä.

Osa Aholanvaaran kyläkokonaisuutta.

Kohteella on rakennushistoriallista, kulttuurihistoriallista ja maisemallista arvoa.

Kuva 48. Aholanvaaran komea koulu on valmistunut vuonna 1950, koulutoiminta siellä lakkasi vuonna 1982. LKYT 2004.

5.2 Ämmälä

Yksittäinen hirsitalo Karhujärvenlahden pohjoispuolella.

Rakennus on suorakaiteen muotoinen ja harjakattoinen. Julkisivumateriaalina punamultakäsitelty hirsi, kuistissa on peiterimoitettu pystylaudoitus. Vesikatteena on ollut lautakatto, nykyään maalaamaton pelti. Ikkunat ovat 6-ruutuiset.

Tontti on ostettu vuonna 1946 ja talo valmistui vuonna 1947. Rakentajina oli kirvesmiesryhmä, joita silloin kutsuttiin teikkareiksi. Talo on ollut asuttuna vuoteen 1985, jonka jälkeen se on ollut tyhjiillään.

LKYT-arvio:

Jälleenrakennusajan kohde.

Alkuperäisessä kunnossa ja tyhjiillään oleva asuinrakennus.

Osa Aholanvaaran kyläkokonaisuutta.

Maisemallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös rakennushistoriallista arvoa.

Kuva 49. Ämmälän hirsitalo Aholanvaarassa. LKYT 2004.

Kursu

Kuva 50. Ote Kursun isojakokartasta vuodelta 1907. Karttaa on täydennetty vuosina 1928, 1933–1934 ja 1937. Kansallisarkisto.

Kursun kylä sijaitsee suurelta osin Kursunjärven ja Pääjärven välisellä hiekkaisella kannaksella levittäytyen siitä Kursunjärven länsirannoille ja Pääjärven itärannoille pitkänomaiseksi järvikyläksi. Huolimatta rakennuskannan kirjavasta yleisilmeestä, muodostaa se yhdessä rantaan saakka ulottuvien laajojen, viljelysaukeiden kanssa loivapiirteisen, paikoitellen pitkiä näkymiä avaavan kylämaiseman. Aktiivinen kyläelämä heijastuu myös Kursun rakennetussa ympäristössä. Kylässä sijaitsee mm. oma kirkko ja aikoinaan kylässä on toiminut oma kauppa, kahvila, meijeri, postitalo ja kylän pohjoisosissa sijaitseva teollista rakentamista edustava sahalaite.

Kuva 51. Kursun kylä sijaitsee Kursunjärven rannoilla. Tiina Elo 2009.

Esiteltävät kohteet

Kartta 15. Kursun kohteet A

- 6.1 Kursun postitalo
- 6.2 Kursun meijeri
- 6.3 Rinne
- 6.4 Osuuskauppa

6.1 Kursun entinen postitalo

Entinen postitalo sijaitsee Kursuntien itäpuolella. Muita rakennuksia ei tontilla ole.

Rakennus on massiivinen tyypillinen 1950-luvun kivitalo. Julkisivumateriaalina on valkoinen rapattu tiili. Vesikatteena on vihreä saumapelti. Rakennuksessa on sisäänkäyntilippa. Ikkunat ovat 2-ruutuiset. Rakennuksen autotalliosia on yksikerroksinen.

Postitalo on valmistunut vuonna 1952 ja se on rakennettu Rakennushallituksen piirustuksilla. Kerrotaan että postitalon iso koko selittyy sillä, että Kursusta piti tulla kuntakeskus. Rakennus toimi postitoimistona, johon kuului kaikki postin toiminnot, mm. pankkitoiminta. Se hoiti rahallisen liikenteen ns. postiasema ykkösille, joita olivat Pahkakumpu, Ahvenselkä, Vallovaara, Vittikko ja Salmivaara.

Kaksi isoa autotallia oli postin linja-autoja varten. Rakennuksessa toimi myös puhelinkeskus 1970-luvulle asti. Postin toiminta loppui tässä talossa vuonna 1985, joka jälkeen se siirtyi Virkulan kaupalle. Talossa toimi sen jälkeen jonkun aikaa baari. Sen jälkeen rakennus on ollut käyttämättömänä.

LKYT-arvio:

Jälleenrakennusajan kohde.

Suurikokoinen ja tyypillinen jälleenrakennusajan julkinen rakennus.

Osa Kursun kyläkokonaisuutta.

Maisemallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös rakennushistoriallista arvoa.

Kuva 52. Kursun entinen postitoimisto. LKYT 2004.

Kuva 53. Kursun postitalo sisäpihan puolelta. LKYT 2004.

6.2 Kursun meijeri

Meijeri sijaitsee Kursuntien varressa. Meijerin pihapiirissä on pääkonttorin lisäksi asuintalo ja varasto. Pihalla on laaja asfaltoitu paikoitusalue. Takapihalla on kaksi autotallia ja varasto.

Meijerirakennuksessa on suuri noin 30 metriä korkea savupiippu. Julkisivumateriaalina on harmaa sementtitiili. Vesikatteena on saumattu pelti, joka on joissain osissa vihreä, toisissa taas musta tai maalaamaton. Ikkunat ovat 2-, 3- ja 6-ruutuisia.

Kemijärven meijeri ja Sallan kirkolle vuonna 1957 rakennettu vastaanottoasema ei pystynyt vastaamaan lisääntyneeseen maidon tuotantoon. Tuottajien oli ryhdyttävä kiireellisiin toimiin meijeritoiminnan kokonaan uudelleenjärjestämiseksi Koillis-Lapissa. Koilliskuntain Osuusmeijeri perustettiin 28.1.1957. Uuden meijerin sijoituspaikka määriteltiin maidontuotannon painopisteen mukaisesti sinne, mihin kuljetukset tonnikielometriä kohden muodostuisivat kaikkein halvimmiksi. Koska Salla oli Kemijärveä huomattavasti suurempi maidontuottajajäjä, ratkesi paikkakysymys Kursun hyväksi.

Kursun meijerin rakentaminen, alkukokouksesta valmistumiseen, toteutettiin tiiviissä yhteistyössä Valion kanssa. Helmikuussa 1957 kokoontuivat työvaliokunta (Koilliskuntain Osuusmeijerin edustajat) ja Valion edustajat Rovaniemellä pohdimaan käytännön yhteistyön muotoja. Uuden meijerin piirustukset tilattiin Valion rakennusosastolta, jota johti arkkitehti Jerro Laosmaa. Rakennusurakan sai Silta ja Satama Oy Helsingistä ja urakkasopimus allekirjoitettiin 18.10.1957 ja rakennustyöt aloitettiin välittömästi, vastaavana työmaamestarina toimi aluksi rakennusmestari Stohlberg ja myöhemmin rakennusmestari Lehtinen.

Koilliskuntain Osuusmeijerin uuden jalostuslaitoksen kooksi päätettiin yhteensä noin 8000 m³, käsittäen meijerin tarvittavine lisätiloineen. Vastaanottokyvvyksi noin 30 000 litraa maitoa/päivä, vuosikapasiteetiltaan noin 10 miljoonaa maitoki-

loa. Juuston valmistukseen arvioitiin käytettäväksi noin 12000 litraa/päivä ja voita valmistettaisiin noin 1000–1500 kiloa/päivä, jonka lisäksi pieni määrä kaupanesteitä.

Meijerin paikaksi valittu Kursujoen ja Pääjärven välinen kannas osoittautui jo perustamistöiden alettua oletettua ohuthiekkaisemmaksi ja perustaminen jouduttiin suorittamaan osittain tiheähkön betonipaaluituksen varaan. Se tarkoitti noin 4,5 miljoonan markan lisäkustannuksia. Lisäksi tuli meijerin huoltotiloja koskenut noin 0,5 milj. markan lisälasku. Koilliskuntain Osuusmeijerin ensimmäisen rakennusvaiheen vihkiäisiä vietettiin 28.7.1959.

Kursun meijerin aloitettua suljettiin Valion Kemijärven meijeri ja Sallan kirkolla sijainnut vastaanottoasema. Maitomäärien edelleen lisääntyessä ja kulutusnesteiden kysynnän kasvaessa päätettiin Kemijärven meijeri kuitenkin käynnistää uudestaan 1960. Toimintaa jatkettiin vuoden 1968 loppuun, jolloin Kemijärven meijerin toiminta jälleen lopetettiin maidon tuottajahinnan turvaamiseksi.

Ensimmäisessä rakennusvaiheessa jätettiin rakentamatta varsinainen huoltorakennus. Vuoden 1959 lopussa alettiin Kursun meijerin toimintaa laajentaa ja tilattiin rakennussuunnitelmat Valion rakennusosastolta ja rakentaminen toteutettiin 1960 kesällä, sekä asennettiin juustonvalmistuskoneita. Ensimmäinen juustoerä Gouda-tyyppistä juustoa valmistui 20.3.1960, ja sitä markkinoitiin yksinomaan ulkomaille, pääasiassa Venezuelaan päiväntasaajan eteläpuolelle. Myöhemmin valmistusohjelmaan lisättiin Edam-tyyppisen juuston valmistus. Vuonna 1962 juuston valmistukseen käytettiin jo noin 22 % meijeriin tuodusta maidosta.

Juustomaakarina Kursussa toimi juustomestari Kalle Helin. Maitomäärien väheneminen ja heran käytön ongelma vaikuttivat myöhemmin siihen, että juustojen valmistus elokuussa vuonna 1967 lopetettiin. Kursun meijerin päätuotteen, voin, valmistus kesti vuoteen 1976 ja sitä mestaroivat Yrjö Halmesmäki vuoteen 1962 ja Onni Miettinen vuoteen 1974.

Meijerin toiminta kuivui väliasemaksi, jossa tapahtui aluksi ainoastaan maitojen pastörointi ja pumppaus suurempiin jatkokuljetusautoihin. Myöhemmin siellä on suoritettu enää kaluston pesu- ja huoltotoimintaa. Vuokra-ajan umpeuduttua vuonna 1979 Kursun meijeri palautettiin Valiolta osuuskunnan omaan lukuun toimivaksi, ja siellä hoidettiin osuuskunnan laskenta- ja tilitystoimia sekä tuottajiin kohdistettua palvelutoimintaa; esimerkiksi jäähdytyslaitteiden, -koneistojen ja tilatankkien välitys. Syksyllä 2000 Koilliskuntain Osuusmeijeri fuusioitui Lapin Maitoon ja keväällä 2001 pitkäaikainen konttoristi Ritva Niemi sulki paikan. Vuoden 2007 alussa Lapin Maidon omistajaksi tuli Pohjolan Maito.

Kuva 54. Kursun meijeri. LKYT 2004.

Nykyisin Kursun meijerin tiloissa ei ole toimintaa, rivitaloasunnot on myyty yksityiselle omistajalle.

LKYT-arvio:

Jälleenrakennusajan kohde.

Komea vuonna 1950 rakennettu meijerirakennus.

Osa Kursun kyläkokonaisuutta.

Maisemallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös rakennushistoriallista ja kulttuurihistoriallista arvoa.

6.3 Rinne

Pihapiiri sijaitsee Kursuntien länsipuolella ja siihen kuuluu päärakennus, navetta, aitta sekä sauna/liiteri/pikkupirtti -rakennus. Pihapiirin ympärillä on mäntymetsää.

Asuinrakennus on hirsirunkoinen, suorakaiteen muotoinen ja harjakattoinen ja sen julkisivumateriaalina on keltainen vaakaponttilaudoitus. Listat ovat valkoiset. Vesikatteenä on harmaa saumapelti. Rakennuksessa on pulpettikattoinen kuisti, jossa on 3- ja 6-ruutuiset ikkunat. Rakennuksen ikkunat ovat 2-ruutuiset.

Rakennus on valmistunut vuonna 1940. Ulko- vuoraus on tehty 1950-luvulla. Tila on ollut saman suvun hallussa aina.

LKYT-arvio:

Sodalta säästynyt

Maisemallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös rakennushistoriallista ja kulttuurihistoriallista arvoa.

Kuva 55. Rinteen päärakennus on vuodelta 1940. LKYT 2004.

6.4 Kursun osuuskauppa

Vuonna 1947 rakennettu osuuskaupparakennus sijaitsee Pahkakummantiellä. Kursun kylä talo sijaitsee rakennuksen eteläpuolella.

Rakennus on T-muotoinen ja harjakattoinen ja sen julkisivumateriaalina on vaalea pystyponttilauta, varasto-osassa on peiterimoitettu pystylaudoitu. Kauppaosa on hirsirunkoinen ja varasto-osa rankorakenteinen. Vesikatteena on maalaamaton aaltopelti. Ikkunat ovat 2-ruutuiset, itäpäädyssä on haukkaikkunat.

Osuusliike Sallan kauppa toimi ensin Kalle Tuhkalan talossa, josta se vuonna 1947 muutti uusiin tiloihin, kun nykyinen rakennus valmistui. Sodan jälkeen vuosina 1949–1950 samoissa tiloissa toimi myös ravintola. Kaupan pito loppui vuonna 1990.

Asuntopuoli on käytössä nykyisellä omistajalla, joka on ostanut koko kiinteistön Tradekalta.

LKYT-arvio:

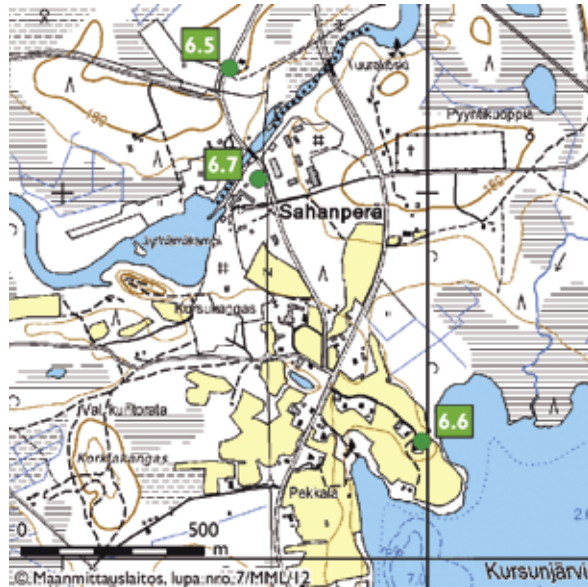
Jälleenrakennusajan kohde.

Liittyy kylän elinkeinotoimintaan.

Osa Kursun kyläkokonaisuutta.

Kuva 56. Vuonna 1947 valmistunut Kursun Osuuskaupan rakennus. LKYT 2004.

Kartta 16. Kursun kohteet B.

- 6.5 Saunamaa
- 6.6 Partanen
- 6.7 Kursun saha

6.5 Saunamaa

Tuurakoskentien itäpuolella pienen mäen töyräällä sijaitseva pihapiiri, jossa on päärakennuksen lisäksi sauna, navetta ja kellari.

Asuinrakennus on suorakaiteen muotoinen ja mansardikattoinen. Entisen sisäänkäynnin kohdalle on tehty lisäsiipi 1980-luvun lopussa. Julkisivumateriaalina on keltainen vaakaponttilaudoitu. Vesikatteena on harmaa saumapelti, lisäsiivessä galvanoitu profiilipelti. Rakennus on hirsirunkoinen lukuun ottamatta lisäsiipeä, joka on rankorakenteinen. Ikkunat ovat alkuperäiset, 7-ruutuiset.

Saunamaan asuinrakennus on rakennettu vuonna 1936. Rakentajina olivat Väinö ja Matti Alakurtti. Talo säästy talvisodassa palamatta, koska polttopullo osui höyhenpatjan päälle. Väli rauhan aikana taloon palattiin asumaan ja se oli asuttuna 2000-luvun alkuun, (koko ajan samalla suvulla).

Sen jälkeen kohde on ollut lomakäytössä. Yläkerrotaan on tehty yksi huone vuonna 1950.

LKYT-arvio:

Sodalta säästynyt asuinrakennus.

Komea mansardikattoinen rakennus, johon 1980-luvulla rakennettu "elintasosiipi".

Osa Kursun kyläkokonaisuutta.

Rakennushistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös kulttuurihistoriallista arvoa.

Kuva 57. Saunamaan mansardikattoinen asuinrakennus. Tiina Elo 2009.

6.4 Partanen

Pihapiiri sijaitsee luonnonkauniilla paikalla Kursunjärven länsirannalla Jaakonniemessä. Vanhan päärakennuksen lisäksi pihapiirissä on uusi päärakennus ja autotallirakennus.

Päärakennus on suorakaiteen muotoinen kuititon ja harjakattoinen. Julkisivumateriaalina on maalaamaton hirsi. Vesikatteena on musta kolmiorimahuopakatto. Rakennuksen ikkunat ovat 6- ja 9-ruutuiset.

Samalla paikalla on sijainnut isompi talo, mutta se poltettiin sodassa. Tämä rakennus tehtiin vuonna 1942 ja se on ollut saman suvun hallussa alusta alkaen. Rakennus on nykyään käyttämättömänä ja se on säilynyt alkuperäisessä asussaan.

LKYT-arvio:

Sodan aikana (1942) rakennettu suuri ja komea asuinrakennus, joka säilynyt alkuperäisessä asussaan.

Osa Kursun kyläkokonaisuutta.

Maisemallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös rakennushistoriallista ja kulttuurihistoriallista arvoa.

Kuva 58. Partasen pihapiiri sijaitsee luonnonkauniilla paikalla Kursunjärven rannalla. LKYT 2004.

6.7 Kursun saha

Saha-alue sijaitsee Käsmäjoen kaakkoispuolella, Jyrhämänlammen itäpuolella.

Kursun saha on oleellinen osa Kursun ja koko Sallan historiaa. Kursun Puu Oy oli merkittävä työllistäjä aikanaan ja yksi harvoista Sallan teollisuuslaitoksista. Parhaimmillaan Kursun Puu Oy työllisti parisensataa henkilöä eri osastojen rakennusvaiheen aikana. Noususuhdanteen aikana saha pyöri lahdessa vuorossa ja se työllisti tuolloin keskimäärin sata henkilöä.

Sahan varsinainen kulta-aika ajoittui 1960-/1970-lukujen vaihteesta 1980-luvun puoleen väliin. Sahaus toimi kahdessa vuorossa. Noin 90% tuotannosta meni vientiin. Vientimaita olivat Irlanti, Italia, Ruotsi, Egypti, Kreikka, Saksa ja Tunisia.

Kursun Saha Oy:n moderni pelkkasaha starttasi suurin odotuksin 17.8.1998. Toiminta loppui kuitenkin jo pari vuotta myöhemmin. Saha vietiin pois vuonna 2003.

Sahan alue on vieläkin näyttävä teollisuusalue isoine kiinteistöineen. Sallan kunnan rakentamat uudet lämpökeskus ja kuivaamo ovat kunnan omistuksessa omalla tontilla saha-alueen keskellä.

LKYT-arvio:

1960- ja 1970-luvuilla rakennettu sahakokonaisuus.

Osa Kursun kyläkokonaisuutta.

Osa rakennuksista purettu inventoinnin jälkeen.

Kulttuurihistoriallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös rakennushistoriallista ja maisemallista arvoa.

Kuva 59. Kursun sahan aluetta ja rakennuksia. LKYT 2005.

Kuva 60. LKYT 2005.

Kuva 61. Tiina Elo 2009.

Kuva 63. Kursun sahan alueella on monenlaisia rakennuksia. Kuvassa saha-alueen kioskirakennus. Tiina Elo 2009.

Kuva 62. Kursun sahan alue. Tiina Elo 2009.

Paloperä

Paloperä on Sallan eteläisin kylä Posion ja Kemi-järven rajalla. Kylä on kasvanut viiden järven rannalle selkosten keskelle ja sen historia ulottuu aina kivikaudelle asti.

Maatalous ja porotalous ovat kylän pääelinkeinot ja kesäisin kylää elävöittävät kymmenet mökkiläiset. Kylän sydän on Paloperän koulu, kauniin Kinttaanjoen niskassa, toimien nykyisin kyläyhdistyksen ja metsästysseuran kylätalona. Paloperän kylällä on nykyään noin 30 vakituista asukasta.

Esiteltävät kohteet

Kartta 17. Paloperän kohteet A

- 7.1 Paloperän entinen koulu
- 7.2 Jokela

7.1 Paloperän koulu

Koulu sijaitsee erittäin kauniilla paikalla Hoikka-järven ja Isojärven välisellä kannaksella, Paloperäntien pohjoispuolella, Puurusentien länsipuolella. Pihasta on näkymä pohjoiseen Hiekkajärvelle. Koulurakennuksen lisäksi pihapiirissä on sauna, savusauna, varasto/autotalli ja kota. Saunat sijaitsevat rannassa.

Palojärven koulu on vinkkelimuotoinen (L-malli) rakennus, jonka julkisivumateriaalina on keltainen vaakapontti, listat on valkoiset. Vesikatteena on vihreä saumapelti. Rakennus on hirsirunkoinen. Rakennuksessa on kaksi avokuistia ja yksi lippa. Ikkunat ovat 6- ja 12-ruutuisia.

Koulurakennus on rakennettu vuonna 1949 ja sen on suunnitellut rakennusmestari Väinö Karpinen. Koulu on lakkautettu vuonna 1971. Sen jälkeen rakennuksessa oli leiritoimintaa.

Kuva 64. Paloperän koulu.LKYT 2004.

Kuva 65. Koulun pihapiirissä on myös sauna ja savusauna. LKYT 2004.

Kunta myi kiinteistön 1980-luvun puolivälissä yksityisille omistajille, jotka "Kinttaan Loma" -nimisenä pyörittivät majoitustoimintaa koululla. Lokakuussa 2004 he myivät sen Kinttan's Business Servicelle. Nykyään koulu on kylälaisten omistuksessa ja talo toimii kylätalona. Paloperän osakaskunta vuokraa taloa myös vieraille kattaakseen käyttökuluja.

LKYT-arvio:

Jälleenrakennusajan kohde.

Koulurakennus, joka uusiokäytössä.

Kohteella on rakennushistoriallista, kulttuurihistoriallista ja maisemallista merkitystä.

7.2 Jokela

Pihapiiri, joka sijaitsee Puurusentien pohjoispuolella. Kaakossa virtaa Hoikkaoja. Rakennusryhmä seisoo melko autiolla paikalla peltojen keskellä. Peltojen ympärillä on metsää. Hoikkaojassa on myös ollut talon kohdalla tammi, jossa on vieläkin kivipenkat jäljellä.

Pihapiiriin kuuluu päärakennuksen lisäksi navettarakennus, kesäpirtti, talli, sauna ja hirsirakenteinen lato.

Asuinrakennus on suorakaiteen muotoinen ja harjakattoinen. Julkisivumateriaalina on punamultakäsitelty pystylomalaudoitus. Vesikatteena on punainen kolmiorimahuopakate. Ikkunat ovat

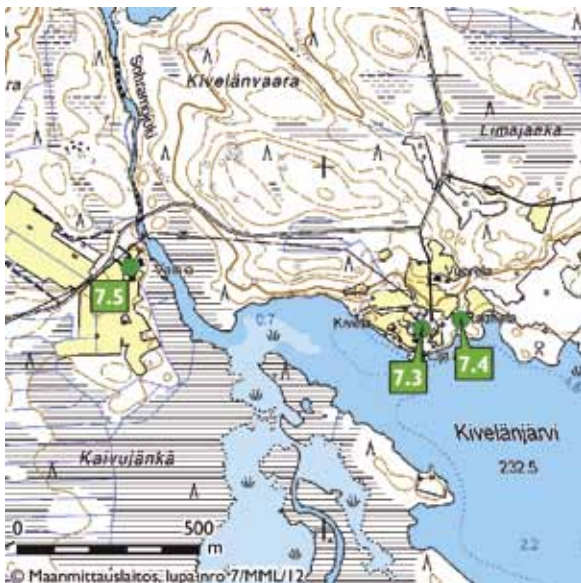
Kuva 66. Jokelan sodalta säästynyt asuinrakennus. LKYT 2004.

6-ruutuiset. Kuistissa on 7-ruutuiset koristeelliset, jugendtyyliset ikkunat.

Päärakennus on yksi harvoista sodalta säästyneistä rakennuksista Sallan alueella ja se on rakennettu vuonna 1928. Rakennus oli asuttuna 1970-/1980-luvun vaihteeseen. Sen jälkeen yksi lapsista on lunastanut tilan itselleen ja käyttänyt sitä loma-asuntona.

LKYT-arvio:

Pihapiiri, jossa sodalta säästynyt asuinrakennus, jälleenrakennusajan navetta ja kesäpirtti/talli, jonka rakennusaikaa ei tiedetä. Kohteella on rakennushistoriallista, kulttuurihistoriallista ja maisemallista arvoa.

Kartta 18. Paloperän kohteet B

- 7.3 Kivela
- 7.4 Rauhala
- 7.5 Vainio

7.2 Kivela

Kivela järven pohjoispuolella sijaitseva Kivela taloryhmä on Sallan kunnan laajin yhtenäinen vanhaa talonpoikaisrakentamista edustava kokonaisuus.

Rakennusryhmä käsittää Kivela, Uusikujalan ja Kujalan tilojen rakennuksia. Neliömäisen pihapiirin ympärille ovat sijoittuneet Kivela ja Uusikujalan asuinrakennukset, aitta, navetta, makasiinihuone ja puoji, jonka toisessa päässä on kesäpirtti. Niitä ympäröivät vapaammin ryhmitellyt vanhat talousrakennukset, mm. Kujalan riihi ja vilja-aitta. Pihapiirin länsipuolella rannalla on vajoja ja aittoja aitauksineen.

Kivela asuinrakennus on peruskorjattu vuonna 1971, jolloin ikkunat on uusittu. Talousrakennuksista mainittakoon aivan rannassa oleva vuonna 1688 rakennettu kala-aitta. Tässä hirsisessä aitassa on malkakatto, ja se on rakennettu jalasten päälle.

Uusikujalan päärakennus on edustava ja hyvin säilynyt maalaistalo. Se on valmistunut vuonna 1912. Kuisti on rakennettu vuonna 1920, vuorilaudoitus on tehty vuonna 1967.

Rakennusryhmä on edelleen asuinkäytössä ja on varsin hyvin kunnossapidetty kokonaisuus muodostaen kunnassa arvokkaan ja koko Lappia tarkasteltaessa harvinaisen ehjänä säilyneen peräpohjalaispihapiirin.

Lapin läänin rakennusperinneyhdistys on myöntänyt kohteelle Hurrikas-palkinnon vuonna 1978.

Kivela rakennusryhmä on valtakunnallisesti merkittävä rakennettu kulttuuriympäristö (RKY).

Kuva 67. Kivela rakennusryhmän asemapiirros. Lapin rakennusperintö -kirja 1984.

Kuva 68. Kivelän valtakunnallisesti merkittävää pihapiiriä. LKYT 2004.

Kuva 71. Uusikujan asuinrakennus on rakennettu vuonna 1912. LKYT 2004.

Kuva 69. Kivelän asuinrakennus on rakennettu vuonna 1880. LKYT 2004.

LKYT-arvio:

Laaja (21 rakennusta) pihapiiri, jonka rakennukset pääosin sodalta säästyneitä. Navetta jälleenrakennusajalta. Vanhimmat rakennukset aitta vuodelta 1688, kalakellari 1770-luvulta ja päärakennus 1880-luvulta.

RKY-kohde (Kivelän rakennusryhmä).

Osa Paloperän kyläkokonaisuutta.

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

Kuva 70. Sallan kunnan tiettävästi vanhin rakennus on Kivelän kala-aitta vuodelta 1688. LKYT 2004.

Kuva 72. Rauhalan päärakennus. LKYT 2004.

7.3 Rauhala

Pihapiiri sijaitsee luonnonkauniilla paikalla Kivelänjärven pohjoisrannalla. Lännessä on Kivelän rakennusryhmä. Pihapiirissä on asuinrakennuksen lisäksi uusi saunamökki, 2 liiteriä ja varasto.

Asuinrakennus on suorakaiteen muotoinen ja harjakattoinen. Ulkoseinämaterialina on harmaa maalaamaton hirsi, päätykolmiot on peiterimoitettu pystylaudoituksella. Vesikatteena on galvanoitu profiilipelti. Rakennuksessa on kuisti. Kaikki ikkunat ovat 6-ruutuisia.

Talon rakensi Erland Kivelä. Talon rakennus aloitettiin välirauhan aikana vuonna 1940. Rakennus jäi kehikolle, kun sota syttyi uudelleen. Rakentamista jatkettiin kun sota loppui ja talo saatiin valmiiksi 1940-luvun lopulla. Nykyään rakennus on varastokäytössä.

Sisältyy Kivelän rakennusryhmän valtakunnallisesti merkittävään rakennettu kulttuuriympäristö-rajaukseen (RKY).

LKYT-arvio:

Sodalta säästynyt kehikko, rakennettu loppuun 1940-luvun lopulla.

RKY-kohde (Kivelän rakennusryhmä).

Rakennushistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös kulttuurihistoriallista arvoa.

7.4 Vainio

Vanhan päärakennuksen ja talousrakennuksen lisäksi pihapiiriin kuuluu uusi päärakennus (1983) ja navetta sekä lato. Rakennukset sijaitsevat kauniilla paikalla Kivelänjärven ja Isojärven yhdistävän joen länsirannalla.

Asuinrakennus on suorakaiteen muotoinen, harjakattoinen ja hirsirunkoinen. Julkisivumateriaalina on luonnonvalkea vaakavuorilaudoitu. Vesikatteena on punainen kolmiorimahuopakate. Ikkunat ovat 2-ruutuiset, alun perin olleet 6-ruutuiset. Kuistin ja rakennuksen päätykolmioissa ikkunat ovat edelleen 6-ruutuiset.

Kuva 73. Vainion päärakennus on jälleenrakennusajalta. LKYT 2004.

Kuva 74. Vainion talousrakennus on alun perin rakennettu vuonna 1911. LKYT 2004.

Asuinrakennuksen on rakentanut Erkki Kivelä apulaisineen. Taloa on ryhdytty rakentamaan ennen sotia. Sodan jälkeen työtä jatkettiin. Asumaan muutettiin joulukuussa 1950. Vuorilaudoituus tehtiin 1970-luvun alussa. Satunaiskäyttöön rakennus jäi vuonna 2000.

LKYT-arvio:

Jälleenrakennusajan kohde, talousrakennus siirtorakennus vuodelta 1911.

Kohteella on maisemallista arvoa.

Saija

Saijan kylä sijaitsee Sallan kirkonkylältä pohjoiseen noin 40 kilometriä, lähellä Savukosken kunnan rajaa. Kylässä Aatsinkijoki yhtyy Kuolajokeen ja se edelleen Tenniöjokeen. Kylän jakaa kahteen osaan luode-kaakko-suuntainen Kolsanharju ja keskikylän eteläpuolella on Sarivaara. Kylän maisemaan antavat leimansa harjujen ja vaaran välissä mutkittelevat joet.

Kylän rakennuskanta on sodan jälkeistä, mutta rakennukset on rakennettu vanhoille paikoille. Rakennuskanta myötäilee vaihtelevia maastonmuotoja, jotka varsinkin joen ja kylätien välissä ovat viljelykäytössä ja näin näkymiltään avoimia.

Ympäristöministeriön maisema-aluetyöryhmä määritteli vuonna 1993 Saijan kylän maakunnallisesti arvokkaaksi maisemakokonaisuudeksi. Saijan maisema-alue on lisäksi alueellisen ympäristökeskuksen päätöksellä perustettu maakunnallinen maisemanhoitoalue.

Esiteltävät kohteet

Kartta 19. Saijan kohteet

- 8.1 Saijan koulu
- 8.2 Alimmaisen aitta

8.1 Saijan koulu

Koulu sijaitsee mäellä Salla–Savukoski maantien varressa. Pihapiirissä on koulurakennuksen lisäksi varasto, wc-rakennus ja sauna.

Koulurakennus on vinkkelimuotoinen (L-malli) ja harjakattoinen. Julkisivumateriaalina on vaalea vaaka- ja pystyponttilaudoitus. Vesikatteena on ruskea saumattu pelti. Ikkunat ovat 2-ruutuiset.

Koulu on rakennettu vuonna 1947. Sen on suunnitellut rakennusmestari Väinö Karppinen. Rakennuksen nykyisen ulkooverhouksen on suunnitellut Kauko Yrjänheikki. Koulu on lakkautettu vuonna 2000 ja rakennus on nykyään marjanjalostusyhtiön omistuksessa.

Kuva 75. Saijan koulu. Kuva LKYT 2005.

LKYT-arvio:

Jälleenrakennusajan kohde.

Uudistettu.

Osa Saijan kyläkokonaisuutta.

Kohteella on kulttuurihistoriallista ja maisemallista arvoa.

8.2 Alimmaisen aitta

Aitta sijaitsee Kuolajoen itätörmällä, luonnonkauniilla paikalla. Aitan ympärillä on peltoja. Aitta kuuluu pihapiiriin, jossa on päärakennuksen ja aitan lisäksi navetta, sauna, lato ja viljakuivuri.

Aittarakennus on suorakaiteen muotoinen ja harjakattoinen. Julkisivumateriaalina on punamultakäsitelty hirsi, listaväri on valkoinen. Vesikatteena on vihreä kolmiorimahuopakatto. Aitan lautaovi on okrankeltainen.

Aitta on rakennettu vuonna 1948. Rakentajina olivat ainakin Sulo ja Olli-Heikki Törmänen. Rakennus toimi vilja-aittana 1960-luvulle asti. Sen jälkeen se on toiminut pääasiassa tavara-aittana.

Rakennus on edelleen käytössä. Aitan yläkerta on ollut kaiken aikaa kesäisin nukkuma-aittana, jossa nukuttiin rankisessa. Aitan katto on uusittu 1970- ja 1980-luvuilla.

LKYT-arvio:

Perinteiseen tapaan rakennettu aitta.

Jälleenrakennusajan kohde.

Osa Saijan kyläkokonaisuutta.

Maisemallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös rakennushistoriallista arvoa.

Kuva 76. Alimmaisen aitta Saijan kylämaisemassa. LKYT 2005.

Jälleenrakennusajan pihapiirejä Saijalla

Saijan rakennuskanta on muutamaa yksittäistä rakennusta lukuun ottamatta sodan jälkeen syntynyttä. Kylällä onkin useita onnistuneesti toteutettuja ja ehjänä säilyneitä jälleenrakennusajan pihapiirejä.

Pihapiirit on yleensä rakennettu peltoaukeiden korkeimpia harjanteita myötäillen. Pihapiirit on perinteisesti säilytetty avoimina. Saijan jälleenrakennustalot ovat ullakkohuoneellisia punamullalla maalattuja hirsitaloja, joissa alun perin on ollut pärekatot. Sekä kattomateriaali että ulkovaoraus on useissa tapauksissa muutettu myöhemmin ja osasta on purettu ullakko pois.

Kartta 20. Saijan jälleenrakennusajan pihapiirejä

- 9.1 Erola
- 9.2 Leander Törmänen
- 9.3 Ylimmäinen
- 9.4 Takala
- 9.5 Leinonen

9.1 Erola

LKYT-arvio:

Jälleenrakennusajan kohde

Jälleenrak.ajan ehjänä säilynyt pihapiiri

Maisemallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös rakennushistoriallista arvoa.

Kuva 77. Erolan päärakennus. LKYT 2005.

Kuva 78. Erolan navetta. LKYT 2005.

9.2 Leander Törmänen

LKYT-arvio:

Jälleenrakennusajan kohde.

Osa Saijan kyläkokonaisuutta.

Maisemallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös rakennushistoriallista arvoa.

Kuva 79. Törmäsen päärakennus. LKYT 2005.

9.3 Ylimmäinen

LKYT-arvio:

Jälleenrakennusajan kohde.

Osa Saijan kyläkokonaisuutta.

Maisemallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös rakennushistoriallista arvoa.

Kuva 80. Ylimmäisen päärakennus. LKYT 2005.

9.4 Takala

LKYT-arvio:

Jälleenrakennusajan kohde

Jälleenrakennusajan ehjänä säilynyt pihapiiri.

Osa Saijan kyläkokonaisuutta.

Maisemallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös rakennushistoriallista arvoa.

Kuva 81. Takalan ehjänä säilynyt jälleenrakennusajan pihapiiri. LKYT 2005.

9.5 Leinonen

LKYT-arvio:

Jälleenrakennusajan kohde.

Rintamamiestila.

Osa Saijan kyläkokonaisuutta.

Maisemallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös rakennushistoriallista arvoa.

Kuva 82. Leinosen päärakennus. LKYT 2005.

Kuva 83. Leinosen saunarakennus. LKYT 2005

Salmivaara

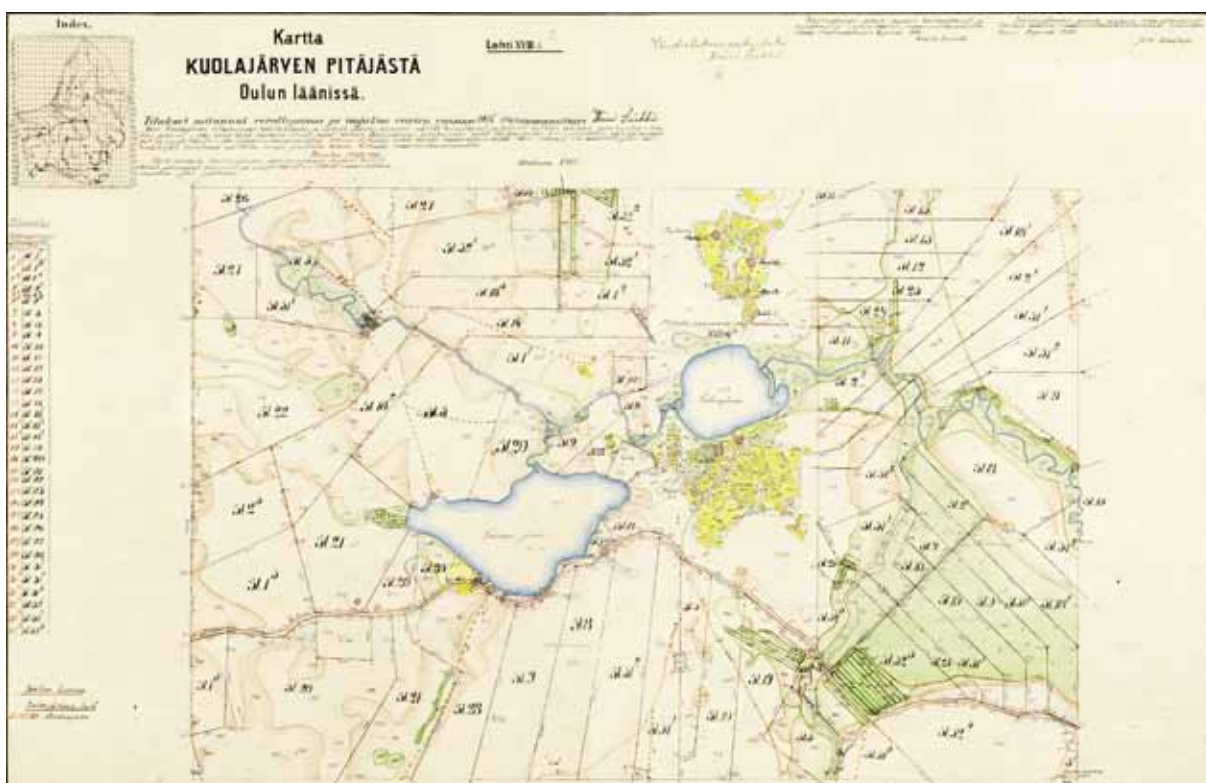
Salmivaaran kylä sijaitsee Sallan kirkonkylästä länteen. Matkaa Sallaan on 15 kilometriä ja Kemi-järvelle 55 kilometriä. Salmivaaran kyläalueeseen kuuluvat myös Paikanselkä, Sokka ja Lakijänkä. Salmivaara on vaarojen ja vesistöjen kylä. Kukku-ra, Ukero ja Souruvaara ympäröivät Salmivaaraa. Keskellä kylää sijaitsee kaksi järveä, Salmijärvi eli Kotijärvi ja Toinenjärvi eli Koulujärvi. Salmijoki virtaa kylän läpi, Käsmäjoki kylän pohjoispuolella. Salmivaaran kylämaisema on säilynyt siistinä ja elävän näköisenä asuttujen talojen ja viljelyssä pidettyjen peltojen ansiosta.

Salmivaaran asutus on keskittynyt etupäässä Salmijärven eli Kotijärven rannoille. Jonkun verran asutusta ja esimerkiksi koulu sijaitsee Toisenjärven eli Koulujärven rannalla.

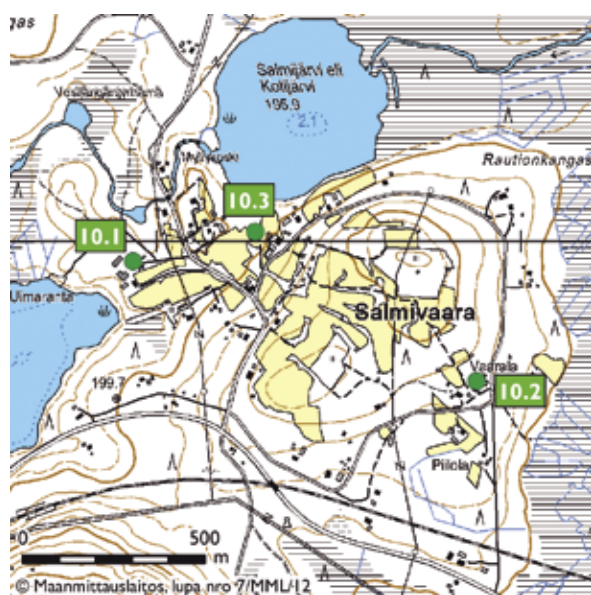

Kuva 84. Näkymä Salmijärven yli Pohtilanvaaralle. Tiina Elo 2009.

Kuva 85. Ote Salmivaaran isojakokartasta vuodelta 1906. Karttaa on täydennetty vuosina 1929 ja 1933–1935. Kansallisarkisto.

Esiteltävät kohteet

Kartta 21. Salmivaaran kohteet

- 10.1 Salmivaaran koulu
- 10.2 Vaarala
- 10.3 Honkala

10.1 Salmivaaran koulu

Kahden koulurakennuksen, autotallin ja ”tutkimuskopin” muodostama pihapiiri. Lisäksi pihassa sijaitsee ränsistynyt jääkiekkokaukalo. Kiinteistö sijaitsee Salmivaaran kylässä erittäin luonnonkauniilla paikalla Salmijärven etelärannalla.

Vanhempi koulurakennuksista on vinkkelimuotoinen (L-malli) ja harjakattoinen. Julkisivumateriaalina on ruskea vaakaponttilaudoitus. Vesikatteena on punainen saumapeltikate. Rakennuksessa on kaksi avokuistia. Ikkunat ovat 2-ruutuiset ja ulko-ovet 3-ruutuiset.

Uudempi koulurakennus on suorakaiteen muotoinen ja harjakattoinen. Julkisivumateriaalina on keltainen vaakaponttilaudoitus. Vesikatteena on punainen saumapelti. Rakennuksessa on avokuisti ja parveke. Ikkunat ovat 2-ruutuiset. Rakennus on muuten kaksikerroksinen, mutta voimistelusalipääty on yksikerroksinen.

Koulun historia alkaa Salmivaarassa jo vuodesta 1915, jolloin monien vaiheiden jälkeen kansakoulu alkoi. Se on nykyisen Sallan kunnan rajojen sisällä oleva vanhin koulu. Koulu ehti toimia monessa talossa, kunnes nykyiselle paikalle valmistui koulu vuonna 1924. Se tuhoutui sodassa ja vanhalle kivijalalle (osittain) rakennettiin uusi koulu vuonna 1947. Toinen koulurakennus pihapiiriin valmistui vuonna 1958. Kumpaakin on remontoitu vuosien mittaan useita kertoja. Oppilaita oli yli 100 vuosina 1942–1963.

Kuva 86. Vuonna 1947 valmistunut koulurakennus. LKYT 2004.

Kuva 87. Vuonna 1958 valmistunut toinen koulurakennus. LKYT 2004.

Vuonna 1947 rakennetun koulun on suunnitellut rakennusmestari Väinö Karppinen. Vuonna 1958 rakennetun koulun on suunnitellut Suunnittelu Oy E. Niemelä. Vuosien varrella uudemman koulurakennuksen luokat ovat olleet monenlaisessa käytössä, mm. voimistelu- ja veistotiloina. Koulu lakkautettiin vuonna 2000, jonka jälkeen Metsäntutkimuslaitos on ollut tiloissa kunnan vuokralaisena ja kaikki tilat ovat tutkimuskäytössä.

LKYT-arvio:

Jälleenrakennusajan kohde.

Koulurakennuskokonaisuus, joka uusiokäytössä.

Osa Salmivaaran kyläkokonaisuutta.

Kohteella on maisemallista arvoa.

10.2 Vaarala

Rautiokankaantiellä sijaitseva pihapiiri, jossa on päärakennuksen lisäksi talli ja entinen savusauna.

Vaaralan tilaan kuuluva asuinrakennus on tehty vuonna 1880 ja siirretty Salmivaaran kylältä nykyiselle paikalleen 1937–1938. Rakennus on suurikokoinen, ja siinä on kaksi kuistia sekä näiden välissä lasiveranta. Detaljoinnissa on havaittavissa

Kuva 88. Vaaralan vuonna 1880 valmistunut asuinrakennus. Tiina Elo 2009.

Kuva 89. Talli on vuodelta 1937. LKYT 2004.

sekä 1800-luvun lopun että 1900-luvun alkupuolen puurakentamisen piirteitä. Rakennuksen julkisivumateriaalina on peiterimoitettu pystylaudoitus ja vesikatteena punainen kolmiorimahuopakate. Ikkunat ovat 3- ja 7-ruutuisia.

Pihapiirissä sijaitseva tallirakennus on vuodelta 1937 ja entinen savusauna vuodelta 1940.

Rakennus on saanut Lapin läänin rakennusperinne ry:n Hurrikas-palkinnon vuonna 1978. Taloa on kutsuttu Kujalan pikku pirtiksi.

LKYT-arvio:

Sodalta säästynyt 1800-luvulta peräisin oleva komea asuinrakennus, talli vuodelta 1937 ja riihi vuodelta 1940.

Saanut Hurrikas-palkinnon v. 1978.

Osa Salmivaaran kyläkokonaisuutta.

Rakennushistoriallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös kulttuurihistoriallista ja maisemallista arvoa.

Kuva 90. Vaaralan entinen savusauna on vuodelta 1940. LKYT 2004.

10.3 Honkala

Pihapiiri sijaitsee hienolla paikalla Kotijärven rannalla. Pihapiirissä on päärakennuksen lisäksi navetta, talli ja rannassa sauna.

Asuinrakennus on suorakaiteen muotoinen ja harjakattoinen. Julkisivumateriaalina on punamultakäsitelty hirsi, päätykolmioissa peiterimoitettu pystylaudoitus. Vesikatteena on vihreä kolmiorimahuopakate. Ikkunat ovat 6-ruutuiset, päätykolmioissa on lisäksi salmiakki-ikkunat.

Honkalan asuinrakennus on valmistunut vuonna 1942. Pihapiirissä on lisäksi 1940-luvulla rakennettu navetta, 1950-/1960-lukujen vaihteessa rakennettu talli sekä huonokuntoinen sauna rannassa. Karjanpito tilalla lopetettiin 1970-luvulla ja tila on ollut tyhjiällä 1970-luvun puolivälistä lähtien. Talli on ollut käyttämättömänä 1960-/1970-lukujen vaihteesta.

LKYT-arvio:

Sodan tuhoilta säästynyt pihapiiri.

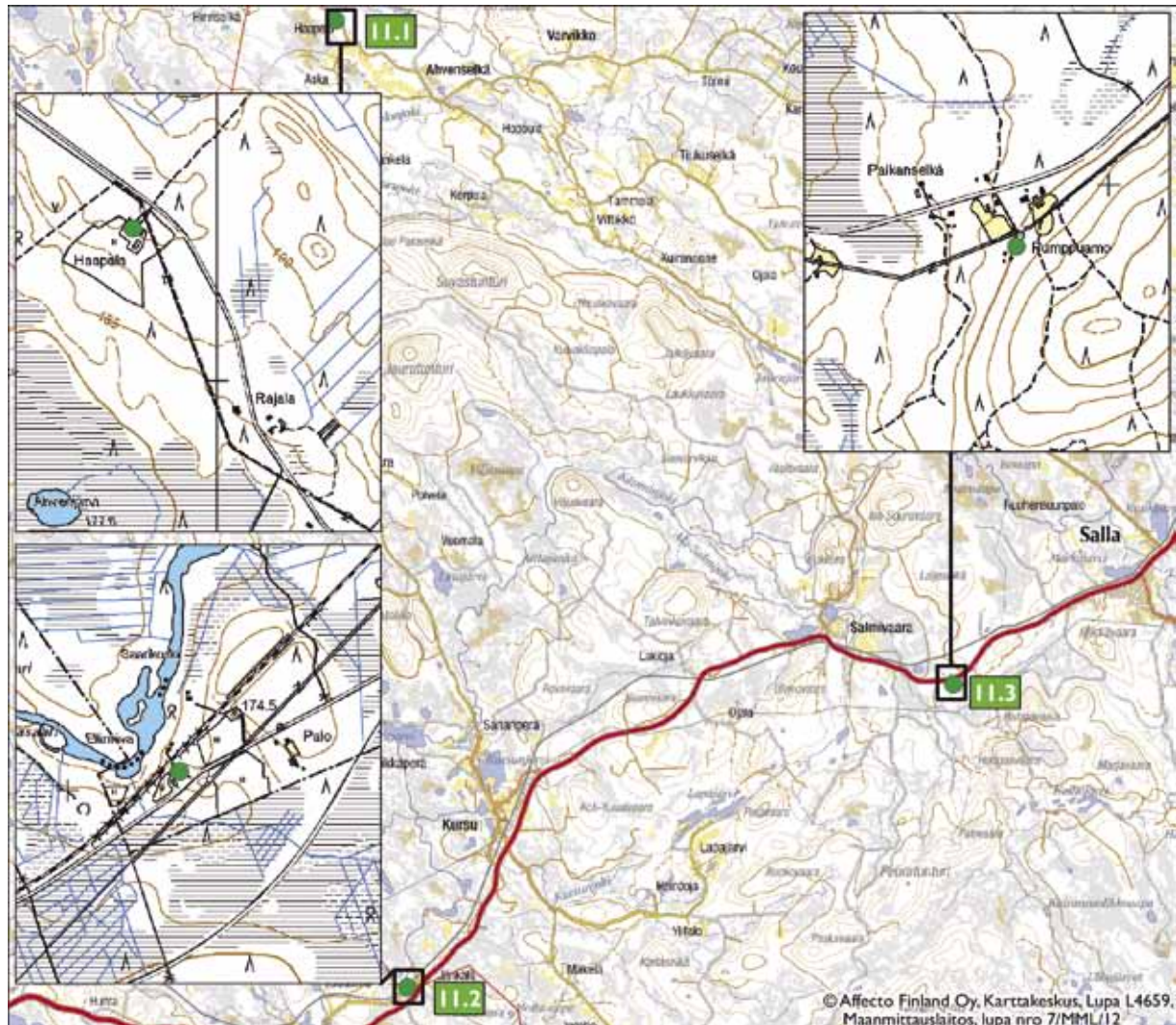
Osa Salmivaaran kyläkokonaisuutta.

Maisemallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös rakennushistoriallista arvoa.

Kuva 91. Honkalan pihapiiri on ollut käyttämättömänä pitkään. Tiina Elo 2009.

Yksittäisiä pihapiirejä

Kartta 22. Yksittäiset pihapiirit A.

- 11.1 Haapala
- 11.2 Rajala
- 11.3 Harjula

11.1 Haapala

Pihapiiri, joka sijaitsee Ahvenseläntien eteläpuolella loivalla etelärinteellä. Pihapiirissä on päärakennuksen lisäksi uusi päärakennus, navetta ja liiteri. Ympärillä on metsikköä. Eteläpuolella 300–400 metrin päässä on Ahvenjärvi, joka on kuivattu.

Asuinrakennus on suorakaiteen muotoinen ja harjakattoinen. Julkisivumateriaalina on punamultakäsitelty hirsi. Vesikatteena on musta kolmiorimahuopakate. Korkea ja koristeellinen kuisti on rakennettu myöhemmin ja se on vaakaponttilaudoitettu. Rakennuksen ikkunat ovat 5-ruutuiset ja alkuperäiset.

Asuinrakennus on Miettisen suvun ensimmäinen rakennus Ahvenniemessä ja se on rakennettu vuoden 1920 kieppeillä. Tila on ollut koko ajan Miettisen suvun hallussa. Päärakennus oli käytössä 1960-luvulle asti, jolloin uusi asuinrakennus pihapiiriin valmistui. Nykyisen 1960-luvulla tehdyn päärakennuksen paikalla oli ennen vanha navetta ja sen pohjoispuolella riihi. Nykyisessä pihapiirissä on lisäksi 1950-luvulla tehty kivirakenteinen navetta ja liiteri. Pirtti on kolmilappeinen ja muita huonetiloja korkeampi.

Haapalan vuoraamattoman hirsisen asuinrakennuksen detaljoinnissa on nähtävissä vuosisadan alkupuolen tyylipiirteitä.

Kuva 92. Haapalan päärakennus. LKYT 2004.

LKYT-arvio:

Sodalta säästynyt asuinrakennus.

Erikoinen kuisti rakennettu jälkeenpäin, muutoin alkuperäisenä säilynyt.

Rakennushistoriallisesti ja kulttuurihistoriallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös maisemallista arvoa.

11.2 Rajala

Pihapiiri sijaitsee Vuosamontien varressa, Käsmänjoen varrella, pienellä mäellä. Pihapiiriin kuuluu päärakennuksen lisäksi sauna, aitta ja karjasuoja.

Rakennus on suorakaiteen muotoinen ja harjakattoinen. Julkisivumateriaalina on maalaamaton hirsi ja vesikatteena punainen tiilikate. Rakennuksessa on lippakattoinen kuisti, jonka kattomateriaalina on huopa. Ikkunat ovat 6-ruutuiset.

Asuinrakennus on rakennettu vuonna 1915. Tallo on tuolloin toiminut kestikievarina, kauppana sekä rautatien rakentamisen aikana eli välirauhan aikaan ruokalana. Talosta puolet on viety Kelloselkään kaupparakennukseksi, mutta tämä rakennus on tuhoutunut tulipalossa 1950-luvulla. Pihapiiriin on kuulunut myös sikala.

LKYT-arvio:

Sodalta säästynyt pihapiiri.

Liittyy kestikievaritoimintaan, kylän elinkeinotoimintaan ja rautatien rakentamisen historiaan.

Kulttuurihistoriallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös rakennushistoriallista arvoa.

Kuva 93. Rajalan päärakennus. LKYT 2004.

11.3 Harjula

Rakennusryhmä sijaitsee kauniilla paikalla länsirinteessä, noin 6 kilometriä Sallasta Kemijärvelle päin. Pihapiirissä on päärakennuksen lisäksi sauna, maakellari ja liiteri.

Päärakennus on suorakaiteen muotoinen ja harjakattoinen. Julkisivumateriaalina on punamultakäsitelty hirsi, päätykolmiot on peiterimoitettu pystylaudoituksella samoin kuisti. Ikkunat ovat 6-ruutuiset, päätykolmioissa 4-ruutuiset. Vesikatteena on musta kolmiorimahuopakatto.

Päärakennus on rakennettu vuonna 1947. Rakentajina toimivat Aukusti Matero ja Manne Salmivaara. Kiinteistä on remontoitu vanhaa tyyliä kunnioittaen, vuonna 1998 uusittiin mm. vesikatto.

LKYT-arvio:

Jälleenrakennusajan kohde

Jälleenrakennusajan ehjänä säilynyt pihapiiri.

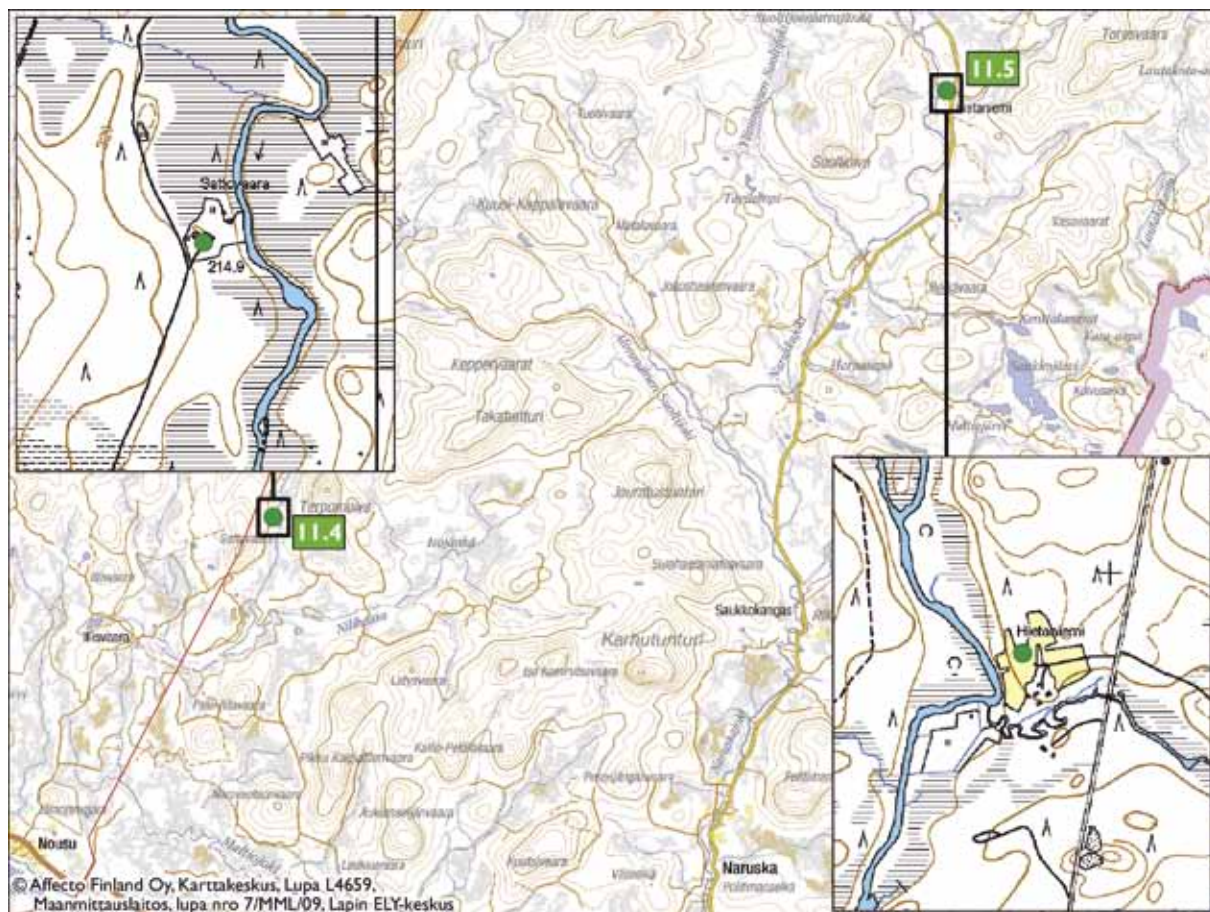
Kohteella on rakennushistoriallista arvoa.

Kuva 94. Harjulan ehjänä säilynyt jälleenrakennusajan pihapiiri. LKYT 2005.

Kuva 95. Harjulan päärakennus. LKYT 2005.

Kartta 23. Yksittäiset kohteet B.

- 11.4 Sattovaara
- 11.5 Kota-Antti

11.4 Sattovaara

Talo sijaitsee luonnonkauniilla paikalla Maltiojoen länsirinteellä, Sattovaaran koillispuolella. Tie kohteelle lähtee Savukosken Nousun kylästä, josta paikalle on noin 15 kilometriä.

Asuinrakennus on suorakaiteen muotoinen ja harjakattoinen. Julkisivumateriaalina on punamultakäsitelty hirsi, tasakerrasta ylöspäin peiterimoitettu pystylauditus. Vesikatteena on galvanoitu profiilipelti. Rakennuksessa on 6-ruutuiset ikkunat ja haukkaikkunat.

Pihapiirin vanhoista rakennuksista on jäljellä vain päärakennus, muut (sauna, pikkupirtti ja navetta) ovat purettu. Paikalla on sijainnut savotan kämpä. 1920-luvulla kämpän tilalle tehtiin uusi päärakennus, jonka saksalaiset polttivat vuonna 1945. Tila muodostettiin itsenäiseksi tilaksi vuonna 1932. Nykyinen päärakennus on rakennettu vuosina 1947–1948. Rakennus on tyypillinen jälleenrakennusajan asuinrakennus ja hyvin alkuperäisessä kunnossa säilynyt. Peltikate vaihdettiin vuonna 1976 aikaisemman pärekaton tilalle.

LKYT-arvio:

Jälleenrakennusajan kohde.

Maisemallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös rakennushistoriallista arvoa.

Kuva 96. Sattovaaran jälleenrakennusajan päärakennus. LKYT 2005.

11.5 Kota-Antti

Hietaniemessä Naruskajoen varrella sijaitseva pihapiiri, johon kuuluu asuinrakennuksen lisäksi saunarakennus.

Asuinrakennus on suorakaiteen muotoinen ja harjakattoinen. Julkisivumateriaalina on maalaa-maton hirsi. Vesikatteena on punainen kate, alku-peräisenä katteena on ollut päre. Kattomateriaali vaihdettiin 1970- luvulla. Ikkunat ovat 6- ja 9-ruu-tuiset.

Kota-Antti tuli 1920-luvulla Naruskajärven tammen vahdiksi. Vuonna 1928 hän sai ostettua tilan Metsähallitukselta, vuonna 1932 Oulun lää-nin maaherra hyväksyi kaupan. Asuinrakennus on rakennettu vuonna 1946. Rakentajina toimivat Antti ja hänen poikansa Sauli ja Aukusti. Rakennus on ollut tyhjiällä 1960-luvun puolivälistä saakka.

LKYT-arvio:

Jälleenrakennusajan kohde.

Alkuperäisessä kunnossa säilynyt asuinrakennus ja sauna.

Kohteella on rakennushistoriallista, kulttuurihistoriallista ja maisemallista arvoa.

Kuva 97. Kota-Antin päärakennus. LKYT 2005.

Teemakohteita

Kirkollinen rakentaminen

Kemin Lapin lähetyskausi ja samalla sen kirkkohistoria alkoi varsinaisesti 1550-luvulla, jolloin Kustaa Vaasa vapautti lappalaiset pirkkalaisten veronalaisuudesta ja julisti heidät suoraan kruunulle verollisiksi. Kaarle IX käski vuonna 1599 rakentaa ainakin yhden kirkon jokaiseen Lappiin. Todellisuudessa ensimmäiset kirkot valmistuivat vasta noin 40 vuotta myöhemmin, jolloin paikallinen väestö rakensi Inarin ja Kemijärven kirkot, joista jälkimmäisessä kuolajärveläiset kävivät silloin tällöin. Kuolajärven Lapin lappalaiset osallistuivat Kemijärven kirkon ja pappilan rakennus- ja kunnostustöihin sekä papin palkkaukseen. Vaikka Kuolajärven lappalaiset olivat 1700-luvun vaihteessa kristittyjä, he eivät olleet kokonaan unohtaneet vanhoja kalajumaliaan eikä luterilaisuuskaan ollut kovin voimakasta itäisen uskonnon lähellä.

Kuolajärveläiset anoivat elokuussa 1824 kappelioikeuksia. Senaatti päätti asiasta maaliskuussa 1826. Sen mukaan Kuolajärven Lapin alueesta oli muodostettava erityinen Kemijärven pastoraatin alainen kappeli. Asukkaat saivat oman papin. Puinen kirkko olisi rakennettava Kyläselkä-nimiselle maalle Sallansuun kylään anomuksen tekijöiden ehdottamalla tavalla.

Kuolajärveläiset eivät olleet kappeliseurakuntalaisia pitkään. Kuolajärvellä 25. joulukuuta 1855 pidetyssä kirkonkokouksessa asukkaat päättivät anoa oman seurakunnan perustamista. Ongelmina olivat edelleen kappelin etäisyys pääkirkkoon sekä huonot liikenneyhteydet. Keisarillisen Majesteetin käskykirjeellä marraskuussa 1857, Kuolajärvestä muodostettiin oma kirkkoherrakunta. Oma kirkkoherra kuolajärveläisillä oli vuoden 1862 alusta alkaen.

Anoessaan vuonna 1824 kappelioikeuksia Kuolajärven Lapin asukkaat olivat lupautuneet hankkimaan puutavaran ja tarvikkeet kirkon rakentamista varten. Kirkon piirustukset oli annettu intendenttikonttorin tehtäväksi. Ne piirsi arkkiteh

Kuva 98. Sallan vanha kirkko. Sallan komppanian varusmiehet menossa valatilaisuuteen. Vuotta ei tiedetä. Martti Lönnströmin kuva-albumi.

ti Engel. Kului vuosia eikä hankkeen valmistumisesta kuulunut mitään. Kappelin asukkaat anoivat kruunulta rakennusmestaria ja avustusta, koska kaksi viimeistä vuotta olivat olleet katovuosia, sekä kirkon paikkaa siirrettäväksi Sallajoen itäpuolelle lähelle Sallan taloja. Heidän mielestään Kyläselkä ei ollut sopiva kirkon paikaksi, koska se sijaitsee Sallajoen väärällä puolella. Kirkko valmistui yksityiskohtia lukuun ottamatta vuonna 1838. Papin asunnon rakentaminen ei edistynyt vuosiin. Kappalaisen puustelli valmistui ilmeisesti lopullisesti vasta vuoden 1845 aikana. Hallitsija antoi maaliskuussa 1861 määräyksen Kuolajärven kirkon kellotapulien rakentamisesta. Tapuli valmistui vuonna 1886, ja se rakennettiin kirkon yhteyteen.

Elokuussa 1934 kirkkovaltuusto käsitteli kirkon peruskorjausta ja teki myönteisen päätöksen. Sen jälkeen seurakunta kääntyi lääninarkkitehti G. Strandbergin puoleen korjaussuunnitelman ja kustannusarvion hankkimiseksi. Kirkkovaltuusto hyväksyi lääninarkkitehdin suunnitelman, mutta vaati siihen lisäyksiä. Sallan kirkon korjaustyöt päästiin aloittamaan kuitenkin vasta heinäkuussa 1938. Kirkon vihkiäis- ja samalla 100-vuotisjuhlaa vietettiin 10.9.1939. Peruskorjatun kirkon käyttö-

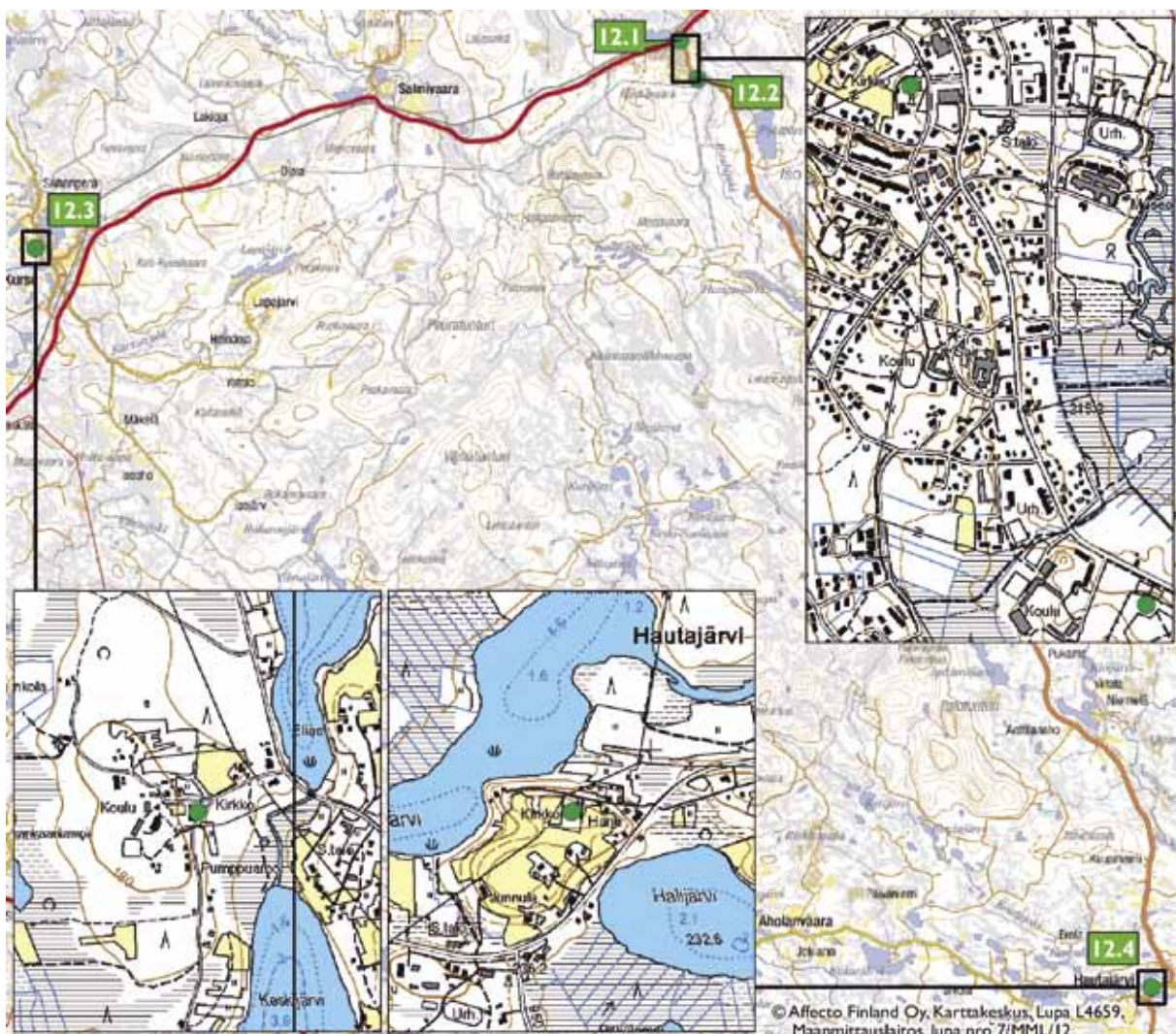
ikä jäi noin kahden kuukauden mittaiseksi, sillä talvisodan alussa vetäytyneet suomalaiset joukot polttivat kirkon 8.12.1939.

Talvisota laajensi diakoniatyön työsarkaa huomattavasti. Seurakunnan toiminta keskittyi väli- rauhan ja jatkosodan aikana lähinnä Kemijärvelle. Kemijärven kirkko toimi myös Sallan virallisena kirkkona, jossa jumalanpalvelukset olivat yhteiset Kemijärven seurakunnan kanssa. Pyhäpäivisin

järjestettiin lisäksi maakirkkoja syrjäkylillä. Kesäkuun alussa 1943 siirryttiin entiseen kirkonkylään, jossa kunnostettiin yksi venäläisten rakentama asumus väliaikaiseksi kouluksi, joka toimi myös seurakunnan jumalanpalvelusten pitopaikkana. Jumalanpalveluksia pidettiin vuoden 1944 syyskuun alkupäiviin saakka, jolloin alkoi evakkotai- val. Sen seurauksena määrättiin seurakunnan kir- koksi Kälviän kirkko.

Esiteltävät kohteet

Kartta 24. Kirkolliset kohteet

- 12.1 Sallan kirkko
- 12.2 Siunauskappeli
- 12.3 Kursun kirkko
- 12.4 Hautajärven rajaseutukirkko

12.1 Sallan kirkko

Seurakunnan olojen alkaessa vakiintua sodan jälkeen tuli ajankohtaiseksi uuden kirkon rakentamisen suunnittelu. Ongelmana oli rahoituksen järjestäminen. Seurakunta oli menettänyt metsäomaisuutensa, eikä siirtoväki maksanut kirkollisveroa. Silloinen Lapin läänin maaherra Uno Hannula oli ilmoittanut jo vuonna 1945 Kirkkojen Maailmanneuvoston tarjoamasta avusta. Sen lisäksi Suomen arkkipiispa Aleksi Lehtonen oli kuullut Tanskan kirkon tarjoamasta avusta: koska kirkot siellä olivat säilyneet sodan tuhoilta, halusivat tanskalaiset rakentaa uudelleen yhden Suomessa ja yhden Norjassa sodan aikana tuhoutuista kirkoista. Piispa Rosendahl ja kirkkoherra Ulrich Balsew kävivät elokuussa 1946 Sallassa ja tuolloin sovittiin lopullisesti siitä, että Tanskan seurakunnat ryhtyisivät avustamaan Sallan kirkon rakentamista. Kirkkohoitokunta teki tammikuussa 1947 valtioneuvostolle esityksen, että uusi kirkko rakennettaisiin Märkäjärvelle. Valtioneuvosto teki myönteisen päätöksen lokakuussa 1947. Kansalaiskeräys toteutettiin Tanskassa huhtikuussa 1947. Keräyksen loppusumma oli noin 874 000 kruunua, josta Sallaan saatiin 550 000 kruunua. Tämän jälkeen sallalaiset anoivat, että ulkomaan valuutalla saataisiin ostettua elintarvikkeita, jotka myytäisiin

voitolla rahaston kartuttamiseksi. Näillä hyväntekeväisyyskaupoilla saatiin varat kartutettua lähes kaksinkertaisiksi. Näitä varoja käytettiin myös muuhun seurakunnan rakennustoimintaan.

Seurakunnan päätösvaltaa käyttävä kirkkohallintokunta julisti kirkon piirustuskilpailun tammikuussa 1947. Evästyksinä esitettiin muun muassa, että kirkko edustaisi vanhaa suomalaista kirkkootyyliä. Kilpailuun osallistui 46 arkkitehtia 48 luonnoksella. Sen voittivat arkkitehtiylöppilaat Eero Eerikäinen ja Osmo Sipari, joilta seurakunnan päättävät elimet tilasivat kirkon piirustukset. Kirkon rakentamiseen päätettiin ryhtyä jo talvella 1948. Rakentaminen ei aluksi ollut itsestäänselvyys. Koska sota-ajan jälkeen oli puute rakennustarvikkeista, sementtiä jouduttiin tuomaan Tanskasta 6500 sakkia. Rakentaminen edistyi hyvin, ja vuoden 1949 jouluaamun jumalanpalvelus oli jo uudessa kirkossa. Kirkon vihkimisjuhla oli 2.7.1950.

Pääkirkon valmistumisen jälkeen alkoi haaveilu uudesta seurakuntatalosta, sillä kirkon yhteydessä oleva 60 neliömetrin seurakuntasali todettiin puutteelliseksi ja liian pieneksi. Asia alkoi kuitenkin edistyä vasta 1970-luvulla ja uuden seurakuntatalon juhlalliset vihkiäiset pidettiin vasta syyskuussa 1980. Rakennuksen on suunnitellut Matti Piukku. Seurakuntatalo myötäilee pääkirkon muotoa.

Kuva 99. Kirkon vihkiäiset 2.7.1950. Matti Poutvaara 1950. Museoviraston kuva-arkisto.

Sallan kirkko tapuleineen ei ole vain Lapin jälleenrakennuskauden, vaan myös koko Suomen kirkkoarkkitehtuurin sodanjälkeisen murroskauden merkittävin arkkitehtuurihistoriallinen muistomerkki. Keskiajan kirkoista vaikutteita saanut jyrkkäharjainen kirkko on ollut myös luomassa uudenlaista muototyyppiä 1950-luvun kirkkojen rakentamiselle. Kirkko kuuluu kansainvälisen DOCOMOMO-järjestön hyväksymään suomalaisen modernin arkkitehtuurin merkkiteosvalikoimaan.

Päätyjulkisivuiltaan kolmion muotoisessa pitkäkirkossa on jyrkkälappeinen paanupeitteinen harjakatto, joka ulottuu matalan seinäosan ikkunoiden korkeudelle. Sakaristo sekä alkuaan rippikoulusalina toiminut kokoontumistila on sijoitettu matalaan harjakattoiseen siipiosaan.

Kirkkosali muodostuu lattiaan asti ulottuvasta, tukikaarien varaan betonista valetusta paraabeli-holvista. Perusratkaisun konstruktiivista vaikutelmaa korostavat vaalea, hienoja kvartsikiteitä kimmeltävä rappaus ja sisustuksen eri puulaadut. Tanskalaisen puusepän valmistaman saarnatuolin alareunan kuva-aiheena ovat nousevat tähtkäpät. Kuoriseinällä on kuvanveistäjä Aimo Tukiaisen reliefsi ”Tulkaa minun tyköni kaikki työtätekevät ja raskautetut, niin minä annan teille levon”. Sen keskushahmona on erämaan tukkijunkkareita ja kansannaisia luokseen kutsuva Kristus. Kirkkosalin ja eteisen välisessä seinässä on Yrjö Rosolan ihmisen elämäнкаarta kuvaava lasietsaus.

Kokonaisuuteen kuuluu selvästi kirkosta erilleen rakennettu kellotorni, jonka korkea nelilappeinen huippu on katettu kimpipaanuilla. Kirkkopihalla on lisäksi kuvanveistäjä Aimo Tukiaisen piirtämä graniittinen sankaripatsas ”Hauta Etulinjassa” vuodelta 1953. Kirkkohallitus on suojellut Sallan kirkon päätöksellään 25.2.2003.

LKYT-arvio:

Jälleenrakennusajan kohde.

Osa Sallan kirkonkylän kokonaisuutta.

DOCOMOMO-kohde (modernin arkkitehtuurin merkkiteosvalikoima).

Kirkkohallituksen suojelukohde.

RKY-kohde.

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

Kuva 100. Sallan kirkko. Tiina Elo 2009.

12.2 Siunauskappeli

Kappeli on rakennettu vuonna 1952 taloudenhoitaja Väinö Kongaisen suunnitelmien pohjalta. Kappeli peruskorjattiin vuonna 1989. Varat kappelin rakentamiseen saatiin Tanskan kirkon lahjoitukseksi. Lahjoitusrahoilla ostettiin vaikeasti saatavia tarvikkeita (sokeria, luumuja, kahvia yms.) ja ne myytiin edelleen Kansanhuoltoministeriön luvalla, jolloin varat moninkertaistuvat. Seurakunnan koko rakennuskanta rakennettiin näillä varoilla.

LKYT-arvio:

Jälleenrakennusajan kohde.

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

Kuva 101. Siunauskappeli. LKYT 2004.

Kuva 102. Siunauskappelin sisäänkäynti. LKYT 2004.

12.3 Kursun kirkko

Tontti kirkkoa varten ostettiin kesäkuussa 1962. Ensimmäisessä vaiheessa maa-alueelle rakennettiin vielä saman vuoden aikana työntekijän asunto, jossa oli neljä huonetta ja keittiö. Katoksella asuinrakennukseen liittyvä kirkkorakennus rakennettiin vuosina 1963–1964 arkkitehti Ilkka Martaksen piirustusten mukaan. Kirkko vihittiin käyttöön elokuussa 1964.

Majoitustilojen takia Kursun puisesta kyläkirjokosta on tullut seurakunnan nuorisotyökeskus, jossa pidetään lähinnä rippikoulu- ja viikonloppuleirejä.

LKYT-arvio:

1964 valmistunut kirkkorakennus.

Osa Kursun kyläkokonaisuutta.

Kuva 103. Kursun kyläkirkko. Tiina Elo 2009.

12.4 Hautajärven rajaseutukirkko

Hautajärven rajaseutukirkko rakennettiin vuonna 1963. Se jatkaa talvisodan aikana tuhoutuneen Kuusamon Paanajärven rajaseutukirkon perinteitä.

Hautajärven kirkko sijaitsee kylän korkeimmalla kohdalla Hautajärven ja Halijärven välisellä kylää hallitsevalla Junnulan mäellä. Kirkossa on kirkkosali, seurakuntasali, sakasti, kaksi kerho-huonetta, keittiö ja suntion huone. Kirkon tiloihin mahtuu kerralla 200 henkeä.

Kuva 104. Hautajärven rajaseutukirkko. Tiina Elo 2012.

Hautausmaat

Hautausmaayhdistys perusti Kursuun hautausmaan vuonna 1938. Sallan viiden hehtaarin suuruinen hautausmaa perustettiin vuonna 1950. Hautajärvi sai oman kylähautausmaansa viisi vuotta myöhemmin. Seurakunnan alueella on lisäksi Saijan hautausmaa, jonka perusti Saijan hautausmaayhdistys.

Koulurakennukset

Kouluopetus

Kuolajärven kunnan ensimmäisen kansakoulun avajaisjuhla pidettiin elokuun lopulla 1894. Koska koulurakennus ei ollut tuolloin vielä asuttavassa kunnossa, opetusta annettiin aluksi Virkkulan siivurakennuksen pirtissä, jossa opettajalle oli varattu asunnoksi yksi kamari. Kevätlukukauden alussa 1895 voitiin muuttaa jo omiin tiloihin. Koulu rakennettiin kirkonkylän Peterinmäelle, ja se tuli maksamaan noin 16 000 markkaa.

Kun Kuolajärven ensimmäistä piirijakoa ruvettiin vuoden 1898 piirijakoasetuksen mukaisesti suunnittelemaan, oli juuri valmistunut maantie Kemijärveltä, joten kunta ei enää ollut tietämien taipaleiden takana kuten siihen saakka. Kunnan alue jaettiin kahdeksaan koulupiiriin. Kuvernööri määräsi uhkasakolla uhaten, että syksyllä 1915 oli Salmijärven koulupiirissä avattava koulu. Näin myös tapahtui. Koulun nimi muuttui 1930 Salmivaaran kouluksi. Kun Kuolajärvelle perustettiin ja avattiin toinen kansakoulu 1915, ensimmäisen koulun viralliseksi nimeksi tuli Kirkonkylä. Vuonna 1923 koulun nimi muutettiin Sallan kouluksi ja koulua on kutsuttu myös Sallansuun kouluksi sen jälkeen, kun koko kunnan nimeksi vuoden 1936 alusta lähtien tuli Salla.

Kierto- eli katekeettakoulun oppilasmäärä nousi Kuolajärven kunnassa niin, että vuonna 1918 oppilaita oli 700. Kun oppivelvollisuuslaki astui voimaan 1921, laajassa Kuolajärven kunnassa oli vain kaksi kansakoulua. Lain mukaan oppivelvollisuus tuli toteuttaa maalaiskunnissa kuudentoista vuoden kuluessa. Kansakoululaitos kehittyi köyhässä ja laajassa kunnassa hitaasti.

Ensimmäisinä oppivelvollisuuslain aikaisina kouluina aloittivat toimintansa tammikuussa 1923 Aholan, Kuolajärven ja Kursun koulut ja helmikuussa vielä Tuutijärven koulu. Vuonna 1924 Aholan koulun nimi vaihdettiin Hirvasvaaran kouluksi, 1930 Oulangan kouluksi ja taas 1947 Hirvasvaaran kouluksi. Koulupiiri oli laaja, sillä siihen

kuuluvat Hirvasvaaran kylän lisäksi Aholanvaara, Karhujärvi ja Paloperä. Tammikuussa 1924 avattiin Vuorikylän koulu, joka lukuvuoden 1926–1927 ainakin kansakoulutarkastajan papereissa kantoi nimeä Vuorijärvi. Vuonna 1925 avattiin koulut Kurtin kylässä, Märkäjärvellä, Saijan kylässä ja Sovajärvellä. Kun Märkäjärvestä tuli sodan jälkeen kunnan ja seurakunnan keskuspaikka, muutettiin koulun nimi vuonna 1969 Kirkonkylän kouluksi.

Vuonna 1926 käynnistyivät Raatikan koulu jo tammikuussa sekä Kallungin ja Kelloselän koulut syksyllä. Kelloselän koulu on historiansa aikana vaihtanut nimeä usein. Neljä ensimmäistä vuotta vuoteen 1930 saakka koulu kantoi nimeä Kello–Aatsinki, koska läheisen Aatsingin kylän lapset saivat myös koulussa opetusta. Sitten nimenä vuoroin ovat olleet Kelloselkä ja Kello. Kun Oulun seudulla Haukiputaan Kellon kylässä oli samanniminen koulu, on sekaannusten välttämiseksi vuodesta 1956 koulun nimenä ollut Kelloselkä. Kallungin koulua kutsuttiin Savinan kouluksi lukuvuodet 1930–42.

Etelä-Sallassa Kuusamon rajalla sijaitsevaan suureen Hautajärven kylään saatiin koulu 1927. Lampelan koulu aloitti vasta 1929. Tämä koulu oli nuorin Neuvostoliiton alueelle jääneistä kansakouluista. Vuonna 1930 on asiakirjoissa merkinneet Onkamon ja Paloperän koulujen alkamisesta. Onkamon koulu sai oman koulutalon ja toisen opettajan syksyllä 1939. Uutta koulua ehdittiin käyttää vain muutama päivä, kun tuli evakoonlähtö. Kun palattiin kotiseudulle takaisin, ei tätäkään koulutaloa enää ollut. Lama-aika näkyi myös Sallan kunnassa siten, että uusia kouluja ei 1930-luvun alussa perustettu. Kun paremmat ajat koittivat, avattiin Hietajärven ja Niemelän koulut 1936. Vielä ennen sotaa ehdittiin saada 1938 koulu myös Aholanvaaraan, joka sodan jälkeen lukuvuodet 1947–56 kulki asiakirjoissa Aholan kouluna.

Sotien välillä koulurakennushankkeen muodollinen puoli oli yksinkertainen. Kouluhallitukseen

lähetettiin piirustukset, työselitykset ja kustannusarvio sekä liitteenä oppilasmäärät koulussa olevista oppilaista. Mukana seurasi myös kunnanvaltuuston päätös. Rakennusmateriaalistakaan ei ollut pulaa. Tarvittaessa pyrittiin huolehtimaan majoituksesta. Esimerkiksi Kuolajärven kylässä oli asuntola vuoden 1923 syksystä lähtien. Toisaalta useimmissa laajoissa kansakoulupiireissä pääasiallinen asutus oli viiden kilometrin sisällä piirin keskustasta, joten piirin kouluun saatiin suurin osa lapsista ilman asuntolaakin. Olot paranivat 1930-luvulla. Rajaseutuyhdistys ryhtyi vuonna 1933 jakamaan rajaseutukouluille ruokaa. Vuonna 1937 rakennettiin Kuolajärvelle varsinainen oppilasasuntola, jossa olivat jo sängyt ja vuodevaatteet sekä mahdollisuus ruokailuun. Vielä samana vuonna lampelalaiset saivat oman koulut.

Talvisodan alussa tuhoutui viisitoista kansakoulutaloa irtaimistoineen, yhden koulun vuokrahuoneistossa sijainnut irtaimisto, oppilasasuntola irtaimistoineen ja kahden vuokrahuoneissa olleen asuntolan irtaimistoa. Sota-aikana koulunpito keskeytyi koko kunnan alueella ja oppilaat jatkoivat kouluaan evakkokylissä. Talvisodan jälkeen koulua pidettiin muutamissa jäljelle jääneissä kouluissa tai vuokrahuoneissa. Vuoden 1940 rauhansopimuksen mukaan luovutetuille alueille jäi yli 400 viljelystilaa yhdeksässä kylässä, joissa oli toiminut seitsemän kansakoulua. Myös kirkonkylä menetettiin. Väli rauhan tultua sallalaiset palailivat evakkopaikkakunnilta Sallaan ja suuri osa Kemi-järvelle, koska kotiseutu oli joko menetetty tai pahoin tuhoutunut. Syksyllä 1940 koulua pidettiin jo ainakin Kursussa ja Salmijärvellä. Väli rauhan aikana ei tiettävästi ehditty rakentaa uudelleen yhtään koulua. Jatkosodan alkaminen kesällä 1941 ja Sallan joutuminen taas taistelevien joukkojen tukikohdaksi ja taistelutantereeksi aiheuttivat sen, että kouluja päästiin käynnistämään vasta 1942 ja 1943. Takaisin vallatussa Kirkonkylässä koulua pidettiin venäläisten rakentamassa parakissa. Jatkosodan loppuvaiheessa koulut sulki ovensa väestön lähtiessä uudelleen evakkoon. Pohjanmaalla monet lapset saivat kuitenkin jatkaa koulunkäyntiä oman opettajan johdolla.

Saksalaiset polttivat ennen lähtöään kaikki nekin koulut, joita tuho ei ollut tavoittanut talvisodan aikana. Rauhanteossa Salla menetti lopullisesti jo kerran talvisodan jälkeen menetetyt alueensa, joiden asukkaat pyrittiin sijoittamaan jäljelle jääneeseen Sallaan perustamalla uusia asutusalueita ja kyliä. Henkistä voimaa ja sisua tarvittiin, kun sallalaiset ryhtyivät rakentamaan uutta elämää sodan raunioille. Asuntoja, navetoita ja muita talousrakennuksia pystytettiin, peltoa raivattiin ja asutuksen mukana kyliin perustettiin aina kansakoulu.

Kuva 105. Onkamon klassistishenkinen koulu on rakennettu vuonna 1947. LKYT 2004.

Niitä tarvittiinkin, koska vankka elämänusko ja luja luottamus tulevaisuuteen näkyivät myös siinä, että sodan jälkeen Suomeen syntyivät suuret ikäluokat. Jo syksyllä 1946 olivat Sallassa lähes kaikki jo ennen sotia toimineet koulut löytäneet sellaiset tilat, että lapset voitiin kutsua kouluun. Kun rajan taakse jääneiden kylien asukkaat sijoitettiin ja asutettiin Tynkä-Sallaan, piti heitä varten perustaa uudet koulut. Niitä kutsuttiin vastikekouluiksi.

Neuvostoliiton alueelle jääneiden kylien asukkaat pyrittiin sijoittamaan Sallassa samoihin uusille asutusalueille muodostettuihin kyliin omien entisten naapureiden joukkoon. On siten perusteltua sanoa, että näihin kyliin perustetut koulut ovat olleet rajan taakse jääneiden koulujen vastikekouluja. Vuonna 1948 avatun Lapajärven koulun voidaan sanoa jatkaneen Lampelan koulun aloittamaa työtä, koska koulun ensimmäiset oppilaat tai heidän vanhempansa olivat syntyjään pääasiassa Lampelan kylästä. Väli rauhan aikana 1940–1941 koulua pidettiin Sodankylän Syväjärvellä, jossa kyläläiset olivat evakossa. Syksyllä 1941 asukkaat palasivat Lampelan kylään, ja koulu avasi 1942 ovensa sulkien ne taas seuraavana vuonna 1943, jolloin sodan lopputulos alkoi hämmöttää ja evakko oli taas pian edessä. Suuri osa Lampelan kylän väestä ei enää koskaan palannut Sallaan asumaan, vaan heitä jäi runsaasti Kemin maalaiskuntaan ja Tervolaan. Vuonna 1948 käynnistyivät uudet koulut vielä Aatsingissä, Naruskassa ja Selkälässä. Samana vuonna aloittivat toimintansa myös Tuohiaavan koulu Tuohikylässä, jonka asukkaat olivat suurelta osalta entisiä kirkonkyläläisiä ja muutamia perheitä myös Vuorikylästä. Vuonna 1956 koulu sai sijaintikylänsä nimen.

Ahvenselän täyttivät pääasiassa rajan taakse jääneen Tuutijärven kyläläisten lapset. Vuonna 1992 koulun nimi muutettiin Keminniemen kouluksi. Vittikon ja Varvikon vuonna 1949 avatut koulut miehitti vuorilaisten eli Vuorikylän entisten asukkaiden jälkikasvu. Uudet kylät Vittikko ja Varvikko ovat saaneet kauniit nimensä alueiden alkuperäisistä nimistä Tuppivittikko ja Puupuolivarvikko. Näin uudet koulut korvasivat Vuorikylän koulun, jonka suomalaiset polttivat talvisodan ensi päivinä. Kuolajärveläiset sijoitettiin sodan jälkeen asumaan Vallovaaraan, johon kyläläisiä palvelemaan avattiin kansakoulu. Vallovaaran koulun virallinen nimi oli vuoteen 1956 saakka Mattilan koulu, koska se rakennettiin Mattilan mäelle. Pahkakumpuun rakensivat talonsa ja raivasivat peltonsa Kurtilta lähtemään joutuneet sallalaiset, jotka saivat oman koulunsa myös 1949. Tuolloin koulunkäynti aloitettiin vuokratiloissa, oma koulurakennus valmistui vuonna 1950.

Kuva 106. Varvikon koulu on rakennettu vuonna 1951 ja lakkautettu vuonna 1992. Varvikon koulu on samoilla piirustuksilla rakennettu kuin Selkälän koulu. LKYT 2004.

Kutrikon vuonna 1949 käynnistettyä koulua ei voida katsoa minkään rajan taakse jääneen kylän vastikekouluksi. Tämän koulun elämäntaival, yhdeksän vuotta, oli lyhyt. Perustamisvaiheessa oppilaita oli jopa 40, joten se oli aikanaan 1900-luvun viimeisten vuosikymmenien mittapuun mukaan suuri kyläkoulu, jossa olisi voinut olla kolme opettajaa.

Vuosi 1950 oli Sallan kouluhistoriassa myös merkittävä, sillä asiakirjojen mukaan silloin ilmestyi kolme uutta koulua Sallan kyliin valistusta jakamaan. Vittikon ja Varvikon lisäksi entisiä vuorikyläläisiä riitti vielä Kulkuselän kyläänkin, joka sai 1950 oman koulunsa. Vaadinselän samoin 1950 avattu koulu on aikoinaan katsonut olevansa myös vanhan kirkonkylän eli Sallan (Sallansuon) koulun pääperillinen. Sovajärviset asutettiin sodan jälkeen Oulangalle ja Isoviitaan. Vuonna 1950 käynnistettiin heidän lapsiaan kouluttamaan Oulangan koulu ja vuoden kuluttua 1951 vielä Isoviidan koulu. Kotalan kylässä toimi koulu ensimmäisen kerran jo vuosina 1946–1947, kun Raatikan koulu sodan jälkeen löysi toimitilat Kotalasta Jalmari Kotalan talosta. Marraskuussa 1947 koulu palasi takaisin Raatikan kylään, jonne oli valmistunut uusi koulutalo. Vuonna 1951 Raatikan koulupiiristä erotettiin Kotalan kylä, joka sai nyt pysyvästi oman koulunsa. Kun Naruskan koulu lakkautettiin 1992, koulun nimeksi tuli Kotala–Naruska. Vuonna 1953 tammikuussa Varpuselän kylässä avattiin koulu, vaikka kylässä ei vielä muistitiedon mukaan asunut kuin neljä perhettä. Vuonna 1956 avattiin Sallassa vielä Isomaan koulu, joka oli toiminnassa vain kolme vuotta.

Paitsi suurten ikäluokkien syntyminen heti sodan jälkeen kasvatti uusien koulujen ja opettajavirkkojen tarvetta myös sallalaisen kansanedustajan kirkkoherra Koiviston ja muiden Lapin kansanedustajien aloitteesta 1946 eduskunnassa yksimielisesti hyväksytty oppivelvollisuuslain muutos, jonka mukaan kaikki kouluikäiset lapset myös niissä kunnissa, joissa asukastiheys oli alle kolme asukasta neliökilometrillä, tulivat oppivelvollisiksi.

Kuva 107. Aatsingin koulu toimi koko olemassaoloaikansa (194–1960) vuokratiloissa tässä talossa. LKYT 2004.

Kuva 108. Sallan yläaste on vuonna 1967 rakennettu koulurakennuskokonaisuus. LKYT 2004.

Tosiasiallisesti vuosina 1945–1956 perustettiin ja käynnistettiin Sallassa 34 koulua, joista 32 jo vuosina 1945–1951. Koulujen rakentamisvauhti oli myös kova, sillä vuosina 1947–1958 valmistui 30 uutta kansakoulua. Neljä sodan jälkeen perustetuista kouluista, Aatsinki, Isomaa, Kulkuselkä ja Kutriko, joutuivat toimimaan koko elämänsä ajan vuokratiloissa, koska ne ennen omien koulutilojen saantia jouduttiin oppilasmäärien vähentyessä lakkauttamaan. Kun tultiin 1950-luvun lopulle, rupeivät Lapin läänissä kouluun tulevat nuorimmat ikäluokat pienemään syntyvyyden alenemisen vuoksi. Varsinaisen kansakoulun vanhimpia ikäluokkia taas rupesi harventamaan kunnallinen keskikoulu, joka Sallaankin oli saatu 1955. Kun vielä tieverkosto oli parantunut ja talvisin teiden auraus ulottui jo syrjäkyliinkin, mikä mahdollisti oppilaskuljetukset, olivat edessä ensimmäiset koulujen lakkautukset. Kulkuselän ja Kutrikon koulut lakkautettiin jo lukuvuoden 1957–58 jälkeen eli ennen kansakoululain voimaantuloa.

Kansalaiskoulu rakennettiin Märkäjärvelle eli Kirkonkylään, jossa se aloitti kaksivuotisenä syksyllä 1967. Vapaaehtoinen yhdeksäs luokka kouluun liitettiin 1970. Kansalaiskoulu ja kunnallinen keskikoulu sulautuivat Sallassa peruskoulun yläasteeksi 1972. Kansakoulujen väheneminen jatkui kansakoululain alkuaikoina vielä sangen hitaasti. Isomaan koulu lakkasi 1959 ja Aatsingin koulu 1960. Niemelän koulun vuoro oli 1965, Lakijängän 1966 ja 1967 lakkasi koulutyö jo 1920-luvulla käynnistyneessä Raatikan koulussa. Peruskoulun aattovuosina Lapin läänissä lakkautettiin runsaasti kouluja. Oppilasmääriä varsinaisissa kansakouluissa vähensivät esimerkiksi Sallassa 1960-luvun lopussa syntyvyyden aleneminen, voimakas muuttoliike, kansalaiskoulun muuttuminen kaksivuotiseksi sekä vielä entistä suurempi siirtyminen oppikouluun yleensä jo kansakoulun neljänneltä luokalta.

Sallassa lakkautettiin 1970 Lapajärven koulu ja 1971 Mälävaaran, Paloperän, Selkälän, Vaadinse-län ja Varpuselän koulut. Vuonna 1982 lakkasivat Aholanvaaran, Isoviidan ja Tuohikylän koulut. Samalla vuosikymmenellä sulki ovensa vielä Vittikon koulu 1985 ja Kallunki 1987. Hietajärven koulu lakkasi 1990. Suuri harvennus tapahtui vuonna 1992, kun samanaikaisesti lakkautettiin koulut Naruskan, Oulangan, Pahkakummun ja Varvikon kylistä eli neljä koulua. Syksyllä 1998 lakkasi Vallovaaran koulu ja 1999 Kotala–Naruskan koulu. Lukuvuoden 2000–2001 alussa eivät koulujen ovet enää auenneet Saijan ja Salmivaaran kylissä. Salmivaaran koulu oli avattu jo 1915 Kuolajärven toisena kouluna ja Saijan koulukin oli käynnistynyt jo 1925.

Kunnallinen kokeilukeskikoulu aloitti toimintansa 4-luokkaisena Märkäjärven kansakoulun yhteydessä syyslukukauden 1955 alussa. Sallalaiset kävivät pitkään sotien jälkeen lukiota Kemijärvellä, Kuusamossa ja Kittilässä. Keskustelu lukion perustamisesta Sallaan virisi kunnassa 1960-luvun alussa. Valtioneuvosto oikeutti huhtikuussa 1966 tekemällään päätöksellä Sallan kunnan perustamaan syyslukukauden 1966 alusta Sallan lukionimisen kolmiluokkaisen lukion. Kunta luovutti lukion käyttöön Märkäjärven kansakoulun vanhan koulurakennuksen, ”puukoulun”, joka sijaitsee kirkonkylässä samalla tontilla nykyisen peruskoulun ala-asteen kanssa. Sallan kunta siirtyi peruskouluun syksyllä 1972. Siirtymävaihetta helpotti osaltaan entisen keski- ja kansalaiskoulun uusi koulurakennus, josta tuli peruskoulun yläaste.

Kuva 109. Tuohikylän koulu on rakennettu vuonna 1949 ja koulutoiminta lakkasi vuonna 1982. LKYT 2005.

Seurantalo

1800-luvun loppupuolella erilaisten uusien yhteisöjen sekä poliittisten ja sivistyksellisten aatteiden heräämisen myötä syntyi uusi rakennustyyppi: seurantalo. Merkittävimmät rakentajayhteisöt olivat vapaapalokunnat, raittiusyhdistykset, nuorisoseurat, työväenyhdistykset, maamiesseurat, urheiluseurat ja suojeluskunnat. 1900-luvun ensimmäisillä vuosikymmenillä oli seurantaloiden rakentaminen Suomessa vilkkaimmillaan, näin myös Lapissa. Silloin pystytettiin sekä uusia kokoontumis- ja kulttuuritiloja että muokattiin uuteen käyttötarkoitukseen jo olemassa olevia rakennuksia. Useimmiten talot rakennettiin talkoovoimin. Seurantalo sijaitsivat usein keskeisellä paikalla kylässä tai taajamassa kuten muutkin paikkakunnan arvokorkeudet. Kirkot, pappilat, koulut ja usein myös seurantalot pyrittiin sijoittamaan maiseman tarjoamiin arvokkaiksi koettuihin solmukohtiin. Usein ne rakennettiin maisemaa hallitseville mäki- ja paikoille, jotka samalla edustivat perinteisiä hyviä rakennusten sijoituspaikkoja. Jotkut seurantalosta ovat alun perin muuhun tarkoitukseen tehtyjä rakennuksia, kuten entisiä kouluja tai tilojen pää- ja rakennuksia. Seurantalo saatettiin tehdä myös vanhan asuinrakennuksen tai riiden hirsistä tai vain siirtämällä vanha rakennus toiseen paikkaan.

Varhaisimmat seurantalot ovat yleensä pohjakaavaltaan yksinkertaisia suorakaiteen muotoisia rakennuksia. Keskellä on sali, toisessa päässä näyttämö ja toisessa eteinen vaatesäilöineen sekä usein myös puffetti eli ravintola keittiöineen. Seurantaloon päätila on yleensä juhlasali. Se pyrittiin tekemään ilmavaksi ja valoisaksi. Vähintään yhdellä salin seinällä oli isot ikkunat. Saleista tehtiin korkeita rakentamalla taitekatto, jonka sivulapheet myötäilivät vesikattoa. Myös jonkinlainen näyttämötila löytyy useimmista seurantalosta. Näyttämölle hankittiin erilaisia maisema- tai sisätilakulis- ja samat metsä- tai tupakulissit nähtiin yleensä niin näytelmäesitysten kuin iltamien päätteeksi soittavan orkesterinkin taustalla. Puhvetti ja keittiö oli miltei kaikissa seurantalossa. Ravintola oli tärkeä tila, mutta yleensä vaatimattomammin sisustettu ja matalampi kuin sali. Seurantaloihin kuului oleellisesti eteisen yhteydessä ollut vaatesäilö eli narikka. Seurantalolle tyypillinen lippuluukku toimi tavallaan porttina seurantaloon ja ulkopuolisen maailman välillä, ja sen muotoiluun kiinnitettiin usein erityistä huomiota.

Uusia seurantalota ei nykyään juuri rakenneta, mutta niitä syntyy kun muussa käytössä olleita rakennuksia otetaan esimerkiksi kyläyhdistysten käyttöön ns. kylätaloksi. Useimmiten kylätaloksi päätyy lakkautettu koulu. Valtiovalta ryhtyi

Kuva 110. Seutula toimii Hautajärven kylätalona. Tiina Elo 2012.

myöntämään avustuksia seurantaloiden korjaustoimintaan vuonna 1978, ja vuodesta 2004 niiden jakamisesta on vastannut Suomen Kotiseutuliitto. Korjausavustuksilla on tarkoitus säilyttää, ylläpitää ja parantaa seurantaloiden kulttuurihistoriallista arvoa, rakennusteknistä kuntoa ja toimivuutta.

Tyypillisesti seurantalo on omistajayhdistyksen toiminnan tukikohta, mutta monet talot ovat kokoontumistiloja ja tapahtumien paikkoja myös muille lähialueensa yhdistyksille. Niissä kokoontuvat esimerkiksi urheiluseurat, poliittiset yhdistykset, marittayhdistykset, seurakunnat, ammattiliitot, eläkeläisyhdistykset, tiekunnat, uskonnolliset järjestöt ja erilaiset kulttuuri-, liikunta- ja harrasterkerhot. Monessa kylässä seurantalot ovat edelleen tärkeitä kokoontumispaikkoja ja juhlatiloja.

Perinteisten nuoriso- ja maamiesseurojen toiminta on hiljentynyt useimmissa kylissä. Joissain kylissä on edelleen kyläyhdistystoimintaa, mutta kaikkein aktiivisinta toimintaa monin paikoin on nykyisin metsästysseuroilla. Metsästysseurat ovat toiminnassaan ottaneet käyttöön alun perin muuhun tarkoitukseen rakennettua rakennuskantaa, kuten lakkautettuja kouluja ja erilaisia kylä- ja seurantalota. Ne ovat viime vuosikymmeninä myös rakentaneet ja rakentavat edelleen jonkin verran uutta rakennuskantaa, kuten metsästysmajoja ja erilaisia lihan säilytykseen ja käsittelyyn liittyviä tiloja. Tulevaisuudessa nämäkin rakennukset tulevat olemaan osa rakennusperintöämme ja kulttuuriympäristöämme.

Sallan yhdistystoiminnasta

Yhdistystoiminta Sallassa on alkanut raittiusseura Kajastuksen perustamisella vuonna 1902. Seuraavaksi perustettiin Kuolajärven työväenyhdistys huhtikuussa 1904. Savottojen työväki oli tuonut Kuolajärvelle sosialismin siemenen ja järjestöperiaatteen. Työväenyhdistyksen toiminta oli vilkasta. Siihen liittyi uusia jäseniä ja jäsenmäärä kasvoi huomattavasti. Työväenaatteeseen perustuva toi-

minta oli huomattavaa myös Osuusliikkeen parissa, ja se voimistui 1910-luvulla.

Kuolajärven kuntaan perustettiin suojeluskunta jo vuonna 1918, mutta se ei elänyt epävakaisissa oloissa kauan. Kului vuosia ennen kuin suojeluskuntaa ryhdyttiin perustamaan uudelleen. Suojeluskunnan ylipäällikön päiväkäskyllä perustettiin 1. maaliskuuta 1926 Pohjolan suojeluskuntapiiriin Kuolajärven Suojeluskunta, joka käsitti myös Savukosken kunnan alueen. Alkuaikoina toimintaa vaikeutti toimitalon puute. Tilanne parani huomattavasti, kun Kuolajärven kirkolta ostettiin Heikkilän vanha maatalo, josta tehtiin suojeluskunnan talo. Ratkaisu oli tilapäinen, sillä yhdistys rakensi uuden toimitalon, joka vihittiin käyttöön vuonna 1933.

Työväen urheiluliiton (TUL) alainen seura perustettiin Kuolajärven kuntaan huhtikuussa 1926. Tuolloin työväenliikkeen kannattajat perustivat urheiluseura Sallan Jymyn. Suomen Valtakunnallisen Urheiluliiton (SVUL) alainen Voimailu- ja urheiluseura Sallan Karhut perustettiin vuonna 1929.

Sotien jälkeen sallalainen yhdistyselämä vilkastui huomattavasti, kun vasemmistolainen yhdistystoiminta jälleen sallittiin. Varsinkin vuosina 1945–1950 perustettiin uusia yhdistyksiä. Jälle rakennustöistä huolimatta yhdistykset toimivat varsin vilkkaasti. Suurin osa niistä oli vasemmistolaisiksi katsottavia tai ammattiyhdistyksiä: kansandemokraattien ja kommunistien järjestöjen sekä nuorisoseurojen perustamista.

Sota-ajan tauolla ollut urheilutoiminta virisi uudelleen vuonna 1947. Lokakuussa 1947 perustettiin Oulangan Seutupojat, jonka toimialueeksi tuli koko Etelä-Salla. Sallan Karhujen toiminta alkoi voimistua seuraavana vuonna; väki hiihti, harrasti yleisurheilua ja pesäpalloili. Työväen keskuuteen perustettiin kymmenkunta urheiluseuraa eri puolille kuntaa. 1960-luvulla Sallan Kisailijoista tuli TUL:n alainen pitäjaseura, joka jatkoi aktiivista toimintaa.

Sotien jälkeen maamiesseurat ja marttayhdistykset olivat merkittäviä kulttuurin harrastajia. Ne järjestivät neuvontatyön ja tupailtojen lisäksi henkisiä tilaisuuksia ja kilpailuja. Huipentumia olivat maatalouspäivät ja maatalousnäyttely vuonna 1963.

Ponnekkaista yrityksistä huolimatta kulttuurielämä hiljeni monella eri osa-alueella 1960-luvulla ja muun muassa opintokerhotoiminta uhkasi loppua. Tätä työtä ryhdyttiin kuitenkin elvyttämään uudelleen. Harrastajien yhteistyötä haluttiin tiivistää varsinkin aikuisväestön keskuudessa. Ensimmäiset toimenpiteet oman kansalaisopiston perustamiseksi Sallan kuntaan tehtiin jo vuoden 1968 alkupuolella. Opistotoiminta paikkakunnal

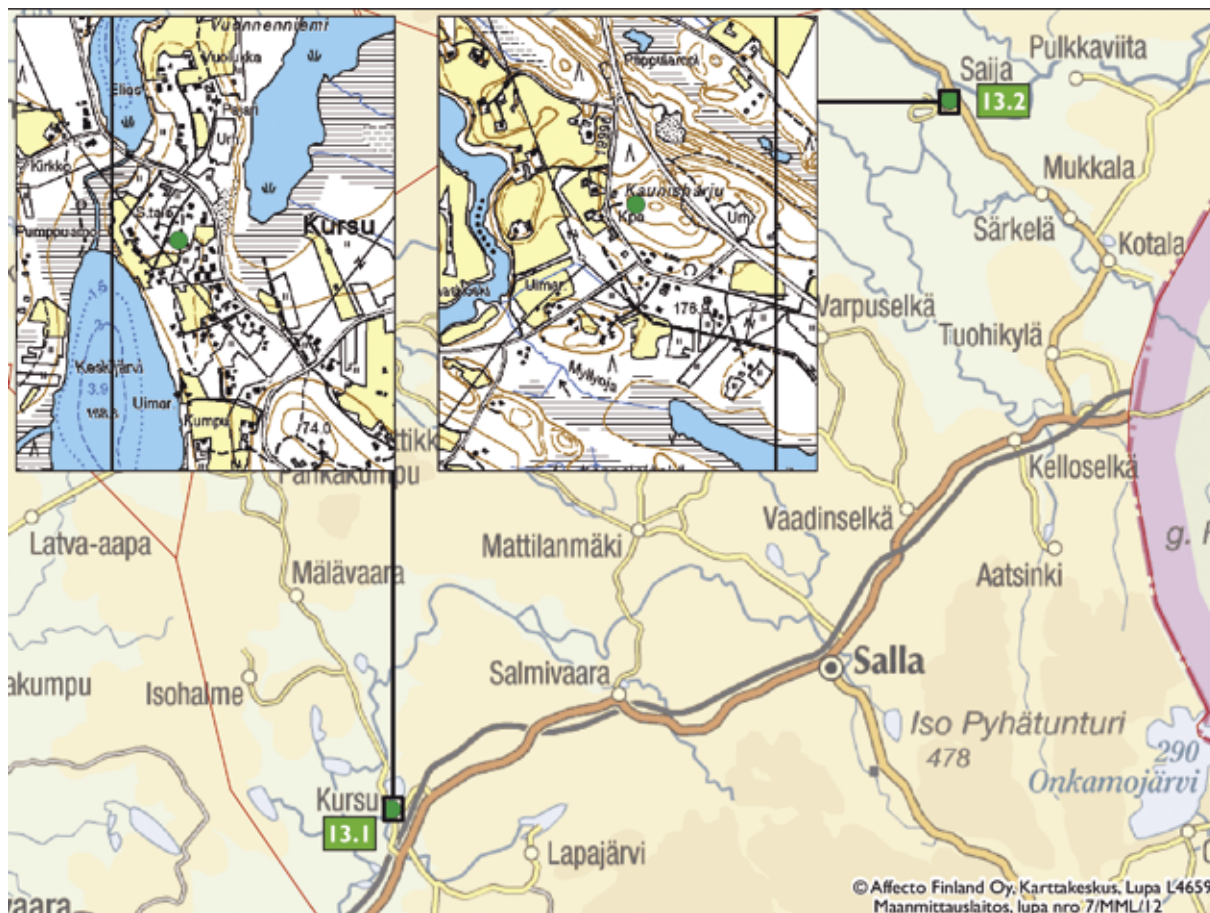

Kuva III. Sallan entinen työväentalo eli kansantalo sijaitsi Kansantiellä Sallan kirkonkylällä, mutta on nyttemmin purettu. Kansantalon vanha osa oli tehty vuonna 1952, laajennusosa vuonna 1963. Tiina Elo 2010.

la alkoi Kemijärven kansalaisopiston alaisuudessa jo syksyllä 1968. Sallan kunta sai oman opiston vuonna 1974. Kansalaisopiston merkitys on ollut paikkakunnalle tärkeä nuorten aikuisten vapaa-ajan opiskelu- ja harrastuslaitoksena, mutta myös kulttuuripalvelujen tuottajana.

Vuoteen 1990 mennessä monen paikallisyhdistyksen toiminta oli loppunut. Tuolloin lakkautettiin 90 sallalaista yhdistystä. Joukossa oli niin maamiesseuroja, nuorisoseuroja, poliittisia järjestöjä kuin urheiluseurojakin.

Esiteltävät kohteet

Kartta 25. Seurantatolot

13.1 Kursun kylätalo, entinen työväentalo

13.2 Saija-Pirtti

13.1 Kursun kylätalo, entinen työväentalo

Rakennus sijaitsee Kursun kylätaajaman keskellä.

Kursun entinen työväentalo on suorakaiteen muotoinen ja harjakattoinen. Julkisivumateriaalina on punamultakäsitelty peiterimoitettu pystylaudoitus. Vesikatteena on vihreä kolmiorimahuopa. Rakennuksen ikkunat ovat 9-ruutuiset, itäpäädyssä 4- ja 6-ruutuiset. Rakennuksessa on umpikuisti.

Työväentalo rakennettiin talkoovoimin heti sodan jälkeen. Valmistumisvuosi on ilmeisesti vuosi 1947. Talo oli aktiivikäytössä aina 1970-luvulle asti. Työväentalolla tanssittiin, pidettiin ohjelmallisia iltamia ja näytettiin elokuvia. Sen jälkeen käyttö on pikku hiljaa hiipunut. Talo oli vuokralla noin 10 vuotta kyläyhdistyksellä vuoteen 2002 saakka ja talolla oli tuolloin jotain pientä toimintaa mm. Sallapäivien yhteydessä. Taloa on remontoitu 1960- ja 1980-luvuilla.

LKYT-arvio:

Jälleenrakennusajan kohde.

Suuri ja komea kylätalo, joka nykyään käyttämättömänä.

Osa Kursun kyläkokonaisuutta.

Maisemallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös rakennushistoriallista ja kulttuurihistoriallista arvoa.

Kuva 112. Kursun entinen työväentalo. LKYT 2004

13.2 Saija-Pirtti

Saija-Pirtti sijaitsee mäen päällä Saijanlenkkitien varrella, Salla–Savukoski-tien länsipuolella. Pihapiirissä on kaksi ulkokuuressa, varastorakennus ja paikoitusalue.

Rakennus on suorakaiteen muotoinen ja harjakattoinen. Julkisivumateriaalina on punamultakäsitelty peiterimoitettu pystylauditus, listaväri on valkoinen. Vesikatteena on musta kolmiorimahuoja. Rakennuksen ikkunat ovat 3-, 4-, 6- ja 9-ruutuisia. Rakennuksessa on harjakattoinen avokuisti.

Saija-Pirtti on rakennettu vuonna 1951 ja se on entinen työväentalo, jonka nimi tuolloin oli Saijan kansantalo. Rakennuksen sijainti oli suunniteltu aluksi parakin viereen vastapäätä entistä Myllyojan suussa ollutta kauppaa. Talon rakennuspuut saatiin lahjoituksena kyläläisiltä. Rakennustalkoita pidettiin joka pyhän aikana. Runkotöissä oli palkattuja kirvesmiehiä. Rakennus peruskorjattiin vuosina 1995–2000, jolloin nimi muutettiin Saija-Pirtiksi.

Rakennus sai Lapin rakennusperinneyhdistyksen Hurrikaspalkinnon vuonna 2001.

Kuva 113. Saija-Pirtti. LKYT 2005.

LKYT-arvio:

Jälleenrakennusajan kohde.

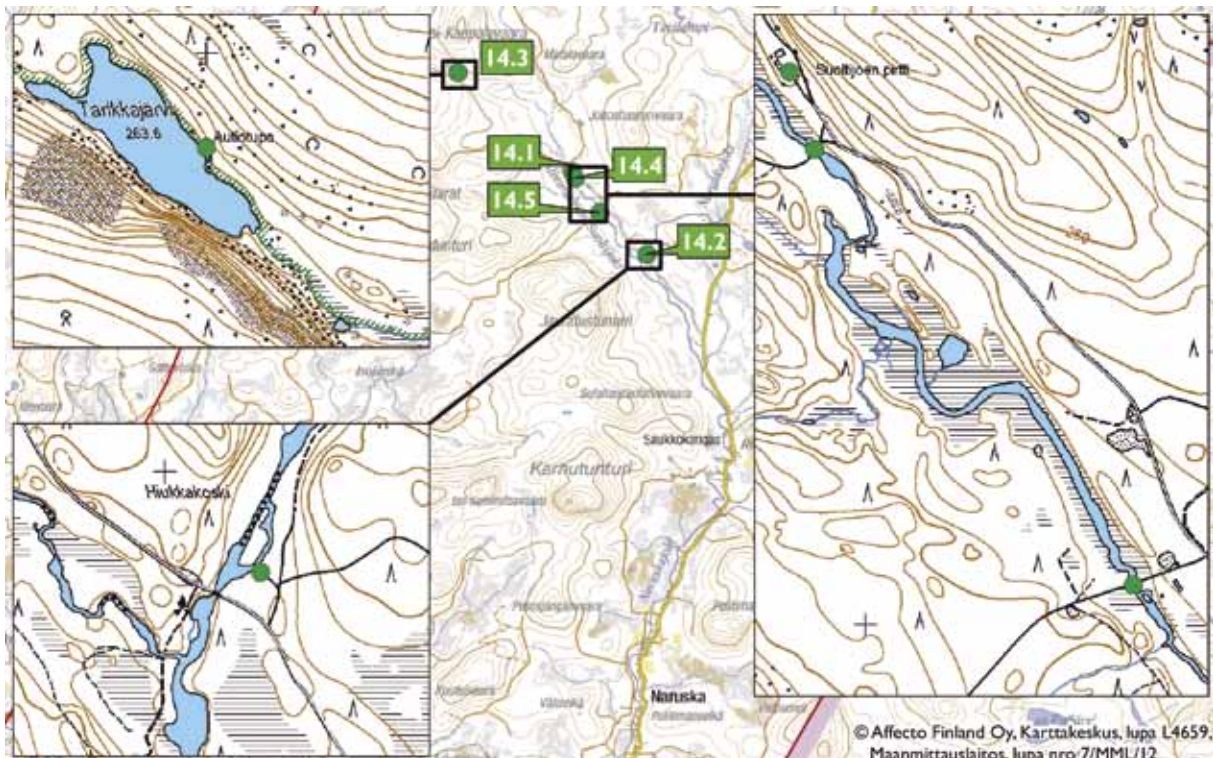
Hurrikas-palkinto 2001.

Osa Saijan kyläkokonaisuutta.

Rakennushistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös kulttuurihistoriallista arvoa.

Savottakohteet

Esiteltävät kohteet

Kartta 26. Savotta- ja uittokohteet A

Suoltijoen kämppäkokonaisuus

- 14.1 Suoltijoen pirtti
- 14.2 Suoltijoen leimauskämpä
- 14.3 Tarikkajärven kämpä
- 14.4 Suoltijoen tammi 1
- 14.5 Suoltijoen tammi 2

14.1 Suoltijoen pirtti

Kohde sijaitsee Naruskassa Naruskajokeen laskevan Suoltijoen varrella, joen ja jyrkkärinteisen vaaran välisellä tasanteella.

Pihapiirissä on varsinaisen Suoltijoen pääpirtin eli miehistörakennuksen lisäksi kauppa-/varistorakennus, keittiö-ruokala, wc-rakennus ja sauna. Hiukan pihapiirin pohjoispuolella sijaitsee lisäksi valjaiden kuivatusrakennus. Pihapiiristä on purettu traktorien huoltohalli. Sauna on palanut kahteenkin kertaan (nykyinen sauna tehty kellarista). Valjaiden kuivatusrakennuksen länsipuolelta on purettu hevostallit.

Miehistörakennus on suorakaiteen muotoinen ja harjakattoinen. Julkisivumateriaalina on maalaamaton pystyrimoitus. Vesikatteena on musta kolmiorimahuopa. Rakennuksessa on kaksi sisäänkäyntikatosta. Ikkunat ovat 2- ja 3-ruutuisia. Rakennuksen ala- ja yläkerta ovat samanlaisia. Rakennuksessa on 8 huonetta, joissa kussakin on tilat 24 miehelle eli yhteensä 192 miehelle. Lisäksi rakennuksessa on kuivatus- ja muita oheistiloja.

Suoltijoen pirtti on mahtava suurista savotoista kertova muistomerkki. Sen rakensi metsähallitus ja suunnittelijana toimi A. Koskeniemi. Rakentaminen aloitettiin vuonna 1953 ja se valmistui vuonna 1954. Rakennuskokonaisuus oli savottakäytössä vuoteen 1970. Tänä aikana siirryttiin pokasaha- ja hevossavotasta moottorisaha- ja traktorisavottaan. Savottayhteisössä oli suurimmillaan lähes 300 henkeä.

Vuonna 1973 rakennukset myytiin Suoltioivarjelle, joka järjesti tiloissa leiritoimintaa vuoteen 1994 saakka, jolloin rakennukset asetettiin käyttökieltoon lähinnä miehistörakennuksen huonon kunnon vuoksi.

Rakennuksesta tehtiin rakennussuojeluesitys vuonna 1994. Kohde suojeltiin rakennussuojelulailla 5.12.1997. Kohteen entisöinti aloitettiin loppukesästä vuonna 2003 ja se kesti useamman vuoden. Remontissa kaikki vesikatot uusittiin ja miehistörakennus tunkattiin ylös ja kantavia rakenteita uusittiin. Entisöinnin suoritti yhteistyönä Lapin ympäristökeskus, TE-keskus, Metsähallitus ja Sallan kunta. Rakennukset omistaa Metsähallitus.

Kuva 114. Suoltijoen pirtti. LKYT 2004.

LKYT-arvio:

Jälleenrakennusajan kohde.

Rakennussuojelulla suojeltu.

RKY-kohde (Lapin uitto- ja savottakäytökohdat, Suoltijoki)

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

14.2 Suoltijoen leimauskämpä

Kämpä sijaitsee Naruskajoen etelärannalla, Suoltijoen pirtille menevän tien varrella. Suoltijoki yhtyy Naruskajokeen noin puolen kilometrin päässä kämpältä alavirtaan. Pihapiirissä on kämpän lisäksi grillikatos ja puuvaja.

Leimauskämpä on suorakaiteen muotoinen ja harjakattoinen rakennus. Julkisivumateriaalina on harmaa maalaamaton hirsi ja vesikatteena kirkas profiilipelti. Ikkunat ovat 4-ruutuiset.

Metsähallitus rakensi kämpän 1950-luvun alussa leimauskämpäksi. Kämpässä ovat asuneet leimausmiehet, jotka ovat leimanneet laajoja alueita Naruskajoen itä- ja länsipuolella. Itäpuolen leimaukset "jäädettiin" 1960-luvun alkuvuosina, jolloin alueiden siirto Sallan Yhteismetsälleenousi esille. Asiasta kiisteltiin viimeiseen asti, kunnes alue vuonna 1968 siirtyi Sallan Yhteismetsän omistukseen. Samalla myös tämä leimauskämpä vaihtoi omistajaa. Kämpä on palvellut sen jälkeen koko ajan eränkävijöitä autiotupana.

LKYT-arvio:

Jälleenrakennusajan kohde.

Liittyy Sallan alueen suuriin savotoihin.

Liittyy Suoltijoen kämppäkartanokokonaisuuteen.

Kulttuurihistoriallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös rakennushistoriallista ja maisemallista arvoa.

Kuva 115. Entinen Suoltijoen leimauskämppä toimii nykyään autiotupana. LKYT 2004.

14.3 Tarikkajärven kämppä

Kämppä ja tallirakennus sijaitsivat Tarikkajärven rannalla. Tarikkajärvi on erittäin luonnonkauniilla paikalla kanjonissa, etenkin etelä- ja länsirannalla on jyrkät kalliot. Aivan kämpän tuntumassa on muutamia ”käärmekeusasia” (mutaatio), joissa on pitkät käärmemäiset kasvannaiset.

Tarikkajärven kämppä on suorakaiteen muotoinen ja harjakattoinen. Julkisivumateriaalina on harmaa maalaamaton hirsi ja vesikatteena musta huopa. Ikkunat ovat 1-osaiset.

Kämpän on rakentanut Metsähallitus 1950-luvun alussa Suoltijoen savotan leimauskämpäksi. Savottatöiden alettua myös hakkuumiehet ja hevosmiehet majoituivat siinä, jolloin kämpän yhteyteen rakennettiin kahden hevosen talli sekä savusauna. Kämppä sijaitsi noin 4 kilometriä linnuntietä Suoltijoen pääpirtiltä. Asukkaat hoitivat yleensä ruokahuoltonsa itse. Metsähallitus ei palannut kokkia tähän pieneen kämppään.

Kämppä oli käytössä vielä 1960-luvulla. Sen jälkeen se on palvellut autiotupana. Kämppä on kunnostettu 1990-luvun puolivälissä. Valitettavasti pihassa sijainnut savusauna, joka oli ainoa Suomen autiotupien savusauna, paloi vuonna 2003.

LKYT-arvio:

Jälleenrakennusajan kohde.

Vanha Suoltijoen leimauskämppä.

Liittyy Suoltijoen kämppäkartanokokonaisuuteen.

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

Kuva 116. Tarikkajärven kämppä. LKYT 2005.

14.4 Suoltijoen alimmainen tammi ja

14.5 ylimmäinen tammi

Suoltijoen savottarakennuskokonaisuuteen liittyneet tammet. Alimmainen tammi kuuluu RKY-kohde Lapin uitto- ja savottatukikohdat, Suoltijoki-rajauksen sisään. Alimmainen tammi on nyttemmin purettu ja ylimmäisen tammen purkua suunnitellaan.

LKYT-arvio:

Tammipaikka

Liittyy Suoltijoen kämppäkartanokokonaisuuteen.

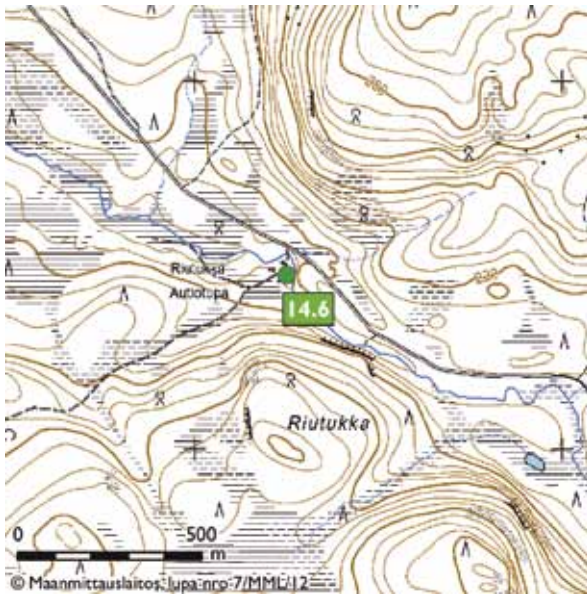
Kohteella on kulttuurihistoriallista ja maisemallista arvoa.

Kuva 117. Suoltijoen alimmainen tammi. LKYT 2005.

Kuva 118. Suoltijoen ylimmäinen tammi. LKYT 2004.

Kartta 27. Savotta- ja uittokohteet B.

14.6 Riutukan uittotukikohta

14.6 Riutukan uittotukikohta

Rakennukset sijaitsevat kauniilla paikalla Raakunjoen mutkassa länsipuolella. Pihapiirissä on historiallinen hirsikämpä, hirsisauna, hirsitali, ulkokuusi, kaksi maakellaria, lautakämpä ja opastustaulu.

Kämpärakennus on suorakaiteen muotoinen ja harjakattoinen. Julkisivumateriaalina on keltainen pystyponttilauta ja vesikatteena punainen huopa. Ikkunat ovat 6-ruutuisia.

Riutukan uittoväki koostui lähiseutujen maanviljelijöistä, poromiehistä, talollisista ja kauempaa tulleista "lentojätkeistä". Räisälän kylälle Riutukan uitosta oli kauaskantoiset seuraukset, koska yksitoista räisäläisneitosta sai aviopuolisokseen uittomiehen; kahdeksan Kainuusta, kolme Pohjois-Karjalasta ja kolme Savosta.

Suuria uittoja oli 1920-/1930-lukujen vaihteessa. Puuta uitettiin myös sotavuosina 1942–1944, jolloin töissä oli myös venäläisiä sotavankeja. Vuonna 1947 töissä oli myös työvelvollisia. Työvelvollisten tekemät puut ajettiin vielä Raakkuun, josta ne uitettiin 1948. Sen jälkeen ei tiedetä ole Riutukassa puuta laskettu. Kotiseutuyhdistys (Vilman Kilta) teki aloitteen Riutukan ja Raakun historiallisen kohteen kunnostamiseksi ja pelasti näin kohteen tuhoutumisen viime tingassa. Museovirasto kunnosti kohteen vuosina 1991–1992.

LKYT-arvio:

Sodalta säästynyt uittotukikohta.

Museovirasto kunnostanut 1981–1991

Liittyy uittoperinteeseen.

Rakennushistoriallisesti ja kulttuurihistoriallisesti erittäin arvokas kohde.

Kuva 119. Riutukan uittotukikohta. LKYT 2004.

Kartta 28. Savotta- ja uittokohteet C.

14.7 Naruskan tammikämpä

14.7 Naruskan tammikämpä

Kämpä sijaitsee Naruskassa, harjun laella. Tulo-suunta on idästäpäin Naruskantieltä, lännessä on Naruskanjoki. Pihapiirissä sijaitsee kämpän lisäksi halkoliiteri ja kaksi wc-rakennusta.

Tammikämpä on suorakaiteen muotoinen ja harjakattoinen. Julkisivumateriaalina on eteläpäässä punamultainen peiterimoitettu pystyautoitus ja pohjoispäässä punamultakäsitelty pystyponttilautoitus umpisaumoin. Vesikatteena on musta kolmiorimahuopakate. Ikkunat ovat 1- ja 2-ruutuisia. Rakennuksessa on kaksi umpikuistia.

Kämpää on käytetty alunperin Naruskajärven tammipadon rakentamisen aikana asumiseen vuodesta 1952 alkaen. Konttoripää on rakennettu vuonna 1961 Kemi Oy:n toimesta. Kämpää on käytetty siitä lähtien auto-, uitto- ja metsätyömiesten asuntona vuoteen 1984 saakka. Metsähallitus oli antanut kämpästä purkumääräyksen kahteenkin otteeseen. Vuonna 1996 nykyiset omistajat ostivat paikan. Nykyinen omistaja on toiminut Kemi Oy:n vastaavana työnjohtajana vuosina 1961–1984 Naruskan tammella.

Kuva 120. Naruskan tammikämpä. LKYT 2004.

LKYT-arvio:

Jälleenrakennusajan kohde.

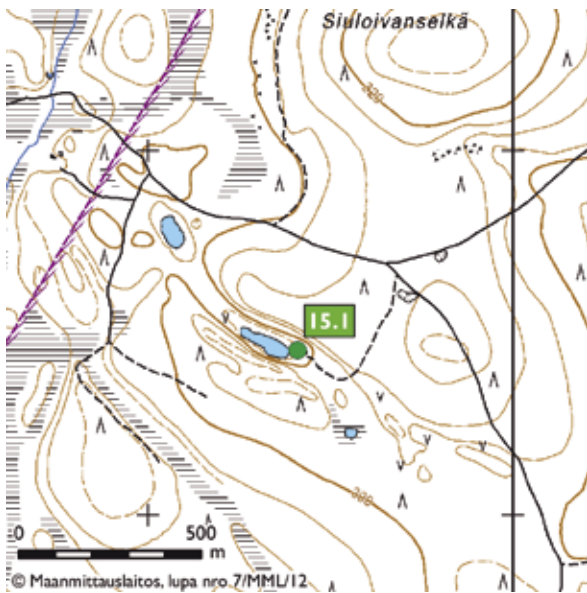
Liittyy Kemi Oy:n ja uiton historiaan.

Kohteella on rakennushistoriallista ja kulttuurihistoriallista arvoa.

Kuva 121. Lautakotaojan porokämpä. LKYT 2005

Poronhoitokohteet

Kartta 29. Poronhoitokohteet

Esiteltävät kohteet

15.1 Lautakotaojan porokämpä

15.1 Lautakotaojan porokämpä

Porokämpä sijaitsee Naruskassa rajavyöhykkeellä, supassa kumpareitten välissä pienen lammen rannalla. Pihapiirissä on kämpä, savusauna ja tallin jäännökset.

Lautakotaojan porokämpä on suorakaiteen muotoinen ja harjakattoinen. Julkisivumateriaalina on maalaamaton hirsi. Vesikatteena on ruskea profiilipelti. Ikkunat ovat 2-osaiset. Kämpän salvokset on tehty kirveellä ja pokasahalla.

Paliskuntainyhdistys on rakentanut kämpän vuonna 1949 rajavyöhykkeelle. Rakentajina toimivat Herman Salmijärvi ja Veikko Iivari. Kämpää ovat käyttäneet ensimmäisenä valtakunnanraja-poroaidan rakentajat. Sen jälkeen kämpä on ollut poromiesten käytössä. Nykyään käyttö on hyvin vähäistä. Alkujaan kämpä rakennettiin valtion maille, nykyään maat ovat Sallan yhteismetsän.

Pihalla on näkyvissä vielä tallirakennuksen jäännökset. Kämpän eteläpuolella on lisäksi sijainnut kauppa poroaidan rakentajia varten. Rannassa on hyväkuntoinen savusauna.

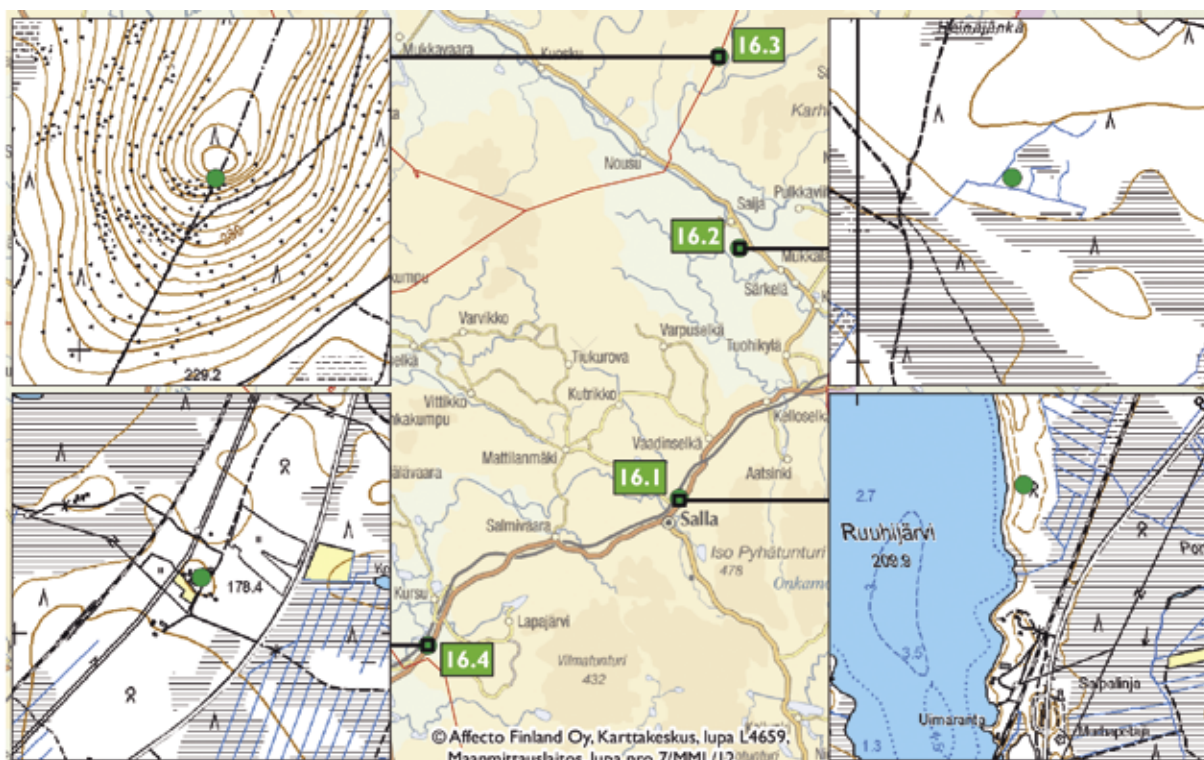
LKYT-arvio:

Jälleenrakennusajan kohde

Maisemallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös rakennushistoriallista ja kulttuurihistoriallista arvoa.

Sotahistoriakohteet

Esiteltävät kohteet

Kartta 30. Sotahistoriakohteet.

- 16.1 Salpalinja Sallassa
- 16.2 Suomalaisten juoksuhautoja
- 16.3 Saksalaisten kenttävartio
- 16.4 Halme

16.1 Salpalinja

Suomenlahdelta Lappiin ulottuva Salpalinja rakennettiin pääosin talvi- ja jatkosodan välillä 1940–1941 Suomen itärajan turvaksi. Vaikka Salpalinjalla ei koskaan taisteltu, sillä oli kuitenkin välillinen vaikutus jatkosodan tapahtumiin. Puolustusrintaman virallinen nimi oli vuodesta 1944 Suomen Salpa ja sittemmin Salpa-asema, linnoitusketjusta käytetään myös nimitystä Salpalinja. Salpalinjan rakentamista johti Linnoitustoimisto Myllykoskella. Salpalinjan rakensivat ns. välirauhan aikaiset armeijakuntien työprikaatit aluksi ilman louhinta- tai betonikoneita. Kantalinnointustyö käynnistyi kesällä 1940. Jatkosodan aikaisia linnoitusten täydennystöitä johti Linnoitussuunnitteluesikunta. Työt jatkuivat joulukuun 1944 alkuun saakka.

Salpalinja on yksi merkittävimmistä II maailmansodan aikana rakennetuista linnoitusketjuista. Se on verrattavissa ranskalaiseen Maginot-linjaan, saksalaiseen Atlantin valliin ja Länsivalliin, kreik-

kalaiseen Metaxas-linjaan tai Pohjois-Afrikan Marethin linjaan.

Kaikkiaan Salpalinjalla on 728 teräsbetonikor-sua, yli 3000 puista kenttälinnoitetta, noin 350 km taistelu- ja yhdyshautaa, 225 km panssarikivies-tettä ja 130 km kaivantoestettä. Valtakunnallisesti merkittäviä Salpalinjan osia ovat eri maakunnissa hyvin säilyneet linnoitekokonaisuudet, jotka parhaiten kuvastavat puolustusrintaman monimuotoista rakennustapaa ja sijoittumista lähes koko itä-rajalle. Salpalinjan valtakunnallisesti merkittäviä osio Lapissa ovat Kemijärven Joutsijärvellä, Sallan Ruuhijärvellä sekä Savukoskella Sarvilammel-la, jossa on kivistä rakennettu panssarieste ja sen varrelle puusta ja kivistä rakennettuja ampuma-, tähystys- ja konekivääripesäkkeitä.

Salpalinja Sallassa

Sallan suunnalla oli tarkoitus linnoittaa tiet valtakunnanrajalta Kemijärven ja Savukosken suuntiin, eli ne reitit, joita puna-armeija oli talvisodassa käyttänyt pyrkiessään etenemään Kemijärven kautta Rovaniemelle. Linnoitettavia kohteita Sallassa olivat Märkäjärven kylän lisäksi Saija ja Karhujärvi. Kemijärvelle johtavan maantien ja rautatien suunnassa vahvimmin linnoitettaviksi suunniteltiin Märkäjärven ja Joutsijärven alueet, jotka olivat maaston kannalta puolustukselle edullisia. Linnoittamista vaikeuttivat huonot kulkuyhteydet ja pitkät etäisyydet. Myös rakennusmateriaalista ja ammattitaitoisesta henkilöstöstä oli puutetta.

Salla kuului Työpiiri 570:n alueeseen, ja sen alaisuudessa toimivat Sallan suunnalla työryhmät 571 ja 572. Linnoittajien tehtävänä oli rakentaa ras-kaita betonikorsuja ja kivistä panssariestettä. 12. prikaati osallistui linnoittamiseen rakentamalla puisia kenttävarustuksia, piikkilankaesteitä sekä taistelu- ja yhteyshautaa.

Panssarinestekivet olivat tätä tarkoitusta varten louhittuja kivilohkareita, joiden tuli rajoittaa hyökkäysvaunujen liikkumista. Kiviaineksen tuli olla hyvälaatuista kalliota ja usein etäisyys linnoitustyömailta lähimmälle kivilouhokselle saattoi muodostua pitkäksi. Sallan alueella suurimmat linnoitustöissä käytetyt kivilouhokset olivat Raakuvaarassa ja Paikanselässä. Kiviä tarvittiin panssarinesteiden lisäksi korsujen vahvistamiseen ja naamioimiseen.

Huhtikuussa 1941 työmaalla Märkäjärvellä oli muun muassa seuraavat rakennukset: kellari, sauna, varasto, neljä kappaletta koppeja, kaksi pajaa, kompressorihuone, vanha keittiö, käymälä, kaksi sementtivarastoa, autovaja, sähkökoppi, sahakatos, öljyvarasto.

Itärajan linnoittaminen keskeytyi 1941 jatkosodan alettua. Linnoitustyöt aloitettiin Salpalinjalla uudelleen alkuvuonna 1944, kun Suomen asema oli muuttunut vaikeammaksi Leningradin saartorenkkaan murruttua. Salpalinjalle rakennettiin vuosina 1940–1944 yhteensä noin 760 kantalinnoituslaitetta. Lisäksi tehtiin huomattava määrä kenttalinnoitteita. Sallan linnoitustyöt jäivät suunniteltua vähäisemmiksi, ja ainoastaan yksi teräsbetoninen tulenjohto- ja majoituskorsu ehdittiin saada valmiiksi ennen töiden keskeyttämistä. Panssarinestetyöt oli asetettu linnoittamisessa kiireellisimmiksi ja niiltä osin työt ehdittiin saada pidemmälle. Vielä viisikymmenluvulla kiviset panssarinesteet hallitsivat kirkonkylää, mutta myöhemmin suurin osa estekivistä on poistettu maanviljelyksen ja asutuksen tieltä.

Kuva 122. Salpalinjaa Sallan kirkonkylässä. Tiina Elo 2009.

16.2 Suomalaisten juoksuhautoja Saijalla

Saksalaisten rakentama korsu ja juoksuhautoja Saijan hautausmaan lähellä. Kohde on löydetty sodan jälkeen vuonna 1946. Saijan hautausmaalla on nurkkaus, johon on haudattu venäläisiä sotilaita.

LKYT-arvio:

Sotahistoriakohde.

Maisemallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös kulttuurihistoriallista arvoa.

Kuva 123. Saijan hautausmaan läheisyydessä sijaitsevia juoksuhautoja. LKYT 2005.

Kuva 124. Saksalaisten kenttävartion jäänteet. LKYT 2005.

16.3 saksalaisten kenttävartio Saattovaarassa

Kohde sijaitsee Sallan ja Savukosken kunnan rajalla Maltiotien lähellä poroaidan vieressä. Kohde on havaittu sodan aikana.

LKYT-arvio:

Sotahistoriakohde.

Kohteella on kulttuurihistoriallista arvoa.

16.4 Halme

Pihapiiri sijaitsee Kemijärvi–Salla-tieltä kääntyvän Taittalammentien varrella. Pohjoispuolella on Kämäjoki ja rautatie. Pihapiirissä on asuinrakennuksen lisäksi navetta, leikkimökki ja kota.

Rakennus on hirsirunkoinen, suorakaiteen muotoinen ja harjakattoinen. Julkisivumateriaalina on valkoinen vaakaponttilauta. Vesikatteena on ruskea saumattu pelti. Rakennuksessa on umpikuis-ti. Ikkunat ovat 10-ruutuiset, kuistissa on lisäksi kolmioikkunat.

Asuinrakennus on rakennettu vuonna 1936. Talossa toimi toisen maailmansodan aikana neljän eri valtion sotilasesikunnat, Suomen, Ruotsin, Saksan ja Neuvostoliiton. Taisteluista huolimatta talo säästyi tuholta. Talon seinässä sijaitseva muistolaatta paljastettiin 9.6.1963.

LKYT-arvio:

Sodalta säästynyt asuinrakennus, jota hieman uudistettu.

Kohteella on rakennushistoriallista ja kulttuurihistoriallista arvoa.

Kuva 125. Halmeen asuinrakennus. LKYT 2004.

Rajavartiointi

Historiaa

Valtakunnan rajojen vartiointi siirtyi sisäasiainministeriölle maaliskuussa 1919. Sotaministeriön ja sisäasiainministeriön välisessä sopimuksessa Oulun läänin pohjoisen eli Lapin rajaosan miesluku tulisi olemaan 500 miestä. Itsenäisyyden alkuvaiheessa olot Lapissa olivat rauhattomat ja sekavat. Venäjän vallankumous 1922, jolloin Venäjästä tuli Neuvostoliitto, Vapaus-sota, legioonalaisten kotiuttaminen 1919 sekä Läskikapina vuonna 1922 aiheuttivat sen, että rajapalvelu sai sodanomaisen puolustusvalmiuden luonteen. Rajavartioston tehtävänä oli valtakunnan itäisen maarajan poliisi- ja tullivartiointi. Salla/Lapin komppanian tehtävänä oli ottaa kiinni luvattomat rajanylittäjät.

Vuonna 1925 rajavartiostarkastaja määräsi, että yhtenäisyyden saavuttamiseksi kaikkien komppanioiden nimissä tuli käyttää numeroita. Lapin rajavartioston komppanioista käytettiin vastaisuudessa lyhenteitä 1./LR Rovaniemellä, 2./LR Sallassa, 3./LR Kuusamossa ja 4./LR Petsamossa. Sallan kasarmin pääsisäänkäynnin vasemmalle puolelle ylös kiinnitettiin asiasta kertova kyltti "2./LR". Rajavartiolaitos vakinaistettiin huhtikuussa 1931 annetulla lailla ja seuraavana vuonna annetulla asetuksella, jossa määrättiin rajavartiolaitoksen viroista ja toimista suoritettavasta palkkauksesta. 2./LR:n alue jaettiin 1930-luvulla eteläiseen ja pohjoiseen rajavartiopiiriin. Eteläiseen rajavartiopiiriin kuuluivat Kurtin, Vuorikylän ja Siemingin vartioiden ja pohjoiseen rajavartiopiiriin Korjan ja Martin vartioiden. Rajaväepelien sijoituspaikat olivat Kuolajärven ja Savukosken kylissä. Rajavartiopalvelus käsitti partio- ja tähystystehtävät. Partio-palvelus jakaantui lähi-, raja-, sisämaa-, kauko- ja erikoispartioihin. Partioiden tehtävinä oli rajan tarkastus, tähystys, metsätyömaiden tarkastus sekä metsästyksen ja kalastuksen valvonta. Partiot tarkkailivat myös poroaitojen kuntoa ja porolaumojen liikkeitä. Lisäksi rajamiehen työnkuvaan kuului koulutus, työpalvelus ja puhelinpalvelus.

Salla/Lapin komppanian kanslia toimi alkuvaiheessa Sallan kirkonkylässä Kemi-yhtiön Syrjälän talossa. Läskikapinan jälkeen otettiin käyttöön myös työväenyhdistyksen talo. Vuonna 1925 otettiin vastaan uusi kasarmi, joka sijaitsi Sallan kirkonkylästä noin kolme kilometriä itään. Kasarmi peruskorjattiin jo kesällä 1929; uunilämmitys muutettiin vesikeskuslämmitykseksi, sisälle laitettiin seinäpaneelit, lattiaa uusittiin ja kasarmi ulkokuoriin pystylomalaudoitettiin ja tehtiin maa-laustoita.

Kuva 126. Sallan komppanian kasarmi. Martti Lönnströmin kuva-albumi.

Alipäälystörakennus Pönkkälä sekä varastorakennus valmistuivat joulukuussa 1927. Ruokalarakennus rakennettiin vuosina 1928–1929. Rakennuksen alakerrassa oli keittiö, ruokala, leipomo ja aliupseerikerho. Sallan kasarmitiloista saatiin nauttia 14 vuotta. Talvisodan toisella viikolla 8.12.1939 Kylälammenkankaan kasarmiyhdyskunta jo paloi.

Rakennustoiminta oli 1920-luvulla voimakasta. Tuolloin valmistui Kylälammen kasarmiyhdyskunnan lisäksi Vuorikylän, Siemingin ja Savukosken vartiot. Martin, Korjan ja Kurtin vartiot toimivat vuokratiloissa. Partiomajoja rakennettiin vuosina 1937–1939 Saihovaaraan, Norreejoelle, Vaatsimenjoelle ja Lintuselän luoteispuolelle Sankariojan varteen. Kuusamon rajakomppanian pohjoissaumalle Tuutijärvelle valmistui kasarmi vuonna 1938.

Vartioita sijaitsi Kurtin kylällä (sijaitsi ennen sotia vanhan Sallan kirkonkylästä noin 60 km itään Ahkiojärven koillispuolella), Vuorikylällä (sijaitsi ennen sotia Sallan kunnan itäosissa Vuorijärven rannalla lähellä valtakunnan rajaa), Savukoskella (kenttävartio sijaitsi Saukaaperin tilalla Herralan vanhalla puolen), Martilla, Korjan kylällä (sijaitsi Sotkajärven rannalla noin 35 kilometriä Sallan kirkonkylästä koilliseen), Siemingissä (sijaitsi ennen sotia Sallan kunnan kaakkoisosassa lähellä valtakunnan rajaa Sieminkijärven etelärannalla), Saijan kylällä, Kuolajärvellä, Tuutikylässä ja Sovakylässä.

Kuva 127. Sallan komppanian sotilaskotirakennus, joka valmistui ilmeisesti vuonna 1938. Martti Lönnströmin kuva-albumi.

Kuva 128. Kurtin vartio 1930-luvulla. Martti Lönnströmin kuva-albumi.

Sodanjälkeinen aika

Vastuu rajojen vartioinnista puolustusvoimilta rajavartiolaitokselle siirtyi Päämajan antaman käskyn mukaisesti joulukuun alkuun 1944 mennessä. Rajavartiolaitoksen tehtävänä sodan päättymisen jälkeen oli hyvän järjestyksen ja rauhallisten olojen turvaaminen raja-alueella. Märkäjärven kenttävartio perustettiin lokakuun loppupuolella 1944. Kenttävartioita perustettiin myös Kelloseleeseen, Hautajärvelle, Savukoskelle, Martinkylään, Kotalaan, Peltöjärvelle ja Pelkosenniemenle.

1950-luku oli Rajavartiolaitoksessa, ja myös Lapin rajavartiosta, rakennustoiminnan vuosikymmen. Sen kuluessa rakennettiin kiinteitä vartiorakennuksia yhdeksän kappaletta. Kaikki rakennukset olivat samaa mallia kuin kuvassa oleva Kemihäärän vartio. Rakennuksessa olivat vartion tilojen lisäksi miehistön majoitustilat, vartiopäällikön asunto sekä emännälle oma huone. Vartioita rakennettiin Naruskalle, Aatsinkiin, Ainijärvelle, Karhutunturiin ja Selkälään.

Sota-Arkiston tilastojen mukaan 1./LR:n nimi muuttui kesäkuussa 1964 Kemijärven rajajääkärikomppaniaksi. Raja-alueelle rakennettiin 1960-luvulla runsaasti partiomajoja ja valvontatorneja. Rajavartioiden toimintaedellytykset paranivat vuosi vuodelta. Paljaan taivaan alla tapahtuneet yöpymiset rakotulilla ja tähytykset tuntureiden huipulla jäivät vähitellen historiaan. Kemijärven

Kuva 129. 1950-luvulla rakennetut vartiorakennukset olivat samaa mallia kuin tämä Kemihäärän entinen vartioasema. LKYT 2005.

rajakomppanian toimintapiiriin kuuluivat Sallan, Savukosken, Pelkosenniemen ja Posion kunnat sekä Kemijärven kauppala ja maalaiskunta. Alueen komentopaikat sijaitsivat Kemihaarassa, Ainijärvellä, Tuntsalla, Naruskalla, Karhutunturilla, Kotalassa, Kellošelässä, Onkamossa, Selkälässä ja Niitselyksessä.

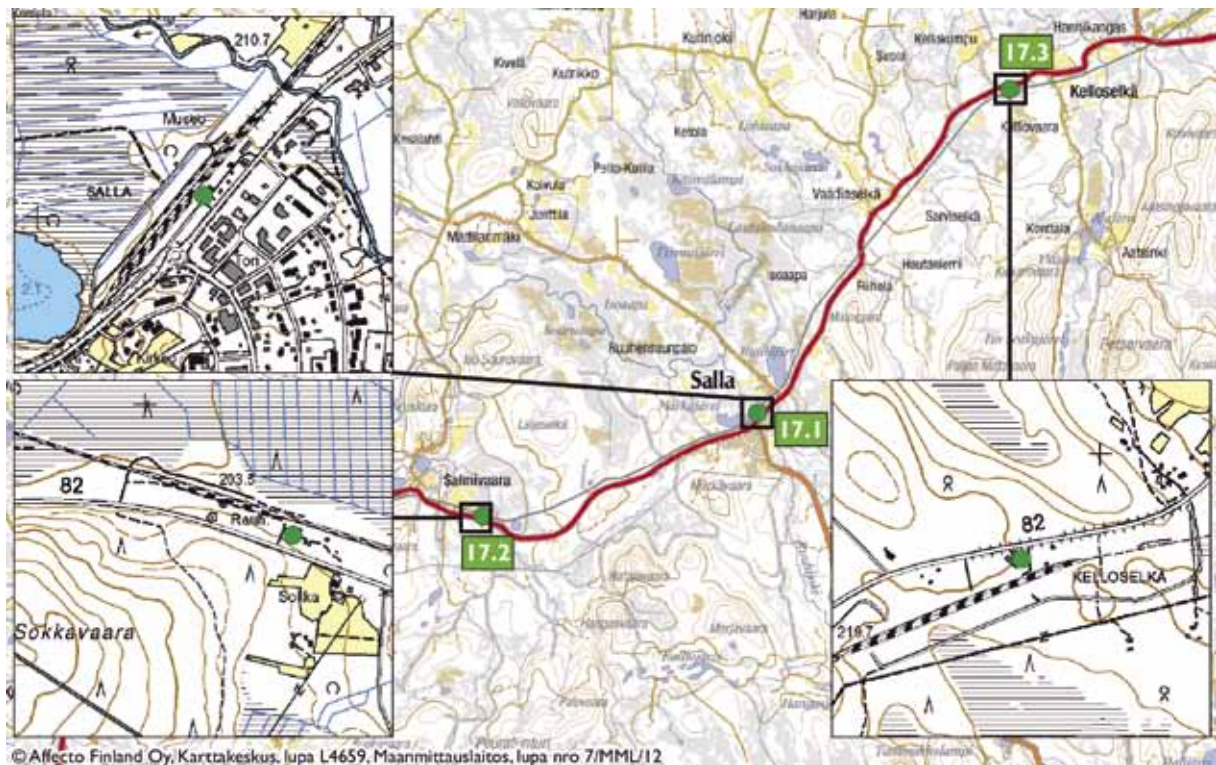
Vuonna 1998 rajavartioalueen nimi muuttui Sallan rajavartioalueeksi. Vuonna 1999 Sallan rajavartioalueen toimintapiiriin kuuluivat enää vain Sallan ja Savukosken kunnat. Johtopaikkoja oli enää Ainijärvellä, Karhutunturissa, Kellošelässä ja Onkamossa.

Kuva 130. Onkamon rajavartioasema. Tiina Elo 2010.

Liikenne

Esiteltävät kohteet

Kartta 31. Liikennekohteet

- 17.1 VR:n asema
- 17.2 Salmivaaran asema
- 17.3 Kellošelän asema

17.1 VR:n asema

VR:n asemarakennuskokonaisuus sijaitsee Sallan keskustassa Savukoskentien ja radan välissä. Kuorma-alue rajoittuu lännessä Märkäjärveen.

Alueella on entisen aseman lisäksi mm. entinen VR:n työntekijöiden rivitalo, joka nykyisin toimii Sallan sota- ja jälleenrakennusmuseona. Lisäksi alueella on entinen ratamestarin asunto, ratamestarin toimistorakennus, sauna ja navetta- ja käymälärakennus. Kuorma-alueella kiskojen pohjoispuolella on ollut kolme makasiinirakennusta, jotka on purettu 1990-luvun alussa.

Entinen asemarakennus on suorakaiteen muotoinen ja harjakattoinen. Julkisivumateriaalina on keltainen peiterimoitettu pystylaudoitus. Vesikatteenä on punainen tiili. Rakennuksessa on luonnonkivisokkeli ja kaksi sisäänkäyntikatosta. Ikkunat ovat 6-ruutuiset.

Rakennuksen on suunnitellut Kulku- ja yleisten töiden ministeriö / Rautatiehallitus. Rakennuksessa on odotustilat, toimisto ja asunto. Aikaisemmin rakennus on toiminut asemarakennuksen lisäksi asemapäällikön asuntona.

Sallan rautatien historiaa

Rautatie Kemijärveltä Sallaan ja sieltä Kelloseleeseen rakennettiin 1940-luvun alkupuolella osana Moskovan 1940 rauhanehtosopimista. Alueelle laadittiin asemakaava vuonna 1948. Henkilöliikenne lopetettiin vuonna 1967, sen jälkeen on ollut vain tavaraliikennettä. Sallan kunta on ostanut kiinteistöt ja maapohjan vuonna 2000. Rakennuksissa on ollut kunnalla vuokra-asuntoja.

Radan rakentaminen Kemijärven ja Sallan välille aloitettiin talvisodan jälkeen. Moskovan rauhansopimuksessa Suomi ja Neuvostoliitto sitoutuivat rakentamaan Kemijärven ja Kantalahden yhdistävän radan vuoden 1940 aikana. Radan kulku suunniteltiin siten, että se seuraisi mahdollisimman lähellä Kemijärveltä Sallaan kulkevaa maantietä.

Neuvostoliitto sai valmiiksi junaradan Kantalahdesta valtakunnanrajalle 25.2.1941. Suomen puoleiset kiskotukset rajalle saakka olivat valmiit toukokuussa 1941, ja seuraavan kerran radan rakennustyöt aloitettiin jatkosodan syttymisen jälkeen kesäkuussa 1941. Perääntyessään neuvostojoukot hävittivät rautatietä vaikeuttaakseen saksalaisten ja suomalaisten joukkojen siirtoa huoltoon. Syyskesällä radan rakentamis- ja korjaustöissä työskenteli kaikkiaan 3400 suomalaista työmiestä, 500 suomalaista rakennuspataljoonan miestä ja 2000 saksalaista. Vuoden 1941 jälkeen ratatöissä oli myös neuvostoliittolaisia sotavankeja.

Vuosina 1942–1943 tehtiin radan kunnossapidon lisäksi edelleen keskeneräisiä rakennustöitä. Väliaikaiset puusillat korvattiin lopullisilla silloilla ja kevyemmät rataosuudet raskaammilla kiskoilla. Radan jälkitöitä tehtiin syksyyn 1944 saakka, jolloin työt keskeytettiin. Seuranneessa Lapin sodassa saksalaiset tuhosivat perääntyessään käytännössä valmiiksi saadun rautatien.

Saksalaisten tuhoama rata saatiin väliaikaisesti liikennöitävän kuntoon välillä Kemijärvi–Kellosele vuonna 1947 aikana. Märkäjärvelle yhteys saatiin 22.3.1947 ja valtakunnan rajalle 30.3.1947. Kunnostuksista huolimatta radalla sattui muun muassa rakennustarvikkeiden puutteiden vuoksi useita kiskonkatkeamisia.

Ajanjaksona 1953–1963 paikallisliikenteen rakenteessa tapahtui muutoksia, jotka aiheutuivat uuden kaluston käyttöönotosta. Vuosina 1954–1963 valmistui 212 kiskoautoa ja niihin 202 liitevaunua, jotka korvasivat lähes kaikki höyryveturien vetämät paikallisjunat ja vanhat moottorivaunut. Junavuorot lisääntyivät tai pysyivät ennallaan miltei koko rataverkolla, mutta vuodesta 1963 lähtien paikallisjunien määrä supistui jyrkästi ja useilta rataosilta henkilöliikenne tai paikallisliikenne lakkautettiin kokonaan. Henkilöliikenne Kemijärveltä Sallaan lakkautettiin 1968. Tavaraliikenne jatkuu kuitenkin edelleen ja rata on toiminut tärkeänä puutavaran kuljetusreittinä näihin päiviin saakka.

LKYT-arvio:

VR:n asemarakennuskokonaisuus

Jälleenrakennusajan kohde.

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

Kuva 131. Sallan entinen asemarakennus. LKYT 2004.

Kuva 132. Nykyään sota- ja jälleenrakennusmuseona toimiva entinen VR:n työntekijöiden rivitalo. LKYT 2004.

Sallan sota- ja jälleenrakennusmuseo

Sallaan avattiin keväällä 2010 sota- ja jälleenrakennusajan museo. Museo oli kuntalaisten haaveissa jo pitkään. Konkreettisesti asia eteni, kun vuonna 2003 Sallan veteraani- ja maanpuolustusjärjestöt tekivät kunnanhallitukselle aloitteen Sallan sotamuseon perustamisesta. Museon perustaminen eteni erilaisten EU-hankkeiden avulla. Ensimmäisenä aloitettiin Kulttuurimatkailun infrastruktuurin kehittämisen esiselvitys -hanke, joka toimi vuosina 2006–2007. Tässä hankkeessa mm. museorakennukseksi valittuun Sallan asema-alueen asuinrivitaloon laadittiin arkkitehtityönä rakennussuunnitelmat osaksi varsinaista museosuunnitelmaa. Toinen hanke, Museoalan kehittäminen Sallan ja Kantalahden alueilla, toteutettiin vuosina 2007–2008. Hankkeen aikana toimi vapaaehtoinen työryhmä, jonka ideat ja tieto Sallan historiasta kiteytyivät osaksi perusnäyttelyn sisältöä. Kolmas hanke oli varsinaisen museorakennuksen kunnostaminen museokäyttöön sekä perusnäyttelyn rakentaminen. Tämä toteutettiin vuosina 2009–2010. Rakennuksen entisöinnissä vuonna 1947 valmistunut VR:n rivitalo muutettiin museoksi. Perusnäyttely rakennettiin keväällä 2010. Museon avajaisia pidettiin 1.4.2010.

Museon perusnäyttely kulkee aikamatkana 1900-luvun alusta aina 1960-luvulle asti kertoen Kuolajärven eli Sallan historiaa.

Entinen kotiseututalo/ Rajakievari

Rakennus on ollut alun perin asuinrakennuksena Salon tilalla, josta se on ensin siirretty Sallan kirkonkylään kotiseututaloksi. Vuoden 2011 lopussa rakennus siirrettiin vielä kerran Sallan sota- ja jälleenrakennusmuseon yhteyteen. Siirron myötä talon nimi muuttui Rajakievariksi. Taloon pyritään saamaan sama miljö, joka siinä oli 1920-luvulla jolloin se toimi Vilmankairassa keskikievarina. Rajakievari tulee palvelemaan sekä paikallisia että

Kuva 133. Kotiseututalo on entisestä Salon pihapiiristä kirkonkylään siirretty rakennus. Vuonna 2011 kotiseututalo siirrettiin jälleenrakennusmuseon pihapiirikokonaisuuteen. LKYT 2004

matkailijoita. Kahvilan ja juhla- ja kokoustilojen lisäksi rakennukseen tulee paikallisten yrittäjien tuotteiden myyntipiste sekä infopiste. Kievarin alueelle rakennetaan kesällä 2012 myös ulkonäytelyitä, näyttelä, ampumapesäke, katoksellinen tulipaikka ja vinttikaivo. Kievarin on tarkoitus olla käyttökunnossa uudella paikallaan kesällä 2012.

Rakennus on suorakaiteen muotoinen harjakattoinen peräpohjalainen asuinrakennus, jossa on katteena musta palahuopa. Rakennuksen julkisivu on punamullalla maalattu hirs. Rakennuksessa on kuisti ja 6-ruutuiset ikkunat. Kuisti on pystylaudoitettu.

Talo on rakennettu ilmeisesti vuonna 1934, koska sen kuistista on löydetty valkoisella maalattu vuosiluku 1934. Rakentajana on ollut Juho Erkki Kuusela. Salon tilalla, josta rakennus on alun perin siirretty, on navetta, ränsistyneitä hirsirakennuksia ja Sallan kotiseututaloksi siirretty talon pohja.

Riutukankaan uiton aikana Salon talo toimi tukikohtana 1930-/1940-luvuilla työmiehille, jotka työskentelivät uittossa. Salo oli pääpirttinä, siellä ruokittiin jätkeä. Salolla oli suuret varastot leipää, makkaraa, voita, suolaläskiä, tupakkaa, näkkileipää yms. Salolla toimi myös jonkinlainen ruokapaikka, joka oli tarkoitettu pääasiassa savottapomoille.

LKYT-arvio:

Kotiseututalo.

Siirtorakennus.

Kohteella on rakennushistoriallista arvoa.

17.2 Salmivaaran asema

Rakennusryhmä sijoittuu Salmivaaraan Kemijärventien ja rautatien väliin. Pihapiirissä on asemarakennuksen lisäksi asuinrakennus, huoltorakennus ja sauna.

Kuva 134. Salmivaaran asema. LKYT 2005.

Entinen asemarakennus on suorakaiteen muotoinen ja harjakattoinen. Julkisivumateriaalina on ruskea peiterimoitettu pystylauditus, listat ovat valkoiset. Vesikatteena on punainen tiili. Asuntopäässä on avokuisti, asemapäässä lippa. Ikkunat ovat 6-ruutuiset.

Valtion Rautatiet on rakentanut asemarakennuksen alun perin vuosina 1941–1942 (rata tehty 1940). Saksalaiset polttivat vuonna 1944 perääntyessään kaikki rakennukset. Ne rakennettiin uudelleen samoille perustuksille vuonna 1948. Rakennukset rakennettiin VR:n piirustuksilla.

Ratavartijana toimi ilmeisesti alusta loppuun Armas Koski. Ratavartijan tehtävä loppui 1960-luvulla, kun henkilöliikenne lopetettiin. Sen jälkeen jatkoi vielä noin 10 vuotta asemanhoitaja, koska asemalla lastattiin puutavaraa. Pitkäaikainen asemanhoitaja oli Helvi Onkamo (loppuun asti).

Taloussrakennuksessa on navetta, koska se kuului ratavartijan luontaisetuihin. 1990-luvulla asemarakennuksen terminaalihuone remontoitiin myllyksi, joka oli toiminnassa muutaman vuoden. Mylly ja rakenteet ovat vieläkin jäljellä.

LKYT-arvio:

Salmivaaran asema

Jälleenrakennusajan kohde.

Kulttuurihistoriallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös rakennushistoriallista ja maisemallista arvoa.

Kuva 135. Salmivaaran aseman taloussrakennus. LKYT 2005.

17.3 Kelloselän asema

Asemarakennus sijaitsee Kelloselässä, Salla–Savukoski maantien varrella. Alueen läpi menee vanha Sallantie. Pihapiirissä on asemarakennuksen lisäksi maakellari, varastorakennus, ulkovessat ja saunarakennus.

Asemarakennus on suorakaiteen muotoinen ja harjakattoinen. Julkisivumateriaalina on okrankeltainen peiterimoitettu pystylauditus. Vesikatteena on punainen tiili. Rakennuksessa on neljä avokuistia. Ikkunat on peitetty luukuin.

Rakennukset on rakennettu sodan jälkeen vuonna 1946. Alueella on ollut parakkeja, joissa on asunut työmiehiä. Ruokalaparakkeja on ollut myös Hihnamaassa. Pelto-ojalla ja Kuoppasojalla. Joku työmies sabotoi räjäyttämällä paikkaa dynamiitillä, vuonna 1943, mutta hän ei saanut kuin vaihteen rikki.

Henkilöliikenne radalla on lopetettu vuonna 1967. Sen jälkeen asema on toiminut pyöreän puun vientiasemana. Asemarakennus on maalattu vuonna 2001. Nykyään asemarakennus on käytettömänä.

LKYT-arvio:

VR-asema Kelloselkä

Jälleenrakennusajan kohde.

Kulttuurihistoriallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös rakennushistoriallista ja maisemallista arvoa.

Kuva 136. Kelloselän asema-alue. LKYT 2004.

Matkailu

Tunturimatkailu

Hiihto alkoi tulla Suomessa yleiseksi harrastukseksi melko myöhään, vasta 1800-luvun lopulla. Hugo Richard Sandberg kirjoitti vuonna 1891 monipuolisen opaskirjan Hiihtourheilu Suomessa, jonka esipuheessa hän ilahtuneena toteaa hiihtoharrastuksen alkaneen kasvattaa suosiotaan 1880-luvulla ja hiihtokilpailuja ryhdytyn järjestämään. Talvilomailun puolesta alettiin puhua vuosisadan alussa. Vaikka Ruotsin Lapin matkailuololoja oli kehitetty merkittävästi jo vuosisadan alkuun mennessä ja pohjoisen tuntureille matkustamisesta oli siellä tullut suosittua, alkoi talvilomailu Suomessa varsinaisesti vasta 1930-luvulla, jolloin löydettiin eräretkeilyyn ja tunturihiihtoon parhaiten soveltuvat alueet.

Talvilomailun puolesta kampanjoitiin näkyvästi ja sen suosio todellakin kasvoi nopeasti. Tärkeänä osatekijänä oli koululaisten talvilomien alkaminen, mutta talvilomainnostusta kohottivat myös suuret talviurheilukisat, kuten vuodesta 1927 lähtien järjestetyt Rovaniemen Ounasvaaran talvikisat. Tunturihiihdon rinnalle tuli 1930-luvun lopulla tuolloin Keski-Euroopassa suosioon noussut mutkamäenlasku, jota myöhemmin ryhdyttiin kutsumaan pujotteluksi, slalomiksi ja lasketteluksi. Ensimmäiset pujotteluradat avattiin kevättalvella 1937 Kolilla, Rovaniemen Ounasvaaralla, Pallaksella ja Sallassa. Hiihtohissejä ei tuolloin vielä ollut, joten hiihtäjä pääsi tunturin laelle vain omin voimin tai poron vetämänä.

Suomen ensimmäinen yleiseen käyttöön tarkoitettu hiihtohissi avattiin Kolilla talvella 1939. 1930-luvun lopulla maamme suosituimmat tunturihiihtopaikat Pallas, Ylläs, Kemijärven Pyhäntunturi ja Salla (vuoteen 1936 Kuolajärvi), joista viimeksi mainittua voidaan pitää tuon ajan huomattavimpana tunturi- ja pujotteluhiihdon sekä syöksylaskun keskuksena Suomessa. Sallan matkailu alkoi kuin tyhjästä, 1930-luvun alussa, kasvaen muutamassa vuodessa niin nopeasti, että vuosikymmenen loppupuolella voitiin todeta kuinka ”kirkolla vilisee urheiluhiihtäjiä ja matkailijoita”. Sallan kirkonkylä sijaitsi viiden kilometrin päässä suurista Salla- ja Rohmoivatuntureista. Mahtavien tunturimaisemien ohella matkailijoita houkutteli paikalle Kutsajoen luonnonpuisto.

Matka Sallaan ei ollut hankala, sillä Kemijärvelle saakka pääsi junalla. Sieltä postiauto kuljetti matkustajat Sallan kirkolle. Maantie jatkui Tuntusan maisemiin Alakurtille saakka, jonne kulki joka päivä autoja. Sallan ja Rovaniemen välistä liikennettä hoitivat postiauton lisäksi Osuusliike Sallan sekajunat ja vuodesta 1936 Eemil Lapin linja-

auto. Kuusamon Paanajärveltä oli maantie Sallan puolelle Tuutikylään. Kuusamon suunnasta tulijat kuljetettiin veneillä 20 kilometriä pitkää järvi-reittiä pohjoiseen Jyrhämään, josta matka taistui jalan Kutsaan. Vähäisempi reitti kulki idästä Siemingin kautta Kutsajoelle, jolloin jalkamatkaa tuli kymmeniä kilometrejä pitkostettua polkua pitkin. Kutsaan kuljetettiin matkailijoita vakituisesti myös Kuolajärveltä, joka oli parikymmentä kilometriä Sallan kirkolta itään. Opas vei vieraat veneellä ensin suuren Aapajärven päähän, mistä lähti polku kohti Kutsan tarumaita. Kuolajärveltä pääsi myös autolla Kutsan liepeille Vuorikylään.

Sallan luonto tarjosi unohtumattomat puitteet vierailijoilleen. Sallatuntureita sanottiin tunturihiihtäjän paratiisiksi. Kimmeltävä Tuntsajoki idässä oli monen urheilukalastajan toiveiden täyttymys. Jokeen nousi tavoiteltu Vienanmeren lohi. Sallan erämaiden kätköissä oli myös Kutsan luonnonpuisto jylhine rotkoineen ja väkevine könkäineen. Seudun kasviaarteet houkuttivat luonnontieteilijöitä ja -ystäviä ympäri maan.

Suomen Matkailijayhdistyksen Sallan osasto rakensi Sallatunturin länsirinteelle Ylämajan vuonna 1935. Majalle oli matkaa Sallan kirkolta noin viisi kilometriä. Pari vuotta myöhemmin valmistui toinen, niin sanottu Alamaja Välitunturin ja Rohmoivan kainaloon. Sinne oli Ylämajalta eli Sallan Majalta matkaa pari kilometriä. Molemmissa paikoissa oli sesonkiaikana vakituiset hoitajat ja niistä sai ostaa kahvia, ruokaa ja virvokkeita. Majojen yhteyteen rakennettiin myös erilliset saunat.

Lapin Kansa vuodelta 1936 otsikoi: Koko Salla ensi talveksi jo varattu. Matkailijayhdistyksen majoituskomitea teki parhaansa majoittaakseen vieraat Sallaan. Muun muassa sadat helsinkiläiset olivat saaneet kuitenkin jättää Sallan matkan tekemättä, kun kaikkialla oli täyttä yksityiskoteja myöten. Paineet matkailuhotellin rakentamiseksi kasvoivat; hotelli oli välttämättömyys Sallan matkailun kehitykselle. Suomen Matkailijayhdistystä arvosteltiin saamattomuudesta asiassa. Yhdistyksen johtohenkilöt päättivätkin vierailla Sallassa kesällä 1937 paikallisosaston kutsusta. Erityinen talouskomitea vaati valtiovaltaa rakentamaan hotellin lisäksi tien Sallatunturille sekä matkailumajan pystyttämistä Tuntsajoelle. Samaan aikaan Suomessa oli esillä kansallis- ja luonnonpuistojen perustaminen. Metsähallitus suunnitteli myös Sallatunturin ja Rohmoivan seutua suojelualueeksi. Alue ehdotettiin rajattavaksi taloustoiminnan ulkopuolelle.

Sallatunturilla pidettiin 1937 maamme ensimmäiset syöksy- ja pujotteluhiihtomestaruuskilpailut, kuten tuohon aikaan kutsuttiin alppilajeja. Järjestävä seura oli Sallan Karhut. Alun perin syök-

syrata oli 2000 metriä pitkä, mutta tuuli ja aurinko olivat hävittäneet lumen puurajan yläpuolelta. Syöksyrata oli raivattu tunturin itärinteelle, ja maali oli Sallajärven jäällä. 1350 metriä pitkän radan laski paristakymmenestä kilpailijasta vain kolme tai neljä kaatumatta.

Sallan matkailijaliikenne vilkastui vuosi vuodelta. Sallalla oli loistava tulevaisuus edessään matkailussa. Vielä jatkosodan aikana Sallassa kaavailtiin tärkeää talvimatkailukeskusta, mutta alueuuvutus pani pisteen matkailuhankkeille. Talvisota 1939–40 tuhosi Lapin läänistä Liinahamarin ja Kolttaköngkään matkailuhotellit sekä Yläluostarin ja Virtaniemen matkailumajat. Välirauhan alueluovutuksissa menetettiin matkailun kannalta tärkeät Sallan ja Kuusamon tunturi- ja erämaa-alueet sekä Petsamon Kalastajasaarento. Matkailurakennuksista luovutetulle alueelle jäivät Kalastajasaarenossa sijainnut Vaitolahden matkailumaja, joka oli Suomen matkailurakennuksista pohjoisin, sekä Sallatunturin ylä- ja alamaja, viimeksi mainittu tuhoutuneina. Kun vuosien 1940 ja 1944 rauhansopimuksien mukaisesti jouduttiin luovuttamaan yli puolet Sallan kunnan maa-alueista Neuvostoliitolle, jäivät tuolle luovutetulle osalle Sallan kirkonkylä ja Salla- ja Rohmoivatunturit. Sodan jälkeen perustettiin uusi kirkonkylä Märkäjärvelle ja sille annettiin nimeksi Salla. Sen lähellä sijaitsevia Pientä ja Isoa Pyhätunturia ryhdyttiin kutsumaan Sallatunturiksi luovutetulle alueelle jääneiden tunturien mukaan. Näin ne haluttiin myös erottaa Kemijärven Pyhätunturista.

Sallatunturit

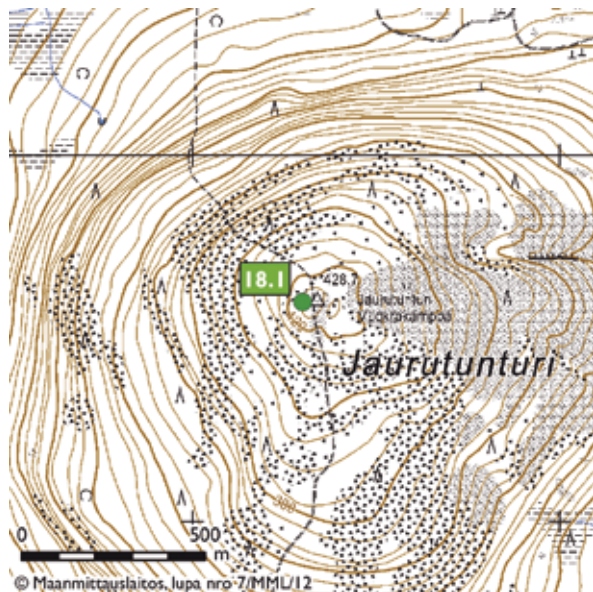
Vanhan Sallatunturin matkailuperinteitä jatkavat kirkonkylän lähellä olevat uudet Sallatunturit, joiden juurelle on rakennettu asianmukainen hiihtokeskus tunturi- ja lasketteluhisseineen. Sallan kirkonkylän lähellä sijaitsevaa Sallatunturin (Pyhätunturi) matkailu- ja hiihtokeskusta ryhdyttiin rakentamaan 1960-luvun puolivälissä. Tuolloin Sallan Matkailu Oy rakennutti alueelle hiihtohissin, kaksi laskettelurinnettä sekä ravintolan ja majoitushuoneita sisältävän Karhumajan. Myöhemmin rakennettiin lisämajoitustilaksi Poropirtti. Karhumaja on ajallensa tyypillisesti matala, horisontaalinen ja niukkailmeinen, loivaharjainen puurakennus, jonka julkisivuissa on ruskeaksi maalattu vaakalaudoitus. Majoitustoiminta lisääntyi 1960-luvun loppupuolelta, ja 1970-luvulla tulivat ajankohtaisiksi maatilamatkailun mahdollisuudet. Keväällä 1974 valmistui Karhumajan naapuriksi arkkitehti Saara Juolan suunnittelema Hotelli Revontuli. Sen pääjulkisivu on valkoisesta teräspellistä muodostuva eräänlainen revontulikuvio, jota iltaisin valai

Kuva 137. Hotelli Revontuli. Tiina Elo 2010.

sevat värivalot. Mökkikylien perustaminen alkoi 1970-luvun loppupuolella. Sallan laskettelukeskuksen yhteyteen rakennettiin 1980-luvulla suuri määrä uusia loma-asuntoja. Vuonna 2010 Sallatunturilla on viisitoista laskettelurinnettä ja viisi hissiä.

Muut kohteet

Kartta 32. Muut kohteet

18.1 Jaurutunturin palovartijan maja

18.1 Jaurutunturin palovartijan maja

Palovartijan maja sijaitsee Jaurutunturin päällä, majan itäpuolella on noin 10 metriä korkea tähtystorni. Tornista avautuvat mahtavat maisemat joka ilmansuuntaan.

Palovartijan maja on suorakaiteen muotoinen ja harjakattoinen. Julkisivumateriaalina on maalaa-maton hirsi, ikkunapuitteet ovat vihreät. Vesikatteena on musta huopa. Ikkunat ovat 1- ja 2-osaiset.

Maja on rakennettu vuonna 1976. Rakennuttajana oli Metsähallitus ja rakentajina Tauno Väisänen ja Raimo Huhtala. Maja oli palovartijan tukikohtana noin 10 vuoden ajan, kunnes siirryttiin lentoalvontaan. Vartiojakso kesti kesäkuun alkupuolelta heinä/elokuun vaihteeseen. Työ oli yhtäjaksoista, vain runsas sade katkaisi sen. Tähystystornissa käytiin kerran tunnissa. Kesän aikana tornista saatettiin havaita 2–3 metsäpaloa.

Metsähallitus on suunnitellut majan siirtämistä muualle, mutta Pahkakummun kylätoimikunta on onnistunut sen estämään. Maja palvelee nyt kyläläisiä ja turisteja autiotupana.

LKYT-arvio:

Palovartijan maja (Jaurutunturi)

Maisemallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös kulttuurihistoriallista arvoa.

Kuva 138. Palovartijan maja Jaurutunturin huimissa maisemissa. LKYT 2005.

Sallan kulttuuriympäristön tila

Arkeologinen kulttuuriperintö

Selvitysten kattavuus ja ajantasaisuus

Sallan arkeologiset kohteet jakautuvat keskittymiksi epätasaisesti ja hajanaisesti kunnan eri osiin. Tämä johtuu osaksi tutkimuksen painottumisesta, mutta myös seudun topografiasta. Kursu, Kallunki-Niemelä ja Onkamo sekä Kuola- ja Aatsinkijokien varret on 1989–1990 inventoitu melko kattavasti. Maankäytön suunnittelun tarpeisiin tiedot muinaisjäännösten laajuudesta ja kunnosta ovat kuitenkin jo vanhentuneita, koska maastotarkastuksista on yli 20 vuotta.

Inventoimatta on edelleen laajoja alueita eri puolilla kuntaa. Löytötietojen ja maaston perusteella varhaiseen asutukseen soveltuvia alueita löytyy kunnan eteläosista muun muassa Oulankajoen varresta sekä Hautajärven ja Paloperän väliltä. Länsirajalla inventoimatta ovat Vuotosjoen vesistöalue, josta Pelkosenniemen puolella tehtyjen inventointien perusteella löytyisi todennäköisesti runsaastikin asutuksen merkkejä. Pohjoisessa inventointeja olisi tehtävä varsinkin Tenniöjoen ja Naruskajoen varsilla ja keskiosissa Käsmäjoen vesistöalueella.

Tulevissa inventoinneissa tulisi etsiä erityisesti varhaisinta kivikautista asutusta sekä keramiikkaa käyttäneiden ryhmien asuinpaikkoja. Toinen tärkeä kokonaisuus on rautakautinen ja keskiaikainen saamelainen kulttuuriperintö, jonka luonnetta ei ole kattavasti selvitetty. Historialliselta ajalta tärkeimpiä inventointikohteita ovat asutuksen ohella erilaisista elinkeinoista (poronhoito, niittytalous, valmistuspaikat, pyyntipaikat) kertovat muistot sekä vanhat kulkureitit. Myös Itä-Lapille tärkeä metsien kulttuuriperintö on vielä lähes kokonaan kartoittamatta. Tämä tilanne todennäköisesti muuttuu tulevaisuudessa, koska Metsähallitus on aloittanut osana Kansallista metsäohjelmaa ta-

lousmetsien kulttuuriperinnön inventoinnin 2010. Arkeologiseen kulttuuriperintöön liittyvät myös sotahistorialliset kohteet.

Sallan arkeologisen kulttuuriperinnön tila

Sallan arkeologiseen kulttuuriperintöön ei kohdistu merkittäviä uhkia. Metsätalouden aiheuttamista vahingoista on Sallassa kuitenkin muutamia esimerkkejä. Matkailurakentaminen on ollut tietyillä alueilla voimakasta ja nopeaa, mikä saattaa vaikuttaa myös muinaisjäännöksiin.

Sallassa on monipuolista arkeologista kulttuuriperintöä, mutta sitä on toistaiseksi hyödynnetty melko vähän paikallisesti, esimerkiksi opetuksessa tai virkistyskäytössä. Muinaisjäännökset sopivat hyvin sekä luonto- että kulttuurimatkailukohteiksi. Arkeologista perintöä kannattaa tuoda esiin erityisesti retkeilyreittien yhteydessä ja paikallishistoriallisissa hankkeissa. Arkeologiset kohteet voisivat sisältyä myös rajat ylittävään kulttuuriympäristöyhteistyöhön, sillä moni saamelaisen asutushistorian kannalta tärkeä muisto sijaitsee nykyisen Venäjän puolella. Esimerkkinä voidaan mainita erityisesti Kuolajärven lapinkylän vanhat asuinpaikat, jotka voitaisiin kartoittaa ja kunnostaa nähtävyyshankkeiksi suomalais-venäläisenä hankkeena.

Mielenkiintoinen ja omaleimainen historia on paikallisuutta vahvistava ja seudun vetovoimaisuutta myös konkreettisesti lisäävä tekijä, jota kannattaa hyödyntää virkistyskäytön lisäksi myös elinkeinotoiminnan kehittämisessä ja erityisesti matkailustrategioissa nykyistä huomattavasti enemmän.

Kuva 139. Husumaalla sijaitsevat puna-armeijan tekemät tähystystikkaat. Alueella sijaitsee myös poteroita ja korsuja. Toisen maailmansodan aikaiset muistot eivät ole vielä automaattisesti rauhoitettuja muinaisjäännoiksi. Kansallisen merkityksensä takia ne on kuitenkin perusteltua ottaa huomioon kaikessa maankäytössä ja säilyttää tärkeimmät kohteet seudullisesti tai paikallisesti arvokaina kulttuuriperintökohteina. LKYT 2005.

Sallan arkeologinen kulttuuriperintö

Vahvuudet

Inventoinnit ja muut selvitykset:

Sallan inventointitilanne osin tyydyttävä, täydennystarpeet tiedossa

Sallan kuntahistoriassa (1993) on erillinen arkeologinen osuus, joka on jo osin vanhentunut

Suojelu

Muinaisjäännökset on otettu asianmukaisesti huomioon Itä-Lapin maakuntakaavassa (2004) – Itä-Lapin kiinteät muinaisjäännökset -luettelo julkaistu 2003

Lapin maakuntamuseo hoitaa arkeologisia viranomaistehtäviä ja seuraa mm. maankäytön suunnittelua

Museovirasto ylläpitää valtakunnallista muinaisjäännösrekisteriä, johon voi tutustua [www-sivuilla](http://www.sivuilla.fi):

<http://kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/portti/default.aspx>

Hoito ja käyttö

Arkeologinen kulttuuriperintö on toistaiseksi melko hyvin säilynyttä

Monet jäännökset sopivat opastuskohteiksi

Heikkoudet

Inventoinnit ja muut selvitykset:

Sallassa on tehty melko vähän arkeologisia kaivauksia – kokonaiskuva puutteellinen

Arkeologisista kohteista on liian vähän informaatiota tarjolla esimerkiksi kunnan [www-sivuilla](http://www.sivuilla.fi)

Suojelu

Kohteiden sijainti ei ole riittävän hyvin kaikkien tiedossa – maanomistajalla ei aina ole tietoa maillaan olevista muinaisjäännöksistä

Hoito ja käyttö

Arkeologisen kulttuuriperinnön merkitystä luonto- ja kulttuurimatkailussa ei vielä tunneta riittävästi

Muinaisjäännöksiä ei ole opastettu

Jäännöksiä tai niiden ympäristöä ei ole hoidettu

Uhat

Asenteet – suojelukohteista ei oteta selvää tai niistä ei välitetä

Tietämättömyys, informaation ja ohjauksen puute – erityisesti rakentaminen ja metsänkäsittely (maanmuokkaus ja kannonnosto)

Puutteellinen suunnittelu ja riittämättömät selvitykset – esim. kaavoitus, maa-aineksen otto ja kaivostointi, vesirakentaminen (esimerkiksi suojaukset)

Hoitamattomuus – varsinkin maatalousalueilla ja pihapiireissä jäännökset voivat jäädä kasvillisuuden peittoon ja tuhoutua

Mahdollisuudet

Muinaisjäännökset ovat yhteistä, paikallista ja omaleimaista perinnettä ja historiaa, jonka löytää vain Sallasta

Muinaisjäännöksiin voivat tutustua sekä paikalliset asukkaat että Sallassa vierailevat

Arkeologia on hyvä ja edullinen tapa tutustua omaan ympäristöönsä

Seudulla on matkailutoimintaa, johon on mahdollista yhdistää arkeologinen kulttuuriperintö (esimerkiksi järvi- ja jokimatkailu, retkeily)

Rakennettu kulttuuriympäristö

Selvitysten kattavuus ja ajantasaisuus

Vaikka Sallan rakennuskanta inventoitiin suhteellisen kattavasti Lapin kulttuuriympäristöt tutuksi -hankkeessa, löytyy alueelta vielä inventointitarvetta erityisesti jälleenrakennusajan rakennuskannan osalta.

Rakennetun ympäristön tila

Tyhjeneviä alueita uhkaa maiseman umpeenkasvu ja rakennusten tyhjilleen jääminen, joka taas ennen pitkää johtaa rakennusten ränsistymiseen.

Valtiolla tulisi olla enemmän keinoja tukea kyläyhdistyksiä yms. rakennusten korjaamisessa ja maisemien raivauksissa esimerkiksi taloudellisten tukien muodossa.

Vaikka Maankäyttö- ja rakennuslain mukaan omistajalla on velvollisuus pitää rakennus ympäristöineen, sellaisessa kunnossa, että se jatkuvasti täyttää terveellisyyden, turvallisuuden ja käyttökelpoisuuden vaatimukset eikä aiheuta ympäristöhaittaa tai rumenna ympäristöä (MRL 166 §), on tilanne käytännössä se, että esimerkiksi perikuntien omistuksessa olevat vanhat rakennukset ränsistyvät paikoilleen selvittämättömien pesänjakojen takia. Valtiolla tulisi olla jotain keinoja näiden rakennusten säilymisedellytysten parantamiseksi. Maankäyttö- ja rakennuslain määrittämä omistajan ylläpitovelvollisuus koskee kaikkia rakennuksia ja velvollisuus on riippumaton alueen kaavoituksesta.

Sallan koulurakennukset ovat pääasiallisesti uusiokäytössä ja huoli niiden kulttuurihistoriallisen arvon säilymisestä on useasti aiheellinen. Kunnan myydessä entisiä omassa hallinnassaan olleita julkisia rakennuksia tulisi sen huolehtia myös siitä, että rakennusten käyttötarkoituksen muuttuessa uusi omistaja huolehtii niiden kulttuurihistoriallisten arvojen säilymisestä.

Kuva 140. Käyttämättömäksi jääneiden rakennusten ympäristö puskeutuu nopeasti umpeen. LKYT 2005.

Rakennettu kulttuuriympäristö

Vahvuudet

Sallasta löytyy paljon erityisesti metsätalouteen liittyvää rakennuskantaa ja sotahistoriaan liittyvää kulttuuriperintöä.

Kunnasta löytyy erittäin aktiivisia toimijoita kulttuuriperinteen alalta, josta hyvänä esimerkkinä voidaan pitää Sallan sota- ja jälleenrakennusmuseon perustamista.

Joissain kylissä on aktiivista kylätoimintaa.

Kunnan viranomaispuolella on vahvaa osaamista ja kokemusta rakennusvalvonnassa ja kaavoituksessa.

Inventoinnit ja muut selvitykset:

Lapin kulttuuriympäristöt tutuksi -hankkeessa tehty inventointi oli Sallan osalta melko kattava.

Erilaisten maankäyttö- ja kaavahankkeiden pohjalle on tehty erilaisia selvityksiä myös kulttuuriympäristöä koskien.

Suojelu

Itä-Lapin maakuntakaava on melko tuore ja ajantasainen.

Heikkoudet

Inventoinnit ja muut selvitykset:

Vaikka inventointitietoa löytyy, sitä ei välttämättä käytetä tarpeeksi erilaisten suunnitelmien ja hankkeiden pohjalle.

Suojelu

Suurin osa alueista on kokonaan kaavoituksen ulkopuolella.

Kaavoitustilanteen kattamattomuuden vuoksi kohteiden suojelu on käytännössä vaikeaa.

Arvokkaita kohteita puretaan edelleenkin ilman, että ne tulevat asiasta vastaavien viranomaisten tietoon.

Asioista päättävillä henkilöillä ei ole tarpeeksi tietoa kulttuuriympäristöasioista.

Hoito ja käyttö

Rakennusten omistajat eivät välttämättä ole tietoisia rakennusperinnön hoitoavustuksista.

Rakennusten omistuspuhja: perikuntien rakennukset muodostavat laajan ja akuutin ongelman: rakennukset lahoavat paikoilleen kun niiden omistajuuskysymystä ei saada ratkaistua niin, että joku ottaisi rakennuksesta vastuun, jolloin myös niiden korjaamisedellytykset paranisivat huomattavasti.

Vanhojen rakennusten oikeanlaisen korjaamisen neuvonta ei tavoita kaikkia ja osa korjauksista on laadullisesti heikkoa ja jopa rakennusten kulttuurihistoriallista arvoa heikentävää.

Väärää tietoa korjaamisesta, rakennusten energiakysymyksistä ja jätevesiasetuksesta esiintyy.

Uhat

Suojelukysymyksiin liittyy edelleen paljon tietämättömyyttä ja väärää tietoa, mikä aiheuttaa suojelukielteisiä asenteita.

Heikentynyt taloustilanne vähentää resursseja rakennetun ympäristön hoidosta.

Suurten, pääosin julkisten rakennusten tyhjeneminen -> uusiokäytön löytämisen ongelmat → mahdollinen purkaminen.

Kohonneet energiakustannukset vaikeuttavat julkisten rakennusten ylläpitoa entisestään.

Elinympäristön toiminnallinen köyhtyminen, kun julkiset rakennukset myydään yksityiskäyttöön, jolloin käyttötarkoitus muuttuu (koulut, postit, kyläkaupat)

Alueiden tyhjenemisen mukanaan tuomat ongelmat: umpeenkasvu ja tyhjilleen jäävät rakennukset.

Rakennusperinnönhoidon rahoituksen riittämättömyys.

Ilmastomuutoksen torjuminen (kulttuurihistoriallisista arvoista piittaamattomat energiaremontit, ympäristöä muuttavat tulvasuojeluratkaisut).

Rakennetun ympäristön kerroksellisuuden ja eri aikakausien arkkitehtuuripiirteiden katoaminen korjaus- ja muutostoimenpiteissä.

Lisääntynyt kertakäyttökulttuuri ja tavaroiden ja rakennusmateriaalien nopea kierto (esim. ikkunat).

Aktiivisten ja osaavien ihmisten väheneminen tulevaisuudessa. Löytyykö enää esim. talkoisiin yms. tarpeeksi ihmisiä?

Maisemaa hallitsevat uudet rakennelmat (erilaiset mastot, mainosrakennelmat, tuulivoima)

Mahdollisuudet

Sallassa on erilaisia arvokkaita kulttuuriympäristöjä ja niiden arvo ymmärretään.

Sallasta löytyy vielä kulttuuriympäristöstä ja omasta ympäristöstään kiinnostuneita ja aktiivisia ihmisiä.

Seudulla on matkailutoimintaa, johon on mahdollista yhdistää kulttuuriperintöasiat ja -kohteet (esimerkiksi järvi- ja kalastusmatkailu, retkeilyreitit)

Seudun kulttuuriperintö on ehtymätön resurssi, jota voidaan monin tavoin hyödyntää kunnan vetovoimatekijänä, kuten myös opetuksen osana tai kulttuurimatkailun kehittämisessä.

Kulttuuriympäristöohjelma antaa valmiuksia parempaan yhdyskuntasuunnitteluun, mikä parantaa asuinympäristön viihtyisyyttä ja lisää alueen vetovoimaisuutta.

Vanhan rakennuskannan oikea kunnossapito lisää rakennusten markkina-arvoa.

Rakennetun ympäristön suojelu antaa varmuuden ympäristön ominaisluonteen säilymisestä ja lisää sen arvoa asuinpaikkana.

Tietojärjestelmien kehittyminen helpottaa tiedon saavutettavuutta, kunhan työhön varataan riittävät resurssit.

Kuva 141. Suomuojan niittylato. LKYT 2004.

Kulttuuriympäristön käyttö ja hoito

Lainsäädäntö

Kulttuuriympäristöön kohdistuva lainsäädäntö ja sitä koskevat kansainväliset sopimukset luovat puitteet sen hyvälle hoidolle. **Perustuslain** (1999) mukaan ”Vastuu luonnosta ja sen monimuotoisuudesta, ympäristöstä ja kulttuuriperinnöstä kuuluu kaikille.”

Kulttuuriympäristön huomioimisen kannalta keskeisiä lakeja ovat maankäyttö- ja rakennuslaki, luonnonsuojelulaki, laki rakennusperinnön suojelusta, muinaismuistolaki ja kirkkolaki. Myös eri hallinnonalojen oma lainsäädäntö kuten maaseudun kehittämiseen liittyvät säädökset ja tielainsäädäntö vaikuttavat kulttuuriympäristön säilymiseen edellytyksiin.

Muinaismuistolaki (295/1963) suojelee kaikki kiinteät muinaisjäännökset muistoina Suomen aikaisemmasta asutuksesta ja historiasta ilman erillistä päätöstä tai toimenpidettä. Lain noudattamista valvoo Museovirasto. Museovirasto tutkii, hoitaa ja merkitsee muinaisjäännökset sekä osoittaa niille rajat ja tarpeelliset suoja-alueet. Muinaisjäännösten kaivaminen, peittäminen ja muut niihin kohdistuvat toimenpiteet ovat ilman lupaa kiellettyjä.

Uudistettu **laki rakennusperinnön suojelemisesta** astui voimaan 1.7.2010 lukien. Lain tavoitteena on turvata rakennetun kulttuuriympäristön ajallinen ja alueellinen monimuotoisuus, vaalia sen ominaisluonnetta ja erityispiirteitä sekä edistää sen kulttuurisesti kestävää hoitoa ja käyttöä. Rakennusperinnön säilyttämiseksi voidaan suojella rakennuksia, rakennelmia, rakennusryhmiä tai rakennettuja alueita, joilla on merkitystä rakennushistorian, rakennustaiteen, erityisten ympäristöarvojen tai rakennuksen käytön tai siihen liittyvien tapahtumien kannalta. Rakennussuojelu asemakaava-alueella sekä alueella, jolla on voimassa rakennuskielto asemakaavan laatimista varten, järjestetään pääsääntöisesti asemakaavalla. Lailla rakennusperinnön suojelemisesta ei voida suojella laajoja aluekokonaisuuksia tai maisemaa.

Kirkkojen suojelusta on säädetty vuonna 1993 annetussa **kirkkolaissa**. Sen mukaan kaikki ennen vuotta 1917 rakennetut evankelisluterilaiset ja ortodoksiset kirkot kiinteine sisustuksineen ja taideteoksineen on suojeltava automaattisesti. Myös kirkkotarhassa olevat rakennukset tai rakennelmat, kuten kellotapuli, hautakappeli, porttirakennus tai kirkkotarhan aita ovat suojelun piirissä. Museoviraston ehdotuksesta on lisäksi suojeltu noin 50 vuosien 1917–1970 välisenä aikana rakennettua rakennustaiteellisesti merkittävää kirkkoa. Kemi-järvellä kirkkolailla on suojeltu kirkon kellotapuli.

Lakia ympäristövaikutusten arviointimenetelmästä (YVA) sovelletaan hankkeisiin, joista saattaa aiheutua merkittäviä haitallisia ympäristövaikutuksia. Asetus ympäristövaikutusten arviointimenettelystä sisältää ne hankkeet, joihin on aina sovellettava YVA-menettelyä. Tällaisia hankkeita ovat esimerkiksi moottoritiet, suurehkot satamahankkeet, raskaan liikenteen lentokentät ja suuret kanalat ja sikalat. YVA-menettelyä voidaan lisäksi soveltaa alueellisen elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskuksen päätöksellä yksittäistapauksissa hankkeisiin, joilla on todennäköisesti merkittäviä haitallisia ympäristövaikutuksia.

Laki viranomaisten suunnitelmien ja ohjelmien ympäristövaikutusten arvioinnista eli ns. SOVA-laki (2005) ja sitä täydentävä valtioneuvoston asetus (2005) sisältävät säännöksen yleisestä velvollisuudesta arvioida ympäristövaikutuksia riittävällä tavalla suunnitelmien ja ohjelmien valmistelussa sekä säännökset tiettyjen suunnitelmien ja ohjelmien ympäristöarvioinnista. SOVA-lailla ja -asetuksella toteutettiin EY:n direktiivi tiettyjen suunnitelmien ja ohjelmien ympäristövaikutusten arvioinnista (2001).

Välillisesti myös **luonnonsuojelulaki** (1997), **ympäristönsuojelulaki** (2000), **vesilaki** (2002) ja **maa-aineslaki** (1982) ja -asetus ja **metsälaki** (1997) voimistavat kulttuuriympäristön huomioon ottamista eri hankkeissa. Luonnonsuojelulain nojalla voidaan perustaa maisema-alue luonnon

tai kulttuurimaiseman kauneuden, historiallisten ominaispiirteiden tai siihen liittyvien muiden erityisarvojen säilyttämiseksi ja hoitamiseksi. Ympäristöministeriö päättää valtakunnallisesta maisema-alueesta. Maakunnallisen alueen perustamisen päättää elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskus maakunnan liiton esityksestä. Perustettava maisema-alue voi olla osa valtakunnallisesti arvokkaasta alueesta tai ulottua arvokkaaksi luokitellun alueen ulkopuolelle. Ympäristöministeriön päätöksellä on perustettu kolme valtakunnallista maisemanhoito-alueita. Skärlandetin maisemanhoitoalue perustettiin Raaseporissa vuonna 2007, Hyypänjokilaakson maisemanhoitoalue Kauhajoella elokuussa 2009 ja Kairalan-Luiron maisemanhoitoalue Pelkosenniemellä huhtikuussa 2010. Alueellisten ympäristökeskusten päätöksellä on perustettu kaksi maakunnallista maisemanhoito-alueita, Suomussalmen vienalaiskylien maisema-alue Kuivajärven ja Hietajärven kyliin sekä Sallan Saijan maisema-alue.

Maantielain 27 §:n mukaan Elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskukset ovat velvollisia pyytämään yleis- ja esisuunnitelmistaan lausunnot niiltä maakuntaliitoilta ja kunnilta, joiden alueelle suunnitelma sijoittuu. Muilta viranomaisilta pyydetään lausunnot, jos se on päätösharkinnassa tarpeen.

Maankäytön suunnittelua ja rakentamista ohjaa vuonna 2000 annettu maankäyttö- ja rakennuslaki (MRL). Maankäyttö- ja rakennuslain mukaiseen maankäytön suunnittelujärjestelmään kuuluvat valtakunnalliset alueidenkäyttötavoitteet, maakuntakaava, yleiskaava ja asemakaava. Kaavojen sisältövaatimukseen kuuluu myös kulttuuriympäristön huomioiminen.

Valtakunnallisten alueidenkäyttötavoitteiden tehtävänä on varmistaa valtakunnallisesti merkittävien seikkojen huomioon ottaminen maakuntakaavoituksessa, kuntien kaavoituksessa ja valtion viranomaisten toiminnassa. Tavoitteisiin on kirjattu myös kansallisen kulttuuriympäristön ja rakennusperinnön säilyminen. Valtakunnallisten alueidenkäyttötavoitteiden mukaan alueidenkäytöllä tulee edistää kansallisen kulttuuriympäristön ja rakennusperinnön sekä niiden alueellisesti vaihtelevan luonteen säilymistä. Alueidenkäytössä on varmistettava, että valtakunnallisesti merkittävät kulttuuri- ja luonnonperinnön arvot säilyvät. Viranomaisten laatimat valtakunnalliset inventoinnit on otettava huomioon alueiden käytön suunnittelun lähtökohtina. Huomioonotettavia inventointeja ovat Museoviraston laatima valtakunnallisesti merkittävän rakennetun kulttuuriympäristön luetelo (2009) ja muinaisjäännösinventointi ja Ympäristöministeriön laatima maisema-alueinventointi (valtakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet).

Maakuntakaavoituksessa on osoitettava valtakunnallisesti merkittävät maisema- ja kulttuuriperintöalueet ja -kohteet. Valtakunnallisesti arvokkailla alueilla ja kohteilla alueiden käytön on sovelluttava niiden historialliseen kehitykseen. Kyse on sekä perinteen säilyttämisestä että alueiden kehittämisestä niiden ominaisluonnetta ja erityispiirteitä vahvistavalla ja niihin sopeutuvalla tavalla. Kulttuuriympäristöä koskevien alueidenkäyttötavoitteiden tarkoittamien alueiden ja kohteiden osalta on kysymys erityistavoitteista, jotka koskevat myös yleis- ja asemakaavoitusta. Keskeisiksi kysymyksiksi näiden tavoitteiden toteutumisen kannalta ovat nousseet kaavojen lähtötietojen ja perusselvitysten riittävyys ja ajantasaisuus, kulttuuriympäristöä koskevien tavoitteiden suhde mahdollisiin muihin valtakunnallisiin alueidenkäyttötavoitteisiin, valtakunnallisesti merkittäviä kulttuuriympäristöalueita koskevien kaavojen ajantasaisuus sekä kaavamerkinnot ja -määräykset, jotka turvaavat alueiden ominaisluonteen säilymistä.

Maankäyttö- ja rakennuslakiin sisältyy myös purkamislupajärjestelmä, joka liittyy läheisesti rakennussuojeluun. Rakennusta tai sen osaa ei saa ilman lupaa purkaa asemakaava-alueella tai alueella, jolla on voimassa rakennuskielto asemakaavan laatimiseksi. Lupa on myös tarpeen, jos yleiskaavassa niin määrätään. Rakennuksen tai sen osan purkamisessa on huolehdittava siitä, ettei historiallisesti tai rakennustaiteellisesti arvokkaita rakennuksia tai kaupunkikuvaa turmella. Purkamisluvan myöntämisen edellytyksenä on, ettei purkaminen merkitse rakennettuun ympäristöön sisältyvien perinne-, kauneus- tai muiden arvojen hävittämistä eikä haittaa kaavoituksen toteuttamista. Tarkoituksena on varmistaa, ettei suojelun arvoisia rakennuksia pureta, ennen kuin suojelukysymys saadaan ratkaistuksi joko asianmukaisella kaavalla tai rakennussuojelulain mukaisella suojelulla.

Vuonna 1998 valtioneuvosto hyväksyi **arkkitehtuuripoliittisen ohjelman**. Sen keskeinen tavoite oli saada aikaan valtakunnallinen strategia rakennusperinnön hoidosta ja rakennussuojelusta. Lisäksi se määritteli joukon tätä tukevia toimia:

- *jokaissa kunnassa tullaan suorittamaan arvokasta rakennusperintöä koskevat inventoinnit,*
- *rakennushistorian asiantuntijoiden määrää lisätään maakuntamuseoissa,*
- *koulujen opetuksessa vahvistetaan arkkitehtuurikasvatusta,*
- *annetaan kunnan päättäjille koulutusta rakennetun ympäristön huomioon ottamisesta,*
- *lisätään arkkitehtuurin ja rakentamisen historian koulutusta.*

Kuva 142. LKYT 2004.

Valtioneuvosto hyväksyi vuonna 2001 **rakennusperintöstrategian**. Siinä on käsitelty suojeltavia rakennuksia ja alueita, vastuu- ja tehtävienjakoa, rakennussuojelun edistämistä, eri tukimuotoja sekä tiedon ja arvostuksen lisäämistä.

Kansainvälisiä sopimuksia

Kansainväliset sopimukset ja suositukset, kuten Unescon ja Euroopan neuvoston rakennusperintösopimukset sekä monet EU-ohjelmat antavat osaltaan velvoitteita ja lähtökohtia huolehtia kulttuuriympäristöstämme.

Maailmanperintösopimus (Yleissopimus maailman kulttuuri- ja luonnonperinnön suojelemiseksi) on Unescon vuonna 1972 hyväksymä kansainvälinen sopimus. Sen keskeisenä lähtökohtana on huoli maailman uhanalaisen kulttuuri- ja luonnonperinnön säilymisestä tuleville sukupolville. Sopimuksen tavoitteena on eri kansakuntien ainetlaatuisten perinnön arvostuksen lisääminen ja sitä koskevan tiedon levittäminen. Sen pohjalta tuetaan kansainvälisessä yhteistyössä toteutettavaa kulttuuriperinnön pelastamista, vaalimista ja kunnostamista silloin, kun kansalliset voimavarat eivät riitä. Suomi ratifioi sopimuksen 1987. Maailmanperintöluettelossa on tällä hetkellä kuusi kulttuuriperintökohdetta Suomesta.

Haagin vuoden 1954 yleissopimus on Unescon alainen humanitaarinen yleissopimus, jonka tavoitteena on kulttuuriomaisuuden suojelu aseellisen selkkauksen sattuessa. Sopimus syntyi toisen maailmansodan jälkeen tilanteessa, jossa merkittävä osa eurooppalaista kulttuuriperintöä oli tuhoutunut suorien ja epäsuorien hyökkäysten sekä ryöstelyn seurauksena. Sopimuksen lähtökohtana on ajatus, että yksittäisten kansakuntien kulttuuriomaisuuden tuhoutuminen ei ole pelkästään kansallinen menetys, vaan koskee koko ihmiskunnan

kulttuuria. Vaikka sopimus on osittain vanhentunut, se on edelleen ajankohtainen asiakirja, joka on muodostunut osaksi kansainvälistä oikeutta. Suomi ratifioi yleissopimuksen ja siihen liittyvän pöytäkirjan vuonna 1994. Haagin yleissopimus pyrkii siihen, että aseellisen konfliktin aikana sovit osapuolet pidättäytyvät hyökkäyksistä kulttuuriomaisuutta kohtaan sekä samalla rauhoittavat kulttuuriomaisuudeksi katsotut kohteet sellaiselta omalta sotilaalliselta toiminnalta joka vaurioittaisi kohteita tai oikeuttaisi vastapuolen vihamieliset teot. Siksi sopimus edellyttää, että sopimusosapuolet varautuvat jo rauhan aikana kulttuuriomaisuuden suojeluun sekä tekevät sopimuksen sisältöä tunnetuksi kansalaistensa ja asevoimiensa parissa. Suomessa on valmisteltu Museoviraston johdolla sopimuksen toteuttamisen edellyttämää viranomaisverkostoa sekä kartoitettu alustavasti maassamme olevaa merkittävää kulttuuriomaisuutta. Lisäksi on tehty esitys kuudesta erityissuojeltavasta kulttuuriomaisuuskohteesta. Jatkossa tavoitteena on vahvistaa yleiseen suojeluun tuleva kulttuuriomaisuus, laatia ohjeita sen hoitamiseksi ja suojelemiseksi sekä kehittää suojelu- ja valistustoimintaa.

Euroopan neuvoston kolme kulttuuriympäristön ja -perintöön liittyvää yleissopimusta on saatettu voimaan myös Suomessa. Rakennusperintöä käsittelee Granadan (1985), arkeologista kulttuuriperintöä Maltan (1992) ja maisemaa Firenzen (2000) yleissopimus. Yleissopimuksia täydentää joukko suosituksia kulttuuriperinnön eri alueilta.

Uusimpana sopimuksena Suomi hyväksyi joulukuussa 2005 eurooppalaisen maisemayleissopimuksen, joka tuli kansallisesti voimaan 1.4.2006. Maisemat ilmentävät eurooppalaisen kulttuuri- ja luonnonperinnön monimuotoisuutta. Niillä on tärkeä merkitys ihmisen elinympäristönä. Maisemasopimus syntyi tämän yhteisen perinnön ja arvoisällön turvaamiseksi. Se velvoittaa viranomaisia vaalimaan maiseman arvoja ja kannustaa kansalaisia osallistumaan maisemia koskevaan päätöksentekoon. Sopimus koskee yhtä lailla luonnonmaisemia, maaseudun viljelymaisemia kuin rakennettu- ja kaupunkimaisemiakin. Siihen sisältyvät myös arkiympäristöt ja huonolaatuisiksi muuntuneet alueet. Suomen nykyinen lainsäädäntö, hallinnolliset ohjelmat ja käytännöt täyttävät jo sopimuksen velvoitteet, joten sopimuksen voimaansaattaminen ei aiheuta muutoksia lainsäädäntöön.

Euroopan unioni rahoittaa kulttuuriympäristöön liittyviä hankkeita, ja monien direktiivien vaikutus ulottuu rakennusperintöön. Rakennerrahastoista rahoitetaan useita ohjelmia mm. alueellisia tavoiteohjelmia ja Interreg-yhteisöaloitetta, joiden avulla rakennusperintöä on hoidettu ja säilytetty.

ICOMOSin julistuksia (International Council of Monuments and Sites)

- kansainvälinen julistus kulttuurimonumenttien suojelusta ja restauroinnista (1964),
- julistus historiallisten puistojen ja puutarhojen suojelusta (1982),
- julistus historiallisten kaupunkien ja kaupunkimaisten alueiden suojelusta (1987),
- julistus arkeologisen perinnön suojelusta ja hoidosta (1990).

Toimijat

Viranomaiset auttavat, neuvovat ja opastavat sekä myöntävät avustuksia kulttuuriympäristön hoitoon. Eri hallinnonaloilla on nykyisin omat yksikkönsä ja viranomaiset, jotka vastaavat kulttuuriympäristön ja rakennusperinnön hoitoon liittyvistä kysymyksistä. Lähtökohtana on lisätä ja helpottaa kulttuuriympäristön hoitoon liittyviä mahdollisuuksia eri tahojen toiminnassa: kyläyhdistysten, seurojen, muiden järjestöjen sekä ennen kaikkea alueen asukkaiden ja maanomistajien kanssa. Hyviä esimerkkejä ovat erilaiset kunnostustalkoot, kyläillat ja muut yhteiset kokoontumiset.

Ympäristöministeriö ja 9 alueellista elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskusta vastaavat alueiden käytöstä ja kulttuuriympäristön ja rakennusperinnön säilymisestä. Rakennusperinnön säilymistä turvaamiseksi on kehitetty valtion avustujärjestelmä kaavoituksen ja rakentamisen ohjauksen rinnalle. Lapin elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskus huolehtii alueellaan sille laissa säädetyistä kulttuuriympäristön hoitoa, alueiden käyttöä ja rakentamisen ohjausta koskevista tehtävistä sekä kulttuuriympäristön ja kulttuuriperinnön vaalimisesta.

Museovirasto vaalii Suomen aineellista kulttuuriperintöä: tallentaa, tutkii ja jakaa tietoa. Museovirasto on kulttuuri- ja tutkimuslaitos sekä suojeluviranomainen, joka palvelee monipuolisesti kansalaisia, päättäjiä, museoalan ammattilaisia, tutkijoita ja opiskelijoita. Virasto vastaa muinaisjäännösten, rakennusperinnön, kulttuurihistoriallisesti arvokkaan ympäristön ja kulttuuriomaisuuden suojelusta yhdessä muiden viranomaisten ja muun museolaitoksen kanssa. Se myös kartuttaa ja esittelee kulttuurihistoriallista kansalliskokoelmaa, tutkii aineellista kulttuuriperintöämme ja kehittää sekä tukee kansallista museointia. Museovirasto on opetus- ja kulttuuriministeriön alainen virasto. Tehtäviä on museolain mukaisesti siirretty maakuntamuseoille alueellisilla yhteistyösopimuksilla. Vuonna 2011 Museovirasto on koko Lapin alueen kulttuuriympäristöasioissa rakennetun kulttuuri

Kuva 143. Riutukan uittoränni. LKYT 2004.

ympäristön osalta toimivaltainen viranomainen, Lapin maakuntamuseo puolestaan arkeologista kulttuuriperintöä koskevissa kysymyksissä omalla toimialueellaan (Kemijärvi, Kittilä, Pelkosenniemi, Posio, Ranua, Rovaniemi, Salla, Savukoski, Sodankylä). Vuodesta 2011 alkaen Saamelaismuseum Siida hoitaa arkeologisen kulttuuriperinnön viranomais-tehtäviä saamelaisten kotiseutualueella (Enontekiö, Inari, Utsjoki ja Sodankylän Lapin paliskunta).

Maankäyttö ja rakentaminen

Kaavoitus ja muu suunnittelu

Kaavatasot maankäytön suunnittelussa ovat asemakaava lähiympäristön kaavana, ranta-asemakaava rannoilla, yleiskaava taajamissa, kyläalueilla tai rannoilla ja maakuntakaava. Kaavoitusjärjestelmä on luotu tekemään rakentamisesta ja maankäytöstä suunnitelmallista ja hallittua. Kaavojen avulla voidaan kulttuuriympäristön arvoja suojella ja vaalia. Käytännössä tämä vaatii eri tahojen sitoutumisen ja suostumuksen. Maakuntatasolla suunnittelusta vastaa maakunnallinen liitto, jossa alueen kunnat ovat jäseninä. Maakunnan oikeusvaikutuksia omaava maankäytön suunnitelma on maakuntakaava, jonka vahvistaa ympäristöministeriö. Yleis- ja asemakaavan hyväksyy kunta, eikä sitä enää saateta valtion viranomaisten vah-

Kuva 144. Selkälän koulun talousrakennuksen sammaloitunutta kattoa. Tiina Elo 2009.

vistettavaksi. Maankäytön yleispiirteinen ohjaaminen ja toimintojen yhteensovittaminen tapahtuu kunnassa edelleen yleiskaavoituksella. Yleiskaava voidaan laatia sisällöltään ja oikeusvaikutuksiltaan joustavana erilaisten tilanteiden mukaisesti. Rantaseமாகাavoja voivat teettää myös yksityiset maanomistajat.

Lapin elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskuksen Ympäristö- ja luonnonvarat vastuualueen alueidenkäyttöyksikön tehtävänä on edistää ja ohjata kuntien maankäytön suunnittelua ja rakentamista Lapin maakunnan alueella sekä valvoa, että kaavoituksessa, rakentamisessa ja muussa alueiden käytössä otetaan huomioon valtakunnalliset alueidenkäyttötavoitteet sekä muut alueiden käyttöä ja rakentamista koskevat maankäyttö- ja rakennuslain säännökset.

Nykyinen maankäyttö- ja rakennuslaki edellyttää, että kaavoja laadittaessa tehdään riittävät selvitykset myös kulttuuriympäristön kannalta arvokkaista alueista ja kohteista. Ne voivat olla maisemallisia ja/tai rakennetun ympäristön kohteita tai muinaisjäännöksiä. Kohteiden kulttuuriympäristölliset arvot tulee selvittää ennen kaavoitusta ja kaavan vaikutukset kulttuuriympäristöön arvioida kaavoituksen yhteydessä. Kaava ja siihen liittyvät selvitykset välittävät tietoa kulttuuriympäristöstä paitsi maankäytön suunnittelijoille ja viranomaisille myös maanomistajille ja paikallisille asukkaille. Kaavoitus on tärkein keino säilyttää ja vaalia kulttuuriympäristöämme.

Alueita tai yksittäisiä kohteita voidaan suojella erilaisilla kaavamerkinnöillä ja -määräyksillä antamalla joko määräyksiä tai suosituksia ja ohjeita. Kaavakartoissa suojellut kohteet osoitetaan ”/s”-aluemerkinnällä ja ”sr”-suojelukohdemerkinnällä. Kaavalla voidaan myös kiinnittää huomiota yksittäisen arvokkaan rakennuksen ympäristöön, jolloin turvataan arvorakennuksen säilyminen osana

kokonaisuutta. Tällöin uuden rakentamisen tulee sopeutua vanhaan ympäristöön sopivaksi. Maakuntakaavassa voidaan osoittaa ma-merkinnällä kulttuuriympäristön tai maiseman vaalimisen kannalta tärkeä kohde tai alue.

Muinaismuistolain nojalla suojellut kiinteät muinaisjäännökset esitetään kaavakartoissa mitataavasta ja merkityksestä riippuen kohde- tai aluemarkintoina (SM/sm). Merkintöihin liittyy kaavamääräyksiä, joissa annetaan tarkempia ohjeita. Lain mukaan muinaisjäännöksen kohdalle ei voi kaavassa osoittaa rakentamista. Rakennuspaikkojen oikealla sijoittelulla varmistetaan myös, ettei maanomistajalle koidu suojelusta kohtuutonta haittaa.

Muinaismuistolaki edellyttää, että alueen kiinteät muinaisjäännökset selvitetään ennen rakennustyön, maa-aineksen oton tai muun maankäyttöhankkeen aloittamista. Museovirasto tai maakuntamuseo tekee tarvittaessa arvion rakentamisen edellyttämästä tutkimustarpeesta. On tärkeää, että rakennushankkeen toteuttaja ottaa Museovirastoon yhteyttä mahdollisimman varhaisessa vaiheessa. Useimmissa tapauksissa hankkeet voidaan riittävien tutkimusten jälkeen toteuttaa suunnitellulla tavalla. Pienimuotoisten yksityisten rakennushankkeiden kuten omakotitalojen takia tehtävistä arkeologisista tutkimuksista vastaa Museovirasto. Lapissa tällaisia tutkimuksia on toistaiseksi tehty vain muutamissa tapauksissa.

Kaavojen valmistelussa tarvitaan myös viranomaisten yhteistyötä. Merkittävistä kaavoista järjestetään kunnan, maakunnan liiton ja valtion viranomaisten välisiä viranomaisneuvotteluja. Niiden tarkoituksena on saattaa kunnan tai maakunnan liiton tietoon muun muassa valtakunnalliset ja tärkeät seudulliset alueidenkäyttötavoitteet sekä viranomaisten käsitykset tutkimusten ja selvitysten tarpeesta. Kaavaneuvotteluissa ovat viranomaisina osallisia myös Museovirasto tai yhteistyösopimuksen tehnyt alueellinen maakuntamuseo.

Metsänkäsittely ja arkeologinen kulttuuriperintö

Monet muinaisjäännökset sijaitsevat metsätalousalueilla, joissa on aika ajoin tehtävä erilaisia uudistustoimia. Suojelukohteiden sijainnista on otettava selvää jo metsäsuunnittelussa, jotta ne voidaan ottaa huomioon seuraavissa vaiheissa, erityisesti ajolinjoja ja lastauspaikkoja sijoitettaessa. Hakkuut muinaisjäännösten kohdalla ovat sallittuja, kunhan ne tehdään jäännöksiä vahingoittamatta ja maanpintaa rikkomatta. Peittävän puuston poisto on myös muinaisjäännöksen hoitoa, koska rakenteet

tulevat sen jälkeen paremmin esille. Hakkuissa syntyneet rangat ja oksat poistetaan muinaisjään-
nökseen kuuluvien rakenteiden päältä ja kuopista.

Maanpinnan muokkaus kuten äestys tai kan-
tojen poisto on muinaisjäännösalueella aina kiel-
lettyä, koska maaperän rikkoutuessa tuhoutuvat
myös mahdolliset rakenteet ja kerrostumat. Metsä-
talouden kehittämiskeskus Tapio on yhteistyössä
Museoviraston kanssa julkaissut ohjeet muinais-
jäännösten huomioon ottamisesta metsänkäsitte-
lyssä, joita saa muun muassa alueellisista metsä-
keskuksista ja metsänhoitoyhdistyksistä. Metsä-
alan organisaatioissa alan ammattilaisille järjeste-
tään vuosittain koulutusta kulttuuriperinnöstä ja
metsien käsittelystä. Metsähallitus on käynnistänyt
2010 Suomessa laajan ja monivuotisen kulttuuri-
perinnön inventointihankkeen, joka liittyy Kan-
sallisen metsäohjelman 2015 tavoitteisiin. Niiden
mukaisesti kulttuuriperintökohteiden inventointi
on vuoteen 2015 mennessä tehty kattavasti Met-
sähallituksen hallinnoimissa valtion metsissä ja
aloitettu yksityismetsissä. Lapissa hanke aloitet-
tiin 2010 Posion valtionmetsien inventoinnilla ja se
etenee vuosittain muihin alueen kuntiin.

Rakennusjärjestys

Rakennusvalvonnalla on keskeinen rooli kulttuuri-
ympäristön säilymisessä. Rakennuslupaa käsiteltä-
essä tulee harkita, miten uudisrakennus sopeutuu
vanhaan ympäristöön ja onko rakennuksen koh-
dalta purettavalla rakennuksella kulttuurihistori-
allisia, säilytettäviä arvoja. Rakennuksen purka-
miseen tarvitaan lupa tai vähäisemmissä toimen-
piteissä ilmoitus. Purkamislupa voidaan kuitenkin
jättää myöntämättä, jos kyseessä on rakennus, jolla
on kulttuurihistoriallisesti merkittäviä arvoja. Lu-
pakäsittelyn yhteydessä tulee myös selvittää, kos-
keeko rakentaminen tai muu maankäyttö kiinteää
muinaisjäännöstä. Maisemaa muuttaviin toimen-
piteisiin tarvitaan maisematyölupa asemakaava-
alueella ja yleiskaava-alueella jos kaavassa näin
määrätään.

Kunnan laatima rakennusjärjestys on kunnan
alueella tapahtuvan rakentamisen yleissäädos.
Siinä määritellään mm. maankäyttö- ja raken-
nuslain mukaisesti, millaisille toimenpiteille tar-
vitaan rakennuslupa sekä annetaan ohjeita mm.
uudisrakennusten sopeuttamisesta ympäristöön-
sä. Rakennusjärjestyksessä voidaan antaa ohjeita
erikseen kaavoitetuille ja muille alueille sekä kult-
tuuriympäristöä koskevia ohjeita ja määräyksiä.
Rakentamista ja korjaamista voidaan ohjata tar-
kemmillä rakennustapaohjeilla, joita voidaan laatia
rakennusjärjestyksen tai kaavoituksen yhteydessä

mm. kulttuurihistoriallisesti arvokkaille alueille.
Tällöin voidaan antaa yksityiskohtaisia ohjeita ra-
kennusten sijoittamisesta tonteille, rakennusten
muodoista, kattokaltevuudesta, materiaaleista ja
lähiympäristön hoidosta.

Sallan kunnan rakennusjärjestyksessä todetaan
rakennuksen soveltumisesta rakennettuun ympä-
ristöön ja maisemaan muun muassa seuraavasti:

- *Rakennusten sijainnin rakennuspaikalla tulee olla sellainen, että maiseman luonnonmukaisuus mahd-
ollisuuksien mukaan säilyy.*
- *Maisemallisesti merkittävillä peltoalueilla raken-
taminen tulee sijoittaa mahdollisuuksien mukaan
olemassa olevien pihapiirien ja metsäsaarekkeiden
tuntumaan.*
- *Rakentamisessa on mahdollisuuksien mukaan
säilytettävä rakennuspaikan luonnonmukaisuus
sekä säästettävä arvokkaita kasvillisuuden reuna-
vyöhykkeitä, luonnon merkittäviä kauneusarvoja
ja erikoisia luonnonesiintymiä kuten siirtolohka-
reita, kauniita yksittäispuita, jne.*
- *Rakennettaessa avoimeen maastoon tulee erityis-
tä huomiota kiinnittää rakennuksen korkeusase-
maan, muotoon, ulkomateriaaleihin ja väriytyk-
seen.*
- *Rakennettaessa olevien rakennusten yhteyteen
on rakentamisen sovelluttava noudatettuun ra-
kennustapaan ja olemassa olevaan rakennuskan-
taan sijoituksen, koon, muodon, ulkomateriaali-
en, väriytyksen sekä julkisivun jäsentelyn osalta.
Rakennuspaikalla rakennusten tulee muodostaa
ympäristökuvaltaan sopusuhtainen kokonaisuus.*

Hyvästä rakentamistavasta rakentamisjärjestyk-
sessä todetaan seuraavasti:

- *Rakennuksen korjaamisessa on otettava huomioon
kunkin rakennuksen ominaispiirteet,*
- *...eikä korjaaminen saa ilman erityisiä perusteita
johtaa tyylillisesti alkuperäisestä rakennuksesta
poikkeavaan lopputulokseen.*

Sallan kunnan rakennusjärjestys löytyy interne-
tistä osoitteesta: www.salla.fi/Rakennusvalvonta.

Kansalaisen vaikuttamismahdollisuudet

Kaavat valmistellaan vuorovaikutuksessa niiden
kanssa, joiden oloihin tai etuihin ne vaikuttavat.
Kaavoituksesta tiedottamisesta, osallistumisesta ja
viranomaisten yhteistyöstä säädetään maankäyttö-
ja rakennuslaissa. Kaavoituksesta tiedottamisella
varmistetaan, että osallisilla on mahdollisuus seu-
rata kaavoitusta ja vaikuttaa siihen. Kunnat tiedot-
tavat ajankohtaisista kaavahankkeista vuosittain
julkaistavassa kaavoituskatsauksessa. Kaavan val-
mistelun aloittamisesta (vireille tulosta), nähtävillä
olosta ja hyväksymisestä tiedotetaan paikallisissa

sanomalehdissä. Poikkeuksena on vaikutukseltaan vähäinen asemakaavan muutos, jonka vireille tulosta voidaan ilmoittaa kirjeellä asianosaisille.

Osallisia ovat ne, joiden oloihin tai etuihin kaava saattaa huomattavasti vaikuttaa. Heitä ovat esimerkiksi kaava-alueen maanomistajat, asukkaat ja muut ympäristön käyttäjät. Viranomaiset ja yhteisöt ovat osallisia, kun kaavoitus koskee niiden toimialaa. Jos kaava vaikuttaa yli kuntarajojen, myös toisen kunnan jäsen voi olla osallinen. Suunnitellut osallistumistilaisuudet sekä perustiedot kaavahankkeesta esitetään osallistumis- ja arviointisuunnitelmassa. Osallistua voi monella tavalla, esimerkiksi ottamalla yhteyttä kaavoittajaan, osallistumalla tiedotus- ja keskustelutilaisuuksiin tai esittämällä mielipide kaavasta sen ollessa nähtävillä.

Eri toimijoiden tavoitteet ja edut ovat usein keskenään ristiriitaisia. Vuoropuhelun avulla erilaisia näkemyksiä sovitetaan yhteen. Aina ei silti päästä kaikkien osapuolten kannalta hyväksyttävään lopputulokseen. Tällöin on mahdollista hakea muutosta kaavan hyväksymistä koskevaan päätökseen. Valitusoikeus on asianosaisilla, kunnan jäsenillä, eräillä yhteisöillä sekä valtion viranomaisilla. Vaikutukseltaan vähäisestä asemakaavan muutoksesta valitusoikeus on suppeampi.

Maassamme toimii joukko kulttuuriympäristöjen hoitoon suuntautuneita yhdistyksiä. Lisäksi useimmilla kotiseutu-, kylä- ja kaupunginosayhdistyksillä on ohjelmassaan paikallisten ympäristöarvojen vaaliminen ja hoito. Kansalaisaktivistina voi tehokkaimmin vaikuttaa kaavoitukseen toimimalla erilaisissa yhdistyksissä. Ympäristötietoinen kansalainen voi avata julkisen keskustelun paikallislehdessä ongelmalliseksi kokemassaan kysymyksessä. Yksi mahdollisuus on kääntyä poliittisten päättäjien puoleen ja edellyttää kenties huomiotta jääneiden ympäristöarvojen tarkempaa selvittämistä tai vaihtoehtoisten ratkaisumallien tutkimista.

Rakennusperinnön hoito

Korjaushanke

Viisaan korjaamisen lähtökohtana on rakennuksen ominaispiirteiden hyväksyminen ja turhien muutosten välttäminen. Usein ajatellaan että vanhan kunnioitus koskee vain suojeltuja ja erityisen arvokkaita taloja. Kuitenkin jokainen aikaa kestänyt rakennus on osoitus kelvollisesta rakentamisesta ja onnistuneista rakenneratkaisuista.

Suunnitteluvaiheeseen on hyvä varata aikaa jopa vuosi. Jos mahdollista, talossa kannattaa asua

ennen korjausten aloittamista. Tällöin omistaja tutustuu ja tottuu taloonsa ja oppii erottamaan oleelliset korjaustarpeet. On järkevämpää ja halvempaa ihmisen sopeutua rakennukseen kuin yrittää muuttaa rakennusta väkisin toisenlaiseksi. Tärkein edellytys korjata oikein on tuntee talonsa rakenteet, rakennushistoria ja ominaispiirteet. Näiden selvittämiseksi saatetaan tarvita kuntoarviota, tarkempia kuntotutkimuksia ja rakennushistorian selvitystä.

Ennen korjauksiin ryhtymistä arvioidaan rakennuksen historian aikana syntyneet muutokset ja suhtautuminen niihin. Alkuperäisen asun palauttamiseen ei yleensä ole syytä, myöhemmistä muutoksista poistetaan ainakin toiminnaltaan epäonnistuneet rakenteet. Samassa talossakin voi olla monenlaisia korjaustarpeita. Vaurioituneet rakenteet korjataan tai kunnostetaan. Restauroinniksi kutsutaan korjausta, jossa talon ominaispiirteet, rakennustapa ja historia otetaan huomioon kaikissa päätöksissä.

Viisas kiinteistönpito

Jokaisen talon- tai asunnonomistajan on hyvä tuntee talonsa, sen historiaa, muutosvaiheita ja nykyinen kunto. Rakennuksen korjaus- ja muutostöiden tulisi perustua pitkän tähtäimen korjaussuunnitelmaan, jossa on arvioitu esimerkiksi kymmenen seuraavan vuoden aikana tarvittavat korjaukset kustannusarvioineen. Korjaussuunnitelma pohjautuu kuntoarvioon, jonka on tehnyt arviointiin erikoistunut asiantuntija. Kuntoarvion tulee sisältää rakennuksen kaikki rakennusosat ja tekniset järjestelmät. Kuntoarviossa määritellään myös tarkempien kuntotutkimusten tarve. Vaikka kuntoarvioita ei teettäisikään ulkopuolisella asiantuntijalla, kannattaa talon rakennusosat käydä läpi ja kirjata havainnot. Korjausten taustaksi tarvitaan myös tietoa talon historiasta ja ominaispiirteistä. Samaan mappiin voi koota tietoa tehdyistä korjauksista, yksityiskohdat kuten käytetyt maalityypit unohtuvat helposti. Hyvin ylläpidetty huoltokirja on arvokas dokumentti tulevissa korjauksissa ja taloa myytäessä.

Talo vaatii säännöllistä hoitoa. Vuoden kiertoön liittyviä töitä ovat mm. rännien puhdistaminen syksyllä, lumityöt talvella sekä puutalossa alustan kissanluukkujen avaaminen keväällä. Pieni summa vuosittaisiin ylläpitokorjauksiin pidentää isompien korjausten väliä. Viisaaseen kiinteistönpitoon kuuluu myös omien voimavarojen tunteminen: onko aikaa tehdä itse, mitä pystyy itse tekemään, paljonko rahaa on käytettävissä vuosittain ja paljonko lainaa voi ottaa isoihin korjauksiin.

Puitteet korjauksille

Kun talon ostoa tai korjausta vasta suunnitellaan, kannattaa ottaa yhteyttä kunnan rakennusvalvontaan ja kaavoituksesta vastaavaan tahoon. Niissä osataan kertoa, mitkä korjaukset vaativat rakennuslupaa, onko rakennus kulttuurihistoriallisesti arvokas tai suojeltu ja mitä suojelu käytännössä tarkoittaa. Rakennusvalvontaviranomainen kertoo eri toimenpiteiden vaatimista luvista. Kulttuurihistoriallisesti arvokkaiden rakennusten lupakäsittelyn yhteydessä rakennustarkastaja saattaa pyytää ehdotetuista muutoksista lausunnon maakuntamuseolta tai Museovirastosta.

Vanha talo voidaan korjata sen rakentamisaikakohdan rakentamistavan ja -ratkaisujen mukaisesti. Laajemmissa ja uudisrakentamiseen verrattavissa, useimmiten luvanvaraisissa, korjauksissa noudatetaan nykyisiä rakentamismääräyksiä, joita vanhojen rakennusten kohdalla sovelletaan. Soveltamisesta on syytä aina neuvotella kunnan rakennusvalvontaviranomaisen kanssa. Määräyksistä poikkeaminen ei missään tapauksessa saa vaarantaa asukkaiden terveyttä tai huonontaa turvallisuutta. Perinteiset rakenteet yleensä toimivat riittävän hyvin sellaisenaan tai pienin muutoksin. Ammattitaitoinen arkkitehti tai rakennesuunnittelija pystyy parhaiten esittämään perustelut poikkeuksille. Esimerkiksi märkätilojen suunnitteluratkaisuissa tulee kuitenkin noudattaa niitä koskevia nykymääräyksiä.

Järkevä korjausjärjestys

Korjaustarpeita on monenlaisia. On hyvä erottaa välttämättömät korjaukset sellaisista, jotka voidaan tehdä vähitellen asukkaiden terveyden tai talon kunnan vaarantumatta. Kiireellisiä ja välttämättömiä korjauksia ovat mm. vuotava katto, kosteus- ja homevauriot sekä vakavat kantavien rakenteiden vauriot. Näistä aloitetaan. Kun vakavat vauriot on korjattu, voidaan muita töitä tehdä vähitellen vaikka vuosien kuluessa. Asumisen kannalta oleellisia tiloja ovat pesutilat ja keittiö. Kun ne on saatu toimiviksi, voidaan muita huonetiloja kunnostaa ajan kanssa.

Talon säilymisen kannalta tärkeimmät rakennusosat ovat perustukset ja vesikatto. Vuotava vesikatto vaurioittaa rakenteita nopeasti. Vesikatto kannattaa paikata tai suojata tilapäisesti, jos sen korjaamista joudutaan odottelemaan. Perustusten vauriot vaikuttavat koko runkoon. Vaurioitumisen saa hidastumaan, kun maan pintaa talon ympärillä alennetaan ja kallistetaan pois päin.

Talon korjaamista ei pidä aloittaa summittaisella purkamisella. Jätelavalle saattaa päätyä talon histo-

Kuva 145. Onkamolla sijaitsevan pyramidikattoisen navetan kattorakenteita. Tiina Elo 2009.

riaan oleellisesti kuuluvaa materiaalia. Esimerkiksi vanhoja pinkopahveja tapetteineen ei kannata repiä pois. Niistä saadaan tietoa talon vaiheista, ne voidaan usein säilyttää ja kiristää tai vähintään jättää uudempien kerrosten alle. Säilytettävät rakennusosat täytyy myös suojata kunnolla rakennustöiden ajaksi.

Kunnostajan 10 käskyä

- Älä korjaa kunnossa olevaa, älä uusi korjattavissa olevaa. Paikkaa ja kunnosta.
- Selvitä vaurion syy ja poista se. Korjaa vasta sitten ja korjaa entiselleen.
- Käytä samoja materiaaleja ja työmenetelmiä kuin ennenkin on käytetty. Älä kokeile uutuuksia.
- Säilytä vanha rakenne. Ellei se olisi kelvollinen, ei talosta olisi koskaan tullut vanhaa.
- Jos voit, asu talossasi vuosi ennen kuin ryhdyt korjaamaan sitä. Ellei talosi riitä sinulle, vaihda mieluummin taloa.
- Älä käytä materiaaleja, joita et voi myöhemmin vaihtaa tai korjata. • Älä laiminlyö huoltotöitä. Useimmat vauriot aiheutuvat huonosta hoidosta ja väärästä korjauksesta.
- Vanhojen rakennusten kauneus on niiden herkästi turmeltuvissa mittasuhteissa. Lämpötaloudelliset korjaukset eivät saa määrätä rakennuksen ulkonäköä. Useimmiten riittää seinärakenteiden tiivistäminen ja yläpohjan lisäeristys.
- Hyväksy epäsäännöllisyyksiä, mutkia ja vinoutta, pientä epäkäytännöllisyyttä. Hyväksy tyylikerrostumia ja vanhanaikaisia ratkaisuja.
- Hylkää tyyli- ja materiaali-jäljitelmat.
- Hylkää haaveet alkuperäistämisestä. Muutokset ovat osa rakennuksen historiaa. Palauttaminen onnistuu vain harvoin.

Nämä kunnostajan 10 käskyä ovat Museoviraston vuonna 1989 järjestämästä kiertonäyttelystä Ihmisten talot, josta vastasi Ulla Rahola. Asia ei ole vanhentunut, vaan nämä säännöt pitävät edelleen hyvin paikkansa kun on kyse vanhan rakennuksen korjaamisesta. Vaikka viime vuosien aikana on keskitytty korostamaan rakennusten energia- tehokkuutta, vanhan rakennuksen korjaamisen peruseriaatteen eivät ole muuttuneet.

Korjausten teettäminen

Suomessa on pitkä omatoimirakentamisen perinne. Usein korjaukset myös suunnitellaan itse. Ammattitaitoisen suunnittelijan käyttö säästää kuitenkin kustannuksia, aikaa ja vaivaa. Korjaus- ja restaurointisuunnittelu on erityisalansa, joka vaatii vuosien opiskelua ja hyvää perehtyneisyyttä rakennusperintömme historiaan, vanhoihin rakennuksiin ja rakennustapoihin. Suunnittelijan työ- eli referenssiluettelosta voi tarkistaa, onko hän suunnitellut ennenkin vastaavanlaisia kohteita. Suunnittelijan apua saatetaan tarvita pientenkin toimenpiteiden järkevän toteutusjärjestyksen laatimiseksi. Laajoissa korjaustöissä suunnittelija on välttämätön.

Ammattitaitoiset, luotettavat ja vanhoihin rakennuksiin perehtyneet ammattilaiset ovat tärkeitä korjaushankkeen onnistumisessa. Hyvien suunnittelijoiden ja rakentajien löytämiseksi kannattaa nähdä vaivaa. Lapista valitettavasti puuttuu korjausrakentamisen keskus, josta saisi kerralla tietoa korjausrakentamisen eri osa-alueita hallitsevista rakennusmiehistä, suunnittelijoista ja kierrätysmateriaalien kuten vanhojen hirsien saatavuudesta eri puolilla maakuntaa. Asiaan on kuitenkin tulossa parannusta, sillä vuosina 2009–2011 toimiva Kisälli-hanke tuottaa ammattitaitoisia korjausrakentajia myös Lappiin. Tietoa näistä osaajista ja heidän palveluistaan voi tiedustella esimerkiksi ELY-keskuksen Ympäristö ja luonnonvarat -vastualueen alueidenkäyttöyksiköstä.

Korjaustyöt voidaan teettää urakkana tai tuntityönä. Urakalla tehtäväksi sopivat sellaiset työvaiheet, jotka on helppo määritellä etukäteen. Korjaustöitä kuitenkin teetetään usein tuntityönä, koska piilossa olevia rakenteita ja vaurioita ei voi tarkasti arvioida etukäteen. Korjaustöistä on aina tehtävä kirjallinen sopimus, esimerkiksi pienurakkasopimus. Rakennuslupaa vaativissa toimenpiteissä täytyy olla nimettynä vastaava työnjohtaja, mutta hyvä työnjohtaja on suuri apu muillakin työmailla. Rakennuttajan on huolehdittava työmaan turvallisuudesta ja siisteydestä. Korjaustyötä on myös valvottava. Vaativissa korjaustöissä ja tek-

nisten järjestelmien (LVIS) korjauksissa kannattaa aina palkata ammattivalvoja.

Korjausneuvontaa ja avustuksia

Avustuksia rakennusten entistävään korjaamiseen kulttuurihistoriallisesti arvokkaille kohteille myöntää Museovirasto ja rakennusperinnön hoitoon Lapin elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskus. Lapin elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskuksen Ympäristö ja luonnonvarat -vastualueen alueidenkäyttöyksikkö antaa tietoa rakennusperinnön hoitoon tarkoitettujen avustusten ja Museovirasto entistämisyavustusten hakemisesta. Suomen Kotiseutuliitolta voi hakea avustusta seurantaloon korjausta varten ja Museovirastosta harkinnanvaraista avustusta museorakennuksen korjaamiseen. Kunnat myöntävät peruskorjausavustusta ja ELY-keskusten elinkeino -vastualueet (entiset TE-keskukset) avustusta erilaisiin elinkeinoin ja niiden kehittämiseen liittyviin hankkeisiin. Kirkkohallitus myöntää avustuksia ja tukilainoja kirkkojen, seurakuntatalojen ja pappiloiden korjaukseen.

Avustusten ehtona on yleensä se, että korjaus tehdään entisenlaisilla materiaaleilla ja menetelmillä vanhaa rakennustapaa kunnioittaen. Hakuaika on syksyllä ja avustus myönnetään seuraavaksi vuodeksi, avustuspäätökset pyritään tekemään keväällä aikana. Avustuksia ei myönnetä takautuvasti jo tehtyjä korjauksia varten. Avustusta voidaan myöntää myös korjaussuunnitelman tekemistä varten. Avustusta voi hakea samaan kohteeseen useana vuonna peräkkäin, esimerkiksi yhtenä vuonna kengitykseen ja rungon korjaamiseen, toi-

Korjausrakentamisen käsitteitä

Restaurointi, entistäminen

Korjaus, joka tähtää rakennettuun ympäristöön tai rakennukseen sisältyvien antikvaaristen ja arkkitehtonisten arvojen ylläpitämiseen. Korjauksessa käytetään konservoivia toimenpiteitä.

Rekonstruointi

Rakennuksen tai rakennuksen osan rakentaminen uudelleen säilyneiden osien ja / tai asiakirjojen perusteella.

Konservointi

Konservointi on rakennuksen, rakennusosan tai pintakäsittelyn suojaamista tuhoutumiselta ja niissä olevien vikojen korjaamista konservoinnin asiantuntijan toimenpiteillä.

sena katon korjaukseen ja seuraavana vuonna taas ikkunoiden ja ovien kunnostamista varten. Kaikkea ei yleensä ehdi eikä kannata yrittää korjata kertaheitolla. Hyvistä korjausmenetelmistä löytyy tietoa mm. Museoviraston Korjauskortistosta. Kor-teissa paneudutaan eri aiheisiin selkeästi.

Arkeologisen kulttuuriperinnön hoito

Museovirasto vastaa arkeologisen kulttuuriperinnön hoidosta, johon kuuluu muinaisjäännösten ja niiden ympäristön kunnossapito sekä käytön suunnittelu ja organisointi. Hoidon tavoitteena on jäännöksen säilyttäminen, mikä useimmiten tarkoittaa jäännöstä peittävän kasvillisuuden poistoa ja näkymien avaamista. Hoitoon tarvitaan aina myös maanomistajan lupa.

Museoviraston luvalla muinaisjäännöksiä voivat hoitaa myös maanomistajat, muut valtionlaitokset, kunnat tai muut yhteisöt sekä rekisteröidyt yhdistykset. Museovirasto opastaa ja neuvoo luvan saajaa hoito- ja käyttösuunnitelman teossa ja varsinaisesta käytännön työstä vastaavat alueelliset ja paikalliset toimijat.

Muinaisjäännösten hoitoon ei toistaiseksi voida saada suoraa rahallista tukea. Arvokkaaksi määritellyn perinnebiotoopin alueella sijaitsevan muinaisjäännöksen hoitoon on kuitenkin mahdollista anoa erityisympäristötukea. Luonnon ja maiseman monimuotoisuuden edistämiseksi tarkoitettua tukea voidaan käyttää myös muinaisjäännösten hoitoon. Tukea voivat tällä hetkellä hakea sekä viljelijät että rekisteröidyt yhdistykset. Muinaisjäännösten hoito voidaan liittää myös kylämaisemien kunnostukseen tai luonto- ja kulttuuripolkujen rakentamiseen, jolloin työhön on mahdollista hakea rahoitusta esimerkiksi Leader-toimintaryhmiltä. Rekisteröidyt yhdistykset voivat hoitaa muinaisjäännöksiä myös talkoilla.

Muinaisjäännökset sopivat hyvin opetus-, nähtävyys- ja matkailukohteiksi. Lähtökohtana on, että esiteltävät kohteet ovat hoidettuja ja opastettuja. Kotiseutuyhdistykset, museot tai koulut voivat hakea lupaa esimerkiksi oman nimikkojäännöksen hoitoon. Opasteiden suunnitteluun saa neuvontaa ja ohjausta Museovirastosta tai Lapin maakuntamuseosta.

Lapin alueella muinaisjäännösten hoito oli vilkkainta 1988–1991, jolloin Museovirastolla oli Ivalossa oma aluesuunnittelija. Hoidon piiriin on kuulunut kaikkiaan parikymmentä muinaisjäännöstä, mutta nykyisin niitä on vain kymmenkunta Inarissa ja Utsjoella. Useimpia hoidetaan Museoviraston,

Lapin ELY-keskuksen tai Metsähallituksen välisenä yhteistyönä, osana laajempaa kulttuuriympäristön hoitoa. Esimerkkinä paikallisesta toiminnasta voidaan mainita Utsjoen Kirkkotupayhdistys, joka hoitaa erityistuella Utsjoen kirkkotuvan niityaluetta.

Maiseman hoito

Maaseudun kasvot ovat viime vuosikymmenten kuluessa muuttuneet nopeaan tahtiin, ja monipuolinen kulttuurimaisema on yhtenäistynyt ja köyhtynyt. Tehomaatalous on aiheuttanut osan muutoksista. Karja on siirretty ennen laajoilta laidunalueilta sisätiloihin, ja laitumet ovat jääneet käytöstä. Viljelymenetelmien modernisoituminen on vaikuttanut perinteisten rakennusten katoamiseen maaseudun maisemasta. Peltojen ladot ja pihapiirien laitamien riihet ja aitat ovat käyneet tarpeettomiksi, jolloin ne usein ovat ränsistyneet paikoilleen tai ne on purettu pois.

Suurin uhka maaseudun perinteisille maisemille on toiminnan ja asutuksen väheneminen. Maatilojen ja peltojen määrä on laskenut ja monet tilat ovat lopettaneet tuotantonsa. Laiduntamisen ja niiton loppuminen sekä peltojen paketointi on muuttanut maisemaa eniten. Umpeen kasvamisen ja metsittämisen seurauksena aiemmin avoin ja monipuolinen maaseudun kulttuurimaisema sulkeutuu. Avoimen alan vähetessä kyliltä näiden alueiden maiseman arvostus vähenee.

Maaseutumaiseman tulevaisuus ja luonnon arvo turvataan parhaiten maataloustuotantoa jatkamalla. Avoin peltomaisema on ollut tärkein kulttuurimaiseman tunnusmerkki maaseudulla. Perinnemaisemat kuten niityt, hakamaat ja metsälaitumet sekä metsien ja vesistöjen reunavyöhykkeet, puu- ja metsäsaarekkeet, ojien ja teiden pientareet lisäävät luonnon ja maiseman monimuotoisuutta. Niihin on syntynyt tunnusomainen ja rikas kasvi- ja eläinlajistonsa. Perinnemaisemia voidaan myös palauttaa. Maisemallisesti ja lajistoltaan monipuolisia vanhoja laidunalueita, ahoja, niittyjä ja hakoja on vielä jäljellä ja uudelleen esiin avattavissa. Maaseutumaiseman ja perinnebiotooppien monimuotoisuuden kannalta ne ovat tärkeitä ja säilyttämisen arvoisia. Olettaessa vanhat laitumet uudelleen käyttöön tarvitaan puiden ja pensaiden raivausta ja alueen aitaamista. Laiduntaminen on helppo tapa hoitaa perinnemaisemaa. Naudat, lampaat, hevoset ja vuohet ovat parhaita maiseman hoitajia. Perinnemaisemien ja -biotooppien hoitoon on mahdollista saada myös erilaisia tukia ja avustuksia. Lisätietoja tuista saa esimerkiksi Lapin ELY-keskuksesta.

Kuva 146. LKYT 2005.

Arvokkailla kulttuurialueilla ja kyläkeskuksissa avoimet näkymät ja perinnemaisemat tulisi säilyttää. Valtateiden tienvarsien hoitaminen on erittäin tärkeää, sillä maisema nähdään ja koetaan ensimmäiseksi tieltä käsin. Hoidetut tienpientareet ja rantamaisemat parantavat huomattavasti maiseman miellyttävyyttä ja mielenkiintoisuutta. Hyvin hoidettu tienvarren kasvillisuus auttaa hahmottamaan, missä kohdin haja-asutus muuttuu taajamaksi. Tieympäristön hoito vaikuttaa asumisviihtyvyyteen ja luo myönteistä kuvaa alueen elinvoimaisuudesta. Tärkeää on hoitaa myös kyläalueiden sisäisiä pienmaisemia, pihapiirejä, kokoontumispaikkoja ja näköalapaikkoja. Mitä pienemmästä maisema-alueesta on kysymys, sitä lähempää sitä tarkastellaan ja sitä herkemmin muutokset siinä erottuvat, olipa kyse perinnemaisematilkusta tai rakennusten muodostamasta pihapiiristä.

Pihapiirit ja niiden rakennukset ovat olennainen osa lappilaisen kylän kulttuurimaisemaa. Perinteisen peräpohjalaistalon purkaminen pihapiiristä ja sen korvaaminen perinteestä poikkeavalla omakotitalojen tyyppiratkaisulla merkitsee vauriota kulttuurimaisemassa. Keinotekoinen ratkaisu on myös jättää vanha rakennus tyhjäksi ”kummitustaloksi” uuden viereen. Yleensäkin uudisrakentamista vanhaan pihapiiriin tulisi välttää, sillä uudistekniikka ja materiaalien sovittaminen vanhan rinnalle on ongelmallista ja vaatii asiantuntemusta. Mikäli se vain on mahdollista, kannattaisi vanhoista rakennuksista mieluummin tehdä käyttökelpoisia. Rakennusten lisäksi myös koko pihapiirissä, puutarhassa ja pelloilla pätee samat hoitoperiaatteet. Kun pysyttelet alkuperäisissä hoitotoimenpiteissä ja ratkaisuissa sitä varmin välttyä virheilä ja vanha kulttuuriympäristö säilyy.

- Alkutuotanto työllistää Sallassa 220 henkeä. 2011. Kotosalla -lehti 8/2011. s.5
- Anthoni, Tom. 2008. Raittiusseurantat. Teoksessa Halme, Anna-Maija ja Pakkala, Leni (toim.). Yhdessä rakennetut. Suomalaiset seurantat. Suomen Kotiseutuliitto, Vammala. Suomen Kotiseutuliiton julkaisuja A:18. 80–81.
- Appelgren, Hjalmar. 1881. Muinaisjäännöksiä ja Tarinoita Kemian kihlakunnan itäisissä osissa. Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja V. Suomen muinaismuistoyhdistys, Helsinki.
- Arkeologia Suomessa – Arkeologi i Finland. Arkeologiset kenttätutkimukset Suomessa 1985 – . Museovirasto, Helsinki.
- Arkeologinen inventointi. 2002. Opas inventoinnin suunnitteluun ja toteuttamiseen. (Toim. P. Maaranen ja T. Kirkinen.) Museovirasto, Jyväskylä.
- Arponen, Aki. 1992. Sata muinaisjäännöskohdetta Sallasta. Lapin maakuntamuseo, Rovaniemi. Maakunnallinen museolehti Raito 1992/3. 36–38.
- Carpelan, Christian. 2003. Inarilaisten arkeologiset vaiheet. Teoksessa Lehtola, Veli-Pekka (toim.) Inarin historia jääkaudesta nykypäivään. Inarin kunta. Oulu. 28–95.
- Elo, Tiina. 2004. Tuhkasta nousseet kirkot. Kirkkojen jälleenrakennus Lapissa. Lapin maakuntamuseo, Rovaniemi. Maakunnallinen museolehti Raito 2004. 43–50.
- Elo, Tiina. 2008. Aatteiden talot – seurantalojen historiaa Lapissa. Lapin maakuntamuseo, Rovaniemi. Maakunnallinen museolehti Raito 2008. 28–33.
- Elo, Tiina. 2008. Suurin osa inventoiduista kouluista jälleenrakennusajalta. Lapin ympäristökeskus, Rovaniemi. Lapidaari – Lapin ympäristökeskuksen asiakaslehti toukokuu 2008.
- Haataja, Vesa. 1993. Tuntisan palo ja suuri nokisavotta. Koillismaahan Kirjapaino Oy, Kuusamo.
- Haataja Vesa. 1997. Vanhan Sallan matkailun kulta-aikaa. Lapin maakuntamuseo, Rovaniemi. Maakunnallinen museolehti Raito 1997/1. 20–24.
- Haataja, Vesa. 1998. Sotamuistomerkit Itä-Lapin ja Kantalahden alueella. Sallan kunta, Kemijärvi.
- Hakanen, Johanna. 2008. Vapaapalokuntien talot. Teoksessa Halme, Anna-Maija ja Pakkala, Leni (toim.). Yhdessä rakennetut. Suomalaiset seurantat. Suomen Kotiseutuliitto, Vammala. Suomen Kotiseutuliiton julkaisuja A:18. 78–79.
- Hautajärvi Harri. 1995. Lapin läänin matkailuarkkitehtuurin historia. Licensiaattityö. Oulun yliopisto, arkkitehtuurin osasto, Oulu.
- Hautala Paavo. 1982. Tuntsan kiamot. Tuntsan kiamot : kylähistoriallinen kyhäelmä rajantakaisen Kuolajärven (Sallan) pitäjän Kurtin kylästä, sen synnystä ja vaiheista. Sallan kunta, Koillis-Lapin kirjapaino, Kemijärvi.
- Hautala, Paavo. 1985. Muutoagentit: auroin, aatteen. Lapin painotuote, Kemijärvi.
- Hautala, Paavo. 2001. Salpalinja – osa Itä-Lapin sota-historiaa. Lapin maakuntamuseo, Rovaniemi. Maakunnallinen museolehti Raito 1/2001. 24–26.
- Heinänen Hannu. 1993. Sallan historia. Sallan kunta ja seurakunta, Jyväskylä.
- Huurre, Matti. 1983. Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin esihistoria. Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia I. Pohjois-Pohjanmaan maakuntaliiton ja Lapin maakuntaliiton yhteinen historiatoimikunta, Kuusamo.
- Huurre, Matti. 1993. Sallan esihistoria. Teoksessa Heinänen, Hannu: Sallan historia. Sallan kunta ja seurakunta, Jyväskylä.
- Itä-Lapin kiinteät muinaisjäännökset. 2004. Koonnut Mika Sarkkinen. Lapin liitto, Rovaniemi.
- Johansson, Peter. 1998. Sallan jääjärvi ja mannerjään häviäminen Kemijoen yläjuoksulla. Lapin maakuntamuseo, Rovaniemi. Maakunnallinen museolehti Raito 1998/1. 4–8.
- Johansson, Peter ja Kujansuu, Raimo (toim.) 2005. Pohjois-Suomen maaperä. Maaperäkartojen 1:400 000 selitys. Geologian tutkimuskeskus, Espoo.
- Jokela, Elina. 2010. Sallan omaleimainen museo. Lapin maakuntamuseo, Rovaniemi. Maakunnallinen museolehti Raito 2010. 35–38.
- Junttila, Juhani; Pasanen, Juha ja Teppo Jorma. 1974. Tukkipämppiä ja ruukkipirttejä Lapin savotoilta ajalta 1880–1930. Lapin metsämuseoyhdistys ry. Kemijärven kopio/offsetpalvelu, Kemijärvi.
- Karila Antti ja Tuhkala Teija. 2006. Sodan jälkeä Sallan kulttuuriympäristössä. Lapin maakuntamuseo, Rovaniemi. Maakunnallinen museolehti Raito 2006. 13–18.
- Kellokumpu Kauko. 1999. Atimoja. Kellovälän ja Aatsin-gin kyläkirja. Koillismaahan Kirjapaino Oy, Kuusamo.
- Kinnunen Markku. 1992. Sallan sodanjälkeisestä asutustoi-minnasta. Lapin maakuntamuseo, Rovaniemi. Maakunnallinen museolehti Raito 1992/3. 15–21.
- Kolehmainen Alfred. 1983. Suomalainen aitta. Otava, Helsinki.
- Korhonen, Teppo. 2008. Poroerotus. Historia, toiminta ja tekniset ratkaisut. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki.
- Lapin rakennusperintö. 1984. Lapin läänin rakennus-perintö ry, Rovaniemi.
- Lassila, Juhani. 2001. Lapin koulutushistoria: kirkollinen alkuopetus, kansa-, perus- ja oppikoulut. Oulun yliopisto, Oulu. Acta universitatis Ouluensis: Series E. Scientiae Rerum Socialium.
- Leppäaho, Jorma. 1935. Ns. "lapinpattahat". Kotiseutu 1/1935.
- Lokio, Jarmo. 1997. Lapin kulttuuriympäristöohjelma. Lapin ympäristökeskus, Rovaniemi.
- Maisema-alueöryhmän mietintö I (66/1992). Maisemanhoito. 1993. Ympäristöministeriö, ympäristönsuojelu-osasto, Helsinki.
- Maisema-alueöryhmän mietintö II (66/1992). Arvokkaat maisema-alueet. 1993. Ympäristöministeriö, ympäristönsuojeluosasto, Helsinki.
- Maiseman muisti. Valtakunnallisesti merkittävät muinais-jäännökset. (toim. Paula Purhonen ja Helena Ranta) 2001. Museovirasto, Helsinki.
- Martikainen, Tyyne, Loisa, Kalevi & Mäntyniemi, Meimi. 2002. Partisaanisodan Siviiliuhrit. Värisuora-kustannus, Kemi.

- Martikainen, Tyyne (toim.). 2004. Rauha on ainoa mahdollisuutemme : Partisaanisodan kansainvälinen sovitusseminaari, Sodankylä 27.-29.09.2002. Värisuora-kustannus, Kemi.
- Metsähallituksen esitys suojeltavista rakennuksista – perustelut. 1993. Metsähallitus.
- Mäkinen, Kalevi. 1998. Maankohoaminen Kemijoen uoman muokkaajana. Lapin maakuntamuseo, Rovaniemi. Maakunnallinen museolehti Raito 1998/1. 9–13.
- Naskali, Eero. 1999. On Ancient Skis. Teoksessa Dig it all. Papers dedicated to Ari Siiriäinen. Finnish Antiquarian Society, Helsinki. 295–313.
- Naskila, Marja (toim.). 1984. Rakentamisen aika. Asutus ja maanhankinta. Maanhankintalain 40-vuotisjuhlajulkaisu. Kirjayhtymä Oy ja Maatalouskeskusten liitto, Helsinki.
- Nikula, Riitta. 1993. Rakennettu maisema. Suomen arkkitehtuurin vuosisadat. Otava, Helsinki.
- Pakkala, Leni. 2001. Aatteen talot. Teoksessa Lounatvuori, Irma ja Putkonen, Lauri (toim.). Rakennusperintömme. Kulttuuriympäristön lukukirja. Ympäristöministeriö ja Museovirasto, Hämeenlinna.
- Pakkala, Leni. 2008. Sali, näyttämö, puffetti ja lippuluuku. Teoksessa Halme, Anna-Maija ja Pakkala, Leni (toim.). Yhdessä rakennetut. Suomalaiset seurantalot. Suomen Kotiseutuliitto, Vammala. Suomen Kotiseutuliiton julkaisuja A:18. 56–62.
- Panu, Jorma. 2008. Se korkea talo mäellä. Teoksessa Halme, Anna-Maija ja Pakkala, Leni (toim.). Yhdessä rakennetut. Suomalaiset seurantalot. Suomen Kotiseutuliitto, Vammala. Suomen Kotiseutuliiton julkaisuja A:18. 68–70.
- Pennanen, Jukka ja Näkkäläjärvi, Klemetti. 2000. Siidastallan. Siidoista kyliin. Luontosidonnainen saamelaiskulttuuri ja sen muuttuminen. Pohjoinen, Oulu. Inarin saamelaismuseon julkaisuja n:o 3.
- Pirttilä Oiva. 2005. Kylä vaarojen kainalossa. Salmivaaran kylän menneet vuosisadat. Painatuskeskus Finland, Rovaniemi.
- Rauhala, Jouni; Nivakoski, Annakaisa; Yrjänheikki, Erkki ja Lundvall, Päivi. 2007. Kotakentistä jälleenrakennuksen aikaan. Saijan maisema-alueen hoito- ja käyttösuunnitelma. Suomen ympäristö 5/2007. Lapin ympäristökeskus, Rovaniemi.
- Rautamäki, Maija. 1989. Maisema rakentamisen perustana. Ympäristöministeriö Kaavoitus ja rakennusosasto, Helsinki. Selvitys 2/1989.
- Sainio, Tapani. 2008. Seurantalot merkitys yhteisölle. Teoksessa Halme, Anna-Maija ja Pakkala, Leni (toim.). Yhdessä rakennetut. Suomalaiset seurantalot. Suomen Kotiseutuliitto, Vammala. Suomen Kotiseutuliiton julkaisuja A:18. 34–37.
- Sallan kunta on vedenjakajalla. 2011. Kotosalla-lehti 8/2011. s. 8
- Schulz, Eeva-Liisa ja Carpelan, Christian (toim.). 1997. Varhain Pohjoisessa : maa : Varhain Pohjoisessa -hankkeen artikkeleita. Early in the North : the land : reports of The Early in the North project. University of Helsinki, Department of Archaeology, Helsinki. Helsinki papers in archaeology no. 10.
- Schulz, Eeva-Liisa ja Carpelan, Christian (toim.). 1998. Varhain Pohjoisessa : johdanto. Varhain Pohjoisessa -hankkeen artikkeleita. University of Helsinki, Department of Archaeology, Helsinki. Helsinki Papers in Archaeology no.11.
- Seppälä, Juha. 2008. Maamiesseuratalot osana maaseudun kulttuurimaisemaa. Teoksessa Halme, Anna-Maija ja Pakkala, Leni (toim.). Yhdessä rakennetut. Suomalaiset seurantalot. Suomen Kotiseutuliitto, Vammala. Suomen Kotiseutuliiton julkaisuja A:18. 88–89.
- Soikkeli, Anu. 2004. Jälleenrakennustoiminta Lapissa. Teoksessa Pihkala, Antti (toim.). Jälleenrakennusajan perintö Lapissa. Lapin läänin rakennusperinne ry, Oulu. 34–45.
- Soikkeli, Anu. 2008. Toiveikkuuden aika. Sodanjälkeistä rakentamista. Tuuma 4/2008. Rakennusperinteen ystävät ry, Turku. 6–14.
- Tikkanen, Tuomo (toim.). 1986. 98995: Kylä Napapiirillä. Hautajärven kylähistoriatoimikunta. Lapin painotuote, Kemijärvi.
- Tuomisto, Tero. 2008. Työväentalot ja kansantalot. Teoksessa Halme, Anna-Maija ja Pakkala, Leni (toim.). Yhdessä rakennetut. Suomalaiset seurantalot. Suomen Kotiseutuliitto, Vammala. Suomen Kotiseutuliiton julkaisuja A:18. 82–83.
- Tuomisto, Tero ja Pakkala, Leni. 2008. Talkoin ja lahjoituksin. Teoksessa Halme, Anna-Maija ja Pakkala, Leni (toim.). Yhdessä rakennetut. Suomalaiset seurantalot. Suomen Kotiseutuliitto, Vammala. Suomen Kotiseutuliiton julkaisuja A:18. 10–16.
- Uutela, Taito. 2003. Rajavartiointia Koillis-Kairassa vuodesta 1918 2000-luvulle. Sallan rajavartiotalueen historiikki. Lapin painotuote Oy, Kemijärvi.
- Uusi-Seppä, Niina (toim.). 2009. Satakunnan kulttuuriympäristöohjelma 2009–2015. Lounais-Suomen ympäristökeskus, Helsinki. Lounais-Suomen ympäristökeskuksen raportteja 7/2009.
- Vuorikylä. Ohrasen leivän kylä. 1996. Sallan kansalaisopiston perinnepiiri, Salla.
- Väänänen, Eero. 2002. Tukkikämpät – metsien miesten arkkitehtuuria. Sarmala Oy, Helsinki.

Arkistolähteet

- Lapin läänin maatalouskeskuksen v. 1979–1982 toteuttaman Lapin kylähistoria -keräyksen Sallaa koskeva aineisto. Lapin maakuntamuseon kokoelmat. Museoviraston arkeologian ja rakennushistorian ja kulttuurihistorian osaston arkistot.
- Toivo, Herman: Talon rakentamisesta Sallassa 1900-luvun alussa. Kansallismuseon kansatieteellinen arkisto. Museovirasto.

Elektroniset lähteet

- Lapin kulttuuriympäristöt tutuksi -hankkeen arkeologinen tietokanta. Lapin kiinteät muinaisjäännökset vuoteen 2006. Koonnut Mika Sarkkinen 2007. Lapin ELY-keskus.
- Lapin kulttuuriympäristöt tutuksi -hankkeen inventointitietokanta: Salla 2004–2005. Lapin ELY-keskus, Rovaniemi.
- Metsähallitus. Oulangan kansallispuisto. <http://www.luontoon.fi/retkikohteet/kansallispuistot/oulanka/Sivut/Default.aspx> [Viitattu 29.11.2011.]
- Museovirasto. Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt RKY. Sallan kirkko. http://www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=1648 [Viitattu 3.1.2012.]
- Museoviraston ylläpitämä muinaisjäännösrekisteri. Jatkuvasti päivitettävä tietokanta, joka sisältää tietoa esihistoriallisista ja historiallisista kiinteistä muinaisjäännöksistä ja löytöpaikoista.
- Kulttuuriympäristön rekisteriportaali. URL-osoite: <http://kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/portti/default.aspx>

Rakennusperintö-portaali. Korjaushanke.
http://www.rakennusperinto.fi/Hoito/Korjaushanke/fi_FI/Korjaushanke/ [Viitattu 3.5.2011.]
Sallan kunta. Sallan kylät. <http://www.salla.fi/Kylt>
[Viitattu 4.1.2012.]
Salpakeskus. Salpalinja. <http://www.salpakeskus.fi/index.php?l=1&path=1,62,0> [Viitattu 1.3.2011]
Väestörekisterikeskus. Suomen asukasluvut kunnittain ja kuukausittain 31.7.2011. Suomen asukasluvut kuukausittain Kunnittain aakkosjärjestyksessä <http://vrk.fi/default.aspx?docid=5127&site=3&id=0>
[Viitattu 5.1.2012]
Wikipedia. Oulangan kansallispuisto. http://fi.wikipedia.org/wiki/Oulangan_kansallispuisto. [Viitattu 29.11.2011.]
Ymparisto.fi/ Lappi. Sallan Natura-kohteet: Värriö
<http://www.ymparisto.fi/default.asp?contentid=27880&lan=fi> [Viitattu 29.11.2011.]

Julkaisemattomat lähteet

Haataja Vesa. Pro Kutsa. Kutsan luonnonpuiston historia ja alueen myöhemmät vaiheet. Evon metsäoppilaitos. 16.12.1992. Painamaton opinnäytetyö.

KUVAILULEHTI

<i>Julkaisija</i>	Ympäristöministeriö ja Lapin elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskuksen Ympäristö- ja luonnonvarat -vastuualue			<i>Julkaisu-aika</i> Elokuu 2012
<i>Tekijä(t)</i>	Tiina Elo ja Sirkki-Liisa Seppälä			
<i>Julkaisun nimi</i>	Raivaajien ja rakentajien Salla • Sallan kulttuuriympäristöohjelma.			
<i>Julkaisusarjan nimi ja numero</i>	Suomen ympäristö 31/2012			
<i>Julkaisun tema</i>	Rakennettu ympäristö			
<i>Julkaisun osat/ muut saman projektin tuottamat julkaisut</i>				
<i>Tiivistelmä</i>	Sallan kulttuuriympäristöt löytyvät kylätaajamista ja yksittäisten tilojen ympäristöistä. Myös poronhoito, savotta ja sotahistoria näkyvät sallalaisessa kulttuuriympäristöissä. Kulttuurimaisemat muuttuvat kiihtyvällä vauhdilla ja elämän jäljet ovat osittain katoamassa peruuttamattomasti. Siksi niiden dokumentointi on tärkeää. Ohjelmassa luodaan katsaus Sallan kulttuuriympäristön historialliseen kehitykseen ja esitellään perustiedot rakennetun ympäristön ja arkeologisen kulttuuriperinnön nykytilanteesta. Ohjelman päämääränä on tarjota tietoa kaavoituksen ja muun suunnittelun välineeksi sekä vahvistaa asukkaiden paikallidentiteettiä ja tietoisuutta omasta ympäristöstään. Kirja toimii myös ympäristöhoidon opaskirjana. Samalla sillä on suuri merkitys kotiseudun lukukirjana ja arvokkaiden kohteiden tietopankkina. Vastuu kulttuuriympäristöstä on niin yksityisillä ihmisillä kuin yhteisöillä.			
<i>Asiasanat</i>	kulttuurimaisema, kulttuuriympäristö, rakennettu ympäristö, rakennusperintö, rakennussuojelu, maisemanhoito, rakentamisen historia, perinnemaisema, muinaisjäännos, arkeologia, Lappi, Salla			
<i>Rahoittaja/ toimeksiantaja</i>	Lapin kulttuuriympäristöohjelma -hanke, Lapin elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskus, Ympäristö ja luonnonvarat vastuualue, alueidenkäyttöyksikkö			
	ISBN 978-952-11-4065-5 (nid.)	ISBN 978-952-11-4066-2 (PDF)	ISSN 1238-7312 (pain.)	ISSN 1796-1637 (verkkok.)
	<i>Sivuja</i> 146	<i>Kieli</i> suomi	<i>Luottamuksellisuus</i>	<i>Hinta (sis. alv 8 %)</i>
<i>Julkaisun myynti/ jakaja</i>	Edita Publishing Oy, PL 780, 00043 EDITA Asiakaspalvelu: puh. 020 450 05, faksi 020 450 2380 Sähköposti: asiakaspalvelu.publishing@edita.fi www.edita.fi/netmarket			
<i>Julkaisun kustantaja</i>	Lapin kulttuuriympäristöohjelma -hanke			
<i>Painopaikka ja -aika</i>	Edita Prima Oy, Helsinki 2012			

PRESENTATIONSBLAD

Utgivare	Miljöministeriet och Närings-, trafik- och miljöcentralen i Lappland	Datum August 2012		
Författare	Tiina Elo och Sirkka-Liisa Seppälä			
Publikationens titel	Raivaajien ja rakentajien Salla • Sallan kulttuuriympäristöohjelma (Bosättarnas och byggarnas Salla • Kulturmiljöprogram i Salla.)			
Publikationsserie och nummer	Suomen ympäristö 31/2012			
Publikationens tema	Byggd miljö			
Publikationens delar/ andra publikationer inom samma projekt				
Sammandrag	Kulturmiljöerna i Salla befinner sig inom byområden och enskilda gårdars omgivningar. Också renskötsel, skogsskötsels arvet och krigshistoria syns i Sallas kulturmiljö. Kulturmiljöer förändrar sig i en allt snabbare takt, och livets spar håller på att försvinna oåterkalleligt. Därför är det viktigt att dokumentera dem. Programmet ger en översikt över den historiska utvecklingen av Salla kommuns kulturmiljö och lägger fram fakta om nuläget av byggd miljö och arkeologisk kulturarv. Programmet syftar till att ta fram uppgifter som behövs vid planläggning och övrig planering samt att stärka kommuninvånarnas lokala identitet och medvetenhet om sin omgivning. Boken fungerar också som en handbok för miljövård. Boken har samtidigt en stor betydelse som hemtraktens läsebok och som en databank för värdefulla fornlämningsplatser. Ansaret för kulturmiljön vilar både på enskilda människor och på sammanslutningar.			
Nyckelord	kulturlandskap, kulturmiljö, byggd miljö, byggnadsarv, byggnadskydd, landsskapsvård, byggandets historia, vårdbiotoper, fornlämningar, arkeologi, Lappland, Salla			
Finansiär/ uppdragsgivare	Lapplands kulturmiljöprogram -projekt, Närings, trafik- och miljöcentralen i Lappland			
	ISBN 978-952-11-4065-5 (hft.)	ISBN 978-952-11-4066-2 (PDF)	ISSN 1238-7312 (print)	ISSN 1796-1637 (online)
	Sidantal 146	Språk finsk	Offentlighet	Pris (inneh. moms 8 %)
Beställningar/ distribution	Edita Publishing Ab, PB 780, 00043 EDITA Kundtjänst: tfn +358 20 450 05, fax +358 20 450 2380 Epost: asiakaspalvelu.publishing@edita.fi www.edita.fi/netmarket			
Förläggare	Lapplands kulturmiljöprogram -projekt			
Tryckeri/tryckningsort -år	Edita Prima Ab, Helsingfors 2012			

DOCUMENTATION PAGE

<i>Publisher</i>	Ministry of Environment and Centre for Economic Development, Transport and the Environment for Lapland			<i>Date</i> August 2012
<i>Author(s)</i>	Tiina Elo and Sirkki-Liisa Seppälä			
<i>Title of publication</i>	Raivaajien ja rakentajien Salla • Sallan kulttuuriympäristöohjelma (Settlers and builders Salla • Cultural Environmental Programme of Salla.)			
<i>Publication series and number</i>	Suomen ympäristö 31/2012			
<i>Theme of publication</i>	Build environment			
<i>Parts of publication/ other project publications</i>				
<i>Abstract</i>	The cultural landscapes in Salla can be found within villages and in the surroundings of individual farms..Also reindeer herding, history of forestry and warhistory are visible in the cultural landscape of Salla. Cultural landscapes are partly changing at an ever-increasing pace, and the traces of life are disappearing irreversibly. For that reason it is crucial to get them documented. The programme gives an overview of historical developments and presents basic data on the present situation of the constructed environment and archaeological heritage. The programme provides information to be used in land use planning and other planning work and to strengthen the local identity and awareness of the cultural environment. The book serves also as a guide for environmental care. At the same time it has great importance as a native region reading book as well as a data bank for valuable objects. Responsibility for the cultural environment rests both with individual people and organizations.			
<i>Keywords</i>	cultural landscape, cultural environment, constructed environment, construction heritage, construction protection, landscape care, history of construction, archaeological remains, archaeology, Lapland, Salla			
<i>Financier/ commissioner</i>	Laplands Cultural Environmental Programme -project, Centre for Economic Development, Transport and the Environment for Lapland.			
	ISBN 978-952-11-4065-5 (pbk.)	ISBN 978-952-11-4066-2 (PDF)	ISSN 1238-7312 (print)	ISSN 1796-1637 (online)
	<i>No. of pages</i> 146	<i>Language</i> Finnish	<i>Restrictions</i>	<i>Price (incl. tax 8%)</i>
<i>For sale at/ distributor</i>	Edita Publishing Ltd, P.O. Box 780, FI-00043 EDITA Customer service: tel. +358 20 450 05, fax +358 20 450 2380 Mail orders: asiakaspalvelu.publishing@edita.fi www.edita.fi/netmarket			
<i>Financier of publication</i>	Laplands Cultural Environmental Programme -project			
<i>Printing place and year</i>	Edita Prima Ltd. Helsinki 2012			

Sallan kulttuuriympäristöohjelmassa luodaan katsaus kunnan kulttuuriympäristön historialliseen kehitykseen ja esitellään perustiedot rakennetun ympäristön ja arkeologisen kulttuuriperinnön nykytilanteesta. Ohjelmatyön päämääränä on tarjota tietoa kaavoituksen ja muun suunnittelun välineeksi sekä vahvistaa asukkaiden paikallisidentiteettiä ja tietoisuutta omasta ympäristöstään. Kirja toimii niin ympäristöhoidon opaskirjana, kotiseudun lukukirjana kuin Sallan kunnan arvokaiden kulttuuriympäristökohteiden tietopankkina.

Sallan kulttuuriympäristöohjelma on tehty Lapin elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskuksen, Ympäristö ja luonnonvarat -vastuualueen alueidenkäyttöyksikön hallinnoiman Lapin kulttuuriympäristöohjelma -hankkeen toimesta yhteistyössä Sallan kunnan kanssa. Hankkeen on rahoittanut EU:n aluekehitysrahasto EAKR siihen liittyvine kansallisine rahoituksineen.

Ympäristöministeriö
Miljöministeriet
Ministry of the Environment

Elinkeino-, liikenne- ja
ympäristökeskus

Myynti: Edita Publishing Ab
Asiakaspalvelu:
PL 780, 00043 EDITA
puh. 020 450 05, faksi 020 450 2380
asiakaspalvelu.publishing@edita.fi
www.edita.fi/netmarket

ISBN 978-952-11-4065-5 (nid.)
ISBN 978-952-11-4066-2 (PDF)
ISSN 1238-7312 (pain.)
ISSN 1796-1637 (verkkoj.)

Euroopan unioni
Euroopan aluekehitysrahasto

Vipuvoimaa
EU:lta
2007–2013